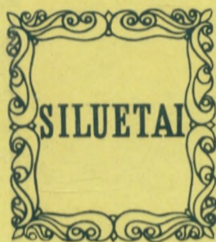

Brajanas Ficdžeraldas

DEFO

Brajanas
Ficdžeraldas

DEFO

S I L U E T A I

Brajanas Ficdžeraldas

DEFO

KNYGA APIE KONFLIKTĄ

Iš anglų kalbos vertė
ELENA KUOSAITĖ-JAŠINSKIENĖ

VILNIUS
„VYTURYS"
1987

83.34DBr
Fi-19

Brian Fitzgerald DANIEL DEFOE
London, Secker and Warburg, 1954

F $\frac{4703010100-087}{M856(08)-87}$ 126—87

AUTORIAUS PRATARMĖ

Kam reikalinga dar viena Defo biografija? Atsakyti galima štai kaip — todėl, kad Defo yra anglų romano protėvis (tam tikras jo kraujo lašelis yra visuose vėlesniuose romanistuose kaip Dikensas, Velsas ir Oldas Hakslis), ir todėl jis ypač artimas mūsų laikams. Defo — ne tik literatūros fenomenas. Jis ne tik anglų romano protėvis ir pirmasis žurnalistas profesionalas, bet taip pat ir didelės istorinės reikšmės figūra. Ši apybraiža neturi tikslo leistis į smulkmenas. Ji neketina papasakoti visko, kas žinoma apie jo gyvenimą ir raštus. Jos tikslas — apibūdinti asmenybę ir jos veiklos motyvus, susieti rašytoją su jo kūryba ir jo laikais. Po to, kai Saderlendas 1937 metais išleido biografiją, kuri pasirodė po nuostabios prancūzų Defo kūrybos tyrinėtojo Polio Doteno apybraižos, išleistos prieš dvylika metų, prie Defo gyvenimo detalių vargu ar begalima ką nors pridurti. Tačiau jei mokslininkai dabar jau beveik visiškai ištyrinėjo rankraščius ir jų išvados nustatant faktus tvirtai įsigalėjo, vis dar galima bandyti juos naujai interpretuoti, nes tokios interpretacijos, pasak Hilero Beloko, yra „šerdis istorijos, kurios tikslas ne tik nustatyti įvykių chronologiją, bet ir pasakyti, kaip ir kodėl tokie dalykai įvyko".

I

Kai Danielis Defo gimė kažkada 1660 metais,— tiksli data nežinoma,— šiuolaikinis pasaulis, mūsų pasaulis taip pat dar tik taisėsi gimti. Tuomet kai kurie mokyti ir galvoti Londono džentelmenai (vieni jau dėvėjo ilgaplaukius perukus, kiti — dar ne, nes perukų nešiojimas ką tik buvo įėjęs į madą) uoliai diskutavo, ketindami įkurti Draugiją gamtos pažinimui tobulinti. Po dvejų metų jų svarstymai davė vaisius. Buvo įkurta Karališkoji draugija, ir mokslui buvo pripažinta tinkama vieta civilizacijoje. Tačiau mokslo sąjūdžio pergalė, dėl kurios Karališkoji draugija tapo reikšminga, ne vienintelė priežastis, kodėl teigiama, jog Defo gimimas sutapo su šiuolaikinio pasaulio pradžia. Tai buvo tik viena ir anaiptol ne pati svarbiausia pusė milžiniško revoliucinio pasikeitimo, apėmusio žmonių visuomenę XVII amžiaus viduryje. Vienuolika metų prieš gimstant Defo, už liaudies išdavimą buvo nukirsta galva Karoliui I, ir dvylika sėkmingų metų Anglija buvo respublika. Šitie įvykiai sukrėtė krikščioniškąjį pasaulį tarytum žemės drebėjimas. Anglijos 1640—1660 metų revoliucija nuvertė senąją iš esmės feodalinę santvarką ir vietoj jos įkūrė naują, kapitalistinę santvarką. Ši revoliucija pagimdė demokratijos teoriją. Ją sukūrė grupelė Kromvelio kariuomenės vyrų. Virš horizonto pakilo saulė...

Virš horizonto pakilo saulė, bet jau ir prieš tai danguje buvo matyti šviesos blyksniai. Prieš didžiąją Niutono ir Miltono epochą buvo puikus priešaušrio laikotarpis, kuomet visur brendo milžiniškas kūdikis — kapitalizmas; susidurdamas ir griaudamas dvasininkų bei aristokratų visuomeninę santvarką. Šiuolaikinis pasaulis negalėjo atsirasti be teologinės revoliucijos, kaip mes vadinam reformaciją, o ji savo ruožtu daug ką pasisavino iš to, kas

slypi mokslo atgimime. Tai buvo amžius, vadinamas Renesansu, kuomet tokie žmonės kaip Makiavelis, Kopernikas ir Bekonas — galvoti, išdidūs, veržlūs, jautrūs ir nuostabaus skonio — pirmieji paskyrė savo pusiau viduramžišką, pusiau šiuolaikinį protą kaupti pažinimui ir patyrimui, spausdinti knygoms ir tapyti paveikslams, perskrosti Atlantui ir aplink Gerosios Vilties ragą nuplaukti į Indiją. Bet reformacijos ir Renesanso žmonės iš esmės priklausė ne naujajam, o senajam pasauliui. Jie nesuvokė, netgi buvo nusistatę prieš naujojo pasaulio naująją filosofiją — liberalizmą. Liuteriui ir Kalvinui ji reiškė tą pat, ką ir Henrikui VIII bei Tomui Morui. Jų mintys sukosi aplink tokias idėjas, kurios mums atrodo ir pasenusios, ir obskurantiškos. Visur tebeviešpatavo feodalinė visuomenės santvarka, nors jos viduje kilo pirmieji kapitalistai. Ir jau gerokai anksčiau pinigų antplūdis keitė pasaulį, skatino miestų augimą, nacijų raidą, gyvenimo plėtotę. Tokia buvo padėtis per visą XVI amžių ir pirmoje XVII amžiaus pusėje. Visuomenėje, kaip ir gamtoje, evoliucija vyksta prieš revoliuciją. Stebėkite, kas dedasi, kaitinant vandenį puode. Jis darosi karštesnis ir karštesnis, kol pasiekiamas tam tikras lemiamas taškas: tuomet pasikeičia jo būsena — jis užverda. Taip ir žmonių visuomenė. Kapitalistiniai pirkliai ir manufaktūrininkai ilgai kovojo su feodaliniais žemvaldžiais ir vyskupais, kol pribrendo laikas paimti valdžią į savo rankas ir sukurti naują visuomenės santvarką. XVII amžiaus viduryje anglų kapitalistai buvo pakankamai galingi pasidaryti valdančiąja klase, revoliuciniu keliu užgrobdami valstybės valdžią. Buvo pasiektas lemiamas taškas kapitalizmo raidoje — puodas pradėjo virti.

Tai, kas buvo pasakyta, be abejo, apgaulingai supaprastintai apibendrina istorinės raidos procesą, kuris iš tikrųjų buvo nepaprastai sudėtingas. Anglijos revoliucija ir prie jos atvedę įvykiai plėtojosi ne sklandžiai ir harmoniškai, o sudėtingai ir prieštaringai. Tačiau neklysime sakydami, kad 1640—1660 metai matė, kaip žlunga visa feodalizmo socialinė santvarka (t.y. ekonomiškai žemės ūkiu pagrįsta visuomenės forma, kur žemė priklauso feodaliniams žemvaldžiams, o ją dirba baudžiauninkai) ir kyla nauja politinė sistema, kurioje kapitalizmas galėjo laisvai vystytis. XVII

amžiaus vidurys neabejotinai yra posūkio taškas Anglijos istorijoje. Kylant mokslui, kultivuojamam Niutono ir jo draugų Karališkojoje draugijoje, pamažu įsigalint religinės tolerancijos idėjai, kurią aktyviai kėlė Oliveris Kromvelis, Vinstonui, Lilbernui ir Miltonui sukūrus demokratijos teoriją ir paplitus puritonų nonkonformizmui, pasikeitė žmogaus pasaulėvaizdis ir jo vieta pasaulyje. Atsirado liberalizmas. Liberalizmas pasirodė kaip nauja ideologija, atitinkanti naujojo pasaulio reikalavimus. Liberalizmas buvo — ir yra — greičiau tam tikra galvosena, o ne doktrinų visuma. Kokią naudą žmonijai suteikė liberalizmo pergalė? Ji, pasak Haroldo Laskio, įkvėpė „platesnių ir kūrybiškesnių horizontų jausmą, leido pripažinti didesnę pagarbą įgimtai žmogaus asmenybės vertei, jautrumą bereikalingai sukeltam skausmui, skatino siekti tiesos jos pačios labui, troškimą jai tarnauti... Dėl to įsitvirtinę gamybiniai santykiai nepaprastai pagerino bendrą materialinių sąlygų lygį. Mokslo pažanga buvo pasiekta tik dėl jos sukurto dvasinio klimato. Apskritai buržuazijos atėjimas į valdžią buvo viena dėkingiausių revoliucijų istorijoje" („Europos liberalizmo raida").

Štai toks buvo šiuolaikinis pasaulis, kuris radosi tuomet, kai gimė Danielis Defo. Mes taip pat priklausom tam pasauliui. Mūsų gyvenime netgi labiau negu Defo laikais viešpatauja mokslas ir mąstymo įvairovė. Ir mes ne mažiau liberaliai nusiteikę dabar negu mūsų protėviai anais laikais. Bet tarp mūsų pasiektos ir Defo meto kapitalistinės santvarkos yra svarbus skirtumas. Jo laikais šiuolaikinis pasaulis iš tiesų buvo „šiuolaikinis". Socialinė santvarka buvo nauja. Ir kapitalistai buvo savo meto pažanguoliai, revoliucionieriai. O šiandien toli gražu nebe taip. Narsus, naujas kapitalistinis pasaulis virto niūriu, senu mūsų pasauliu.

* * *

Tuomet, kai gimė Defo, pasaulis, tiksliau Londono Sitis, uoliai šventė restauraciją. Džiaugsmingai gaudė visų bažnyčių varpai. Nutekamaisiais latakais plūdo alus. Ir kiekvieną naktį penkių mylių spinduliu aplink Londoną, pasak

žmonių kalbų, dangų nurausvindavo nesuskaičiuojami laužai. Žmonės — bent jau dauguma jų — linksminosi. Karalius Karolis II grįžo į tėvynę. Tai buvo paskelbta su lygi tol neregėta pompa. Visi žino, kaip Makolis aprašė šį įvykį. Puošnus laivynas atgabeno karalių iš Olandijos į Kento pakrantę. Jam keliantis į krantą, Doverio uolos buvo sėte nusėtos tūkstančių žiūrovų; pasak gandų, žmonės verkė iš džiaugsmo. Kelionė į Londoną buvo nesibaigiantis triumfas. Ročesterio kelias, iš abiejų pusių apsuptas būdelių ir palapinių, atrodė lyg nesibaigianti mugė. Visur plevėsavo vėliavos, skambėjo varpai ir muzika, liejosi upės vyno ir alaus į sveikatą tų džentelmenų, kurių grįžimas reiškė, jog grįžo lengvas ir linksmas gyvenimas. Žmonės tuo tikėjo. Vėl bus švenčiamos kalėdos. Nebebus nuodėmė valgyti pyragą su mėsos įdaru, ir slyvų pudingas nebebus uždraustas. Eiti į teatrą nebebus nusikaltimas. Niekas nebesipiktins sportu bei pasilinksminimais ir niekas jų taip žiauriai nebevaržys. Vėl bus švenčiama senovinė anglų šventė — Gegužės pirmoji, aidės muzika ir juokas, kaimiečiams ir miestiečiams šokant aplink gegužės medį. Štai kodėl žmonės džiūgavo. Bet palauk! Ne visi džiūgavo tą pavasario dieną. Blekhite valdovui pasveikinti sutraukta kariuomenė nedžiūgavo. Karalius nusišypsojo, nusilenkė, maloningai ištiesė rankas prie pulkininkų ir majorų lūpų. Tačiau veltui. Raudonais mundurais vilkinčių kareivių žvilgsniai buvo liūdni ir rūškani. Nuo jų tvoskė tvankiu sukilimo karščiu. Nejaugi šventiškas reginys, kurio puošmena jie buvo, turės liūdną ir kruviną pabaigą? Bet ne. Kareiviai buvo nevieningi. Nesantarvė ir neištikimybė atėmė pasitikėjimą vadais ir vienas kitu. Ak, jeigu čia būtų Oliveris Kromvelis! Tuomet reikalai pakryptų kitaip. Bet Kromvelis jau miręs. Visa Londono Sičio kariuomenė buvo apginkluota. Daugybė savanorių kariuomenės būrių, vadovaujami „ištikimų" didikų ir bajorų, susirinko iš įvairių karalystės dalių pasveikinti karaliaus. Diena baigėsi taikingai. Sugrįžęs keleivis saugiai ilsėjosi savo protėvių rūmuose. Taip manė žmonės... Visą naktį ir dar daugelį kitų naktų degė laužai, nutekamaisiais latakais sruvo alus, linksmai gaudė varpai. Žmonės džiūgavo. Iš kur jie galėjo žinoti, kad karalius ilsėjosi ne Vaitholo rūmuose, o sero Samiuelio

Morlendo namuose Lambete, ir šalia jo buvo ponia Palmer? Iš kur jie galėjo žinoti? Taigi Londono piliečiai linksminosi toliau. Jie tebesilinksmino ir tuomet, kai gimė Defo...

Bet, kaip buvo sakyta, ne visi Londono Sičio ir jo apylinkių gyventojai svaidė kepures į orą ir kėlė tostus už sugrįžusį monarchą. Anaiptol ne visi. Ne vien tik kareivių žvilgsniai buvo niūrūs ir rūškani. Puritonai toli gražu nesidžiaugė. Joks deglas nedegė Defo tėvų namuose Kriplgeite. Orusis prekiautojas lajinėmis žvakėmis Džeimsas Fo[1] buvo presbiterionas, ir be to, dar koks atkaklus. Jis buvo daktaro Samiuelio Enzlio kongregacijos narys šv. Džailzo bažnyčioje, Kriplgeite. Ką žada jam ir jo bendraminčiams ateitis dabar, kai restauruota monarchija ir anglikonų bažnyčia? Perspektyva buvo grėsminga. Kadaise puritonai buvo persekiojami. Paskui jie paėmė viršų valstybėje, tapo šeimininkais. O dabar jie vėl nebe šeimininkai. Ratas apsisuko aplink. Iš tiesų padangė buvo apsiniaukusi, ir misteris Fo bei jo draugai su gailesčiu žvelgė į senus gerus laikus, kai Kromvelis valdė Angliją ir Anglija buvo didi. Tai buvo šaunu! Uždaręs savo krautuvės langines, senasis Fo šnekučiavo su draugais, susėdusiais aplink židinį. Jis kalbėjo tyliai, rimtai ir šiek tiek per nosį. Ar žmonės jau užmiršo Lodo ir Strafordo nusikaltimus? — paklausė jis. Pagrindinių rūmų ir Aukštosios komisijos išsišokimus? Didžiąsias paslaugas, kurias Ilgasis parlamentas pirmaisiais egzistavimo metais teikė valstybei? Argi tai menkniekis, kad šis parlamentas panaikino teisminį kankinimą? Žmonės burbėjo dėl mirties bausmės įvykdymo Karoliui I — pats Džeimsas Fo tam nepritarė,— dėl Ilgojo parlamento liekanų žiaurios tironijos, kariuomenės siautėjimo. Bet argi jiems nerūpi nei krašto didybė, nei šlovė, o tiktai valgyti pyragą su mėsos įdaru per kalėdas? Arba įkaušus šokti aplink gegužės medį? Arba žiūrėti, kaip žiauriai pjudomos meškos? Ar jie apie nieką kita negalvoja?

Taigi tuo metu, kai lauke degė laužai, o minios džiūgavo, bedaliai Londono puritonai — dauguma jų kaip ir Džeimsas Fo buvo prekiautojai — šnekučiavosi apie garsingus praeities laikus. Jų drabužiai buvo kuklūs, veidai

---

[1] Danielis Defo gimė kaip Danielis Fo. Tik daug vėliau jis pasivadino Defo. Tačiau šioje knygoje jis taip vadinamas visą laiką (aut past.).

rūškani, plaukai trumpai nukirpti. Jie inkštė per nosį, kartkartėmis įterpdami keistas religines citatas, vietoj „jūs" sakydavo „tu", „tave". Pasak jų, Kromvelio laikais Anglija buvusi galinga viduje, ir jos bijojo kitos šalys. Nuosavybė buvo patikimai saugojama. Net ir prie rojalisto niekas nekibdavo, jeigu jis laikydavosi viešosios tvarkos. Karalystės įstatymai būdavo pažeidžiami tik tuo atveju, kai kildavo grėsmė paties Protektoriaus ir vyriausybės saugumui. Teisingumo tarp žmonių buvo laikomasi kaip niekad ligi tol. Nė prie vienos vyriausybės nuo reformacijos laikų nebuvo taip maža religinės priespaudos. Kromvelis tikėjo sąžinės laisve. Tiems, kurie teigdavo, kad leidus žmonėms laisvai skelbti Kristaus evangeliją, galinti įsibrauti klaida, jis atsakydavo: „Jūsų tariama baimė, jog gali įsibrauti klaida, yra nelyginant to žmogaus noras išguiti iš krašto visą vyną, kad žmonės nepasigertų". Štai ką atšaudavo Kromvelis. Jis taip pat sakydavo: „Nuomonės niekam negali pakenkti, nebent tiems, kurie jas turi". Žydams — netgi žydams,— kuriems buvo uždraustos pamaldos jau nuo tryliktojo amžiaus, buvo leista pasistatyti sinagogą Londone. Tiesa, Romos katalikai nebuvo toleruojami. Betgi koks sveikai galvojantis žmogus arba tauta gali toleruoti organizaciją, kuri panaudojo savo laisvę tam, kad panaikintų toleranciją? O paskui šitie užkietėję puritonai ėmė šnekėti apie užsienio reikalus: Škotijos ir Airijos užkariavimą, Olandijos ir Ispanijos sutramdymą ir kolonijinės imperijos įkūrimą. Įsiviešpatavusi vandenyne, Anglija ėmė vadovauti protestantų reikalams Europoje. Visos reformuotos bažnyčios, pasklidusios Romos katalikų karalystėje, Kromvelį pripažino savo globėju. Langedoko hugenotus ir Alpių kaimelių piemenis gelbėjo nuo priespaudos vien tik šio garsingo vardo baimė. Pats popiežius krūpčiojo prieš jį ir katalikų valdovams liepė laikytis nuosaikios politikos. Juk Kromvelis pareiškė, kad anglų patrankų šūviai pasigirs San Andželo pilyje, jeigu dievo vaikams nebus rodomas palankumas. Popiežius gerai žinojo, kad Kromvelis tuščiai negrasina. Ak, tai buvo šaunu! Šlovė neblėstančiam galingojo lordo protektoriaus atminimui!

Nesunku įsivaizduoti, kaip senojo Fo bičiuliai, iškil-

mingai pritardami, linksėjo galvas. Bet kažkas iš būrio papurtė galvą sakydamas: „Ne!" Jis nepritarė tokiam Kromvelio liaupsinimui. Jis buvo leveleris ir protestuodamas pakėlė balsą. Reikia sutikti, pareiškė jis, kad Kromvelis padarė Angliją saugia ir malonia vieta savininkams: stambiems pirkliams ir prekybininkams. Jis suteikė pilietinę ir religinę laisvę, kad jie galėtų padaryti karjerą, išvadavo nuo baimės dėl priverstinio apmokestinimo ir priverstinio įkalinimo pavojaus — juk jie kontroliavo kariuomenę. Bet ką gi Kromvelis padarė eiliniam žmogeliui? Ar jam pasidarė nors kiek geriau negu prieš revoliuciją? Jauniems amatininkams ir pameistriams? O juk ankstyvuoju revoliucijos laikotarpiu jie kovojo Kromvelio pusėje prieš valstybinę ir bažnytinę tironiją. Bet kas gi atsitiko tuomet, kai jie pasodino Kromvelį į sostą? Nieko! Vieni įstatymai liko turtuoliams, kiti — vargšams. Jie kovojo už „bendrą naudojimąsi žemės vaisiais", o štai tebėra privati žemės nuosavybė. Londono savininkai nė kiek ne labiau rūpinasi savo nuolankiais darbininkais negu senais laikais. Taip sakė Lilbernas, o levelerių vadas Lilbernas tai žino. „Pats didžiausias skurdžius Anglijoje turi gyventi taip kaip ir pats didžiausias turtuolis," — pareiškė leveleriai ir reikalavo duoti darbo arba mokėti pašalpą, kasmet rinkti parlamentą, įvesti visuotinę rinkimų teisę, panaikinti maisto mokesčius ir įkalinimą už skolas. Ką atsakė Kromvelis, primygtinai reikalaujant šito? Be abejo, Džeimsas Fo neužmiršo Kromvelio atsakymo. Jis sušaudė levelerių vadus Berforde. Kodėl sušaudė? Kodėl? Nes Kromvelis, kaip bet kuris rojalistas, troško išsaugoti šventas nuosavybės teises — štai kodėl. O leveleriams ir digeriams — pameistriams, smulkiems prekeiviams, valstiečiams ir kareiviams — revoliucija, socialinė revoliucija, jų revoliucija baigėsi nesėkmingai. Laimėjo kaip tik Kromvelio kapitalistinė revoliucija. Šiuolaikinės varganos padėties priežastis buvo ta, kad Kromvelis ir jo didžiūnai užkirto kelią socialinei revoliucijai. Dėl to, kad Kromvelis sušaudė levelerius Berforde, monarchijos ir feodalų restauravimas tapo neišvengiamas[2]. O štai dabar jiems čia besėdint ir be-

[2] „Nebus perdėta pasakius, kad restauracija buvo visų klasių savininkų sąjunga prieš socialinę revoliuciją, kurią jie nujautė gresiant". (H Dž. Laskis, *op. cit.*, *aut. past.*)

sisnekučiuojant, visas Londonas susirinko pašūkauti ir pasijuokti aplink kartuves, kur kabaravo supuvę to paties Oliverio Kromvelio palaikai.

Užsisklendę langinėmis senojo Fo krautuvėje Kriplgeite, puritonai (vieni jų buvo religingi, kiti — revoliucingi, treti — ir vienokie, ir kitokie) tarėsi toliau. Susėdę ant ilgų aukštais atlošais suolų iš abiejų židinio pusių, jie bambėjo ir ginčijosi, o geroji ponia Fo rūkė lašinius dūmuose. Jie stebėjo, kaip balkšvai melsvas dūmas raitydamasis kyla aukštyn į dūmtraukį ir dingsta iš akių. Taip pranyko ir jų viltys bei svajonės... Ką jiems dabar žada ateitis? Kokių tik išbandymų ir išmėginimų jiems neteks patirti? Argi jie ne puritonai disenteriai — nugalėtoji partija? Tiesa, karalius Karolis prieš grįždamas į Angliją prisiekė, jog suteiks „laisvę švelnioms sieloms". Bet jie nepasitikėjo karaliais. Virš jų tarsi juodas debesis kabojo baimė... Ir kai jie šitaip samprotavo, o gatvėse degė laužai, gaudė varpai ir praeiviai norom nenorom turėjo nuolankiai išgerti sklidinus stiklus į Jo švenčiausios didenybės sveikatą ir už Raudonnosio Nolio[3] pražūtį, kažkur mažame Kriplgeito namelyje ryžtingų bruožų mėlynakis kūdikis jau mirkčiojo ir burbuliavo, silpnomis savo rankytėmis siekdamas apimti visatą... Danielis Defo buvo gyvas ir spardėsi.

* * *

Tiesą sakant, reikalai nepakrypo taip blogai, kaip būgštavo respublikonai ir kaip tikėjosi rojalistai. Restauracija anaiptol nebuvo senosios santvarkos atstatymas. Karolis II grįžo, bet, kaip rašo profesorius Hilas, nors jis ir buvo vadinamas karaliumi iš dievo malonės, iš tikrųjų tebuvo karalius iš pirklių ir dvarininkų malonės. Grįžo gegužės medžiai, pyragai su mėsos įdaru, lėlių vaidinimai ir visa kita. Bet privilegijuoti teismai nebuvo atstatyti — karalius neturėjo nepriklausomos vykdomosios valdžios. Parlamento nepatvirtintas apmokestinimas, kaip antai lai-

---

[3] Taip buvo pravardžiuojamas Kromvelis.

vų mokesčiai ir priverstinės paskolos, buvo pasmerktos. Kankinimai nebuvo grąžinti. Įsiviešpatavo visuotinė teisė. Nusikalstama Slaptosios valstybės tarybos jurisdikcija išnyko. Karalius nebegalėjo savavališkai įsakyti suimti parlamento narius. Iš tikrųjų monarchija tapo dalinai konstitucinė. Ir nors kai kuriems stambiems rojalistams — jų buvo nedaug — buvo grąžintos žemės, jos buvo grąžintos ne senosiomis sąlygomis. Kromvelio panaikintos feodalinės valdymo teisės restauracijos parlamento nebuvo grąžintos. Jos niekad nebuvo grąžintos. Žemė tapo laisvai perkama ir parduodama preke. Dabar didžiausias žemės savininkas buvo karalius ir, atsisakydamas savo feodalinės duoklės, karalius Karolis II nusigręžė nuo viduramžių ir žengė į šiuolaikiškesnį pasaulį. Blogi senieji feodalizmo laikai, bent jau Anglijai, buvo negrįžtamai praėję. Įsitvirtino politinė sistema, kurioje kapitalizmas galėjo laisvai plėtotis. Apvaliagalvių parlamento panaikintos pramonės bei prekybos monopolijos ir rojalistinė kontrolė nebuvo grąžinta. Išvaduota prekyba ir pramonė nuo šiol galėjo sparčiai plėtotis. Karolio II vyriausybė atnaujino laivininkystės įstatymą, kurio pagrindu Anglija įgijo pranašumą navigacijoje ir prekyboje. Be to, nauda, kurią technologija gavo po revoliucijos, išvadavus mokslą ir skatinant minties laisvę, nenuėjo veltui. Restauracija nenuslopino politinės revoliucijos pagimdyto didžiulio intelektinės veiklos protrūkio. Kaip buvo sakyta šio skyriaus pradžioje, pirmaisiais restauracijos metais buvo įkurta Karališkoji draugija. Mąstymo srityje prasidėjo mokslo, matematikos ir fizinių tyrinėjimų era.

Betgi ne! Senasis niekam tikęs feodalinis pasaulis išsilavinusiems žmonėms nuėjo užmarštin. Tiesa, jis paliko atgyvenų pėdsakus: aibes obskurantizmo, ypač kaimo vietovėse, kur liaudies prietarai, susiję su burtais, tebevešėjo kaip ir anksčiau. Bet vis dėlto žmogus Anglijoje darėsi brandesnis. Jis po truputį atsisakė vaikiškumo. Tačiau racionalizmo, tolerancijos, nuosaikios konstitucinės vyriausybės laikai dar turėjo ateiti tik po trisdešimties metų. Dar vieną revoliuciją teks kovoti ir laimėti, kol šitie dalykai taps visiškai įgyvendinti.

Nors, apskritai kalbant, reikalai taip nepakrypo į blo-

gąją pusę, kaip būgštavo Džeimsas Fo ir jo bičiuliai puritonai, vienu atžvilgiu jų pikčiausi būgštavimai išsipildė. Puritonai buvo persekiojami. Serija parlamento aktų, vadinamų Klarendono kodeksu, griežtai diskriminavo disenterius. Buvo laikoma nusikaltimu lankytis disenterių maldos namuose. Pats vienas taikos teisėjas be prisiekusiųjų teismo galėjo už tai nuteisti, o trečiąkart pažeidus įstatymą, padaryti nuosprendį septynerių metų tremčiai. Žiauriai, fašistiškai pasirūpinta, kad pažeidėjas nebūtų ištremtas į Naująją Angliją, kur jis galėjo tikėtis rasti užjaučiančių bičiulių. Jeigu jis pabėgdavo ir grįždavo namo, galėjo tikėtis sunkiausios bausmės. Po to buvo iš naujo ir nepagrįstai patikrinti dvasininkai, dėl nonkonformizmo praradę savo parapijas, ir tiems, kurie atsisakė tai padaryti, buvo uždrausta gyventi ir net lankytis tose vietose, kur anksčiau laikydavo pamaldas. Jau seniai kalėjimai buvo prigrūsti disenterių. Skardininkas Banjanas, vieniša būtybė su Biblija ir nuodėmės našta, buvo įkalintas dvylikai metų. O Banjanas buvo pavyzdingas puritonas. Dauguma nubaustų disenterių buvo stropūs amatininkai, visų pirma miestiečiai, viduriniųjų ir žemesniųjų klasių nariai. Lobinguosius pirklius nonkonformistus tatai mažai lietė. Šiaip ar taip, jie nenorėjo, kad pernelyg kruopštus atsidavimas uždraustai puritonų religijai trukdytų jų pasaulietiniams interesams, ir sekmadienio rytmečiais pradėjo lankyti anglikonų parapijų bažnyčias, kur buvo parūpinti šeimos klauptai. O jų sūnūs vesdavo grafų dukteris. Taigi šitie turtingi pirkliai, kurie jaunystėje buvo apvaliagalviai ir puritonai, patys išvirto į damas ir džentelmenus su perukais, tapo garbingais valdančiosios klasės nariais, naujos kapitalistinės socialinės santvarkos šalininkais ir bet kokio revoliucinio nepasitenkinimo priešininkais.

Štai kas dėjosi metais po Karolio II grąžinimo. Aprašydami, kas dėjosi, pateikėme ir atsakymą į klausimą: „Kodėl tai dėjosi?" Po 1660 metų puritonai buvo žiauriai persekiojami ne tiek dėl religinių, kiek dėl politinių ir ekonominių priežasčių. Puritonai buvo persekiojami todėl, kad tik jų partijoje dar buvo galima rasti revoliucinį nepasitenkinimą. Disenterių bendrijas sudarė žmonės, kurie didžiavosi savo nepriklausomybe, žmonės, kurie kadaise

sudarė pergalingos naujo tipo kariuomenės priešakinį būrį — narsiausios ir drausmingiausios, tvarkingiausios taikos metu ir baisiausios karo metu Europos kariuomenės. Bet dabar kareiviai buvo paleisti. Dauguma amatininkų ir smulkių valstiečių palaikė levelerių idėjas ir nebuvo linkę nuolankiai priimti kompromisinį sandėrį, kurį stambieji pirkliai ir prekybininkai padarė su dvarininkais. Argi puritonų disenteriai, netekę revoliucijos, socialinės revoliucijos vaisių, neorganizuos ir neplanuos nuversti monarchijos ir atgaivinti respublikos? Štai ko bijo restauracijos vyriausybė. Ji nenorėjo rizikuoti. Ji atėmė teises presbiterionų religijai ir tuo pat metu įsigijo anglikonų bažnyčios paramą ginant naująją santvarką.

Viešpataujantys kapitalistai įsitikino, jog bažnyčia — nepamainoma organizacija norint užtikrinti kiekvieno žmogaus pritarimą naujajai socialinei santvarkai ir siekiant užkirsti kelią „pavojingų minčių" plitimui. Mat bažnyčia turėjo kunigą kiekvienoje parapijoje, kunigą, pagarbiai sutinkamą kiekvienuose namuose, o jis galėjo užtraukti pragaro rūstybę visiems, kurie nepaiso jo grasinimų ir kaltinimų. Mūsų XVII amžiaus protėviams „religija" reiškė visai ką kita negu reiškia mums. Tuomet ji buvo valstybės elementas. Bažnyčia auklėjo vaikus, o kaimuose, kur žmonės tebebuvo neraštingi, kunigų pamokslai formavo žmonių sąmonę taip kaip ir viduramžiais. Bažnyčia iš tiesų vis dar tebebuvo svarbiausia valstybės aparato dalis. Sudėkit į vieną krūvą spaudą, radiją, kiną, klubą ir visa kita, tuomet susidarysite vaizdą, ką žmonėms reiškė bažnyčia tada, kai Karolis II buvo grąžintas į sostą. Ji atliko naujienų ir propagandos tarnybų pareigas, kaip visos aukščiau paminėtos organizacijos. Štai kodėl reikėjo, kad visi žmonės kiekvieną sekmadienį lankytų valstybinę bažnyčią. Ir dėl tos pačios priežasties reikėjo sunaikinti sektantų maldos namus, kur rinkdavosi melstis puritonai, išvarius juos iš bažnyčios. Be abejo, tai dar nereiškė, kad nevyko religinė kova — nieko panašaus. Kapitalistai biznieriai nekalbėjo: „Tai netikras tikėjimas, bet mes versime kitus žmones jį išpažinti, bent jau viešai jo neneigti". Žinoma, jie taip nekalbėjo. Tačiau negalima nuginčyti, kad anglikonų-puritonų kova pirmiausia buvo politinė-ekonominė

kova. Žmonėms rūpėjo tikroji anglų visuomenės esmė ir jos tolimesnė raida. Tai tikroji puritonų persekiojimo priežastis. Jie buvo persekiojami dėl to, kad naujai įkurta kapitalistinė santvarka egzistuotų ir plėtotųsi ir niekas nekaišiotų pagalių tarp stipinų.

* * *

Kriplgeitas, Londono Sitis. Septintojo dešimtmečio pradžia. Namai aukšti, perpildyti žmonių, apgriuvę... Kioskai, kuriuose išdėstytos prekės, gerokai išsikišę į siaurą gatvelę, o ant jų pakibę viršutiniai aukštai. Gatvelė per siaura, kad joje lengvai prasilenktų vežimai, o ta gatvele atvirais latakais teka srutos. Padangėje kabo iš tūkstančių kaminų susikaupęs dūmų debesis, kuris kasmet vis tamsėja ir tamsėja. Tykiomis rudens ir žiemos dienomis debesis nusileidžia, susimaišo su upės miglomis, ir gatves užlieja aitrus, neperregimas rūkas. Nepaisant to, Londonas skaisčiaspalvis miestas, atrodo vis dar gana viduramžiškai: akį veria spalvingos iškabos, teikiančios gatvelei smagumo ir linksmumo, nors dabar jos jau kiek ir apiblukusios. Džeimsas Fo stovi savo krautuvėlėje. Pagal tradiciją, kaip prekiautojas lajinėmis žvakėmis, apsivilkęs mėlynai. Jis stebi gatvele plūstančius triukšmingus besistumdančius žmones. Lauke stovi jo jaunas parankinis, monotonišku balsu siūlydamas prekes — jos kol kas dar neišdėstytos vitrinoje. Senasis Fo prekiauja įvairiausiomis prekėmis: maisto produktais, prieskoniais, dažais, muilu, aliejumi ir, be to, žvakėmis. Dvidešimtojo amžiaus požiūriu toks kaip Fo prekybininko namelis atrodytų be galo primityvus ir netinkamas žmonėms gyventi. Apie vonią ir kalbėti nėra ko. Bet baldai gerai padaryti, nors paprasti, griežti, kaip ir tinka puritonui. Na, o pažvelk į grindis — jos neuždengtos kilimu ir išplautos silpnu alum, sumaišytu su suodžiais, kad rusva spalva paslėptų nešvarumus. Skrynia, stalas, lentyna lėkštėms ir indams, pora kėdžių (ąžuolinių) — štai ir visa manta: juk reikia turėti omeny, kad dar yra židinys su didžiuliu ugniakuru. O viršuj? Mažytis miegamasis po šiaudiniu stogu, į kurį galima patekti kopėčiomis pro skylę. Naktį šviečia mirksinčios žvakės.

Taigi tokiame name (mes neturim tikslaus jo aprašymo) gyveno Fo šeima, tokiame name gimė ir užaugo Danielis.

Laikai buvo neramūs, o namuose nuotaika slogi, kai disenterio vaikas išvydo šį pasaulį. Tų metų pradžioje po Karolio II sugrįžimo buvo taip neramu, kad kūdikio gimimas nebuvo įregistruotas Kriplgeito šv. Džailzo bažnyčios metrikų knygoje. O kokia prislėgta nuotaika tvyrojo lajinių žvakių prekijo namuose — nesunku įsivaizduoti. Kai berniukui sukako dveji metai, buvo paskelbtas Bažnyčios vienodumo įstatymas, o daktaras Samiuelis Enzlis buvo išvarytas iš šv. Džailzo bažnyčios, kur melsdavosi Džeimsas Fo ir jo žmona Elisė. Bet uolus dvasininkas tuoj pat įkūrė nonkonformistų maldos namus Bišopsgeite, ir Fo šeima kartu su kitais parapijiečiais prisijungė prie jo. Kiekvieną sekmadienį jie melsdavosi ir klausydavo jo pamokslų. Kai berniukui sukako ketveri metai, buvo išleistas įstatymas dėl slaptų sektantų susirinkimų, pagal kurį kiekvienas, lankantis nonkonformistų maldos namus, galėjo būti baudžiamas (nuosprendis — septyneri ištremties metai). Bet tai neatbaidė Fo šeimos, kuri ir toliau ištikimai lankė garbiojo Enzlio pamaldas. Nesunku įsivaizduoti, koks susirūpinimas viešpatavo šeimoje, koks netikrumas dėl to, kas gali įvykti; visi žvakių prekijo namai buvo apimti tokios būsenos, kuri kūdikystėje ir vaikystėje veikė ir Danielį. Tylus, grėsmingai rimtas tėvo balsas, motinos ašaros teikė niūrumo pirmiesiems bundančios sąmonės metams, ir Danielis niekad to neužmiršo. Dievo bausmė, kuri būtinai ištiks nedorėlius, persekiojančius disenterius, jam buvo pasibaisėtina tikrovė. Ji kėlė siaubą. Tėvas ir motina ištisas dienas kalbėdavo apie tai — kalbėdavo apie dievą ir Bibliją. Šie žodžiai jam buvo kalte įkalti į galvą, kaip ir žodžiai „velnias" ir „pragaras". Diena iš dienos. O naktį, miegant patamsyje, iš juodos tuštumos išplaukdavo siaubingi vaizdiniai, ir jis klykdamas pabusdavo...

Mažam, veikliam, guviam, akylam žmogučiui net ir geriausiais laikais gimti puritonų šeimoje buvo ne pats linksmiausias dalykas. Toks griežtumas — tiek daug Biblijos — tiek daug „Nedrįsk!" O dabar ne tik nebuvo geriausi laikai, bet viešpaties išrinktųjų išbandymo valanda, ir Biblija buvo kalama į galvą nuo ryto ligi vakaro. Visą

laiką tik: „Biblijoje tas pasakyta", „Biblijoje anas pasakyta" — mažasis Defo neturėjo atilsio nuo Biblijos. Visą laiką „Biblija" taip ar anaip. Kai buvo dar visai mažas, Danielis pradėdavo verkti, tuomet motina nustodavo kartojusi Biblijos tiesas ir imdavo rūpintis juo. Bet paūgėjus pasidarė nebeįmanoma. Tuomet jam tekdavo kęsti tėvų dievobaimingus plepalus ir dėtis visiškai rimtam. Vargšelis Defo! Nepasakysi, kad jo tėvai buvo nemalonūs. Savaip jie buvo verti pagarbos. Džeimsas Fo buvo rimtas, dievobaimingas žmogus. Gimęs ir užaugęs Nortamptone, dar jaunystėje pilietinio karo metais pateko į Londoną. Atidirbęs pameistriu, ėmėsi savarankiško verslo, į kurį įdėjo visas jėgas, ir atkakliai dirbant, jam neblogai klojosi Jis kalė pinigus, ir tam tikra prasme gyveno puikiai. Jo bičiuliai, kaip ir jis pats, buvo puritonai. Fo buvo kilęs iš smulkių žemdirbių, bet panelė, kurią vedė, buvo iš kilmingesnės giminės — jos tėvas laikė pulką skalikų! O Džeimso Fo pramoga buvo ne medžioklė — religija. Kaip ir daugelis kitų XVII amžiaus puritonų, jis taip karštai ir uoliai atsidavė religijai, kaip kiti žmonės, tarkim, koks grafystės dvarininkas, lapių medžioklei ar miesto rojalistas moterims. Nors buvo entuziastingas tikintysis, bet politikos klausimais liko abejingas. Nėra abejonės, kad buvo patenkintas, kai levelerius sušaudė Berforde, o digerius išsklaidė ant Sent Džordžo kalvos Sario grafystėje. Jis nepritarė Karolio I egzekucijai, netgi ne itin džiaugėsi respublika, kol neįvyko restauracija. Jo gyvenimas sukosi apie dvi knygas — Bibliją ir buhalterijos knygą. O ponia Fo? Iš užsilikusių negausių užuominų galima susidaryti tik labai miglotą jos vaizdą. Jėgos, kurios likdavo pamaitinus misterį Fo ir vaikus (be Danielio, dar buvo dvi mažos dukros), būdavo skiriamos religijai. Bet mes išties mažai ką žinome apie ją. Ką Defo paveldėjo iš jos? Jeigu iš prekybininko tėvo jis paveldėjo kunkuliuojančią energiją, egoizmą, verteivos apsukrumą ir diplomato taktiškumą, tai argi galima teigti, kad iš motinos paveldėjo aistrą meilės nuotykiams, vaizduotės galią ir literatūrinį talentą? Defo buvo ir realistas, ir romantikas, ir pagrįstai galima spėlioti, kad dvi tarpusavy rungtyniaujančios kraujo srovės buvo tėvo ir motinos palikimas. Iš abiejų tėvų jis paveldėjo išdidumą:

iš motinos — protevių išdidumą, o iš tevo — atkaklų, nepriklausomą puritono išdidumą, siekiant būti savarankiškam, būti, pasak Miltono, dievo palaimintu anglu.

Kai Defo buvo penkerių metų, Londono Sitį ištiko pati didžiausia nelaimė — garsusis Londono maras. Jis išgarsėjo ne todėl, kad buvo pats pražūtingiausias, o todėl, kad tai buvo paskutinė tokio pobūdžio neganda. Per visus viduramžius aidėjo šauksmas: „Nuo maro, ligų ir bado, gelbėk mus, viešpatie!" Juodoji mirtis nušlavė mažne pusę Anglijos gyventojų. Londone būta maro epidemijų Jokūbo I ir Karolio I viešpatavimo laikais, ir kiekvieną sykį jos nusinešė po trisdešimt tūkstančių piliečių. 1665 metų maras atmintinas dėl to, kad tai buvo paskutinė epidemija; daugiau jis nebepasirodė todėl, kad netrukus po to plytų namai pakeitė rąstų ir tinko pastatus, o šiaudinę ir medžiaginę drapiruotę — kilimai ir paneliai, todėl apsikrėtusios musės ir žiurkės, platinančios ligą, neteko prieglaudos. Defo matė ir daug girdėjo apie šitą negandą, nes šv. Džailzo parapija buvo pačioje apkrėsto rajono širdyje. Vėliau jis tai aprašė, kaip aprašydavo visa, kas jam nutikdavo. Kokie gyvi jo atmintyje liko šie išgyvenimai! Pirmiausia tai, ką jis girdėjo, arba, greičiau, nugirsdavo: tėvo ir motinos pokalbių nuotrupos, atsitiktinės pirkėjų pastabos krautuvėlėje apačioje. Sklisdavo baisūs gandai: „Du vyrai, berods prancūzai, mirė nuo maro Long Eikre ar tiksliau Druri Leino pradžioje. Jų šeima kaip įmanydama stengėsi tatai nuslėpti". Arba: „Savaitės suvestinė rodo, kad šv. Džailzo parapijoje padidėjo įprastinis mirtingumas. Kyla įtarimas, kad šioje miesto dalyje jau pasirodė maras". Greit dėl to nebeliko jokios abejonės. Siaubingasis maras atkeliavo į Londono Sitį. Turtuoliai, aristokratai ir smulkieji bajorai, gyvenusieji vakarinėje miesto dalyje, su šeimomis ir tarnais plūdo iš Londono. Ir ne tik turtuoliai. Netrukus visi, kas gali, išskubėjo iš Sičio, ir pro aukštutinio kambario langą Danielis nieko nematė, tik vežimus su manta, moterimis, tarnais ir vaikais, taip pat pilnas didžturčių karietas, lydimas raitelių — visi skubėjo. Po kurio laiko tušti vežimai grįždavo iš kaimo atgal paimti kitų žmonių. Tuo tarpu pro šalį be perstojo jojo neregėta daugybė raitelių — kai kurie vieni, kiti su tarnais — bet visi apsikrovę pundais

ir pasirengę kelionei — „be galo baisus ir liūdnas reginys".

Taip keletą savaičių nuo ryto ligi vakaro žmonės skubėjo išvykti. Karalius su dvariškiais, apgautais vyrais ir meilužėmis dar liepos mėnesį išbėgo į Oksfordą. Po to prasidėjo siaubo dienos. Mirtingumas kilo stulbinančiu greičiu. Šv. Džailzo parapija Kriplgeite buvo tirštai apgyventa, ir maras čia siautėjo ypač negailestingai. Vienas po kito buvo uždaryti senojo Fo krautuvės kaimyniniai namai: vieni pareigūnų nurodymu, o kiti — savo noru išsikrausčius. Ant kiekvieno tuščio namo durų buvo pažymėtas kryžius ir paskubomis užrašyta: „Viešpatie, pasigailėk mūsų!" Prekyba ir verslai beveik visai nutrūko. Kadaise judrių gatvių grindinio akmenys apžėlė žole ir tie, kurie išdrįsdavo jose pasirodyti, eidavo skubiu žingsniu vidukeliu, stengdamiesi neužuosti tvaiko, sklindančio iš apkrėstų namų. Bet išdrįsdavo tik nedaugelis; net vidudienį Sičio gatvės būdavo visiškai tuščios. Ką gi veikė Džeimsas Fo? Ar jis su šeima pasiliko Londone, ar uždarė krautuvę ir, kaip dauguma kaimynų, išbėgo? Tiksliai mes nežinome. Bet greičiausiai, rugpjūčio mėnesį marui besiartinant prie kulminacijos, jis įkurdino žmoną ir vaikus antrajame namo aukšte, o netrukus, sukaupęs reikalingas maisto atsargas, uždarė krautuvę ir pats prisijungė prie jų. Tenai Fo šeima ištūnojo keletą savaičių, maitindamasi namine duona, sviestu, sūriu ir alumi, kuriais Fo apsirūpino, nedrįsdamas mėsos nė paliesti, kad neapsikrėstų. Vienintelis būdas bendrauti su išoriniu pasauliu buvo per sargybinį, stovintį po langu ir pasirengusį bėgti bet kokiu reikalu.

Taip iš lėto ir slinko dienos meldžiantis ir mąstant. Misteris Fo žiūrėjo į marą kaip į savotišką dievo apsireiškimą, dievo rūstybės ženklą, nukreiptą prieš supuvusio Karolio II dvaro nežmonišką bedievystę ir paleistuvystę. Kaip tik „jų rėksmingos ydos,— rašė vėliau pats Defo,— nepaminant gailestingumo, galima pasakyti, nuėjo taip toli, kad užtraukė visai tautai šią baisią bausmę". Norėdama permaldauti dievą, ponia Fo ėmė aiškinti Danieliui Bibliją. Be abejo, kartkartėmis Džeimsas Fo drįsdavo išeiti. Grįžęs jis papasakodavo apie siaubingus vaizdus. Taigi įsivaizduokit, kaip misteris Fo išblyškęs žiūri priešais save — akys pasruvusios ašaromis — ir pasakoja žmonai: „Einant

pro Tokenhauz Jardą Lotberyje, staiga virš mano galvos smarkiai atsidarė langas ir triskart siaubingai suklikusi moteriškė ėmė nepakartojamu balsu šaukti: „O! Mirtis, mirtis, mirtis!" Aš nustėrau iš baimės, kraujas sustingo gyslose. Gatvėje nė gyvos dvasios, daugiau nė vienas langas neprasivėrė, nes žmonės niekuo nebesidomi ir nebegali viens kitam padėti. Taigi ir aš praėjau pro šalį ir įsukau į Belio skersgatvį..." Įsivaizduokit taip pat, kaip ponia Fo sėdi ir klausosi, įbedusi niūrias, bailingas, ašarotas akis į Danielį ir jo sesutes, liesomis paraudusiomis rankomis taip spausdama ašarų prisigėrusią nosinę, kad šios ima iš jos sunktis ir varvėti. Taigi panašiai ir stūmėsi dienos. Betgi dar buvo ir naktys. O tų naktų tyloje pasigirsdavo varpelio tilindžiavimas ir kraupus laidotojų šauksmas: „Išneškit numirėlius! Išneškit numirėlius!" Numirėlių vežimų ašys girgždėjo ir dejavo, slegiamos sunkios naštos, kai furgonai bildėjo siauromis gatvelėmis link didžiulių duobių, pasirengusių priglausti lavonus. Penkiametis Defo tikriausiai girdėdavo tuos klaikius garsus, matydavo tuos atgrasius vaizdus, naktį žvelgdamas per langinių plyšius. Tie vaizdai ir garsai, tas bjaurus juos lydintis dvoksmas tikriausiai vaidendavosi jo vaikiškuose sapnuose... Tik paklausykit, pasižiūrėkit, kaip gyvai jis prisimena visą tą siaubą netgi po penkiasdešimt septynerių metų: „Prisimenu ir, aprašydamas tą įvykį, man regis, tiesiog viską girdėte girdžiu... Jauna moteris, jos motina ir kambarinė buvo nežinia kokiu reikalu kažkur išėjusios, nes namas nebuvo uždarytas. Po kokių dviejų valandų, joms sugrįžus, jaunoji dama pasiskundė, kaip jai negera, o po ketvirčio valandos pradėjo vemti ir pajuto stiprų galvos skausmą... Kol vėdinosi patalynė, motina nurengė dukterį ir, paguldžiusi į lovą, apšviesdama jos kūną žvake, tuštuojau ant šlaunų pastebėjo lemtingas žymes. Nebegalėdama susitvardyti, motina išmetė žvakę ir taip klaikiai suriko, kad galėjo sukelti siaubą net ir pačiam didžiausiam drąsuoliui. Be to, tai nebuvo vien tik klyksmas ar šauksmas: apimta siaubo ji pirmiausiai nualpo, paskui vėl atsigavo, ėmė lakstyti po namus aukštyn ir žemyn laiptais tarsi paklaikusi (iš tiesų ji ir buvo paklaikusi) ir be perstojo spiegė, rėkė keletą valandų, visai praradusi protą arba bent nebesugebėdama

valdytis. Kaip man pasakojo, ji niekada ir neatėjo į protą. O jaunoji mergina tą akimirką jau buvo nebegyvas lavonas... Tai buvo taip seniai, kad nesu visai tikras, bet, man regis, motina taip ir nebeatsigavo ir po kokių dviejų ar trijų savaičių pasimirė"[4].

Baigiantis vasarai, po tris savaites trukusio besaikio mirtingumo, liga staiga praėjo. Misteris Fo vėl išdrįso išeiti laukan. Grįžęs susijaudinusiai šeimai papasakojo, kad gatvės vėl pilnutėlės besijuokiančių, besišypsančių ir besisveikinančių žmonių; jie atidarinėjo langus ir šūkčiojo vieni kitiems: „Ar girdėjai geras naujienas?" Jis pasakojo, koks didis buvo susijaudinimas: „Anądien, einant per Oldgeitą — o tenai daugybė žmonių zujo į abi puses — nuo kito Minorizų gatvės galo prie manęs prisiartino kažkoks žmogus ir, pažvelgęs į vieną ir į kitą gatvės kraštą, plačiai skėstelėjo rankomis:

— Viešpatie, kaip viskas pasikeitė! Dar praeitą savaitę ėjau čia, ir beveik nieko nebuvo matyti.

O kitas, girdžiu, priduria:

— Kaip nuostabu! Tarytum sapnas.

— Garbė dievui,— sako trečias,— dėkokim jam, nes tai jo darbas".

Vienas po kito atsivėrė uždarytieji namai, turtuoliai pasirodė iš savo užkampių provincijoje, karalius su dvariškiais grįžo į Vaitholą. Vėl pradėjo prekiauti krautuvės, veikti teismai, teatrai statyti vaidinimus. Dykaduoniai turčiai mėgdžiojo linksmą ir ištaigingą karaliaus gyvenimo būdą, garbstė iš Prancūzijos įvežtą dramą, lošimo stalus, viešąsias šokių sales, muzikos namus ir viešuosius namus. Ir nors neturtingieji prastuoliai neužmiršo padėkoti dievui už išgelbėjimą, netrukus ir juos užkerėjo saviškos pramogos — klounai, juokdariai, lėlių teatrai, akrobatai ir panašūs dalykai.

Tačiau linksmybė ir žaidimai truko neilgai. Vos tik liovėsi sukę ratus numirėlių vežimai, kilo didysis gaisras, siautėjęs penkias dienas ir sunaikinęs visą apsuptą senovine siena Londono Sitį. Būdamas šešerių metų, Defo gyveno Londone ir viską matė. „Labai gerai atsimenu viską, ką

---

[4] Žr. Defo „Maro metų dienoraštis" (*aut. past.*).

mačiau nuliūdusia širdimi, nors tuomet buvau dar mažas, turiu omeny Londono gaisrą". Jo tėvo namas išliko, bet tik per plauką. Liepsnos priartėjo prie pat Kriplgeito gatvelės, kur buvo žvakių prekiautojo krautuvė, bet jos nepasiekė. Tačiau Defo matė padangėje didžiulę raudoną pašvaistę, kai viduramžių ir Tiudorų laikų miestas su išsiraizgiusiomis gatvelėmis bei skersgatviais skendo liepsnose ir dūmuose. Jis matė, kaip didžiuliai prekybos namai, kur pirkliai ir jų šeimynykščiai dirbdavo ir miegodavo, įkaista ligi raudonumo, o paskui su didžiuliu trenksmu subyra ir susmunka žemėn. Su nuostaba ir siaubu jis stebėjo, kaip liepsnos ryja tas lobių, prekybos ir vaišingumo buveines ir, kurstomos rytų vėjelio, šliaužia per užpakaly esančius sodus ir vidinius kiemus; akmenys iš karščio sproginėja ir laksto į orą, o verdanti išsilydžiusio švino srovė plaukia nutekamaisiais grioviais. Jis matė, kaip visur aplink su trenksmu griūva stogai ir sienos. Mat, kai liepsna ėmė lenktyniauti su vėju, seni ir nepatvarūs statiniai su toli virš krautuvių fasadų išsikišusiais frontonais (pameistriai iš savo mansardų ištiesdavo vienas kitam rankas virš praėjimo), atsisukę rąstų ir tinko sienomis į siauras ir kreivas gatveles, tapo nelyginant pūzras liepsnai. Jis matė, kaip įnirtę ugniagesiai pylė vandens kibirus į ugnį. Stebėjo, kaip „nevilties apimti piliečiai tarsi pakvaišę žiūri, kaip niokojami jų namai". Matė, kaip nesibaigiančia eisena pro jo duris Kriplgeite slenka padegėliai. Penkias dienas truko gaisras. Penkias naktis Defo žvelgė į paraudusią ir piktą nelyginant liepsnojantis žaizdras padangę. Paskui liepsnos buvo sutramdytos. Bet per tas penkias naktis ir dienas sudegė trisdešimt tūkstančių namų ir aštuoniasdešimt devynios bažnyčios, taip pat ir didžiulė gotikinė šv. Povilo katedra. Štai kaip maro užkrėstą ir per tirštai apgyventą medžio ir tinko miestą nušlavė didysis gaisras.

Net ir seniausiuose Londono metraščiuose nebuvo aprašyta nieko panašaus į didįjį gaisrą. Toks gaisras nebuvo žinomas Europoje nuo pat didžiojo Romos gaisro, įvykusio Nerono laikais. Niekada per tokį trumpą laiką jokio miesto neištiko dvi tokios nelaimės, kokias teko iškentėti Londonui. Vargu ar reikia stebėtis, kad pamaldūs disenteriai šias nelaimes priskyrė dievo valiai. Senasis Džeimsas Fo neabe-

jodamas matė čia dievo ranką. Dievas paskelbė nuosprendį tautai, kuri parsidavė svetimam, despotiškam, katalikiškam dvarui, tautai, kurią jos pačios jūrose ir upėse nugalėjo daug mažesnių išteklių valstybė ir kurią ėmė valdyti savadautojai bei juokdariai. Šimtai geriausių ir gabiausių šio amžiaus teologų buvo išvaryti iš savo parapijų. Kalėjimai pilni žmonių, kurių vienintelis nusikaltimas tas, kad jie garbino dievą taip, kaip daugiausia jį garbino visa protestantiškoji Europa. Katalikų karalienė buvo soste ir katalikų įpėdinis rengėsi žengti į sostą. Vaithole knibždėte knibždėjo sukčių ir kurtizanių. Karaliaus rūmai tapo viešnamiu, ir viena po kitos prostitutės, vienas po kito pavainikiai ne tik buvo keliami į aukščiausio rango didikus, bet ir aprūpinami pragyvenimo reikmėmis iš doro, stropaus ir subankrutavusio kreditoriaus sunkiai įgytų santaupų. Skelbdamas dievo žodį griuvėsiuose, atvirame lauke, daktaras Enzlis — tas pats Enzlis, kurį Fo šeima lydėjo iš šv. Džailzo sakyklos,— šaukė protestuodamas: „Galingas miestas, paverstas pelenais ir akmenimis... įsisiautėjusi nuožmi stichija nepaliko nė vieno antstakčio kormoranui ar baubliui apsigyventi, nė vieno apdegusio lango likučio jiems pagiedoti. Londono griuvėsiai virto liūdnu ir baisiu reginiu: tose vietose, kur būdavo meldžiamasi dievui, keroja dilgėlės, ūksi pelėdos, slankioja vagys ir žmogžudžiai. Viešpaties balsas šaukia, netgi riaumoja skelbdamas siaubingą maro ir ugnies bausmę..."

Be abejo, ir misteris Fo, stovėdamas ant akmenų krūvų, klausėsi daktaro Enzlio pamokslo. Galbūt su juo kartu buvo žmona ir visa jo šeima. O vėliau Fo iš paskutiniųjų stengėsi įdiegti vaikams dievo baimę ir dar šiurpesnę pragaro baimę. Pirmaisiais bundančios sąmonės metais pragaras Danieliui buvo kraupi tikrovė. „Tik tie, kurie gyvena dorai ir dievobaimingai, atsisakydami šio sugedusio pasaulio pramogų, tuštybių bei nuodėmingų kūno geidulių — tik tie bus išgelbėti ir jų verslas klestės... Iš Judėjų genties buvo paženklinta dvylika tūkstančių. Iš Rubeno genties buvo paženklinta dvylika tūkstančių. Iš Gedo buvo paženklinta dvylika tūkstančių..." Monotoniškai zirzė maldingos papūgos, misis Fo, balsas. Nėra abejonės, kad juodbruvo, lieso veido su įdubusiomis akimis berniuko mintys

kažkur klajojo — gal ten, Murfildse, su jo didžiuliais medžiais, kur tėvas buvo žadėjęs jį nusivesti, o gal pas krepšių pynėjus, kurie įsitaisę po atviru dangumi Silverio gatvėje, krėsdavo linksmus pokštus. „...Iš Azerio genties buvo paženklinta dvylika tūkstančių. Iš Manaso genties buvo paženklinta dvylika tūkstančių. Iš Simeono genties buvo paženklinta..." — be paliovos vardijo Biblija. Ir be galo.

Puritoniškas Defo auklėjimas buvo griežtas ir kietas. Vos tik jis pramoko skaityti ir rašyti, motina liepė perrašinėti ilgas ištraukas iš Biblijos. Pats Defo taip pasakoja apie vieną savo vaikystės laikotarpį: „Tuomet, dar būdamas berniūkštis, dirbau it arklys, kol perrašiau pirmąsias penkias knygas, paskui taip pavargau...", ir jis nustojo rašęs. Kasdien šeima ilgai melsdavosi. Kiekvieną sekmadienį, kiek įmanoma slapčiau, jis buvo vedamas klausytis daktaro Enzlio pamokslų. Dievo bausmė, velnias, pragaras — štai kokios apokaliptinės sąvokos pripildė jo bundančias mintis ir neduodavo miegoti naktimis. Kartais jis prabusdavo išprakaitavęs ir įsibauginęs, jausdamas, kaip kažkoks gyvas padaras slėgte slegia jo krūtinę. O gal tai — velnias? Velnias, apie kurį visi be perstojo kalbėdavo? Bet ne. Tai tik „du sargybiniai trinktelėjo lazdomis į duris, pranešdami, kuri valanda: „Jau po trijų, lietingas, šlapias rytas". Štai ir viskas.

Fo šeima tikriausiai pajuto, kad viešpats jiems apsčiai atlygino už jų maldas, kai Džeimsas Fo tapo mėsininku,— kur kas pelningesnis verslas negu lajinių žvakių prekijo. Kaip tik šios dvi nelaimės — maras ir gaisras — sunaikinusios kaimynus krautuvininkus, leido jam tai padaryti. Jis klestėte klestėjo. Didžiai gerbiamas savo bičiulių, prekybininkų, jis buvo išrinktas Mėsininkų draugijos nariu. Štai kaip už puritonišką dievobaimingumą kartu su apsukriu puritonišku verteiviškumu atlygino visagalis. Galų gale laimėjo religinis uolumas ir komerciniai sugebėjimai. O Defo, vargšeliui mažajam Danieliui Defo, kuriam šventojo rašto tiesos buvo kalte įkaltos nuo tada, kai tik pradėjo atsiminti, jam taip pat buvo atlyginta už visas pastangas ir ašaras, kurios birdavo per padrikas maldas prie motinos kelių. Kaip tik Biblija suformavo jo žodyną ir literatūrinį stilių.

II

Jau iš pat pradžių Danielis Defo suprato, ko iš jo tikimasi — jis turėjo susieti savo gyvenimą su religija, tapti dvasininku. Tuo tikslu motina ir aiškino jam Bibliją, o tėvas įdiegė kalvinistų tikėjimo pradmenis. Tuo pačiu tikslu dabar jis buvo pavestas dievobaimingajam garbiajam Enzliui, kuris jam buvo kartu ir dvasinis ganytojas, ir mokytojas. Čia buvo dar daugiau, daug daugiau Biblijos — apie „Judėjų gentį, Rubeno gentį, Gedo gentį". O į jaunojo Defo norus šiuo klausimu tėvai visai neatsižvelgė, ir mažasis berniukas susitaikė su savo likimu, kaip susitaikydavo su viskuo savo vaikystės pasaulyje, kaip susitaikydavo su kasdieniniu saulės patekėjimu ir nusileidimu. Tai buvo dalis įprastinės gyvenimo tvarkos. Bet Defo jau buvo gyvas, veiklus berniūkštis. Jo protas buvo nepaprastai guvus. Jis suprato ir smalsiai domėjosi viskuo, kas dėjosi aplink. Krautuvėje jis stebėdavo, kaip tėvas kapoja jautieną ir avieną. It pakerėtas smalsavo, kaip kraujas varva ant pjuvenomis apibertų grindų. Nors ir bjaurėjosi tuo reginiu, o nuo smarvės darėsi bloga. Greit jis pradėjo šį bei tą pagelbėti tėvui. Prižiūrėdavo krautuvę, kai misteris Fo nueidavo papietauti arba skersai gatvės į alinę. Būdavo patenkintas, kai tėvas nusivesdavo jį į Sičio turgų, į Ledenholą, iš kur plaukė visa mėsa, arba į didžiąją Baltramiejaus mugę Smitfilde, kur daugybė žmonių kėlė didžiulį triukšmą. O galbūt — šito mes nežinome, bet juk taip malonu apie tai pafantazuoti — galbūt tėvas nusivesdavo Danielį aplankyti Miltono, gyvenusio netoliese nedideliame butelyje. Ten jis pamatydavo didįjį poetą, sėdintį prie senos fisharmonijos šalia nublukusių žalsvų užuolaidų, žvelgdavo į tankiai mirksinčias jo akis, veltui trokštančias išvysti dienos šviesą. O jo kilnaus veido bruožuose išskaitydavo išdidžią ir graudžią jo šlovės bei sielvarto istoriją. Gal jis girdėjo Miltoną kalbant, gal atsiklaupęs pabučiuodavo jo ranką ir apsiverkdavo. O gal tylomis laukdavo tarpdury, kol poeto draugas kvakeris Elvudas arba kuri nors iš dukterų skaitydavo jam Homerą. Galbūt...

Dar praėjo dveji ar treji metai, ir Defo pradėjo vienas

pats klajoti Londono gatvėmis. Jam patikdavo kiūtinti nesuskaičiuojamais Sičio skersgatviais, alėjomis, gatvelėmis, Fenčerčo gatve ir Ledenholo gatve ligi pat turgaus, o tenai jis atsisėsdavo ant kurio nors mėsininko prekystalio ir stebėdavo, kaip aplink virte verda gyvenimas. Žiūrėdavo, kaip gaisro sunaikintose Sičio dalyse dirba statybininkai ir mūrininkai, keldami aukštyn naujutėlaites raudonų plytų ir Portlendo akmens krautuves, kontoras ir gyvenamuosius namus. Ypač susidomėjęs stebėdavo, kaip iš lėto nuo žemės kyla grakšti paminklo kolona. O paskui įsidrąsinęs nuklysdavo tolyn į laukus link Stepnio ir užmiestyje, Betnel Grine, laipiodavo po medžius. Arba, pasukęs kita kryptimi, nusigaudavo ligi muitinės ir ilgame kambaryje spoksodavo ir dairydavosi aplink. Keliaudavo pasroviui ir Temzės krantine pasižiūrėti stiebų miško Londono uoste ir pasiklausyti jūreiviškų šnekų: apie krovinius, jų kainas ir jiems uždėtus muitus, kur jie iškeliaus, iš kur atkeliavo ir t.t. Berniukas Defo guviai perprasdavo jūrininkų kalbą apie orą ir laivybą. „Tokiuose pokalbiuose,— rašo jis,— aš visada teiraudavausi, klausinėdavau apie viešuosius ir privačius reikalus. Ypač mėgdavau kalbėtis su jūrininkais ir kareiviais apie karą, apie didžiuosius jūrų mūšius arba sausumos kautynes, kuriose jiems teko dalyvauti. O kadangi nieko, ką jie man papasakodavo, neužmiršdavau, tad netrukus, tai yra po kelerių metų, galėjau beveik taip pat gražiai apsakyti Nyderlandų karą ir jūrų mūšius, Flandrijos kautynes, Mestrichto paėmimą ir visa kita kaip bet kuris tų įvykių dalyvis. Štai kodėl tiems kareiviams ir jūrininkams taip pat patikdavo su manimi kalbėtis, ir jie paporindavo man visokiausių istorijų, ir ne tik apie tuomet vykstančius karus, bet ir Oliverio laikų karus, apie karaliaus Karolio I mirtį ir kitokius dalykus. Šitaip, nepaisant jauno amžiaus, pasidariau savotišku istoriku. Ir nors nebuvau skaitęs knygų — beje, ir neturėjau ko skaityti,— galėjau neblogai nupasakoti tai, kas vyko ir kas tebevyksta pasaulyje, ypač apie tai, kas domino mūsų tautą. Žinojau visų flotilės laivų vardus ir kas jiems vadovauja — žinojau, būdamas maždaug keturiolikos metų". Kartais jis pasilikdavo visai nakčiai miegoti ant šilto šlako, kuriuo buvo kaitinami šiltnamiai Rouzmeri leine ir Retklifo

kelyje. „Reikia pasakyti, kad taip giliai ir taip patogiai vėliau niekada nebemiegojau, nors būdavau ir geresnėje patalpoje". Defo iš prigimimo buvo nuotykių ieškotojas ir net vaikystėje labai mėgo nerūpestingą, bohemišką gyvenimą. Tai kėlė nerimą tėvams. Jie būgštavo, kad sūnus nepatektų į blogą draugiją — juk po įkaitusiais šiltnamių skliautais, kur (o, siaube!), kaip paaiškėjo, buvo įpratęs miegoti Danielis, nuolat lankydavosi elgetos ir net vagys. Jie bandė atgrasinti jį nuo tų kelionių, pasakodami kraupias istorijas apie tai, kaip čigonės vagia berniukus ir pasmerkia juos skurdui ir pažeminimui. Tėvas nusivedė jį į Braidvelį, kur paaugliai vagys būdavo viešai plakami. Ten jis pamatė, kaip vieną nelaimingąjį čaižė kažkoks vyras su mėlynu ženklu. Jis matė, kaip paauglys trypė, šokinėjo ir klykė it „pakvaišęs", o vyras plakė ir plakė kol galiausiai teisėjas sudavė plaktuku į stalą — tai buvo ženklas nutraukti bausmės vykdymą. Matant randuotą ir kruviną nuo rimbo kirčių berniuko nugarą, jam pasidarė bloga: „Maniau, kad mirsiu nuo tokio reginio",— sako jis.

Tačiau niekas negalėjo nustelbti Defo meilės Londonui. Jis buvo tikras londonietis. Negalėjo atsidžiaugti aplinkos triukšmu ir šurmuliu, siauromis grįstomis gatvelėmis, linksmomis ir juokingomis krautuvėlėmis su spalvingomis iškabomis — nesibaigiančia virtine „Saracėnų galvų", „Karališkųjų ąžuolų", „Mėlynųjų šernų" ir „Auksinių avinėlių". Jis buvo toks pat laimingas, matydamas verdantį gyvenimą purviname ir triukšmingame turguje, kur spiegė vaisių pardavinėtojos, pešėsi vežikai, augte augo kopūstų kotų ir supuvusių obuolių krūvos, kaip ir stebėdamas prajojantį puošniai apsirengusį lordą merą su juodo aksomo gobtuvu, auksine grandine, brangakmeniu ir didžiule palyda šauklių ir sargybinių. Londone niekada nebuvo nuobodu. Visuomet kas nors atsitikdavo. Visa bėda tik ta, kad dėl garbiojo Enzlio ir jo Biblijos Danielis niekada nespėdavo visko padaryti: aplankyti sendaikčių mugių, paklausyti juokdarių prakalbų, pamatyti, kaip šoka meškos ir jaučiai pjudomi šunimis. Taip, taip, Londone vis kas nors atsitikdavo — nuo ankstyvo ryto, kai atsidarydavo mansardų langai ir būdavo išpilami kibirai, beveik neatsižvelgiant į apačioje einančius praeivius, ligi vėlyvos nakties,

kai patvirkę jauni ponaičiai stybrindavo po miestą, daužydami langus, vartydami neštuvus, apmušdami ramius žmones ir siūlydami nešvankias glamones gražioms moterims. Niekada nebūdavo nuobodu! Porą kartų Defo su tėvais buvo išvykęs į kaimą — bet kaip malonu buvo grįžti į didįjį Londoną su jo kupolais, bokštais ir špiliais, su stiebų mišku ir nokrėjomis, kuriomis sėte nusėta visa upė nuo Tilto ligi Tauerio! Štai mažasis Defo sėdi Kriplgeito krautuvės tarpdury ir išplėtęs akis spokso į nesibaigiančią eiseną, slenkančią į abi puses siaura grįsta gatvele. Gatvelė išties tokia siaura, kad vežimai vos vos prasilenkia vienas su kitu. Judėjimas vyksta į abi puses be pertrūkio — karietos, portšezai, dviračiai vežimėliai, raiteliai ir paprasti pėstieji. Užėjus lietui, visi sprunka pastogėn ir nutekamaisiais latakais pradeda srūte srūti vanduo. Lietus greit praeina, bet vis dėlto juodi upokšniai tebepliaupia siauromis gatvelėmis, nešdami aibes gyvulių ir daržovių atliekų nuo mėsininkų ir daržovių pardavėjų prekystalių. Karietos ir vežimai apsčiai taško kairėn ir dešinėn visą šitą srautą, ir Defo mato, kaip pėstieji traukiasi kiek galima toliau į pakraštį, kad jų neaptaškytų. Dėl to prasideda tam tikras stumdymasis, ir chuliganai įgrūda bailesnius ir senesnius į lataką. Priekabūs mušeikos atsmaukia skrybėles ant pakaušio vienas prieš kitą ir pasigirsta pasiūlymai spręsti ginčą dvikovoje. Defo žiūri, įdėmiai klausosi, stebi visa, kas dedasi aplink — Londono gatvių komediją, kartais virstančią tragedija. Bet staiga kivirčas nurimsta, minia, susirinkusi aplink chuliganus, skubiai išsiskirsto. Kas gi čia dabar? Kas vyksta, klausia save Defo, pamatęs, kaip būrys paskubomis duoda kelią pravažiavimui. Paskui pamato nuo Vest Endo pusės besiartinančią kažkokio didžiūno karietą, pakinkytą šešetu arklių, su akį rėžiančiu herbu ir livrėjomis apsitaisiusiais liokajais. O paskui jo didenybės karietą šlubčiodamos ir šliauždamos seka minių minios elgetų, prašydamos išmaldos. Defo baimingai ir pagarbiai spokso į didiką su didžiuliu peruku, auksiniu žiedu ir margaspalviais drabužiais. Matyt, koks nors kunigaikštis ar grafas. Karieta prisiartina, ir Defo pamato, kad džentelmenas — ne vienas. Šalia jo sėdi dama, graži panelė garbanotais plaukais, skaisčiai raudonomis lūpomis ir iškilia

krūtine. Džentelmenas kažką pašnibžda jai į ausį. O kai ši susijuokia, jos akys žybčioja — tatai pastebi ir Defo. Karieta pravažiuoja, ir vėl gatvę užtvindo paprasti žmonės: gelumbininkų parankiniai, kvalifikuoti siuvėjai, vežikai, nešikai, durininkai ir pasiuntinukai. Bet Defo vis tebegalvoja apie didiką ir jo gražiąją damą. Ypač apie gražiąją damą. Ir jis panūsta, kad užaugęs taip pat būtų džentelmenas, vilkėtų margaspalvius drabužius, važinėtų karieta su herbu ir livrėjomis, o šalia sėdėtų graži panelė... Būti turtingam, garsiam ir gerbiamam — tokios Defo svajonės. Bet čia jo vaizduotė staiga sugrįžta į tikrovę. O tikrovė — tai daktaras Enzlis ir Biblija bei jo tėvų nuosprendis užaugus padaryti jį presbiterionų dvasininku. Taigi, mano jaunasis Danieli, šalin mintis apie tai, kad tapsi džentelmenu ir turėsi gražių merginų, ir toliau studijuok Bibliją.

* * *

Atėjo pats laikas Danieliui pradėti lankyti mokyklą — ir tėvai, ir daktaras Enzlis tuo klausimu buvo vienodos nuomonės. Tik mokykla suteiks išsilavinimą ir discipliną, reikalingą pasiruošti dvasininko profesijai. Taigi maždaug apie 1674 metus, kai jam sukako keturiolika, Defo pradėjo eiti į mokyklą. Disenteriai neturėjo teisės leisti vaikų į Oksfordą ar Kembridžą, ir tėvas atidavė jį ne į paprastą gramatikos mokyklą, o į Presbiterionų akademiją Niuington Grine, už trijų mylių į šiaurę nuo Kriplgeito einant tiesiai per laukus. Laimė, tai buvo tikrai puiki mokykla. Jos direktorius, garbusis Čarlsas Mortonas buvo pažangaus auklėjimo pradininkas ir suteikė pažangiam Defo protui kaip tik reikiamo peno. Visų pirma, ne taip kaip universitete ir gramatikos mokykloje, kur buvo viskas dėstoma lotynų kalba, misteris Mortonas per savo pamokas kalbėdavo angliškai. O tai buvo retenybė, beveik išimtis to meto anglų mokymo įstaigose. Programa taip pat buvo pažangi. Ją sudarė naujosios kalbos — prancūzų, olandų, ispanų ir italų — be to, istorija, geografija ir — kas ypač stebina — stenografija! Dar didesnis dėmesys buvo skiriamas gamtos ir matematikos mokslams. Akademija turėjo, kaip rašo

Saderlendas, „kažką panašaus į laboratoriją ir muziejų", su oro siurbliais termometrais ir visokiais matematikos instrumentais. Aišku, kad Defo gavo tvirtus gamtos ir tiksliųjų mokslų pagrindus. Jis susipažino su astronomija ir fizika. Gerasis misteris Mortonas tiesiog išvadavo Defo protą iš slegiančios jo namų atmosferos. Geriausias jam kada nors nutikęs dalykas buvo tas, kad buvo nusiųstas į Niuington Grino akademiją. Uždaras ir akademiškas universitetas arba gramatikos mokykla, kurioje kiekvieną dieną ištisas valandas skardėdavo skambūs lotynų kalbos garsai, būtų išleidę jį į pasaulį su manieromis ir privalumais, tinkančiais išauklėtam džentelmenui, bet jie būtų sukaustę jo gyvą, smalsų, iš esmės pažangų protą.

Tai dar nerodo, kad Niuingtone religija užėmė tik nedidelę Defo laiko dalį. Be abejo, ji įpareigojo, turint omeny, kad daugelis, galbūt net dauguma studentų rengėsi tapti disenterių dvasininkais. Defo tariamai taip pat rengėsi. Bet jo mokslo metai nebuvo ištisa virtinė maldų ir pamokslų. Nereikia taip pat daryti skubotos išvados, kad Defo neįsigijo puikių lotynų kalbos pamatų. Šitą jis tikrai įsigijo. Tačiau esmė ta, kad klasikinės kalbos jo nedomino, ir, palikęs akademiją, jis greit pasistengė užmiršti, kiek buvo išmokęs lotynų kalbos. Galima pridurti, jog vėliau jam teko gailėtis. Pasirodė, kad nemokėjimas įspūdingai ištarti tinkamo graikiško ar lotyniško posakio tinkama proga buvo rimta kliūtis jo tolesnėje politinėje ir literatūrinėje veikloje. Ir jam tekdavo piktintis, karčiai piktintis jam skiriamomis universiteto žmonių ir panašių mokytų vyrų pašaipomis bei patyčiomis. „Neraštingas vaikinas" — taip jį vadindavo šie mokyti vyrai. Antai Sviftas jį apibūdino kaip „neraštingą individą, kurio vardą aš užmiršau". (O Defo į tai atšovė, kad „kadaise jis gan gerai mokėjęs net penkias kalbas ir jų dar ligi šiol neužmiršęs, nors ir nepasikabino ant durų skelbimo ir neuždėjo lotyniškos citatos savo žurnalo „Apžvalga" viršelyje.)

Bet visa tai dar bus ateityje. Kol kas Defo dar Niuingtono akademijos jaunuolis. Jaunuolis... jaunuolis, kuris sparčiai darėsi vyru. Vyrai Anglijoje septynioliktame amžiuje brendo sparčiau negu mūsų laikais, o Defo atrodė vyresnis pagal savo metus. Misteris Mortonas skatino jaunuolius sudaryti „savo pačių tam tikrą demokratinę

vyriausybę" ir leisdavo jiems rodyti daug išmonės laisvalaikiu. Tuomet dar nebuvo tos bjaurios organizuoto sporto sistemos, paverčiančios gyvenimą nepakeliamu dalyku šiek tiek daugiau nei vidutinių sugebėjimų moksleiviui. Vaikinai leisdavo laisvalaikio valandas erdviame sode arba žaisdami rutuliais, arba žvejodami žuvingame tvenkinyje. Kartkartėmis įvykdavo netikėtų dalykų. Sykį berniukai vidurnakty slapta nubėgo ant netoliese esančios kalvos ir per garsintuvą, kurį atsinešė su savim, ėmė rėkti skandalingas istorijas apie vietinį pastorių: tai sukėlė neslepiamą parapijiečių susirūpinimą. Kitąsyk (labiau atsimintinas atvejis) jie nužygiavo į Niuingtoną pasiklausyti garsiojo Džono Banjano pamokslų. Tačiau Defo labiausiai domino politika, ir jis su draugais ligi vėlyvos nakties ginčydavosi ir karštai diskutuodavo aktualiais klausimais. Kiti jo amžininkai, tarkim pamaldusis Samiuelis Veslis ir drovusis Timotis Kruzas daugiausia domėjosi teologija, o Defo teologija aiškiai nedomino — daugiau jis nebeįstengė to slėpti nuo savęs. Vien tik politika — socialiniai ir ekonominiai klausimai — jį domino ir jaudino. Be abejo, akademijoje buvo įžvalgių politikų, tačiau visi daugiau ar mažiau kentėjo dėl to, kad buvo gimę disenteriais. Daugumos tėvai buvo dvasininkai, restauracijos metu išvaryti iš savo gyvenamųjų vietų. Jie gerai žinojo, kad palikus mokyklą, jiems teks kentėti žiaurius pilietinius nepatogumus ir iš jų bus atimtos eilinės piliečio pareigos bei malonumai vien dėl to, kad yra disenteriai.

Be to, ir pats metas teikė gausybę medžiagos diskusijoms. Būdami neoficialios religijos išpažinėjai, jie jautriai reagavo į kovą tarp Karolio II ir protestantizmo bei visuotinės laisvės gynėjų. Kai 1678 metais Defo sukako aštuoniolika metų, Anglijos politikoje įvyko didžiulė krizė. Šios krizės link viskas krypo jau per tuos aštuoniolika metų. Nors karalius savo viešpatavimą pradėjo su dideliu populiarumu, jis jau seniai buvo išsekęs. Džiūgavimus, varpų skambesį ir pritarimo tostus pakeitė didis nepasitenkinimas. Tautos padėtis priminė žmonėms tuos laikus, kai rinkdavosi Ilgasis parlamentas. Kodėl taip atsitiko? Be abejo, iš dalies tam turėjo reikšmės įžeistas išdidumas. Žmonės supriešino Kromvelio laikų Angliją — sudariusią lygia-

vertę sutartį su Prancūzija, laimėjusią prieš Olandiją ir Ispaniją, jūrų karalienę, Romos grėsmę, protestantų reikalų vadovę — su Karolio II laikų Anglija, parsidavusia despotiškam popiežiaus dvarui, savo pačios jūrose ir upėse nugalėtai Olandijos ir valdomai pataikūnų dvariškių bei nepraustaburnių kurtizanių. Tačiau liaudies sąmonę labiausiai veikė reakcinio katalikiško feodalizmo neapykanta ir baimė. Devyni dešimtadaliai buržuazijos absoliučiai nepakentė katalikų religijos. Jos atmintyje tebebuvo gyvi ir kėlė stiprius bei karčius jausmus prisiminimai apie kruvinosios Marijos viešpatavimą, Smitfildo laužus, sąmokslus prieš Elzbietą ir ypač Parako sąmokslą. Anglikonų dvasininkai drebėjo dėl savo parapijų, dvarininkai dėl savo abatijų ir didžiulių dešimtinių. Kadangi prisiminimai apie levelerius ir digerius buvo čia pat po ranka, popiežininkų neapykanta užleido vietą puritonų neapykantai. Tačiau per aštuoniolika metų, prabėgusių nuo restauracijos, neapykanta puritonams atslūgo, o popiežininkams — padidėjo. Doverio derybų slaptieji punktai labai mažai kam tebuvo žinomi. Bet kai kurios užuominos pasklido užsieny. Buvo rengiamasi suduoti didžiulį smūgį protestantų religijai ir įstatymo sutvirtintoms nuosavybės teisėms, kurias ši religija slėpė. Toks buvo bendras įspūdis. Buvo šnekama, kad karalius šliejasi prie Romos. Visi žinojo, kad jo brolis ir galimas įpėdinis Jorko kunigaikštis Džeimsas yra apsigimęs Romos katalikas. Be to, neseniai buvo pažeista konstitucija siekiant apsaugoti Romos katalikus nuo baudžiamojo kodekso (be abejo, liepiant Anglijos sąjungininkui Liudvikui XIV, kuris ne tik pats buvo katalikas, bet ir visur persekiojo protestantus). Tautos nuotaika buvo tokia, kad būtų užtekę mažiausios žiežirbos gaisrui sukelti. Ir 1678 metų rudenį liepsna buvo įžiebta didžiulei masei degios medžiagos. Akimirka — ir viskas suliepsnojo.

Defo tuomet buvo aštuoniolika metų. Politiškai jis buvo jau labai sąmoningas. Tikriausiai buvo skaitęs poeto Andruso Marvelio „Popiežystės ir despotiškos vyriausybės augimo apžvalgą". Be abejonės, buvo skaitęs — ir ne vieną kartą — Miltoną. Matyt, buvo susipažinęs su Džeimso Haringtono, Vinstenlio ir anglų revoliucijos kairiojo sparno teoretikų veikalais. Jis suvokė, kas dedasi didžia-

jame pasaulyje, už namų ir mokyklos sienų. Ar iš mokslo draugų, ar iš tėvo draugų prekybininkų jis buvo girdėjęs, kad karalius ir Liudvikas XIV, padedant prancūzų kariuomenei, ruošėsi įkurti Romos katalikų valdžią karalystėje.

Sklido gandai, kad Anglijoje bus įsteigtas inkvizicijos teismas. Ir visų nešvankių moksleivių patyčių objektas buvo jo švenčiausios didenybės meilužė prancūzė Luiza de Kerual. Defo visa tai žinojo. Atėjo 1678 metų ruduo, ir užsienis pagarsino, kad didysis popiežininkų sąmokslas buvo susektas. Jau kuris laikas vienas ir tik vienas vardas buvo girdėti visų mokinių lūpose — Taitas Outsas. Taitas Outsas šioks, Taitas Outsas anoks. Taitas Outsas kalbėjo šitaip, taip ir anaip. Popiežius patikėjęs Anglijos vyriausybę jėzuitams. Popiežininkai ketiną padegti visus Temzėje esančius laivus. Planuoją protestantų skerdynes. Prancūzų kariuomenė turinti išsilaipinti Airijoje. Airijos vadovaujantieji politikai ir kunigai būsią išžudyti. Net pats karalius būsiąs nužudytas. Taito Outso pareiškimams nebuvo galo. Lygiai taip pat nebuvo galo visuomenės sugebėjimams juos praryti. Taigi įžengė Gandas, nutapytas daugybės liežuvių... Sostinė ir visa tauta įsiuto iš neapykantos ir baimės. Baudžiamasis kodeksas buvo vėl sustiprintas. Su liepsnojančiais deglais buvo krečiami namai, konfiskuojami dokumentai. Greit kalėjimai buvo pilni popiežininkų. Londonas buvo nelyginant apgultas miestas. Defo tikriausiai daug girdėjo apie tai, kas dedasi Sityje. Vakarais vaikšto ginkluoti miestiečiai... rengiamasi užbarikaduoti didžiuosius pravažiavimus... gatvėse marširuoja patruliai... aplink Vaitholą išrikiuota artilerija... pameistriai užpuldinėja viešuosius namus Murfildze. Tačiau nors Defo, kaip ir kiekvienas to meto pilietis protestantas, nešiodavosi po apsiaustu vėzdą (nedidelį kultuvą, prilietą švino), kad užtvotų per galvą kokiam užpuolikui popiežininkui, jis nebuvo ekstremistas ir didžiai nekentė fašistinio pobūdžio religinio fanatizmo smurto. Jis neturėjo kantrybės klausytis, kaip prisiekusieji duodavo laisvę jausmams, skatindami teisėją tuos jausmus reikšti be jokios savitvardos. Jis nekentė tos kvailių minios, kuri nušvilpdavo ir apmėtydavo liudininkus, atėjusius palaikyti kaltinamųjų, ir šaukdavo iš džiaugsmo, paskelbus nuosprendį. Jis pa-

rodė nepasitenkinimą popiežininkus persekiojančių jaunų chuliganų sumanymu, iškilmingai pranešdamas kažkokiems girtuokliams gandų skleidėjams, jog šeši prancūzai bandė nukniaukti paminklą (nors jis dar buvo neužbaigtas), ir būtų išsivežę jį į Prancūziją, jeigu nebūtų buvę sulaikyti einant per tiltą. Kvailiai priėmė jo ironiją už tikrą pinigą. Defo jau dabar buvo naujo tipo XVII amžiaus žmogus — liberaliai nusiteikusi asmenybė. Laimė, jis buvo ne vienintelis. Daktaro Mortono akademijoje mokėsi nemaža tokių jaunuolių. Nors jie buvo mažiau religingi negu jų tėvai didingomis penktojo dešimtmečio dienomis, bet nė kiek ne mažiau politiškai sąmoningi. O 1679 metų rinkimuose jie garsiai palaikė Nušalinimo įstatymą, įsitikinę, jog vienintelis būdas užtikrinti tautos privilegijas ir religiją — neprileisti Jorko kunigaikščio prie sosto. Paskutinės Defo dienos Niuingtono akademijoje buvo neramūs laikai jaunuoliui, išauklėtam puritoniškomis tradicijomis; ir nors jis gerokai išaugo iš savo vaikystės biblinio puritonizmo, vis dėlto jo šaknys buvo giliai įaugusios į politines puritonizmo tradicijas. Daug kur ėmė rastis disenterių pamokslininkų, kurie ilgai slėpėsi nuo persekiojimų ramiuose užkampiuose, o dabar išlindo iš savo slaptaviečių ir, keliaudami iš kaimo į kaimą, stengėsi įžiebti išblaškytų dievo avelių religinį įkarštį. Tuo tarpu Sityje senieji apvaliagalvių kariai vėl pakirdo, nebejausdami triumfuojančių rojalistų įžeidinėjimų grėsmės, kaip buvo restauracijos laikais. Tarp jų buvo ir senojo Džeimso Fo bičiuliai prekiautojai. Pasenę, pražilusiais plaukais jie vaikščiojo iškėlę galvas Londono gatvėmis, nosiniais balsais vėl grąžindami keistus ir siaubingus prisiminimus apie „senus gerus laikus" — tuos kraupius metus, kai šventieji su pagyrimo žodžiais dievui lūpose ir dviašmeniais kardais rankose surakindavo karalius grandinėmis, didikus geležiniais antrankiais.

* * *

Palikdamas Niuingtono akademiją, Defo nusprendė vieną dalyką — jis netaps presbiterionų dvasininku. Taip jis ir pasakė misteriui Mortonui. Tą patį pasakė ir tėvui.

Jis atsisakė būti kunigu. Nežinome, kaip reagavo tėvai. Nežinome taip pat, kokiomis pakopomis jis priėjo šią išvadą. Be abejo, jau gana anksti jo disidentiško auklėjimo nuausta biblinė siaubinga ir kartu sentimentali užuolaida kėlė pasišlykštėjimą visa šia idėja. Nėra abejonės, kad žiaurios religinės pažiūros, puoselėjamos jo amžininkų — dievobaimingojo Semo Veslio ir nuolankiojo Timo Kruzo, vėliau tapusių pastoriais,— jam įkyrėjo ligi gyvo kaulo. Galbūt jam sudrumstė ramybę respublikoniškai nusiteikusių amžininkų kalbos apie socialinę lygybę. O gal perskaitytos knygos ką nors padarė. Na, kad ir naujoji Frensio Bekono filosofija, arba revoliucinio intelektualo Džono Miltono pamfletai. Ar tik jis nepasinėrė į Haringtono ir Vinstenlio knygas? Ar nepateko į jo rankas pastarojo „Laisvės įstatymas", kuriame plakamas dvasininkams būdingas minties ir veiksmo atotrūkis? „Tie teologai,— rašė Vinstenlis,— visada kalba apgaulingus žodžius naivuoliams, kad priverstų dirbti jiems ir kad šie juos palaikytų, bet jie niekada patys nedirba taip, kaip nori, jog dirbtų kiti, nes tai pabaisos, vien tik su liežuviais, tačiau be rankų... Tai netikę svajotojai, tai debesys be lietaus. Iš tiesų gudrūs dvasininkai žino, kad jeigu jie šia savo dieviška doktrina nuteiks žmones siekti turtų, dangaus ir šlovės po mirties, jie liks paveldėtojais žemėje ir apgautus žmones padarys savo tarnais". Nėra abejonės, kad Defo visiškai netiko būti bažnyčios tarnu, ir tai jis pats suprato. Aktyvus jaunuolis, pasižymintis aktyviu protu, norėjo gyventi aktyvų gyvenimą. Atvirai sakant, jis buvo pasaulietiškas ir norėjo prasimušti į žmones. Jis troško sėkmės. Norėjo turtų, didelių turtų. Norėjo ką nors pasiekti, geidė šlovės ir valdžios. Jis netroško būti tikru kankiniu, kuriuo, pasidaręs nonkonformistų kunigu, būtų tapęs,— persekiojamas policijos, išjuoktas minios. Nenorėjo, kad jo gyvenimą sudarytų prastas maistas, nuobodžios taisyklės, gėdingas apsirengimas, nuolankus elgesys ir nuožmus bei slogus santūrumas. Jaunystė jau kėlė savo reikalavimus. Jis buvo dar nepatyręs ir varžėsi, bet jam virte virė jaunas kraujas, skatinantis pakilti ir veikti, susitikti su žmonėmis, pamatyti pasaulį, keliauti, galbūt ir mylėti. Jis rimtai, ugningai ir rimtai troško įvykdyti tai, kas turėtų aiškų tikslą gyve-

nime. Tačiau jis norėjo būti žmogus, o ne dvasininkas... „žmogus su aukso žiedu ir margaspalviais drabužiais", važinėjantis šešetu kinkyta karieta, o šalia jo — graži mergina garbanotais plaukais ir skaisčiai raudonomis lūpomis...

Defo surado savo kelią. Jis žengė ne į dievo bažnyčią, o į Londono Sitį. Pasinėrė į verslą. O laikai imtis komercinės karjeros buvo labai palankūs. Kai kurie pirkliai susikrovė milžiniškus turtus. Dauguma jų, kaip ir Defo, buvo disenteriai ir ėmėsi komercijos dėl to, kad, be religijos, tai buvo vienintelė jiems atvira karjera. Ir šitie turtingi, dalingi pirkliai negaišdami laiko pasidarydavo džentelmenais. Nešiojo ilgaplaukius perukus, po miestą važinėdavo karietomis, turėjo nuostabias žmonas, valgydavo iš sidabrinių lėkščių, o jiems patarnaudavo liokajai. Versdamiesi akcijomis, loterijomis ir spekuliacija, jie sparčiai kaupė turtus — daug sparčiau, negu kada nors anksčiau buvo kaupiami turtai. Senais laikais reikėdavo keturiasdešimt ar daugiau metų kantriai supirkinėti ir pardavinėti turguje ar krautuvėje, norint susikrauti tokius lobius kaip dabar per porą metų. Atėjo šiuolaikiškos prekybos metas. Kapitalizmas pradėjo veikti. Tai buvo spekulianto, aferisto žydėjimo laikai. Kai po keleto metų buvo įkurtas Anglijos bankas ir valstybinė skola, galutinai įsitvirtino piniginis suinteresuotumas. Londonas buvo jau labai šiuolaikinis miestas. Veikė pašto sistema, mokant po vieną pensą už laišką, ir kasdien susidarydavo tam tikras skaičius persiuntimų; tai buvo vienintelis paštas Europoje. Reguliariai eidavo laikraščiai (du ar triskart per savaitę), skaitomi ir aptariami prašmatniose kavinėse. Buvo ir naujoji birža makleriui, kuris metai iš metų darėsi vis iškalbingesnis. Įsisteigė pirmosios draudimo bendrovės. Tačiau būdingiausias naujojo amžiaus bruožas buvo spartus akcinių bendrovių plitimas. Anglijos bankas, kaip sakėme, dar nebuvo įkurtas, bet jau buvo besikuriąs. Biržos mechanizmas kasdien darėsi sudėtingesnis, o auksakaliai įsigudrino sukurti savo privačią bankų sistemą. Žmonija žengė pirmyn, o Londono piliečiai vadovavo šiam žygiui. Jie didžiavosi savo miestu, ir nėra ko stebėtis. Londoniečiui Londonas buvo tas pats, kas atėniečiui Atėnai Periklio laikais,

kas XV amžiaus florentiečiui — Florencija. Žinoma, palyginti su šiuolaikiniu Londonu, Defo vaikystės ir jaunystės metų Londonas buvo nedidelis, netgi mažytis plotelis. Rytuose jis baigėsi prie Tauerio; vakaruose, maždaug ten, kur dabar Vestminsteris, tebeplytėjo laukai, o Čelsis buvo ramus kaimelis; šiaurėje ganėsi galvijai, ir po šiandieninį Merilbouną ir Finzberį bastėsi medžiotojai su šunimis ir šautuvais; pietuose — skersai Temzės nutiestas vienintelis netaisyklingų arkų tiltas su daugybe pakibusių menkų ir keistų namukų, trukdantis visai upės laivybai.

Londonas! Defo ėmėsi jame darbo jaunas, bet gerai išsilavinęs, gana puritoniškai nusiteikęs, gana pavojingai atviros širdies ir labai atviro žvilgsnio, ir turėjo kažką — tai buvo bendra visų lakios vaizduotės anglų revoliucijos jaunuolių dovana — kilnaus savyje, kilnesnio nei restauracijos pasaulis, ir tikėjosi sėkmės. Be abejo, jis norėjo gyventi gerai, gyventi laimingai, bet jis taip pat norėjo tarnauti, kažką daryti ir veikti. Londone Defo pradėjo dirbti parankiniu. Tiksliai nežinome, nuo kada,— galbūt nuo 1679 metų — ir koks buvo jo tikrasis užsiėmimas. Žinome, kad jis buvo parsisamdęs pas tokį misterį Lodviką, prekiautoją galanterija ir trikotažu. Mokymasis pas prekiautoją tuomet buvo paprasčiausias būdas pradėti pirklio karjerą, todėl galima spėti, kad baigusį akademiją, tėvas įtaisė jį parankiniu pas kokį nors prekybininką. Prieš pradėdamas savarankiškai verstis, jis keletą metų tikriausiai dirbo sandėly ir už prekystalio. Gal taip ir buvo. Bet sulaukęs sėkmingo viduramžio, Defo, būdamas išdidus ir tuščiagarbis, pasipiktinęs neigė kada nors buvęs kieno nors parankinis ar už prekystalio pardavinėjęs kojines. Žinoma, Defo buvo didelis pasakorius daugiau negu viena prasme. Bet kurgi tiesa? Ar jis nebuvo parankinis? Gal ir buvo. Bet gal jo įgimtas talentas ir puikus išsilavinimas pakėlė jį aukščiau už kitus parankinius, ir misteris Lodvikas bei jo sūnus elgėsi su juo greičiau kaip su partneriu ar kompanionu, o ne kaip su klerku. Būdamas sąžiningas, tiesus, savarankiškas ir neįtikėtinai darbštus, Defo nevengė parodyti savo vertės ir netrukus tapo per geras tokiems nuobodiems darbams kaip prekių svėrimas ir matavimas arba pundelių raišiojimas. Jis išmoko vesti sąskaitybą ir

gerai sudarinėti sandėrius. Jam buvo patikėta tiesiogiai prekiauti su pagrindiniais Londono pirkliais. O tuomet atėjo laikas pradėti ir savarankiškai verstis. Defo sparčiai žengė pirmyn, iš tiesų labai sparčiai. Jam viskas ėjosi gerai, nes buvo sumanus ir tikėjo sėkme. Jis trokšte troško nuotykių, rizikos, išbandymų. Per vienas atostogas, kurias praleido Sario grafystėje, jis pasidarė sau pramogą, atsekdamas Moulo upės (iš dalies požeminės) tėkmę. Vaizdavosi esąs didelis tyrinėtojas. Paskui jo našus protas ėmėsi panašių projektų visuomenės labui... ir spekuliacijai. Pasiskaitęs, kaip kai kurie „projektuotojai" steigia bendroves sūriam vandeniui paversti gėlu, gaminti gaubtoms lempoms, kasti sidabrui ir švinui ir t.t., jis jautė būtinybę ir pats taip daryti. Jame pakirdo Niuingtono akademijos išpuoselėtas mokslininkas, kuris vertė kurti savo projektus, daryti savo atradimus, išrasti...

Na, o kol kas jis gyveno kupiname žavesio Londone. Dar būdamas vaikas, jis visa širdimi pamilo Londoną ir ligi šiol negalėjo atsitokėti. Jam teks keliauti skersai ir išilgai po visą kraštą, išvykti užsienin, klajoti po Europos miestus, aplankyti Paryžių ir Madridą, bet jis visada džiaugsis grįžęs į Londoną, į suodiną, nuostabų miesto gyvenimą! Pats savo noru grįždamas į Londoną, jis neįsivaizdavo, kaip pasikeitusi atmosfera po Niuingtono akademijos su jos nuobodžiomis studijomis ir griežta savitramda nukreips ir paskirstys jo energiją. Niuigtone nebuvo bent kiek svarbesnių pagundų, nebuvo interesų, kurie susikirstų su darbu, nebuvo ydų. Bet vos tik jis pateko į Londono atmosferą, vos tik paragavo laisvės, paragavo nerūpestingumo, visa savitvarda nukrito it koks apdangalas. Londonas nutvėrė jį, ir tai buvo kitas Londonas, ne jo vaikystės miestas, ne mažos Kriplgeito krautuvėlės ir tėvo draugai disenteriai, apsirengę pilkais drabužiais, kalbantys pro nosį, į gyvenimą žvelgiantys per Bibliją. Jis įžengė į pasileidusį, ištvirkusį, porestauracinį Londoną. Misteris Lodvikas, kaip ir senasis Fo, buvo disenteris, bet jo požiūris į gyvenimą nebuvo toks griežtas kaip senojo Fo. Svarbiausia jam buvo komercija ir tik paskui religija. Jis suteikė Danieliui Defo daug laisvės. Atliekamu nuo darbo metu Defo tenkino savo potroškį nuotykiams

ir bendravimui. Nusprendė ištyrinėti Londoną. Atrado didįjį knygyną prie šv. Povilo katedros šventoriaus ir įniko į Ročesterio ir Saklingo meilės eiles. Ėmė lankytis įtartinose alinėse, aplink kurias šmirinėdavo kekšės, taip pat kavinėse, prišvinkusiose tabako, kur, padėjus ant bufeto pensą, buvo galima pabuvoti tarp grafų, pasipuošusių žvaigždutėmis ir keliaraiščiais, dvasininkų su sutanomis ir juostomis, mėgstančių ginčytis advokatų, kvailokų vaikinų iš universitetų, vertėjų ir indeksų sudarinėtojų su šiurkščiais bobriko mundurais. Vieną vakarą jis užklydo į bažnyčią ir pirmąsyk klausėsi didingos muzikos — galbūt tai, ką jis išgirdo, buvo kokia nors Perselio giesmė.

Defo tyrinėjo toliau, ištyrė Vest Endą. Tai buvo erdvus rajonas su aukštais rūmais ir didžiuliais sodais bei puikiais paviljonais, su aikštėmis ir smailiabokštėmis bažnyčiomis, su senais medžiais ir Tiudorų rezidencijomis bei prašmatniomis naujomis krautuvėmis. Čia gyveno aristokratai — dykaduoniai, elegantiški ir, nepaisant viso jų „gero skonio", nepaprastai įžūlūs. Jie buvo tokie tolimi Danieliui Defo kaip kokie kiniečiai arba indėnai. Jie taip skyrėsi nuo disenterių prekybininkų, kurie ligi šiol buvo jo vieninteliai draugai, kaip peteliškė nuo darbščiosios bitelės. Klydinėdamas vakarų kryptimi Strendu, jis susitikdavo juos — daugybę aristokratų džentelmenų ir jų damų. Matė juos, važiuojančius karietomis pro Sautamptonų arba Montegių rūmus, tolyn į ganyklas ir laukus, arba zujančius po pavėsingais Sent Džeimso parko medžiais. Ypač jie mėgdavo būriuotis aplink Vaitholo rūmus, kur buvo Karolio II dvaras ir, žinoma, politinių intrigų bei diduomenės pasilinksminimų centras. Defo praleisdavo kokį rytmetį, stebėdamas, kaip prie rūmų vartų spaudžiasi nuolatiniai interesantai — nepraktikuojantis advokatas, trokštąs tapti teisėju, ištvirkęs baronetas, geidžias pero titulo. Taip trukdavo valandų valandas — vieni dvariškiai įeidavo, kiti išeidavo. Rūmų vartai visąlaik buvo atlapi, karaliaus rezidencija kasdien ištisą dieną būdavo atvira. Kiekvieną rytą džentelmenai susirinkdavo paplepėti pas savo poną, kol jam sušukuos peruką ir užriš kaklaraištį, ir palydėdavo jį rytiniam pasivaikščiojimui po parką. (Galbūt ir Defo kada nors matė karalių Sent Džeimso parke, žingsniuojantį

tarp medžių, žaidžiantį su spanieliais ir barstantį grūdus antims.) O kai jis grįždavo, jau laukdavo kiti, trokšdami pažiūrėti, kaip jis pietauja, vakarieniauja, šoka, azartingai lošia, ir išgirsti pasakojimų apie tai, kaip jis paspruko iš Vusterio, arba kokias negandas iškentėjo nuo veidmainių, įkyruolių pamokslininkų, įkalinusių jį Škotijoje. Niek(nepadarysi, Defo žavėjo šitie jauni aristokratai džentelmenai, kurie jam taip būdavo panašūs į ryškiaspalvius drugelius. Jų galvas ir pečius dengė vešlūs juodi arba gelsvi perukai, pagaminti, kaip ir visos kitos jų puošmenos, Paryžiuje: siuvinėti švarkai, kutuotos pirštinės ir juostelės prilaikyti kelnėms. Viskas buvo prancūziška — jų manieros... ir jų moralė. Vaikščiodami po parką, nešiojosi ilgas lazdas, o prašmatniose kavinėse šniaukė stipriai kvepiantį tabaką. Defo tyrinėjo juos kritiškai. Stebėjo, kaip jie stybrina pavėsingais takeliais, žvilgčiodami ir šūkčiodami pro šalį praeinančioms jaunoms merginoms (Defo taip pat stebėjo ir gražiąsias merginas: jų išdažytus veidus, daugybe garbanų suraitytus plaukus, skaisčiaspalvius apsiaustus su gobtuvais — stebėjo ir matė, kad jos gana patrauklios). Jam greit paaiškėjo, kad šie jauni džentelmenai ateidavo į parką specialiai susitikti su merginomis. Jeigu įsidrąsinęs ir nepaisydamas viso savo puritoniško auklėjimo Defo būtų užsukęs į vieną iš ką tik atidarytų teatrų, tai būtų pamatęs tą patį: gašlūs padaužos grūdosi į teatrą tuo pačiu tikslu — susipažinti su merginomis. Moterų vaikymasis buvo gyvybinis restauracijos laikų vyro siekimas. Tam tikslui jis valandų valandas rytais praleisdavo prie veidrodžio, kol pasirišdavo kaklaraištį, tiesiai užsidėdavo peruką, išsidabindavo visokiomis gražmenomis. Jis rengėsi dėl geismo, linksminosi dėl geismo, pilnas geismo buvo jo menas, jo drama, jo svajonės. Juo buvo užsikrėtusi ištisa karta. Be geismo vilčių ir jaudulio restauracijos laikų vyras būtų miręs iš nuovargio.

Pasaulis, kurį jaunasis Defo atrado, tyrinėdamas Londoną, iš tiesų labai skyrėsi nuo jo vaikystės pasaulio — biblinio puritoniško pasaulio. Jo tėvo krautuvėje neišsprūsdavo joks keiksmažodis, kai glotniai susišukavę vyrai kalbėdami pro nosį aptarinėdavo rinkimus ir paleistuvystę. Ir nepaisant Niuingtono akademijos moder-

numo, stenografijos, kalbų ir mokslo laboratorijos, nepaisant jos politinių diskusijų ir teologinių disputų, tenai buvo vienas dalykas, apie kurį negalima buvo kalbėti ir jie niekad nė nebandė kalbėti,— tai didžiulis lytinis potraukis. Defo niekada nebūtų išdrįsęs kalbėti apie merginas taip drąsiai ir užgauliai, kaip dabar išgirdo diskutuojant restauracijos laikų Londono kavinėse ir alinėse. Gyvenimas nelauktai atsiskleidė. Dabar, pirmąsyk susidūręs su savo amžininkais, Defo suprato, kad visa, ko jis buvo mokomas, griežtai skiriasi nuo įprastinio žmonių elgesio. Jo bendraamžiai, netgi jauni prekybininkai, parankiniai ir amatininkai, kilę iš nonkonformistinės aplinkos, nebesižavėjo puritonų lozungais ir bibliniais karo šūkiais taip kaip ankstesniosios kartos jų tėvai. Jie garsiai juokėsi iš senamadiško tipo presbiteriono, kalbančio pro nosį ir cituojančio šventraštį, užuot riebiai nusikeikusio. Jie juokėsi taip, kaip juokėsi girtuoklis lapių medžiotojas dvarponis arba tabaką šniaukiantis merginų medžiotojas padauža. Jie mėgdžiojo madingus miesčionis ir ėmė dėvėti gražius drabužius. Taip darė ir Defo. Jis buvo geras puritonas, atsidūręs tarp padaužų. Taupė pensus, norėdamas nusipirkti madingą skrybėlę, marškinius, liemenę, kaklaraištį. Kaip ir jo draugai, lankėsi arklių lenktynėse. Pasak gandų, net kovėsi dvikovoje „gindamas garbę". Tokių dalykų jo tėvas nė sapnuote nesapnavo. Tai rodė, jog laikai keičiasi. Norėdamas, kad tave laikytų vyru restauracijos laikų Londone, turėjai būti žiaurus, gašlus ir nepadorus. Jeigu domėsies politika, tave apšauks svajotoju; jei gyvensi padoriai ir kukliai — apšauks kvailiu; jei būsi pamaldus — apšauks veidmainiu; jei tikėsi dievą — apšauks nevispročiu. Svarbu būti vyru! Defo jau baigė subręsti, ir jo vyriškas išdidumas buvo užgautas ligi pat širdies gelmių. Margaspalvėje restauracijos laikų Londono mokykloje jam buvo atskleistos gamtos tiesos. Iš linksmojo monarcho ištikimų pavaldinių jis sužinojo, kad vienintelis gyvenimo tikslas — gyventi, kad visą jo prasmę sudaro instinktų ir geidulių tenkinimas. Jis suprato, kad vienintelė dorybė, kurią žmonės praktiškai vertina, yra gyvuliškas lyties privalumas — jėga ir aistra. Visa kita — apsimetimas ir iliuzija.

Jis nuolat ir nuolat susidurdavo su naujomis Londono keistenybėmis. Kažkada pirmaisiais savo prekybinės karjeros metais jis susipažino su jaunais valkatomis. Vėliau savo romane „Pulkininkas Džekas" jis labai gyvai aprašė stiklo butelių fabriką, kur, įsitaisę šiltuose pelenuose, nakvodavo jauni vagišiai, gatves ir turgavietes, kur jie mokydavosi vogti, ypač ilgąjį muitinės kambarį, kur guviai būdavo iškraustomos kišenės. Jis stebėjo, kokius daiktus jie vogdavo: pirklio užrašų knygelę su vekseliais ir banknotais, žydo ryšulėlį su palaidais deimantais, pinigines, laikrodžius, kapšelius su pinigais ir t. t. Jis aprašė, kaip jauni vagišiai sprukdavo šalin:

„— Bėk, Džekai,— sušuko jis,— nešk kailį.

Ir jis šveitė tolyn, o aš jam pavymui, nė nestabtelėdamas, nesidairydamas aplink ligi pat Fenčerčo gatvės, o paskui per Laimo gatvę, Ledenholo gatvę palei Šv. Marijos ir Ekso bažnyčią, ligi Londono sienos, tada per Bišopsgeitą link senojo Bedlamo ir tiesiai į Murfildzą. Dabar jau nė vienas nebegalėjome greit bėgti, be to, ir nebuvo reikalo taip toli nusigauti, nes paaiškėjo, kad mūsų ir nesiveja. Atbėgus į Murfildzą ir šiek tiek atgavus kvapą, paklausiau, kas gi jį taip išgąsdino.

— Išgąsdino, kvaily? — sako jis.— Aš nutvėriau velnioniškai didelį kapšį pinigų.

— Kapšį!

— Taip, taip,— sako jis. — Maukim į laukus, kur mūsų niekas nepamatys, ten parodysiu.

Taigi jis tempė mane per Longo gatvelę, skersai Hogo skersgatvį ir Holovei skersgatvį į patį didžiulio lauko vidurį, nuo to laiko vadinamą Farding-pai-hauz-fildu. Ten būtume ir atsisėdę, bet jis buvo apsemtas vandens; taigi traukėme tolyn, ties Anisid Kliru perėjom skersai kelią ir pasiekėm lauką, kur dabar stovi didžioji ligoninė. Susiradę nuošalią vietelę atsisėdome, ir štai jis išsitraukė kapšį".

Toje pačioje knygoje jis aprašo, kaip kitąsyk kažkokie jauni sukčiai norėjo apiplėšti karietą tarp Parko vartų ir Naitsbridžo:

„Joje sėdėjo tik kažkoks džentelmenas su mergše; kekšę tikriausiai pasičiupo kažkur už Spring Gardeno. Jie atėmė iš džentelmeno pinigus, laikrodį ir kardą su sidab-

rine rankena. Bet kai griebėsi paleistuvės, ši ėmė juos keikti ir plūsti už tai, kad pasiglemžė visus džentelmeno pinigus, ir nieko nebeliko jai. O ji pati sakėsi neturinti nė skatiko, nors buvo taip pat gan gražiai apsirengusi".

Paskui jie patraukė per laukus į Čelsį, paskui prie Morto ežero, ir ten gavę valtį, grįžo į Londoną.

III

Misterio Lodviko palaikomas, Defo greitu laiku išaugo iš parankinio ir pasidarė savarankiškas pirklys. Kad ir neramaus, jaunatviško kraujo, jaunuolis dirbo labai atkakliai. Jo guvus, savimi pasitikintis stotas greit tapo įprastiniu Sičio gatvių reginiu; žmonės numanė, kad šis sumanus, išradingas, pasikliaujantis savo jėgomis jaunuolis — tai būsimasis klestintis pirklys avantiūristas. Kai jis žygiuodavo į vieno ar kito garsaus pirklio rūmus, žmonės sakydavo, jog jis, dar nė nespėjęs užbaigti savo karjeros, taps Londono lordu meru. Visur jis būdavo mandagiai sutinkamas. Įeidavo pro pagrindinius vartus, papuoštus ištaigingai drožinėtomis kolonomis ir baldakimais; prašmatniame, kedru išmuštame, dievų ir milžinų kovas vaizduojančiomis freskomis išpuoštame laukiamajame aptardavo laivybą ir keliones, importo muitus ir mokesčius už kojines bei medžiagas, tabaką, prieskonius, vyną, alų ir spiritą. Defo tapo savarankišku pirkliu maždaug apie 1683 ar 1684 metus. Tačiau nors turėjo namus ir prekių sandėlį Frimen Korte, Kornhilyje, priešais Čeindžo gatvelę, nėra jokių duomenų, kad jis būtų kada nors įsitaisęs nuosavą krautuvę. Atrodo, kad Defo buvo kojinių agentas ir veikė kaip tarpininkas tarp anglų įmonininkų ir užsienio pirklių. Tačiau prekyba trikotažu neapsiribojo vien kojinėmis, jai priklausė tai, kas dabar vadinama galanterija. Defo vertėsi galanterija keletą metų kartu su kitais dviem pirkliais, broliais Stenklifais, ir nėra abejonės, kad jie prekiavo ne vien kojinėmis, bet ir naktinėmis kepuraitėmis, puskojinėmis, pirštinėmis ir panašiais daiktais. Defo taip pat apsčiai prekiavo kitokiomis prekėmis, kaip antai: alumi, portveinu, tabaku, spiritu ir uostomaisiais milteliais. Jis eks-

portuodavo medžiagas, o importuodavo vyną. Tokiai intensyviai veiklai būtinai reikėjo toli ir plačiai keliauti.

Ankstyvuoju laikotarpiu jis ne tik jodinėdavo po visą Angliją, bet taip pat keliaudavo ir į kontinentą. Tarp 1680 ir 1683 metų jis aplankė pagrindinius Europos jūrų uostus ir daug sužinojo apie kitų kraštų socialines bei ekonomines sąlygas. Nėra abejonės, kad Defo patikdavo keliauti į užsienį, ir viskas, ką pamatydavo ar patirdavo, jį labai skatindavo ir nuolatos veikdavo. Tačiau tikslių faktų apie šį reikšmingą jo gyvenimo laikotarpį išliko nedaug: žinoma, kad jis jachta nuplaukė į Kaną Normandijoje, kad aplankė prancūzų aristokratų pilį netoli Paryžiaus ir šiek tiek laiko praleido Ispanijoje. Tai ir viskas, kas tikrai žinoma, be to, dar žinoma, kad daugiau niekada nebebuvo išvykęs užsienin. Bet vienur kitur jo raštuose galima užtikti svetimšalių ir svetimų papročių analizės. Jis žavisi olandų taupumu. Portugalus laiko išdidžiais, bet ir lepiais žmonėmis. Ispanai esą pasipūtę, kerštingi, pernelyg apimti religinio įkarščio, pasireiškiančio inkvizicijos žvėriškumu. Nepalankiai Defo žiūri į tai, kad po vakaro varpų gaudesio nustojama dirbti — šitoks laiko, prekybos ir pinigų švaistymas! Jis aprašo bausmės vykdymus ir inkvizicijos kankinimus: Portugalijoje — sudeginant, Olandijoje — prigirdant, Ispanijoje — pakariant, Vokietijoje — nukertant galvą. Žavisi Kastilijos moterimis, taip pat ir nuostabiomis damomis, važinėjančiomis atvirose karietose Tiuilri soduose — su tokiomis būtybėmis Anglija negali konkuruoti! Ir vis dėlto jis džiaugėsi sugrįžęs Anglijon ir, kaip sakėme, daugiau į užsienį nebebuvo išvykęs. Bet kartkartėmis jis keliaudavo po Anglijos kaimo vietoves, jodinėjo iš vieno miestelio į kitą, visur kur užmegzdamas ryšius su prekybininkais ir įmonininkais. Keliauti vertė jo, kaip kojinių agento ir tarpininko, profesija. Bet, tiesą sakant, jis ir taip būtų bastęsis. Neramus temperamentas troško nuotykių, išgyvenimų. Kaip smagu būdavo užbaigus reikalus pažiūrėti lenktynes arba gaidžių peštynes, pasikalbėti pakelės smuklėse su įdomiais nepažįstamais, o dar geriau — susipažinti su kokia nors gražia mergina mugėje! Jo gilios, smalsios, pilkos akys vis klaidžiojo, ieškodamos gražių merginų.

* * *

Bet Defo dar nebuvo tas pramuštgalvis nuotykių ieškotojas ir padūkęs cinikas, kokiu jis taps sulaukęs trisdešimties ir keturiasdešimties metų. Nors ir pagyrūnas, jaunystėje jis tikriausiai buvo gana drovus ir nedrąsus su moterimis. Tačiau beviltiškai norėjo mylėti ir būti mylimas. Jis nusprendė įveikti savo drovumą, pasidaryti drąsus, pašalinti visus puritoniškus suvaržymus. Tvirtai nusistatė pakeisti charakterį: bailumą paversti narsumu, drovumą — akiplėšiškumu. Įsivaizduokim, kaip jis blausiai apšviestame miegamajame stovi priešais mažytį veidrodėlį ir stebi savo išvaizdą. Įspūdis, kaip jam pasirodė, nors ir ne visiškai malonus, bet iš tikrųjų stulbinantis. Bruožai taisyklingi, netgi ryžtingi. Pilkos akys, smailus smakras, kumpa nosis — manding, visai neblogai. Juodbruvas veidas, pakankamai vyriškas. Burna pabrėžia būdo tvirtumą ir ryžtingumą. Bet prie pat burnos — apgamas, didžiulis apgamas. Tai jau negerai. Defo labai kremtasi dėl to apgamo — ypač kalbėdamas su kokia nors gražia mergina. Bet nepaisant apgamo, Defo tuščiagarbis, nepaprastai tuščiagarbis. Jo kūnas gyvybingas, ir nors jam trūksta kai kurių įgimtų privalumų, savo tvirta valia jis pasieks sėkmę. Taigi įsivaizduokim, kaip jis, paskutinįkart žvilgterėjęs į veidrodį, įkiša rankas į puikų palaidą apsiaustą, pasitiesina kaklaraištį, nutaiso reikiamu kampu skrybėlę ir, nulipęs žemyn siaurais mediniais laiptais, pasileidžia triukšminga, purvina Londono gatve.

Defo pasisekė pakeisti savo prigimtį bent jau išoriškai. Jis, puritoniškai išauklėtas jaunuolis, drovus ir raustantis prie moterų, sugebėdavo atrodyti tuščiagarbis, labai ryžtingas, labai gudrus jaunas padauža. Pirmiausia jis įtikino save, o paskui ir kitus, kad niekas iš jo amžininkų nereaguoja taip aistringai, negalvoja taip aiškiai ir nėra taip moksliškai susitelkęs kaip jis. Jis didžiavosi savo pranašumu prieš kitus. Jam nebuvo ko gėdytis ir dėl savo prosenelių — argi jo motina ne sero Valterio Ralio palikuonė? Vaikystėje patirtas socialinio nepilnavertiškumo jausmas — dėl disenteriškos kilmės ir auklėjimo — dabar virto

švytinčiu išdidumu. Kaip Kruzas savo saloje, jis nusprendė būti vienas — laisvas! Taip jau atsitiko, kad vos tiktai įsikūręs Londone, jaunasis Danielis Defo, pirklys, tvarkė savo prekybinius reikalus — ir savo malonumus — puikuodamasis kaip ir kiti ir visus stebindamas. Jis — Kriplgeito mėsininko sūnus, disenterio vaikas! Jis atkreipė politikų dėmesį kavinėse savo nuovokumu, aštriu protu, žaismingu sumanumu. Kūrė planus ir sumanymus drauge su pirkliais bei prekybininkais ir žavėjo juos savo atkaklumu siekiant tikslo. Linksmino moteris ir darė įspūdį, jog yra pranašesnis už kitus vyrus. Pasiekdavo tai, ko tikėdavosi. Jo sėkmę daugiausia lėmė tai, kad griebdavo jautį už ragų. Nepraleisdavo jokios galimybės. Kai dabitos cituodavo parodistą Batlerį arba skeptiką Ročesterį, Defo įsikišdavo į pokalbį su savo sukurtomis eilėmis, kurios vien tik nešvankumu pralenkdavo patį Ročesterį. Kai gudruoliai imdavo diskutuoti apie naujausią mokslinį projektą, jis įsigudrindavo taip pakreipti kalbą, kad galėtų iškelti savo paties projektą — dar drąsesnį, dar rizikingesnį, dar utopiškesnį, negu kada nors buvo galima svajoti.

* * *

Defo norėjo mylėti ir būti mylimas... bet argi jis, būdamas dvidešimt trejų metų, iš meilės vedė mis Meri Tafli? O gal dėl pinigų? Panelė buvo dvidešimties metų ir, matyt, ne kažin kokia gražuolė. Ji buvo pedantiška, religinga, puritoniškai nusiteikusi, nežmoniškai pareiginga ir ūkiška. Iš tiesų labai atsilikusi mergina, pakliuvusi nenuosėdai Danieliui Defo. Bet ji buvo pinigingа, ir dar prieš vestuves tėvas, pasiturintis disenteris pirklys, paskyrė jai tris tūkstančius septynis šimtus svarų. Jie susituokė 1684 metų sausio 1 dieną, kuomet (kaip pasakoja žmonės) žemė buvo apklota sniegu, tvenkiniai — ledu, kuriuo čiuožinėjo žmonės, o ant užšalusios Temzės vyko mugė. Dauguma Defo biografų nė neabejoja, kad jis vedė dėl pinigų. Bet argi jausmingas, jaunas pirklys, kupinas ir puritoniškų suvaržymų, ir padūkėliškų instinktų, negalėjo vesti Meri ir dėl bučinio? Gal jam atrodė, kad tai kaip tik jo trokštama

moteris. Deja, vedybos nebuvo laimingos. Jei Defo vaizduotė ir suteikė Meri tų neribotų galimybių, kurias turėjo po parką vaikštinėjančios šaunios merginos raudonomis lūpomis ir garbanotais plaukais, tai jam teko skaudžiai nusivilti. Jei Defo ir jautė jai kokią nors tikrą aistrą, ji greit po vestuvių atvėso. Nėra abejonės, kad jinai, nesisekant intymių emocijų sferoje, kuri yra meilės šerdis, tapo jam kliuviniu. Jam liko tik konstatuoti, jog jiedu visiškai netinka vienas kitam. Visos jų pažiūros į gyvenimą buvo skirtingos. Jie išgyveno santuokoje beveik penkiasdešimt metų ir turėjo aštuonis vaikus, bet didesnę vedybinio gyvenimo dalį praleido po skirtingais stogais. Net ir būdami kartu, jie dažniausiai nesikalbėdavo. Negalima būti pernelyg griežtam Defo atžvilgiu, bet, žinoma, negalima smerkti ir Meri. Tai buvo nepasisekusios vedybos — štai ir viskas. Defo iš pat pradžių buvo neramus, nesulaikomai energingas, pagavus, protingas. Meri, atsilikusią Meri, stulbino viskas, ką jis darė ir ką kalbėjo. Ar vargšei moterėlei suprasti jo maištingas mintis apie bankų ir savišalpos draugijų steigimą, vieškelių tiesimą, moterų aukštąjį išsilavinimą? Jo drąsios finansinės idėjos ir maištinga politinė veikla baugino ją, šiurpulys nukrėsdavo, jaučiant besiartinančią tragediją. Jis buvo jaunas patinas, kuriam reikėjo vesti jauną patelę. Taip ji ne kartą galvojo, matydama, kaip jis nežinia kur išjoja iš namų: į kokį turgų ar į kontorą, mugę ar biržą. Gal jis išvyko sudaryti sutarties su kokiu vyno pirkliu į Bristolį? O gal tartis dėl vilnų pundų kainos į Lidzą? Sutvarkyti tabako krovinio persiuntimo iš Liverpulio? O gal pagulėti su kokia nors gražuole pakelės smuklėje šalia Didžiojo šiaurės kelio į Edinburgą? Iš kur ji galėjo žinoti? Vargšelė Meri Defo! Ji ištekėjo už nenuosėdos. Ji ištekėjo už genijaus.

Negalima paneigti to fakto, kad genijai nebūna patys geriausi vyrai. Jie esti užsispyrę, neramūs ir dažniausiai pernelyg geidulingi. Tai nuotaikų ir įgeidžių žmonės, nenuosaikūs ir prieštaringi. Bent jau Defo buvo toks genijus. Tai buvo asmenybė, nukreipta prieš save patį. Jo psichologinė sandara buvo iš dviejų pusių: seksualinio puritoniškumo ir seksualinio geidulingumo. Per visą gyvenimą abi šios pusės kovojo dėl pirmenybės. Seksualinio purito-

niškumo ir seksualinio geidulingumo sampyna būdinga daugelio anglų psichologijai, o Defo asmenyje abi pusės ypač stipriai pasireiškė, todėl konfliktas buvo įnirtingas. Iš savo sistemos Defo taip ir neįstengė išvaryti puritoniškojo demono. Jis girdavosi, puikuodavosi, gražiai rengdavosi, būdavo išdidus, vaikščiodavo į lenktynes, draugavo su merginomis. Tačiau niekada neišdildė iš savo prigimties slopinančių, trukdančių, varžančių puritoniškų bruožų. Jie pasiliko visam laikui, tūnojo kažkur nuošaly, bet kiekvieną akimirką buvo pasiruošę užpulti jo linksmą, valiūkišką esybę. Jie nedavė jam ramybės it tas velnias naktimis kadai vaikystėje... Žinome, jog Defo turėjo meilės romanų (nors senatvėje iš paskutiniųjų stengėsi paslėpti jų pėdsakus), ir nors jie atnaujindavo jo savikliovą, vis dėlto nepadėjo išspręsti pagrindinio konflikto. Iš esmės Defo buvo trumpalaikių aistrų žmogus, nesugebąs mylėti nuolatos. Didelė, laisva, romantiška meilė, kurios jis troško širdies gilumoje, aplenkė jį visam laikui. Bent taip atrodo. Konfliktas taip ir nebuvo išspręstas. Tai buvo Defo nesėkmė. Bet dėl to, ką jis prarado, pasaulis laimėjo. Nes konfliktas, psichologinis konfliktas yra meninės kūrybos įkvėpėjas. Kuomet konfliktas tampa pernelyg aštrus, įvyksta sprogimas — menininkas išprotėja (pvz., Smartas, Nyčė, Van Gogas). Kai prieštaravimai išsisprendžia ir konfliktas nurimsta, paprastai išsenka ir menininko kūrybinės jėgos (Vordsvortas, Zola ir kt.). Nė vienas iš šių atvejų neištiko Defo. Jis neišprotėjo, o jo seksualiniai kompleksai niekada neišsisprendė. Dėl to Defo ir praturtino pasaulį tokiais socialinio realizmo šedevrais kaip „Robinzonas Kruzas", „Molė Flanders" (nuostabi seksualinės psichologijos studija), „Pulkininkas Džekas" ir kitais.

* * *

Defo vedybinis gyvenimas greit tapo siauru, tankiu miškeliu plačiame jo interesų rate. Jis keliavo po Angliją. Susitikdavo su visokiausiais žmonėmis. Be paliovos ginčydavosi apie politiką, kelionių iš vienos vietos į kitą metu

apsistojęs smuklėse. Užmezgė tokius socialinius ryšius, apie kuriuos Meri nė nežinojo. Įstojo į vigų klubus. Pradėjo rašyti, daugiausia politinėmis temonis. Susitikdavo su įtakingais politikais, ginčydavosi su jais, nebijodavo paprieštarauti. Ir visą laiką jo galvoje dygo ir augo naujų idėjų daigai. Trečiojo jo gyvenimo dešimtmečio pradžia ir vidurys buvo didžiausio dvasinio brendimo metai. Tai buvo neramūs, nepaprastos politinės reikšmės metai. Kaip minėjome, Defo buvo kažkuo nuostabus, nuostabesnis nei restauracijos pasaulis ir nuostabios reputacijos vaikymasis. „Tuštybės mugė", nepaisant jos apgaulingo blizgesio, nebuvo jo visiškai užvaldžiusi. Jame glūdėjo tvirta puritoniška šerdis, kuri neatlyždama, be perstojo jam kartojo: „Juk tu nenori vien tik gyventi arba laimingai ar gerai gyventi — tu nori didžiadvasiškai tarnauti, dirbti ir veikti". Dabar Defo užvaldė politika. Ji užvaldė ir daugelį kitų jo kartos žmonių, tačiau atvirai galima pasakyti, kad niekas neliko toks ištikimas anglų revoliucijos ir pilietinės bei religinės laisvės principams kaip jis. Ir niekas kitas taip aiškiai nesuprato, kur slypi krašto gerovė, ir taip tvirtai nesirūpino ja. Defo ilgai ir atkakliai kovojo dėl laisvės. 1685 metais dėl politikos jis įsivėlė į maištą. Ir dėl jos jam vos nebuvo įvykdyta mirties bausmė.

Buvo birželis. Defo keliavo po vakarinę krašto dalį. Jis buvo patenkintas, kad išvyko iš Londono: tuomet Londonas buvo ne pati geriausia vieta disenteriams su aiškiomis vigų pažiūromis, kokias tuomet jau turėjo Defo. Karolis II jau buvo miręs praėjusį sausį; dabar karalius buvo ištikimas Romos katalikas Jokūbas II. Vigai, ypač disenteriai, jau seniai būgštavo, kad Anglijos sosto nepaveldėtų popiežiaus šalininkas. Jie siekė, kad Jorko kunigaikštis Jokūbas būtų nušalintas ne tik dėl savo religijos, bet ir dėl griežto ir žiauraus būdo. Bet jiems nepasisekė. Jokūbas tapo karaliumi, ir šis netvarkingas, pasipūtęs, neįspūdingas ir kerštingas valdovas jau nukreipė savo rūstybę prieš puritonus. Puritonų sektų jis visokeriopai nekentė — ir teologiniu, ir politiniu, ir paveldėjimo, ir asmeniniu požiūriu. Jis laikė juos (Makolio žodžiais tariant) dangaus priešais, bet kokio teisėto bažnyčios ir valstybės autoriteto priešais, savo prosenelės, senelio, tėvo, motinos, brolio ir savo pa-

ties priešais. Kaip Škotijos vicekaralius, jis paskyrė griežčiausius religinius išbandymus, kokie tik kada nors buvo žinomi abiejose karalystėse, ir džiaugėsi, girdėdamas, kaip presbiterionai rėkia, matydamas, kaip jie raitosi iš skausmo, kai jiems sutraiškomi keliai. Per trumpą savo karaliavimo laikotarpį jis įvedė naujus baudžiamuosius įstatymus prieš nepaklusniuosius presbiterionus, nurodydamas, kad visi pamokslininkai ir sektantų maldų namų — „šitų sukilimo veisyklų ir susitikimo vietų" — lankytojai būtų nubausti mirties bausme konfiskuojant turtą. Tokia buvo laiko dvasia: Škotijoje siautėte siautėjo tūžmingi persekiotojai, o Londone vykstantis šaltasis karas prieš puritonus kasdien darėsi... vis šiltesnis. Defo nebuvo bailys, bet nejautė malonumo, pagalvojęs, jog gaus pylos nuo kokios nors jaunų popiežininkų mušeikų gaujos. Laimė, jog kaip tik šiuo metu prekybos reikalais jam teko išvykti iš Londono.

Jis jojo per lapuotas Dorseto kaimo vietoves, keliaudamas iš vieno judraus miestelio į kitą, ir staiga nugirdo keistas, jaudinančias kalbas: iš pradžių tai buvo tik gandai, bet greit virto tikromis naujienomis — stulbinančiomis naujienomis. Laime išsilaipino Monmeto kunigaikštis ir iškėlė protestantų sukilimo vėliavą. O Monmetas buvo kaip tik Defo širdžiai artimas žmogus; nors ir laisvamanis, bet laimėjo puritonų pagarbą, kovodamas dėl anglų teisių ir laisvių. Defo sužinojo apie jį Niumarketo ir Eilzberio lenktynėse, kur dažnai matydavo kunigaikštį jodinėjant ir laimint, o po to aikštelėje laisvai besisukinėjantį minioje. Todėl išgirdus didžiąją naujieną, Defo širdis ėmė šokinėti. Visas jo doras įgimtas puritoniškas kraujas, kuris restauracijos laikų Londone buvo sustingęs, plūstelėjo per kūną. Jis nedvejojo ir nelaukė. Užšoko ant arklio ir nušuoliavo, norėdamas prisijungti prie sukilusios Monmeto kariuomenės. Žmonės visur buvo labai pakiliai nusiteikę. Visi miesteliai, kuriuos jis prajojo, buvo sujudę, žmonės lakstė šen ir ten šaukdami: „Monmetas! Monmetas! Protestantų religija!" Turgavietėse jie gyvai kėlė nuotykių ieškotojų ženklą — mėlyną vėliavą. Prie kaimų kryžių buvo skelbiamas jaudinantis Monmeto manifestas. Ūkininkai, miestų prekybininkai, valstiečiai ir amatininkai širdies

gilumoje vis dar tebebuvo apvaliagalviai. Jie netgi buvo paveldėję garbingus levelerių principus. Didžiuma gyventojų nekentė popiežiaus šalininkų ir garbino Monmetą. Žinoma, toriai, bajorija ir dvasininkija laikėsi atokiai, bet paprasti žmonės miniomis plūdo po jo vėliava. Net visų jo pasamdytų raštininkų neužteko užregistruoti naujokams. Praėjus parai po to, kai išsilaipino Anglijoje, jis jau turėjo pusantro tūkstančio žmonių. Tarp jų buvo keliasdešimt nelabai kariškos išvaizdos raitelių. Matyt, ir Defo buvo vienas iš jų.

Defo tikrai jojo su maištininkais. Jis iš tikrųjų kovėsi už levelerių svajonės įgyvendinimą. Tačiau nežinome, kokį vaidmenį jis suvaidino sukilime. Tikriausiai nelabai didelį, nes vėliau būtų pasigyręs savo laimėjimais mūšyje (Defo niekada negarsėjo kuklumu). Tačiau Defo labui reikia pripažinti, kad būdamas net ir pats didžiausias narsuolis, jis vargu ar būtų išgarsėjęs. Kavaleristams reikėjo ilgiau lavintis negu pėstininkams, o karo arklį reikėjo ilgiau lavinti negu jo raitelį. Iš neprityrusių pėstininkų, turinčių entuziazmo ir gyvuliškos drąsos, dar galima kai ką padaryti, bet nieko nėra bejėgiškesnio kaip neprityrę kavaleristai, surinkti iš ūkininkų ir amatininkų, jojančių darbiniais pašto arkliais. Stebėtis reikia ne tuo, kad jie neryžtingai atlaikė ugnį ar nevikriai valdė ginklą, o tuo, kad jie apskritai sugebėjo išsėdėti balne. Defo jojo su maištininkais — tai ir viskas, ką žinome. Jis jojo siaurais Devono keliukais, apaugusiais tankiomis gyvatvorėmis ir apsuptais išsirikiavusių muškietininkų. Galbūt jis buvo Aksminsteryje, kai ryžtingi Monmeto muškietininkai su keturiomis lauko patrankomis privertė bėgti rojalistų kariuomenę. Galbūt lydėjo Monmetą į Tontoną, kur visos durys ir langai buvo apkaišyti gėlių vainikais ir niekas nepasirodydavo gatvėje be žalios šakelės — bendrų siekių ženklo — skrybėlėje. Galbūt jis buvo vienas iš tų, kurie džiūgavo turgavietėje, kai Monmetas buvo paskelbtas karaliumi. Galbūt... bet mes nežinome. Ar Defo buvo Bridžvoterio pilies kiemo stovykloje, kur apsistojo šešių tūkstančių vyrų kariuomenė? Ar jis jodinėjo po apylinkę, ieškodamas dalgių ir ginklų tai kariuomenei? O gal jis sekė paskui Monmetą, jam žygiuojant per pliaupiantį vasaros lietų, klampojant per gilų pur-

vyną, nesėkmingai bandant užimti Bristolį, o paskui nusiminęs nutrintomis kojomis sugrįžo į Bridžvoterį? Nežinome.

Tuomet įvyko garsusis Sedžmuro mūšis. Beveik nėra abejonės, kad Defo dalyvavo tame mūšyje, tačiau kaip jis pasireiškė šiose kautynėse — negalime pasakyti. Galbūt jis ir pats ne ką suvokė, kas dedasi kiek tolėliau. Nors buvo vidurvasaris ir švietė pilnatis, Sedžmurą dengė toks tirštas pelkių rūkas, kad už penkiasdešimt pėdų nieko nebuvo galima įžiūrėti. Tąnakt, kai išmušus vienuoliktą Monmetas su savo asmens sargyba išjojo iš pilies, Bridžvoterio gatvės buvo pilnos žmonių. Jo žvilgsnis buvo liūdnas ir sklidinas piktos nuojautos — net vaikai, kurie spraudėsi pasižiūrėti, kaip jis prajoja, tai pastebėjo ir ilgai atsiminė. Generolas Grėjus vedė raitelius keliuku, ligi šiol vadinamu Karo keliuku, į didžiulę rūko tuštumą. Niekas nedainavo, niekas nemušė būgno, niekas neiššovė. Tokia tamsi buvo naktis, toks tirštas rūkas, kad šešioms mylioms nužygiuoti prireikė dviejų valandų. Pirmą valandą jie atsidūrė atvirame liekne, žinodami, kad kažkur priešaky išsidėstęs priešas, tačiau tiksliai pasakyti, kur jis yra, buvo neįmanoma. Raitija ir pėstininkija perėjo skersai juodosios raguvos didįjį griovį. Jie to ir tikėjosi ir visiškai sėkmingai rado grindinį. Jie surado ir Lengmur Rainą, kurio taip pat tikėjosi, bet vedlys paklydo rūke. Dėl to jie turėjo sugaišti, ir kilo šioks toks sąmyšis. Ir toje maišatyje pasigirdo revolverio šūvis. Tik to ir tereikėjo, kad revolveris iššautų bekraštėje tylumoje, tuštumoje ir rūke. Jį išgirdo raitosios gvardijos budintis patrulis ir davė pavojaus signalą. Bet maištininkai buvo pasiruošę — jiems reikėjo tik žygiuoti tolyn ir šioje maišatyje, pasigirdus staigaus pavojaus signalui, surasti priešą. Monmetas įsakė Grėjui žygiuoti priekyje su kavalerija, o jis sekė iš paskos su pėstininkais. Grėjus nujojo pirmyn. Staiga, apakintas rūko, jis susidūrė su nenumatyta kliūtimi — kitu didžiuliu grioviu, Baseks Rainu. O antroje jo pusėje stovėjo karaliaus Jokūbo kariuomenė. Pasigirdo šūksmas: „Su kuo jūs?" — „Su karaliumi",— kažkas atsišaukė iš maištininkų gretų. „Su kokiu karaliumi?" Atsakymą „Karaliumi Monmetu!" palydėjo senas parlamento šalininkų karo šūkis: „Dievas su mumis!"

Tuomet rojalistų kariuomenė paleido tokią papliūpą šūvių, kad kunigaikščio raiteliai išsilakstė į visas puses. Juk šie vyrai niekada nebuvo šaudę raiti, o jų arkliai nebuvo pratę ne tik atsilaikyti prieš ugnį, bet ir paklusti vadžioms. Priartėjo ir Monmetas su pėstininkais, rankose laikančiais muškietas ir ietis. Jie taip pat nieko nežinojo apie priekyje esantį Rainą. Bet Somerseto valstiečius ir šachtininkus buvo ne taip lengva priversti bėgti. Beveik valandą šūvių trenksmas nenutilo. Tuomet pasirodė leibgvardiečiai ir mėlynšvarkiai ir akies mirksniu išblaškė vėl bandančius susiburti Grėjaus raitininkus. Pastarieji bėgdami sukėlė paniką tarp draugų, vežančių amuniciją. Taip mūšis ir pasibaigė. Aušo. Monmetas užsėdo ant arklio ir paliko kovos lauką. Jo pėstininkai vis dar tebekovojo. Leibgvardiečiai puolė juos iš dešinės, mėlynšvarkiai — iš kairės. Bet Somerseto valstiečiai su dalgiais ir muškietų buožėmis kaip seni kareiviai kovėsi prieš rojalistų raitelius. Kai pagaliau pritrūkę šaudmenų pasidavė, pelkėje jų gulėjo daugiau nei tūkstantis. Taip baigėsi pralaimėtas anglų laisvės mūšis.

Defo pabėgo. Ir gerai padarė, nes nugalėtojai dar visą birželio šeštąją persekiojo bėglius. Anksti rytą sutriuškintoji kriuomenė užplūdo Bridžvoterio gatves, ir triukšmas, kraujas, žaizdos, kraupios būtybės, kurios susmukdavo ir daugiau nebepakildavo, skleidė siaubą ir išgąstį po visą miestą. Aplinkiniai sodiečiai dar ilgai prisiminė arklių kanopų bildesį ir viesulą keiksmų, praskriejusį kartu su kavaleristų sūkuriu. Galbūt Defo pasisekė, kad jis nebuvo šiame rajone gerai pažįstamas, ir taip pat dėl to, kad ne itin pasižymėjo šiame mūšyje. Jam taipogi pavyko, kad netoliese gyveno giminaitis, mokytojas iš Martoko, pas kurį galėjo prisiglausti, kol praėjo bėglių aliojimas ir tuliojimas. Bet jodamas iš mūšio lauko, jis tikriausiai išgąstingai ir sunerimęs matė, kaip belaisviai buvo grūdami į bažnyčias, kaip padieniai darbininkai buvo verčiami laidoti nukautuosius, o dešimtininkai statė kartuves ir rūpino grandines. Jis tikriausiai girdėjo linksmai gaudžiančius bažnyčių varpus, kareivius, dainuojančius ir džiūgaujančius vidur lavonų pelkėje. Galbūt jis, kaip ir jo nugalėtas vadas, persirengė piemens drapanomis, gal slapstėsi kur nors rugiuose ar kokioj giraitėj... Bet Monmetas buvo sučiuptas

ir nužudytas, o jis pabėgo. Defo neteko patirti pulkininko Kerko žiaurumo. Jam nereikėjo susidurti su nuožmiu Džefrio akių žvilgsniu. Bet trys jo moksladraugiai iš Niuingtono akademijos tapo skerdynių aukomis. O jo draugas, jaunas vigų poetas Tačinas, buvo nuteistas kalėti septynerius metus ir kasmet buvo varomas botagu per kiekvieną Dorseto miestelį. Nuo kruvinosios Marijos laikų Anglija nebuvo girdėjusi tokios kruvinos tironijos, kokią jai teko kentėti Stiuarto Jokūbo II laikais. Nuo pat Lodo laikų puritonų padėtis nebuvo tokia apgailėtina, kokia pasidarė dabar. Defo iš tikrųjų turėjo save laikyti laimingu žmogumi, jog grįžo į Londoną.

* * *

Parsigavęs į Londoną, Defo vėl ėmėsi savo užsibrėžto tikslo — praturtėti. Šiaip ar taip, keletą metų, matyt, jam sekėsi. Jis išsinuomojo vasarnamį prie pat Londono, Tutinge, anuomet mažame Sario kaimelyje. Ten, matyt, keletą vasarų gyveno jo šeima, o Defo tvarkė komercijos reikalus Čeindžo gatvelėje, tikriausiai kasdien arba kas antrą dieną nujodamas tenai. Šeimos gyvenimas jam įkyrėdavo: jis džiaugdavosi pasprukęs nuo ekonomiškosios Merės ir nuo greit pasirodžiusių klykiančių kūdikių. Jam buvo smagu susitikti su keliautojais iš svečių šalių, prekybininkais, agentais, muitininkais, kurie, klaidžiodami po tankų Sičio gatvelių ir kiemų labirintą arba leisdamiesi apgriuvusiais laiptais prie upės, kalbėdavo apie prieskonius, vynus ir medžiagas. Jis juokaudavo su žvitrių akių italais ir portugalais, kalbėdamas ir apie jų meilės nuotykius; be abejo, ir apie savo. Prirūkytose tavernose, sėdėdamas prie aplūžusių stalų su alaus ąsočiais, jis karščiuodavosi, aptarinėdamas su biržos makleriais ir aferistais grandiozinių komercinių ir finansinių spekuliacijų projektus. Visąlaik labai daug skaitė, nuolat lankydavosi pas Paternosterio gatvelės knygų pardavėjus. Kaskart vis labiau ir labiau niro į politiką, lankydamasis vigų diskusijų būreliuose, ginčydamasis klubuose ir kavinėse; čia parašydavo (nepa-

sirašytą ir nepublikuotą) straipsnį, smerkiantį Indulgencijų deklaraciją, čia nupirkdavo namą (Tutinge), kur galėdavo susirinkti išsklaidyti disenteriai.

Iš prigimties Defo buvo į politiką linkusi būtybė. Betgi koks disenteris nebuvo linkęs į politiką Jokūbo II tironiško viešpatavimo laikais? Mat vos tik po Sedžmuro pasibaigė skerdynės vakaruose, prasidėjo skerdynės Londone. Vyriausybei itin rūpėjo rasti aukų tarp didžiųjų Sičio vigų pirklių. Prie ankstesnės valdžios jie sudarė grėsmingą opozicinės jėgos dalį. Jie buvo pinigingi, o vyriausybė manė, kad turtingus prekybininkus reikia ir pakarti, ir apiplėšti. Bet nors priešiški popiežiaus šalininkams ir despotiškai valdžiai komerciniai didikai ir buvo nepatikima jėga, jie buvo per daug atsargūs,— arba bailūs,— kad užsitrauktų tėvynės išdavimo kaltę. Kariami ir gyvi deginami buvo menki prekybininkai, smulkioji buržuazija. Kaip tik jie patyrė sunkiausius persekiojimus. Dar ilgus metus nonkonformistai prisiminė 1685-ųjų rudenį kaip negandų ir siaubo metą. Jie buvo šaukiami į bažnytinį teismą ir galėdavo susirinkti pasimelsti tik slaptai — dažniausiai vėlai naktį. Bet net ir taip buvo sunku išvengti skundikų budrumo, ypač Londono priemiesčiuose įstatymas buvo taikomas nepaprastai griežtai. Nonkonformistų namai buvo kratomi, uždedamos žiaurios baudos, o disenterių kunigai beveik nedrįsdavo pasirodyti gatvėse, bijodami smurto, kurio vyriausybė ne tik neslopino, bet netgi skatino. Dėl to vis daugiau ir daugiau žmonių palikdavo sektantų maldos namus ir ėmė lankyti parapijos bažnyčias. Toriai gyrėsi, kad joks disenteris nedrįsta pajudinti liežuvio ar pakelti plunsnos, idant apgintų savo religines pažiūras. „Apskritai,— rašo Makolis,— puritoniškoji dvasia buvo efektyviau įbauginta šiomis aplinkybėmis nei bet kuriuo kitu laikotarpiu anksčiau ar vėliau". Bet nors Defo ir buvo atsargus, jis nepabūgo. Jis buvo už pilietinę ir religinę laisvę, ir girdint, kaip Romos katalikai visur keliami į svarbiausius postus, kaip Romos katalikai vadovauja kariuomenei,— vienas paskirtas valdyti laivyną, kitas — lordu vietininku Airijoje, o dar kitas pasidarė artilerijos viršininkas,— visas puritoniškas kraujas jame virte užvirdavo. Ir vis dėlto gana drąsus Defo poelgis buvo suorganizuoti disenterių

susirinkimo vietą Saryje. Jo sumanumui daro garbę taip pat ir tai, kad jis pasipriešino Jokūbo Indulgencijų deklaracijai, numatydamas, kad panaikinus Baudžiamuosius įstatymus ir Bandomąjį aktą, laimėtų ne protestantų, o Romos katalikų nonkonformistai, kurie užimtų aukščiausias vietas vyriausybėje. „Aš pasakiau disenteriams,— vėliau pareiškė Defo,— kad verčiau jau tegu anglikonų bažnyčia baudomis ir turto konfiskavimu nuplėš mums paskutinius marškinius, negu popiežininkai užpuls ir bažnyčią, ir disenterius ir suspirgins mus ugnyje".

Tuo tarpu Defo biznio reikalai klestėjo ir 1688 metų pradžioje jo klestėjimas buvo patvirtintas tuo, kad jis buvo priimtas į Londono Sičio gildijos narius. Vėliau jis, kaip „laisvas pilietis", tapo didžiai gerbiamu Sičio pirkliu. Tačiau ne vien tik pirkliu. Jis buvo — ir liko — politika besidomintis pirklys. Ir per būsimus neramius mėnesius reikėtų pavaizduoti jį ne vien kaip klestintį pirklį, bendraujantį su kilmingaisiais jų paveldėtuose rūmuose tarp Strendo ir upės, ne vien kaip prabangių Sičio puotų lankytoją, gerokai išgeriantį ir ir garsiai šūkaliojantį su pirklių magnatais puikiuose apartamentuose, kurių sienos gražiai aplipdytos vaisiais, lapais bei heraldikos devizais ir nukabinėtos siuvinėtu atlasu. Jį reikėtų vaizduoti ir kaip nepriklausomą anglų pilietį, vieną iš tūkstančių protestantų minios, pritariantį linksmai žiniai apie septynių vyskupų atleidimą, sunkiai dūsaujantį, pranešus, jog karalius staiga tapo sūnaus tėvu, protestuojantį prieš nesibaigiančią Romos katalikų dinastiją. Reikėtų jį vaizduoti puolantį šen ir ten visoje šioje maišatyje, pasiduodantį besikaitaliojančioms nusiminimo ir pakilimo nuotaikoms (taip jį aprašo Dotenas), rezgantį pinkles, sakantį kalbas, pamokslaujantį, lakstantį su naujienomis, skleidžiantį neapykantą prieš tironą karalių ir skelbiantį, jog tučtuojau pasirodys mesijas. Toks žmogus, kaip matote, buvo Danielis Defo, Kornhilo prekiautojas trikotažu, 1688 metais jau gerai žinomas tarp disenterių kaip mąstantis protestantas revoliucionierius. Gerai žinomas... pasiruošęs ir trokštąs dalyvauti stulbinančiuose įvykiuose, atsitikusiuose kiek vėliau tais pačiais metais.

Kai 1688 metų žiemą Vilhelmas Oranietis išlipo Devono

grafystės pakrantėje ir žygiavo su savo olandiška sargyba kelti šlovingosios revoliucijos, Defo tikriausiai gyveno Tutinge. Vos išgirdęs stulbinančią žinią, tuoj šoko ant arklio ir išjojo, norėdamas prisijungti prie išvaduotojo kariuomenės. Taip darydamas jis parodė nemaža drąsos — juk dar tebebuvo gyvos atmintyje siaubingos pralaimėto sukilimo pasekmės: kartuvės, galvos, sugriautos kareivinės, šeimos, liūdinčios tų, kurie labai, bet neprotingai mylėjo savo kraštą. Būtų buvę visiškai natūralu šiek tiek luktelėti po tokio baisaus ir ką tik įvykusio perspėjimo. Bet Defo nelaukė. Tačiau pasiekus Vindzorą atėjo žinia, kad kautynėse prie Redingo Vilhelmo pajėgos sumušė airių dragūnus, ir tūkstančiai kareivių, pajutę laisvę ir kęsdami stygių, pakriko po apylinkę, savaip skleisdami kraujo praliejimą ir terorą, pasak Defo, „kaip vandens raibuliai tvenkiny, metus plokščią akmenį jo paviršiumi". Taigi jis nusprendė pasilikti Vindzore. Greit smalsumas įveikė atsargumą, ir ryžosi pats ištirti padėtį. Patraukė Meidenhedo link, bet prijojęs Slau sužinojo, kad Meidenhedas ir kiti miestai, taip pat ir Redingas virto pelenais. Tačiau atvykęs į Meidenhedą, pamatė, kad paskala buvo klaidinga — Meidenhedas tebestovėjo kaip stovėjęs. Tada nušuoliavo į Redingą, o čia vėl išgirdo, kad Meidenhedas visas liepsnose. Tuomet suprato, kad nors Temzės apylinkėse didelė suirutė, gandai vaizdavo jos sukeltus padarinius kur kas tirštesnėmis spalvomis. Nusprendė aiškintis toliau. Dabar jojo tiesiai, norėdamas prisijungti prie princo Oraniečio pajėgų Henlyje prie Temzės. Atvykęs čia pamatė antrąją Vilhelmo kariuomenės fronto liniją įžygiuojančią į miestą, lydimą visuotinio pritarimo balsų. Būgnai mušė lilibulerą, iš paskos sekė didžiulis srautas raitelių ir pėstininkų. Visa gatvė mirgėjo nuo oranžinių kaspinų. Defo papasakojo viską, ką buvo matęs, bet pasirodė, kad Oraniečio vyrams tai buvo nebe naujiena. Jie žinojo viską, kas dedasi, be to, dar ir daugiau negu Defo. Jie papasakojo, kad Jokūbas II pabėgo iš Londono ir buvo suimtas. Nedelsdamas Defo nušuoliavo į Feveršemą rinkti smulkesnių žinių apie karaliaus suėmimą ir grąžinimą.

Bet gruodžio 18 dieną jis jau buvo Londone, kaip tik laiku pasveikinti Vilhelmo Oraniečio, viešai įžygiuojančio

į sostinę. Rašoma, kad Defo iš tiesų buvo vienas gražiausiai apsirengusių ir išdidžiausių vyrų princo palydoje. Nors audringu oru, didžiulė minia buvo susirinkusi prie Sent Džeimso rūmų pasveikinti princo. Visos skrybėlės, visos lazdos buvo papuoštos oranžiniais kaspinais. Visame Londone gaudė varpai. O sutemus visų protestantų languose įsižiebė žvakės ir gatvėse liepsnojo laužai. Bet Vilhelmas, kuris nemėgo susibūrimų ir šauksmų, atvažiavo į Sent Džeimsą lengva karieta beveik nepastebėtas. Tačiau greit visi rūmų kambariai ir laiptai prigužėjo norinčių pareikšti pagarbą. Taigi Defo pirmąsyk pamatė tą išblyškusį veidą su erelio akimis, vanago nosimi ir liūdna, bet tvirta burna, iš vaikystės pripratintą po šalta išvaizda slėpti viduje stipriai degančias liepsnas. Štai dabar Defo pirmąsyk žiūrėjo į savo herojų, savo būsimąjį karalių, suteikusį jam šlovę ir turtus. Toliau buvo laimingos ir garbingos dienos: sulig 1688 metų revoliucija Danieliui Defo vėl prasidėjo didžioji epocha. Kiekvieną dieną buvo galima sutikti jį, besimalantį po Vestminster Holo galerijas, smalsiai besiklausantį susirinkimo debatų. Pasak jo, jis dalyvavęs paskelbiant garsųjį Bendruomenių rūmų raštą prie Lordų rūmų užtvaros: „Su protestantiškos karalystės konstitucija nesiderina tai, kad ją valdytų popiežininkų valdovas". Be abejo, jis dalyvavo dviguboje karūnacijoje, o paskui prisijungė prie karštligiškų iškilmių: visą dieną trukusių linksmybių bei išgertuvių ir nakties iškilmių, kai buvo uždegti laužai, leidžiamos raketos, apšviesti langai. Ištisus 1689 metus truko linksmybės: gausybė panegiriškų, ištikimybę reiškiančių sveikinimų, ilgi, triukšmingi pritarimai, nuostabiausios iliuminacijos; Sent Džeimso rūmuose pilna dvariškių, teatruose kas vakarą nuo parterio ligi lubų — ištisa oranžinių kaspinų jūra, kareiviai dainuoja kartu su minia: „Išgerkim už popiežininkų sutriuškinimą, lilibulero, o lia!" Defo nieko nenorėjo praleisti. Jo nepasotinamas smalsumas, kaip ir giliai įsišaknijęs protestantizmas, skatino tomis stulbinančiomis dienomis visuomet būti ten, kur reikia stebėti... džiūgauti. Ir dalyvauti kaip tikram anglų piliečiui. Kai rudenį karalius Vilhelmas ir karalienė Marija buvo pakviesti Londono lordo mero į iškilmingą pokylį, surengtą Sičio korporacijos, Defo buvo galima matyti jo-

jantį savanorių raitininkų pulke, sudarytame iš vadovaujančių miestiečių, lydinčiame jo didenybes nuo Vaitholo ligi rotušės. „Galantiškai sėdintis balne ir puikiai apsitaisęs",— taip aprašė jį istorikas Oldmiksonas. Argi reikia priminti, kad per tas triukšmingas pramogas Defo tikriausiai apleido ir savo galanterijos reikalus?

Tačiau prieš pradedant pasakoti Defo pirmosios komercinės nesėkmės istoriją, reikėtų išsiaiškinti, kas iš tikrųjų buvo 1688 metų revoliucija ir ką ji reiškė Defo. Pirmiausia reikia pažymėti štai ką: griežtai kalbant, tai nebuvo jokia revoliucija. Tikroji revoliucija įvyko viena karta anksčiau, kai Kromvelis ir naujo tipo kariuomenė parodė, kad buržuazija yra stipriausia jėga valstybėje. Tuomet įvyko lemiamas jėgų pasikeitimas. Restauracijos įvykdymas 1660 metais nepakeitė padėties. Jis tiktai įtvirtino kompromisą tarp žemvaldžių ir buržuazijos. Į senus feodalinius butelius buvo pripilta naujo buržuazinio vyno. Žemvaldys ir komersantas sudarė sandėrį — kaip išraiškingai sako Laskis — išnaudoti galimybes, kad ir miesto darbininkų, ir bežemių nuomininkų interesai būtų tik netiesiogiai paliesti. Tai buvo savininkų kompromisas; jis niekuo nepadėjo tiems, kurie gyvena tik iš savo darbo jėgos. Tačiau jis padarė vieną vienintelį tikrai vertingą dalyką: jis įgyvendino principą, kad politinė valdžia yra toks atsakingas postas, kurio tikslus turi nurodyti parlamentas, o ne koks nors karalius ar vyskupas. Reakcingasis Jokūbas II norėjo sugriauti kompromisą, sunaikinti šį principą. Dėl to įvyko 1688 metų revoliucija. Ji ne tik sužlugdė Jokūbo kontrrevoliucinį antpuolį, bet ir tiksliai apibūdino savininkų kompromisą. Taip buvo įgyvendinti tikslai, kurių siekė Kromvelio vadovaujamas buržuazijos sukilimas prieš Stiuartų despotizmą. Jo dvasia atsispindi įstatymuose: tokiuose pasiekimuose kaip *Habeas Corpus*, trimečiai parlamentai, religinė tolerancija, spaudos laisvė, nepriklausoma įstatymų sistema ir išrinktos įstatymų leidžiamosios valdžios kontroliuojami finansai ir kariuomenė. Jos filosofas buvo Lokas, kuris pareiškė, jog „didžiausias ir pagrindinis žmonių tikslas, kuriant bendruomenes ir paklūstant vyriausybei, yra išsaugoti nuosavybę", Lokas, kurio teorijos paruošė gaires ateinančių dviejų šimtmečių leberalinėms doktri-

noms. Pasak Laskio, 1688 metų rezultatas buvo tas, jog anglų pirklys galėjo ramiai miegoti savo lovoje. Jo nuosavybė buvo apsaugota nuo valstybės ir bažnyčios puolimų, nes jis, kaip ir provincijos dvarininkas, pagaliau paėmė į savo rankas politinės valdžios svertus. Tiksliau kalbant, po 1688 metų pradėjo nepaprastai didėti pirklių ir įmonininkų turtas, sparčiai plėtotis bankai, augti valstybinė skola ir visas kompleksas didžiulio finansinio aparato su įvairiausiomis atšakomis. Šie metai sudarė sąlygas atverti pasaulio rinką anglų prekėms ir plačiai išsikerojusiai kolonijinei imperijai. Tokia buvo 1688 metų revoliucija, šlovingoji savininkų revoliucija. Tai nebuvo tokia revoliucija, kai valdžia pereina iš vienos klasės kitai. Ji buvo „šlovinga" tik griežtai ribota prasme. Ji įtvirtino nepalenkiamą piniginių interesų viešpatavimą — štai kas ji visų pirma buvo. Jos ilgalaikės išdavos siekė gana toli. Kadangi neturintis nuosavybės proletariatas nedalyvavo sudarant šį kompromisą, revoliucija paruošė dirvą sunaikinti valstiečiams (pernelyg didelėmis nuomomis, iškėlimais, aptvėrimais ir t.t.) ir įvykdyti pramonės revoliucijai. Taigi prasidedant XIX amžiui, Anglija buvo ne tik komersantų nacija, bet ir nacija su kapitalistų klase ir darbininkų klase, neturinčia nieko, tik darbo jėgą.

Tuo metu revoliucija niekam neatrodė šlovingesnė kaip Danieliui Defo. Žinoma, ne Defo sukūrė pavadinimą „Šlovingoji revoliucija", jis tik buvo jo populiarintojas. Defo buvo tipiškas savo meto buržuazijos pirklys. Doras — kaip ir dera — tiesus, nepriklausomas, nepaprastai darbštus, tikrai, bet ir saikingai pamaldus, tačiau jis (kaip nurodo A. L. Mortonas savo įdomioje apybraižoje) buvo per daug linkęs priimti kaip gryną tiesą ir teisingumą tai, kas sutapo su jo klasės interesais. Jis visą laiką skelbė,— popieriuje,— kad turtai nesvarbu ir „vidurkis" yra pati tikroji laimė, bet nepraleisdavo nė vienos progos užkalti pinigų. Tiesą sakant, jis buvo tikras savojo Robinzono Kruzo paveikslas. O Kruzas — neabejotinas buržua, tiek širdyje, tiek ir už jos. Tam įrodyti Mortonas pateikia akivaizdų pavyzdį, rodantį jo požiūrį į žemę. „Jam,— ir mes turime prisiminti, jog tai buvo palyginti naujas požiūris,— žemė paprasčiausiai ir neginčijamai buvo nuosavybė. Jis natū-

raliai save laiko salos karaliumi arba greičiau savininku, nežiūrint, ar ten gyvena, ar ne. Išgelbėtas iš salos, jis paliko tenai grupę žmonių — ispanų ir anglų,— kurie iš pradžių dirbo salos žemę bendrai. Po keleto metų grįžęs atgal, pamatė, jog atsirado įvairių sunkumų, ir „norėdamas išvengti ginčų dėl susidariusios situacijos... aš jiems padalinau žemę sklypais ir užtvirtinau jų parašais... nustatydamas kiekvieno asmens plantacijos ribas ir padėtį ir pareikšdamas, jog palieku kiekvienam atskirai atitinkamos plantacijos nuosavybę ir paveldėjimą... pasilikęs sau visumos nuosavybę ir tam tikrą nuomą už kiekvieną atskirą plantaciją per vienuolika metų". Tai, kas buvo padaryta, iš tiesų buvo labai panašu ir į kolonijos įkūrimą, ir į Aptvėrimų įstatymą. Būdamas tipiškas anglas ir buržua, Defo mielai pritarė 1688 metų revoliucijai. Jis jai pritarė todėl, kad matė tik jos išorinius bruožus: pilietinės ir religinės laisvės pergalę ir perspektyvas augti prekybai bei nuosavybei. Pritarė jai energingai, entuziastingai. Pritarė iš visos širdies. Jam tai buvo — ir visada liko — „šlovingoji" revoliucija.

IV

Šlovingoji revoliucija visiškai apsuko galvą Danieliui Defo. Tiesą sakant, ji apsuko galvas daugeliui to meto pirklių. Dabar, praėjus popiežininkų ir feodalinių prekybos suvaržymų pavojui, dabar, kai protestantų tautą valdo protestantų karalius, klestės prekyba, pelnas plaukte plauks. Įsiviešpataus prekybos amžius. Netrukus prasidės ekonominio pakilimo laikotarpis. Visi tuo tikėjo. XVII amžiaus pabaigos atmosfera aidėte aidėjo nuo nesiliaujančių kalbų apie komercines ir mokslines teorijas, tiek geras, tiek ir blogas. Iš visų pusių projektuotojai, biržos makleriai ir aferistai siūlė kapitalistinės ekspansijos greito praturtėjimo planus. Iš tiesų neabejotina, kad Anglija buvo didžiojo kapitalistinės raidos laikotarpio išvakarėse. Tolesnės kapitalizmo raidos kelią Britanijoje atvėrė Kromvelio revoliu-

cija, ir XVII amžiaus pabaigai bei XVIII amžiui buvo skirta tęsti plintantį sąjūdį. Turėjo prasidėti bandymai ir naujovės finansų sistemoje; turėjo pasipilti išradimai; anglis turėjo būti naudojama metalurgijoje, o tai skatins kur kas didesnį geležies ir plieno vartojimą; tatai savo ruožtu įgalins gaminti mašinas ir atverti naujas galimybes organizuotoms manufaktūroms; ryšių įrengimai turėjo sukelti nepaprastą apimties ir tempo augimą, kuris truks per visą XIX amžių. Argi reikia stebėtis, kad Defo, savo akimis matęs, kaip buvo nuversta absoliutinė feodalinio monarcho valdžia Anglijoje ir praskintas kelias kapitalistinei gamybai, gyvenęs galingos mokslo ir pramonės raidos pradžioje, nusprendė suvaidinti savo vaidmenį tyrinėjimuose ir išradimuose, bandymuose ir teorijose — nepaisydamas rizikos, neatsižvelgdamas į tai, koks pavojingas šis lošimas.

Defo suvaidino savo vaidmenį. Jis statė dideles sumas — ir pralaimėdavo. Kodėl jis pralaimėdavo, galima spręsti iš jo „Tikrojo anglų prekybininko", kurį parašė būdamas jau senyvas jaunų prekybininkų, tokių, kaip jis buvo prieš trisdešimt metų, labui. Nėra abejonės, kad bankrotui reikšmės turėjo prasidėjęs Anglijos ir Prancūzijos karas, kurio metu priešai užgrobė jam svarbius laivus. Nėra abejonės, kad brolių-pirklių bankrotas tapo kitų, taip pat ir jo žlugimo priežastim. Bet svarbiausia jo komercinių nesėkmių priežastis buvo jis pats. Šito jokiu būdu nepaneigsi. Visų pirma jis vedė per daug jaunas. „Tikrajame prekybininke" jis paaukoja ištisą skyrių „blogoms pernelyg ankstyvų prekybininko vedybų pasekmėms". Taisyklė tokia, kad „nereikia vesti nepatyrus sėkmės". Antra, jis buvo per drąsus ir per daug rizikuojantis prekybininkas, ir jo sumanymai nepavykdavo. Be to, būdamas energingas ir veiklus prekybos reikaluose, Defo per daug blaškydavosi. „Aštrialiežuvis, tapęs prekybininku! Kokios nesuderinamos prigimties pusės, kokios priešingybės, sujungtos kartu! Jokie prijuostės raiščiai jo nesulaikys. Bergždžios pastangos užrakinti jį už prekystalio, akimirka — ir jo nebėr; užuot tvarkęs žurnalą ir didžiąją knygą, jis bėga pas Vergilijų ir Horacijų; žurnalo įrašai padaryti Pindaro eilėmis, o didžiosios knygos — herojiniais kupletais; jis iš tikrųjų nuo pradžios ligi galo dramatiškas per visą savo

prekybos veiklą; pirmoji jos dalis yra ištisai komedija, o du paskutiniai veiksmai — visuomet tragedija; subankrutavusiojo padėtis yra jo *exeunt omnes*[5], o epilogą sako paprastai Flito kalėjime arba monetų kalykloje". Nesunku atspėti, jog primindamas jaunam prekybininkui, kad neįsivaizduotų esąs politikas arba rašytojas, lakstąs po kavines tuomet, kai turėtų stovėti už prekystalio, ir skaitąs Vergilijų ir Horacijų tuomet, kai turėtų uoliai tvarkyti žurnalą ir didžiąją knygą, Defo galvojo apie kai kurias priežastis, nulėmusias jo paties nesėkmę prekyboje. Ir kai jis perspėja naujoką, kad šis neitų per greit, ir rodo jam kaip modelį ir pavyzdį vežiko furgoną, kuris „krivuliuoja į šonus, bet visąlaik juda pirmyn" ir „nors juda pamažu", bet, laikui bėgant, toli nuvažiuos, galime būti tikri, jog jis pirmiausia turėjo omeny savo paties skubotumą, imantis kokių nors spekuliacijų. „Visus neatsargius nuotykių ieškotojus smerkia apdairioji žmonijos dalis, bet sulaikyti jaunuolį prekyboje taip sunku kaip ir bet kuriuo kitu atveju, kai palankios aplinkybės matyti, o pavojaus nematyti... Jaunam prekybininkui per toli nueiti prekiaujant — tai tas pat, kaip jaunam plaukikui nuplaukti į gelmes: jeigu tučtuojau neateis pagalba, galima statyti tūkstantį prieš vieną, jog jis nuskęs ir prigers".

Besismagindamas literatūra ir politika, perlenkdamas prekyboje ir imdamasis rizikingų planų, Defo nuskendo. Nuskendo, tačiau neprigėrė. Tarp 1688 ir 1694 metų jis ne mažiau kaip aštuonis kartus buvo patrauktas teisman. Saderlendas detaliai tai aprašo jo biografijoje. Taigi 1688 metais matome Defo lordo kanclerio teisme dėl dingusio laivo, kurį jis pardavė arba sakė pardavęs jūreiviui, prekiaujančiam su Portugalija. Netrukus po to jis vėl turėjo nemalonumų. Šįsyk su Londono jūrininku, iškėlusiu bylą dėl tūkstančio penkių šimtų svarų vertės prekybos krovinio, gabenamo į Amerikos kolonijas. Paskui Laimo pirklys iškėlė jam bylą už nesavalaikį apmokėjimą. Atrodo, kad šios bylos nebuvo galutinai išspręstos, ir praėjus tiek laiko, sunku pasakyti, kas buvo teisus, o kas — neteisus. Toliau — komplikuota byla su Jorko pirkliu; čia Defo buvo

---

[5] Visi išeina (*lot.*).

apkaltintas neteisingai pasisavinęs vekselį, ir per tą labai komplikuotą atvejį jo reputacija buvo šiek tiek sutepta. Jorko pirkliui vis dar tebesistengiant atgauti pinigus, Defo įsivėlė dar į vieną bylą dėl vieno Kornvalio išradėjo patento nardomajam varpui. Vėl byla nebuvo galutinai išspręsta, ir negalima pasakyti, kuri pusė nukentėjo. Defo reikalai klostėsi vis blogyn ir blogyn. 1692 metais jis įsivėlė į bylas ne tik su savo senu draugu ir kompanionu Stenklifu, bet ir su savo nelaiminga uošve misis Tafli. Byla buvo dėl civetų fermos Niuingtone: civetos buvo auginamos dėl kvepalų gamybai vertingų išskyrų, gaunamų iš jų kūno. „Nepateisinamas" — taip sako Saderlendas, apibūdindamas Defo elgesį šioje byloje. Iš Stenklifo pasiskolintus pinigus neva pirkti tiems žvėreliams jis išleido labiau spaudžiantiems kreditoriams apmokėti, net dar daugiau — išviliojo iš savo uošvės, norėjusios padėti, keturis šimtus svarų.

Pagaliau užgriuvo nelaimė. 1692 metais, pačiame bylinėjimosi įkarštyje, kylant ir krintant jo geram vardui, viliantis, rizikuojant ir bandant visokiausias gudrybes, Defo patyrė septyniolikos tūkstančių svarų nuostolį. Tais laikais septyniolika tūkstančių svarų buvo gana didelė suma, rodanti, kokia buvo Kornhilo pirklio prekybinės veiklos apimtis. Ji taip pat rodo, kad dar ilgai po to, kai susidūrė akis į akį su bankrotu, jis toliau krovė skolą ant skolos. Patirti bankrotą buvo baisus dalykas septynioliktojo amžiaus žmogui, ir Defo vis atidėliojo ir atidėliojo baisiąją atpildo dieną. Kaip ir jo „Tikrajame prekybininke" aprašytasis žmogus, jis kalbėjo: „Stengiuosi iš paskutiniųjų, neprigersiu, kol galiu paplaukti, negriūsiu, kol galiu pastovėti". Kas žino, gal kaip nors pasiseks? Žodžiu, vargšelis nenori priartėti prie lemtingosios dienos, nenori, kad jo vardas būtų paskelbtas „Gazetoje", o žmona ir vaikai išmesti už durų ir panašiai. Kas gali jį pasmerkti? Kas panašiomis aplinkybėmis nesigriebtų panašių priemonių? Natūralu, kad norime kiek galima labiau atitolinti baisiąją dieną, bent tiek, kiek įstengiame... Kol gyvename, tol ir viliamės, bet pagaliau ateina mirties įgaliojimas". Iš tiesų baisus skolintojo, įkalinto skolininkų kalėjime, likimas. Flytas ir Maršalsis garsėjo savo siaubais: kalėjimo prižiūrėtojai,

bandydami ištraukti kyšius iš žmonių, kurie dėl susiklosčiusių aplinkybių pinigų neturėjo, mirtinai juos užkankindavo.

Besislapstantis skolininkas galėjo būti baudžiamas mirtimi. Tais laikais nebuvo jokio visuomenės pasigailėjimo; kriminalinė teisė savo barbariškumu iš esmės tebebuvo viduramžiška. Jeigu vyrai, laikantys ir vadinantys save džentelmenais, nesigėdydavo mušti žmonų, tai nėra ko stebėtis, kad maža gailesčio buvo rodoma kuklesnio rango kankiniams. Pastatytas prie gėdos stulpo nusikaltėlis būdavo laimingas, jei paspukdavo gyvas nuo plytgalių ir grindinio akmenų lietaus. Pririštąjį prie vežimo galo minia apstodavo ratu ir reikalaudavo budelį jam taip įkrėsti, kad šisai kauktų Džentelmenai rengdavo pobūvius, norėdami pasigrožėti, kaip plakamos nelaimingos moterys, brukančios kanapes Braidvelyje. Vyras, atsisakęs prašyti malonės teisme, galėjo būti mirtinai užkankintas spaustuvuose, o moteris — sudeginta už prostituciją.

Defo nenorėjo kankintis ir mirti skolininkų kalėjime, bet kas jam beliko? Tik vienas kelias buvo atviras — reikia išvykti, reikia pasislėpti Baltųjų vienuolių vienuolyne. Ten jis bent mėnesį jausis apsisaugojęs nuo arešto. Šis rajonas jau seniai buvo prieglobstis subankrutavusiems prekybininkams. Tarp Sičio ir Templio XIII amžiuje buvo įsteigtas Baltųjų vienuolių vienuolynas, taip vadinamas dėl to, kad vienuoliai nešiodavo baltus gobtuvus. Dar prieš reformaciją šio pastato šventorius buvo laikomas nusikaltėlių priegloba ir dėl kažkokio neapsižiūrėjimo net ir XVII amžiuje išlaikė privilegiją apsaugoti skolininkus nuo arešto. Ten ir pabėgo Defo. Visą mėnesį jis tikriausiai gyveno kokiame nors purviname, ankštame rūsyje ar pašiūrėje. Jo bendrai buvo ne tik subankrutavusieji, kaip ir jis, bet taip pat ir aukšto bei žemo rango sukčiai, vagys, plėšikai, prostitutės, elgetos ir t. t. Nors šiai vietai priklausantis neliečiamumas buvo taikomas tik skolos atvejais, tvarkos saugotojai nesugebėdavo užtikrinti jos rajone, knibždėte knibždančiame tokių gyventojų, ir Baltųjų vienuolių vienuolynas tapo pripažinta prieglauda visiems, norintiems išvengti įstatymų varžtų. Defo bendravo, krėtė pokštus ir lošė kortomis prie butelio alaus su visokio plauko ir pa-

dėties vyrais bei moterimis. Tiesą sakant, jam buvo smagu tarp šių žmonių — tarp Londono vagių, kurie visiškai saugiai iškraustydavo didžiules apsiausto kišenes provincijos dvarininkui, apstulbintam lordo mero ir spindinčios palydos; tarp kitokių nusikaltėlių, kurie prisistatydavo jam ir atrodė kaip padoriausi ir draugiškiausi iš visų kada nors matytų džentelmenų; išsidažiusių moterų, Ljuknerio skersgatvio ir Vetstouno parko ištvirkėlių, bandančių vaizduoti prieš jį grafienes ir freilinas. Negalima paneigti, kad Defo buvo labai smagu tarp šių žmonių. Jį domino, žavėjo jų nuotykingas gyvenimas. Jų neramus gyvenimas buvo spalvingas, dramatiškas. Jie džiaugėsi pačiu gyvenimu taip kaip ir jis. Sukčiuje ir kekšėje jis matė žmogaus prigimtį pačia primityviausia forma — neišprususį žmogiškumą. Kova su pagunda, kelių išsiskyrimas, pasirinkimas tarp gėrio ir blogio — kaip įdomu buvo tai stebėti! Kaip nuostabu stebėti šio vyriškio elgesį, šios moters laikyseną! Kodėl Džekas pradėjo apiplėšinėti prekystalių stalčius, o nenorėjo būti doru parankiniu? Kas privertė Džilę šlaistytis gatvėmis, užuot ištekėjus ir gimdžius vaikus? Kodėl taip, o ne kitaip? Defo smalsumas buvo nepasotinamas. Jis iš tikrųjų domėjosi sukčiais ir nusikaltėliais. Jis taip pat iš tikrųjų žavėjosi žmonėmis, nedorai užsidirbančiais pragyvenimui, kovojančiais prieš žiaurią nelygybę, tapusiais aplinkybių aukomis. Jis žavėjosi jų energija, jų kovingumu taip, kaip žavėjosi gaidžių kautynėse pasireiškiančia energija, kai (pasak jo) „Niekada neteko matyti, jog gaidys paspruktų".

Defo nestokojo visuomeninės sąžinės. Priešingai, kaip tik jo sąžinė pernelyg aiškiai jam rodė, kad šių žmonių gyvenimo būdą sąlygoja visuomenė. Kas padarė parankinį vagimi, o jo seserį kekše? Tik ne jų ydingumas, nes žmonės nedaro nusikaltimų vien dėl malonumo juos daryti. Jie tapo tuo, kuo yra, nes buvo priversti. Jie nė kiek ne labiau norėjo tapti nusikaltėliais, kaip jis bankrutuoti. Nuskuręs vagis ir nevala kišenvagė yra visuomenės produktas — tos pačios visuomenės, kuri sukūrė feodalinį Ormondo kunigaikštį, gaunantį kasmet dvidešimt du tūkstančius svarų, ir niekšą Bakingamo kunigaikštį, gaunantį devyniolika tūkstančių šešis šimtus svarų. Šie kilmingieji tapo turtingi

ne dėl savo nuopelnų ar drąsos, bet dėl paveldimų rentų. Jų turtai — laimingas gimimo atsitiktinumas. Taip kaip „visuomenės atstumtieji" tapo tuo, kas jie yra, dėl nelaimingo jų gimimo atsitiktinumo. Jie buvo skurdo vaikai, nuo pat gimimo visuomenės paskirti būti jos juodadarbiais. Čia, Baltųjų vienuolių vienuolyne, o vėliau Niugeito kalėjime Defo, kalbėdamasis su šiais žmonėmis, iš pirmų lūpų sužinojo apie jų gyvenimo sąlygas. Iš buvusio Linkolno ar Šropo grafysčių valstiečio jis patyrė, kad keturi šilingai per savaitę be maisto laikoma pakankamu atlyginimu už žemės ūkio darbus. Eilinis dezertyravęs pėstininkas papasakojo, kad jo užmokestis buvo keturi šilingai ir aštuoni pensai per savaitę. Tiesa, miesto darbininko atlyginimas buvo kiek didesnis. Kartais mechanikas gaudavo laimingą atlyginimą — šilingą per dieną. Bet šeši pensai per dieną buvo vidurkis, kurį buvo galima pelnyti sunkiu darbu prie staklių. Jei vargšai pasiskųsdavo, kad negali pragyventi iš tokio užmokesčio, jiems būdavo atsakoma, jog laisvai gali pasirinkti, ar imti jį, ar atsisakyti. (Kas pasakys, jog Anglija ne laisva šalis?) Už tokį varganą atpildą gėrybių gamintojai buvo priversti triūsti, anksti keldami ir vėlai guldami, o tuo tarpu manufaktūros fabrikantas, valgydamas, miegodamas ir dykaduoniaudamas, turtėdavo iš jų pastangų. Defo puikiai tą žinojo. Jis taip pat žinojo, kad maistas nežmoniškai brangus, kad duoną vargšai retai kada mato, o šimtai tūkstančių šeimų beveik nežino mėsos skonio. Iš tiesų niekas nebuvo pigu, nebent tik alus. Manufaktūrininkas iš Norvičo jam papasakojo, kad manoma, jog šešerių metų vaikas gali dirbti. Amatininkas iš Lidzo padainavo nesklandžiai surimuotą populiarią baladę, šlovinančią karštą ir aitrų darbo žmogaus šauksmą prieš kapitalą. Dar blogiau negu žemės ūkio darbininkui ar manufaktūrų amatininkui buvo menkai apmokamam ir ne nuolat dirbančiam padienininkui — grytelninkui ir beturčiui, kurio vienintelė pragyvenimo priemonė buvo parapijos fondo skirta pašalpa. Baltųjų vienuolių vienuolyne buvo pilna tokių žmonių. Iš tikrųjų pusė visos Anglijos gyventojų buvo nuolatiniai beturčiai.

Ne! Defo nestokojo visuomenės sąžinės. Išgyvenęs mėnesį tarp visuomenės padugnių ir atmatų nešvariose Bal-

tųjų vienuolių vienuolyno pašiūrėse ir rūsiuose, jis aiškiai pamatė, ko galima pasimokyti iš visuomenės atstumtųjų; taip, kaip vėliau pamatė, ko galima pasimokyti, kai po dešimties dienų tapo jo didenybės svečiu Niugeito kalėjime. Ir vėliau, po daugelio metų, tapęs vyresniu ir labiau gerbiamu,— jeigu ne visiškai garbingu,— jis parašė šį pasiteisinimą dėl pinklių, į kurias papuolė taip, kaip ir kiti jo bendrai Baltųjų vienuolių vienuolyne ir Niugeite. „Skurdas paverčia dorą žmogų niekšu, ir jeigu pagal visų pageidavimą pasaulis taptų teisėju, tai nebeliktų gyvo nė vieno doro vargšo. Turtuolis yra doras ne iš savo malonės, nes jis yra dvigubas niekšas, be reikalo apgaudinėjantis žmoniją... Turtuolius padaro niekšais garbės troškimas, puikybė ir gobšumas, o vargšus — skurdas".

Ėjo dienos, savaitės. Kai mėnesio malonės laikotarpis, kuomet jis jautėsi apsisaugojęs nuo arešto, artėjo prie pabaigos, Defo tykiai išsmuko iš Baltųjų vienuolių vienuolyno ir patraukė Bristolio link. Ten jis vėl slapstėsi, išdrįsdamas pasirodyti tik sekmadieniais; tada išdidžiai žingsniuodavo siauromis gatvelėmis, apsirengęs pagal paskutinę madą, su puikiu laisvai krentančiu peruku, mezginių rankogaliais ir su kardu prie šono. Dėl to vietos gyventojai praminė jį „Sekmadienio džentelmenu". Kaip tik Bristolyje jis surikiavo idėjas, kurios vėliau pasirodė jo „Esė apie projektus". Apsigyveno viešbuty. Atrodo, jog iš čia pradėjo vesti derybas su skolintojais. Be abejo, žmona ir draugai dalyvavo šiose derybose. Netrukus susitarė su jais, prižadėdamas sumokėti po dvidešimt šilingų už svarą, jeigu jie duos ne per mažai laiko. Iš tiesų tai buvo šiek tiek daugiau, negu jis teisėtai turėjo mokėti, ir Defo labui reikia pasakyti, jog jis laikėsi sandėrio ir po keliolikos metų sumažino skolas ne mažiau kaip dvylika tūkstančių svarų. Ir būtų visiškai išmokėjęs, jeigu nebūtų užgriuvusi nauja bėda. „Džentelmenai,— pasakė vienas iš jo skolintojų ir politinių priešų,— aš pažįstu šitą Defo kaip ir kiekvienas jūsų, nes buvau vienas iš jo skolintojų, su juo susitaikęs ir visiškai atsiskaitęs. Po kelerių metų jis susirado mane ir, nors buvo aiškiai išteisintas, savanoriškai ir savo nuožiūra apmokėjo man skolos likutį. Jis pasakė, jog taip pasielgs su visais, jeigu jam leis dievas. Išeidamas paprašė

patvirtinti tai parašu popieriaus lape, aš tai padariau ir pamačiau daugybę pavardžių su parašais prieš manąją"

Defo grįžo į Londoną, grįžo pas vargšelę Meri, kuri per praėjusius varginančius mėnesius kiekvienąkart sudrebėdavo, išgirdusi sunkius antstolio žingsnius ant laiptų ir šiurkštų skolintojo balsą, klausiantį, ar misteris Danielis Defo namie. Dabar jau viskas praėjo, Defo turėjo tvirtą ketinimą atgauti savo turtą. O kas nori, tas ir žino, kaip padaryti,— šis senas posakis tikrai tiko Defo. Jis vėl ėmėsi savo prekybinių projektų, finansinių spekuliacijų. Vėl užsimojo įvykdyti didįjį uždavinį — praturtėti, pasidaryti klestinčiu pirkliu ir džentelmenu, visų pripažintu ir gerbiamu. „Tikras pirklys,— sakydavo jis,— yra universalus mokslininkas. Jo išsimokslinimas tiek kartų didesnis už graikų ir lotynų kalbų žinovo išsimokslinimą, kiek pastarojo didesnis už beraščio, nemokančio nei skaityti, nei rašyti. Jis be knygų supranta kalbas, be žemėlapių — geografiją; jo žurnalai ir prekybinės kelionės nubrėžia pasaulio kontūrus; jo užsienio mainai, vekselių protestavimai ir įgaliojimai kalba visomis kalbomis; sėdėdamas savo kontoroje, jis šnekasi su visomis tautomis ir visą laiką susirašinėja su geriausia ir plačiausia žmonių visuomenės dalimi". Taigi — kaupti turtus, klestėti kaip Sičio pirkliui, būti pripažintam džentelmenui, galbūt net tapti Londono lordu meru — štai kur, jo manymu, glūdėjo laimė. Ir vėl jis išvydo save, gyvenantį name su didžiuliu sodu ir arklidėmis, aptarnaujamą liokajų su livrėjomis ir turintį prašmatnų ekipažą, išvydo save, važinėjantį po miestą šešetu kinkyta karieta, o šalia — sėdinčią merginą garbanotais plaukais ir žybčiojančiomis akimis, išvydo sėkmę... šlovę... laimę...

* * *

Sugrįžęs į Londoną 1693-aisiais ir būdamas trisdešimt trejų metų, Defo antrą kartą pradėjo gyvenimą. Kovodamas už šlovę ir sėkmę, stengdamasis laimingo gyvenimo viziją paversti tikrove, jis sutelkė visą savo karingumą, visą valios jėgą, nenorą pasiduoti, puolimo jėgą ir atkaklumą. Pirmiausia jis ėmė ieškoti savo draugų vigų. Ypač

stengėsi surasti Čarlsą Montegiu, Halifakso grafą. Tikriausiai taip pat susirado ir Raselą, Vortoną ir Somersą. Būdami anų blogų laikų, kai karaliavo Jokūbas II, draugai, jie rado apie ką pasikalbėti, turėjo daug bendrų idėjų. Halifakso domėjimasis ekonomikos plėtojimu, visuomeniniu kreditu, monetų sistemos reforma — visos šios kapitalizmo raidos prielaidos domino taip pat ir Defo. Jo našus, išmaningas protas darbavosi, kurdamas socialinius ir finansinius projektus; jis galvojo ir sistemino idėjas, kurias netrukus išdėstys toje nuostabioje knygoje „Esė apie projektus". Jis jau išspausdino kai ką „Atėnų Gazetoje", leidžiamoje jo draugo Džono Datono. 1691 metais literatūrinė visuomenė pirmąsyk pamatė jo vardą prie dviejų eiliuotų paskvilių. Nėra abejonės, kad ministrai, sudarantys vigų partijos frakciją, žinojo apie šiuos literatūrinius bandymus, taip pat ir apie juos sukūrusios būtybės išradingą prigimtį. Defo buvo pakviestas į rūmus, pristatytas karalienei ir dalyvavo jai planuojant Kensingtono rezidencijos sodą. Tiek Vestminsteryje, tiek ir Kensingtone jam pasisekė suimponuoti savo asmenybe visiems sutiktiesiems taip, kaip jau buvo pasisekę suimponuoti savo asmenybe kiekviename jo parašytame puslapyje.

Štai pažvelk, kaip jis žengia į priėmimo kambarį. Stebėk, kaip visi sužiuro į jį, nepažįstamąjį, einantį ryžtingu išskirtinio žmogaus žingsniu. Veidą gobia puošnus perukas, dėvi gausiai mezginiuotą kaklaraištį ir gražų, laisvai krintantį švarką; prie šono kabo kardas. Rankoje laiko susuktą dokumentų ryšulį. Jis atrodo taip įspūdingai, kad beveik nebepastebim didžiulio, veidą darkančio apgamo. Jis iš tiesų įveikė visą savo drovumą ir nepilnavertiškumo jausmą. Prieš pasisveikindams permeta akimis dvariškius, ministrus. Žino, kad ir jie stebi jį. Jis turi padaryti jiems įspūdį, įkvėpti baimingą pagarbą, pavergti juos savo asmenybe. Kalbėdamas taip pakelia balsą, kad nustelbia kitus. Jis nori, kad lordas Halifaksas girdėtų, kaip gražiai jis kalba prancūziškai ir olandiškai, kaip sumaniai gali cituoti Vergilijų ir Horacijų. Visiškai atsainiai sako: „Pasirašiau daugybę lapų apie monetas, apie plokštelių pateikimą monetų kalyklai ir apie mūsų standartus", o tuo pat metu žvalgosi dešinėn ir kairėn, norėdamas pamatyti, kokį įspūdį

padarė jo žodžiai. Mato, jog yra visų dėmesio centre, jog ministrai nori išgirsti dar daugiau. Todėl kalba toliau. Sako, jog tik dėl to neišspausdino savo požiūrio, kad jau ir „taip daug didelių protų pasisakė tuo klausimu". Lordas Halifaksas šypsosi. Defo pasiekė tikslą. Kitą dieną ar gal po kokios savaitės jis sužino, jog paskirtas langų mokesčio rinkliavos skaičiuotoju. (Juo dirbo ketverius rinkliavos gyvavimo metus nuo 1695 ligi 1699.) Pareigos pelningos. Jo savikliova neapsakoma. Galite tai vadinti įžūlumu, tačiau negalima paneigti jo drąsos. Jis leidžia suprasti, jog nėra tokio sumanymo, kurio nesiimtų įgyvendinti. Sugeba kalbėti bet kuriuo klausimu tarsi žinovas. Įgyja diplomato manieras. Nepaprastai laisvai dėsto finansinius projektus ir taip gerai nusimano apie skaičius, kad net pats didysis finansininkas Halifaksas gali jam pavydėti. Diskutuojamas valstybinių loterijų klausimas. Prašoma Defo patarimo. Į pateiktus klausimus jis atsako užtikrintai. O koks rezultatas? Jis paskiriamas įgaliotiniu tvarkyti 1695 metų loterijos lošimą (taip pat ir sekančių metų). Kai kurie jo draugai disenteriai apstulbinti. Kur to žmogaus moralė? — klausia jie. Bet koks jų reikalas? Jis gerai žino, už ką mokami pinigai — klausimai nesvarbu.

Taigi Defo žaibo greičiu nuskriejo nuo Baltųjų vienuolių vienuolyno pašiūrės ligi valstybės iždo, pilnas vilčių dėl rytdienos. Vakar jis svarstė su vagimis ir valkatomis, kokiais būdais ir priemonėmis išvengti gėdos stulpo ir kartuvių. Šiandien „kartu su kitais įžymiais šalies vyrais suinteresuotas, kokius būdus ir priemones pasiūlyti vyriausybei surinkti pinigams karo išlaidoms padengti". Jo protas nenustygsta: tiek saulėtomis, tiek ir audringomis dienomis jis kupinas drąsos ir pasitikėjimo. Laikotarpis nuo 1694 metų ligi Vilhelmo viešpatavimo pabaigos — pats našiausias ir garbingiausias Defo gyvenime. Greitu laiku jis pradėjo teikti ryškią literatūrinę paslaugą karaliui ir vigų vyriausybei. Pradėjo rašyti pamfletus, linkusio ginčytis genijaus politinius pamfletus, padėjusius pamatus jo literatūrinei šlovei. Jis buvo bežengiąs į pirmąsias ne tik jo amžiaus, bet ir visų amžių publicistų gretas.

Vis dėlto paslaugos vyriausybei nepaglemžė visos jo nenurimstančios energijos. Jis turėjo laiko dar ir asmeni-

niams sumanymams ir įsteigė Tilberyje fabriką plytoms ir čerpėms gaminti. Mintis buvo gera. Sitis po gaisro pradėjo atsistatinėti, o už Sičio Londonas labai sparčiai plėtėsi. Visą laiką buvo plytų paklausa. Ligi tol plytos buvo importuojamos iš Olandijos, o štai dabar Defo nusprendė pagrobti Londono rinką iš olandų. Būdamas netoli nuo sostinės, Tilberis nuostabiai tiko tokiam fabrikui. Defo į naująjį verslą dėjo kiekvieną pensą, gautą už savo darbus vyriausybei. Gamykla klestėjo. Jis sudarė sutartį tiekti plytas naujos Grinvičo ligoninės statybai. Greitu laiku jis suteikė darbą šimtui šeimų ir gaudavo šešis šimtus svarų pelno per metus. Tačiau turėjo bėdų dėl darbo jėgos. Skųsdavosi, kad vyrai dirbdavo, kol prisikimšdavo kišenes pinigų, o paskui mesdavo įrankius ir leisdavo laiką girtaudami. Apie anglų darbininką yra pasakęs: „Paklausk jį išgėrusį, ką ketina daryti. Atsakys atvirai, jog gers tol, kol turės pinigų, o paskui eis užsidirbti daugiau". Nors Defo, kaip ir daugelis pažangiųjų radikalų kapitalizmo amžiuje, nebuvo neteisingas darbdavys, tiesą sakant, buvo griežtas šeimininkas. Priešai kaltino, jog jis verčia prakaituoti ir išnaudoja darbininkus. Jie sakė: „Jis ne taip kaip egiptietis, kuris reikalauja plytų be šiaudų. Jis kaip žydai — reikalauja plytų be užmokesčio darbininkams". Štai ką jie kalbėjo apie Defo, kurį kitais atvejais galima vadinti paprastų žmonių gynėju. Argi jis buvo nenuoseklus? Ir taip, ir ne. Nors regis, jo kaip darbdavio praktika nesuderinama su reformatoriškomis idėjomis, tačiau iš tikrųjų jis elgėsi pagal savo klasę, kapitalistinę klasę, kurios svarbiausias tikslas buvo gauti kuo didesnę darbo jėgą kuo mažesne kaina.

Jis kalė pinigus — tai svarbiausias dalykas. Tiesą sakant, jis atgavo didelę savo turto dalį. Apmokėjo didžiumą senųjų skolų. Dabar galėjo turėti arklius ir karietą, dabar galėjo gyventi kaip džentelmenas. Kaip tik šiuo metu grynai iš tuštybės jis pasikeitė pavardę iš Fo į De Fo — „Danielis Defo, džentelmenas". Ne paprastai misteris Fo, kaip buvo teisėtai vadinamas. Nes „De" reiškė kilmę, normanų protėvius, reiškė, kad jis — džentelmenas. Nors šlovingoji revoliucija pakėlė buržuazijos padėtį ir suteikė jai ekonominę laisvę, visuomeniniu požiūriu esamoje situacijoje

labiausiai buvo vertinami džentelmenai. Vėliau Defo susikūrė ir savo herbą, nors ir neturėjo tam teisės. Savo *motto* pasirinko lotyniškus žodžius *laudatur et alget*[6]. Iš tikrųjų viskas klostėsi kuo puikiausiai. Gaudavo daug širdį glostančių kvietimų. Lankydavosi provincijos didžiūnų rūmuose, vis dar valdomuose pagal feodalinę tvarką. Karaliui Vilhelmui grįžtant su pergale iš Rizviko, dalyvavo procesijoje, lydinčioje nugalėtoją Sičio gatvėmis. Vykdavo į Niumarketo lenktynes. Darė viską, kas dera džentelmenui. Jeigu pietaudavo, tai kurioje nors madingoje Sičio smuklėje. Gėrė tik gerą vyną. Nelabai tematydavo savo didėjančią šeimą. Nors ir turėjo namus Tilberyje netoli savo fabriko, gyvendavo Vestminsteryje. Tačiau Londone praleisdavo nedaug naktų. Lankydavosi prašmatniuose kurortuose. Ne vieną vasarą praleido Epsome, anksti rytą atjodamas į Londoną, o vakare grįždamas atgal. Epsome su juo būdavo ir šeima. Savo „Kelionėje" aprašo maloniai praleistas dienas ir naktis tenai, labai jam patikdavusias arklių lenktynes Daunzuose. Taigi stabtelėkime ir kartu su juo pasigrožėkime vietovaizdžiais, nes jo audringame, triukšmingame gyvenime ne taip jau daug atilsio valandėlių.

„Bensted Daunzus užtenka apibūdinti tuo, kad jie, būdami prie pat Londono ir apsupti jaukių kaimelių, patys savaime labai patrauklūs: žemė čia lygi, minkšta, plyna ir sausa — net praėjus vos keletui valandų po lietaus — ir todėl yra žaviausias tokio pobūdžio vietovės kampelis šioje Britanijos dalyje. O viešųjų lenktynių dienomis juos užplūsta karietos bei damos ir nesuskaičiuojami būriai raitelių, taip pat mėgstančių šią pramogą džentelmenų ir miestiečių; reginys tampa dar gražesnis, kai lenktynininkai skrieja taku, tarsi neliesdami žemės po kojomis; mano manymu, nėra gražesnio reginio, nebent vaizdas pergalingos kariuomenės, vadovaujamos Didžiosios Britanijos protestantų karaliaus. Maždaug už keturių mylių nuo nuostabiųjų Daunzų pasiekiame Epsomą; jeigu, tarkim, atvyksti čia liepos mėnesį ar panašiai, tai, tikėkit, patenki į patį sezono įkarštį, kai mieste pilna poilsiautojų ir visi nusiteikę linksmintis bei smagintis... Vos tik susiradęs butą ir

[6] *Probitas laudatur et alget* (Juvenalis) — sąžiningumas giriamas, bet jis šąla (t.y. skursta).

apžiūrėjęs kambarius, jei esi šiek tiek žinomas, išeini pasivaikščioti ir pasižvalgyti, kas ir kaip, nes čia visi tik ir kalba: „Na, eime apžiūrėti miesto, žmonės atvyksta į Epsomą ne tam, kad tupėtų namie". Kitą rytą jus jau sveikina muzika po kambario langu, bet už kokį šilingą ar du jos atsikratote ir taisotės eiti prie šaltinių. Čia esate palankiai sutinkamas, įtraukiamas į malonios draugijos sąrašą ir tampate visai vasarai Epsomo piliečiu, ir tai jums kainuoja dar vieną šilingą, o ko gero, ir pusę kronos. Tuomet išgeriate vandens arba dedatės, jog išgeriat, pašokat su damomis, nors esate su chalatu ir šlepetėmis, paklausot muzikos, pabendraujat su kuo tik norit, nes kiekvienas čia gali pasirinkti tą, ko širdis geidžia. Rimtas — rimtą, linksmas — linksmą, smagų ir nedorą; kiekvienas, jei tik nori, gali rasti sau porą, ir galbūt kai kurie pastarieji bus apmauti, jei nebus pakankamai budrūs. Pasibaigus rytmetinėms pramogoms ir visiems išsivaikščiojus po namus, miestas vėl visiškai nutyla. Nieko nematyti; aikštelė, didžioji salė, parduotuvės su lošimo aparatais — viskas (tarytum prekybos mieste per šventę) uždaryta; mažai kas vaikšto, nebent tik liokajai ir tarnaitės zuja šen ir ten kieno nors pasiųsti, prekininkai ar mėsininkai, pristatantys maistą į namus. Taip atrodo miestas tol, kol poilsiautojai papietauja ir dvi ar tris valandas pailsi per patį dienos karštį. Tuomet pirmiausia pamatai, kaip damos išeina pasėdėti pavėsyje prie durų arba ant suoliukų miškeliuose ir dengtose galerijose (o jų prie kiekvieno namo, galinčio juos turėti, yra net keletas); čia jos gaivinasi šaltais gėrimais, maloniais pokalbiais ir nekaltomis linksmybėmis. Tos, kurios turi karietas ir arklius (kai tik saulė pakrypsta žemyn), išvyksta į Daunzus pakvėpuoti grynu oru, o tos, kurios neturi, pasitenkina dar šiek tiek palaukusios ir, atvėsus orui bei leidžiantis saulei, išeina savo malonumui pasivaikščioti gyvatvorių ir medžių pavėsyje. Tuo tarpu vakarop į žaidimų aikštelę vėl pradeda gužėti žmonės, didžiojoje salėje užgroja muzika ir poilsiautojų kaipmat prisirenka; dabar linksmybės liete liejasi, kiekvieną vakarą vyksta pokylis. Džentelmenai žaidžia rutuliais, damos šoka, kai kurios lošia loterijoje, o dar kitos — lala. Visuotinis kurorto malonumas — šnekučiuotis iki vėlumos, o paskui poil-

siautojai išsiskirsto; tiesą sakant, jie gana padoriai prisižiūri laiko ir apie vienuoliktą valandą šokiai paprastai nutrūksta, diena pasibaigia nuoširdžiais linkėjimais ir pažadais susitikti rytojaus dieną prie šaltinių ar kur nors kitur".

Vis dėlto reikia pripažinti, kad Defo nelabai daug laisvo laiko praleisdavo su žmona ir šeima. Sėkmė ir jos teikiami gryni pinigai leido jam pasinerti į meilės nuotykius, kurių jis jau seniai ilgėjosi. Kol buvo statomas namas Tilberyje, jis kilnojosi iš vieno buto į kitą Sityje ir net jo vežikas ne visada buvo tikras, kur jo šeimininkas praleido praėjusią naktį. Taip jis elgėsi, norėdamas išvengti piktų žmonos priekaištų ir kritiškų pedantiškų savo draugų disenterių žvilgsnių. Kai jau buvo galima kraustytis į namą, jis taip įsidrąsino, kad pasiėmė su savimi pripažintą meilužę, kaip buvo priimta tarp džentelmenų. Tai buvo austrių pardavėja, pavarde Norton. Nežinome, kaip ji atrodė, bet norėdami ją įsivaizduoti, turėtume prisiminti Hogarto nupieštą neūžaugos portretą. Beveik nėra abejonės, kad Defo turėjo su ja sūnų. Ar ji atitiko jo svajones, jo troškimus? Apstulbusiomis akimis spoksančio į dailią merginą, sėdinčią šešetu kinkytoje didiko karietoje, pravažiuojančioje pro tėvo krautuvę Kriplgeite, vaiko svajones? Paauglio parankinio, vaikščiojančio pavėsingomis Sent Džeimso parko alėjomis ir stebinčio nuostabias merginas, žadinančias grožio jausmą, troškimus? Ar jis patyrė jaudulį, žavesį, tikrą nuotykį? Galbūt patyrė. Ar jam suteikė pilnatvę šis romanas? Nežinome. Senatvėje jis buvo atgailaujantis ir susigėdęs palaidūnas ir iš paskutiniųjų stengėsi slėpti, jog kadaise, jaunystės dienomis, buvo įsimylėjęs. Bet jis tikrų tikriausiai buvo įsimylėjęs.

Jis mylėjo ir rašė apie meilę. Kūrė nepadorias, erotines eiles. Taip pat rašė paskvilius. Kaip rašo prancūzų kritikas Dotenas, Defo „tarp savo meto poetų pasižymėjo kaip paskvilių meistras, palikdamas tragediją Draidenui, komediją — Kongrivui ir lyrinius eilėraščius — Vičerliui". Plačiausiai žinomas jo paskvilis — „Geras patarimas damoms". Šioje meistriškai parašytoje tulžingoje satyroje Defo smogia smarkiai ir tiesiai — aprašydamas, kaip moterys įvairiausiais būdais kenčia nuo savo vyrų.

Namo linguoja mušeika apkvaitęs
Visų niekšybių miesto prisišveitęs;
Nors turčiumi padarė jį žmona,
Parėjęs klausia: „Kur kalė mana?"
O tarnas, nenujausdamas bėdos,
Atsako: „Pririšau ją prie būdos".
„Kvaily! Aš apie žmoną čia, — tą marą.
Tą giltinę, kuri į grabą varo;
Tą basiliską, — koks jis atgrasus,
Apnuodijantis man džiaugsmus visus!
Sakyk, kad eitų čia ponia tava".
Drebėdama, iš baimės vos gyva,
Ji atslenka, o niekšas jai piktai:
„Na, kiek meilužių šiandien suradai?
Kokia lipšni su jais, o man sugrįžus
Kaip nebylė, be nuotaikos, sugižus.
Tu ištvirkauji su kitais smagi,
O savo vyrą nukamuot baigi;
Sau lėbauji iš mano piniginės,
Su kuo matais, tuoj visas miestas žino".
Vargšelė pusnuogė, jai batų stinga,—
Nebent jo kekšė būna gailestinga.
Todėl ji stovi tartum statula
Ir apsigint tegali vien tyla.
Taip ujama be galo ir be krašto
Jinai aprauda moterystės naštą.[7]

Ir dar daugiau panašiu stiliumi. Rašytojas pateikia dar siaubingesnių blogio pavyzdžių, tenkančių ištekėjusioms moterims. Paleistuviai, girtuokliai, pinigų švaistytojai — štai kokie vyrai. Jie, kaip rašoma pratarmėje, yra „įžūlūs bastūnai su perukais, kurie trokšta tik paleistuvysčių ir smerkia visą pasaulį", o savo tikslams pasiekti naudojasi „šokolado namais, smukle, tabokine ir teatru". Nėra ko stebėtis, kad jo patarimas damoms — netekėti.

Venk krokodilų, Lesbija mieloji,—
Jie brutaliai praryja suvilioję.
Neišparduok pigiai tyrų džiaugsmų,

[7] Eiliuotus tekstus vertė A. Danielius.

Dar pasimėgauk laisvės saldumu.
Jie gundo tarsi puolę angelai,
Ir baudžia, kai nusidedi kvailai.
Tave jie pražudys, tačiau pati
Kentėsi gėdą, nors bus jie kalti.
Gal jūs sakysit, smerkdamas kitus
Ir sau turėčiau būt neatlaidus?..

Tilberyje jis turėjo sodą ir arklides, karietą ir valtį pramogoms. Daug malonių valandų praleisdavo, plaukiodamas su savo mylimąja, aptardamas fabriko, kuriam vadovavo ir kuris jam priklausė, augimą. Jis buvo šiaurinėje Temzės pusėje, kaip tik priešais fortą. Tai buvo didžiulė tvirtovė — „Temzės upės, o tuo pačiu ir Londono miesto raktas", kaip rašo Defo. Jo plytinę supo pelkėtos prieigos, kuriose ganėsi galvijai ir avys. Vietovė buvo laikoma nesveika, ir Defo sukūrė fantastišką istoriją apie tai, kaip kadaise Esekso pelkių gyventojams reikėdavo vesti vieną po kitos penkiolika ar dvidešimt žmonų. Merginos buvo kilusios iš kalnuotos Esekso vietovės ir apsigyvenusios pelkyne susirgdavo drugiu. Defo taip pat pasakoja, kad sykį iš pelkių pakilęs debesis vabzdžių nusileido šiame rajone, užklojo Temzės paviršių ir prikūpėjo pilną jo valtį, pririštą prie kranto. Per namo dūmtraukį prigarmėjo į vidų, ir iš dviejų židinių jis prisėmęs tiek vabzdžių, kad galėjęs pripilti pilną skrybėlę. Jis taip pat pasakoja, kaip vykdamas prekybos reikalais, turėdavęs plaukti per upę keltu ir kaip jam tai nepatikdavę, esant žvarbiam orui ir stipriai srovei. Jis vadina tai „pavojingais nuotykiais", bangas „milžiniškomis", „siaubingomis", o keltininko neatsargumą — „pasibaisėtinu". Iš tiesų būdavo šiek tiek pavojinga plaukti keltais, kai staiga pakildavo vėjas ir jūra pasišiaušdavo. Bet Defo nepasižymėjo kaip itin geras jūreivis, ir baimė plaukti jūra tikriausiai buvo viena iš priežasčių, kodėl jis atsisakė pasiūlyto viliojančio darbo Kadyje prieš pat įkuriant Tilberio verslovę. Šiaip ar taip, jis mieliau liko Anglijoje, liko anglu.

Tačiau tokį anglą kaip jis nelengva suprasti. Mes matome jį vėl kaip sėkmingą komersantą, įknibusį į plytas, čerpes ir darbo problemas. Matome aptarinėjantį politikos ir finansų klausimus su jo didenybės ministrais. Matome

kaip draugišką, orų Londono šeimos tėvą, leidžiantį laisvalaikį rutulio aikštelėje Epsome. Matome kaip Tilberio plevėsą, išsipuošusį ir išdidžiai vaikštantį su austrių pardavėja. Bet buvo dar ir kitas Defo. Buvo menininkas, rašytojas, mokslo pranašas. Buvo ir mąstantis Defo. Kad ir kur būtų buvęs šis Defo, ar Londone, ar Tilberyje, ar Epsome, jo protas buvo sklidinas „naujų išradimų ir projektų" ne tik apie tai, kaip „patobulinti gamybą ir žemės ūkį, kad jie teiktų naudą visuomenei ir duotų darbo vargšams", bet ir gausybės fantastinių ir jaudinančių idėjų, metų metais, šimtmečiais pranokstančių jo laikus. Buvo kuriamas „Esė apie projektus". Atliekamu laiku Londone, Epsome arba Tilberyje — ypač Tilberyje — jis rašė šią knygą. Nuotaikos keitėsi kaleidoskopiškai. Čia jis romantiškai flirtuodavo su mieląja Norton, čia staiga šokdavo užrašyti to, kas šovė į galvą apie purvinų keliukų, kuriais jis jodinėdavo biznio reikalais, pakeitimą gerais vieškeliais... Tai buvo labai įtemptos dienos Danieliui Defo, kai buvo gyva plytų ir čerpių paklausa, kai jis kalė pinigus ir mokėjo skolas, kai pasakojo Halifaksui, kaip įsteigti Anglijos banką, kai gražia jachta plaukiodavo su mieląja austrių pardavėja Temzėje, kai mintys sukosi apie „Esė" ir buvo pradėti spausdinti jo pamfletai. Taip... turiningos dienos, laimingiausios jo gyvenimo dienos.

Nelengva suvokti tokį žmogų, nes Defo buvo nenuoseklus, prieštaringas žmogus. Ir tai suprantama. Jis gyveno revoliuciniame amžiuje, amžiuje, kuris pats buvo nenuoseklus ir prieštaringas. Keitėsi visuomenės materialiniai pagrindai. Kapitalistinis materialinių egzistavimo priemonių būdas pakeitė feodalizmą. Gamtos mokslų, mokslinių apskaičiavimų tikslumas sukėlė atitinkamus pakitimus socialiniame ir dvasiniame gyvenimo antstate. Defo, be abejo, suvokė vykstančius visuomenėje pasikeitimus. Bet tai dar nereiškė, kad pasąmonėje glūdintys seni viduramžiški polinkiai nevedė jo iš kelio, netraukė atgal. Jis niekada neatsikratė savo puritoniškų suvaržymų, atgyvenusios tuštybės. Todėl nors protu ir įveikė konfliktą tarp seno ir naujo, bet įveikė ne galutinai, slegiamas visokiausio praeities palikimo, dažnai neaiškiai ir taip, kad nelengva pasakyti, kas dėjosi jo nepaprastoje sieloje.

V

1698 metų pavasarį buvo išspausdintas „Esė apie projektus". Tai buvo pirmoji Defo knyga. Ji labai būdinga autoriui. Vien tik „Esė apie projektus" užtektų įrodyti Defo teisei į genijus, rašo jo biografas Mintas. Jis toks pat reikšmingas kaip Velso „Pranašystės", parašytos po dviejų šimtų metų. Tačiau tai nebuvo pirmas Defo veikalas ir prieš aptariant jį reikėtų pasakyti keletą žodžių apie jo ankstesnius kūrinius. Kaip ir kiti rašytojai, Defo tikriausiai pradėjo rašinėti dar būdamas berniukas. Bet ankstyviausias išlikęs jo kūrybos pavyzdys yra „Meditacijos", parašytos 1681 metais. Šie neseniai atrasti religiniai eilėraščiai buvo išleisti 1946 metais. Poetiniu požiūriu tai nelabai vertingos eilės. Įdomiausias klausimas, kurį jos savaime kelia, yra: kodėl Defo apskritai parašė šiuos religinius eilėraščius? Juk sukūrė juos 1681 metais, tai yra po to, kai nusprendė atsisakyti kunigystės ir gyveno jau savarankiškai Londone. Be to, eilėraščiai turi būdingą puritonišką atspalvį. Tiesa, jis rašo noręs išvengti „nuodėmės ir apnikusių geismų grėsmės". Bet kitur eilėraščiuose pabrėžiama Kristaus išganingoji galia, reiškiamas aiškus nepasitikėjimas protu ir suvokiama, kaip pavojinga atskirti moralę nuo tikėjimo. Bet visa tai taip tolima jaunajam padaužai, netgi šiuo metu jau pyškinančiam menkaverčius erotinius eilėraščius kavinių draugams ir draugėms. Tai taip pat labai tolima ir vidutinio amžiaus sulaukusiam Defo ir dedikavusiam „Jure Divino"[8] „Rimčiausiam, stipriausiam ir šlovingiausiam vyrui — Protui, pirmajam pasaulio valdovui". Taigi, kaip atsakysime į klausimą: kodėl Defo 1681 metais parašė šias religines meditacijas? Ar galima manyti, kad jos atskleidžia dar vieną nepaprastos prigimties jaunuolio būdo ypatybę? Norint galima taip manyti, bet šiuo atveju taip daryti nebūtina. Verčiau reikėtų manyti, kad Defo rašė religinius eilėraščius kaip literatūrines pratybas. Nonkonformistų akademijoje Niuingtone Defo tikriausiai buvo mokomas poetinio eiliavimo taisyklių religiniu aspektu. Be to, sulaukęs dvidešimt metų, jis vis dar buvo intelek-

[8] „Pagal dievo teisę", pagal bažnyčios įstatymus (*lot.*).

tualiai nesubrendęs, vis dar turėjo atrasti save literatūroje. Vien tik dėl tos priežasties galima manyti, kad Defo parašė pirmąsias rimtas eilutes tradicine puritoniška poezijos forma. Tačiau net šiose presbiterioniškose meditacijose jis atmeta griežtą Baksteriui būdingą pasibjaurėjimą šio pasaulio reikalais. „Gyvenimas mums teikia tiek džiaugsmų,— rašo jis,— kad nematau reikalo jų atmesti". Čia galima įžiūrėti ne vien užuominą apie tą spartų pasikeitimą, kuris įvyks jame ateinančiame dešimtmetyje. Nes po dešimties metų Defo tapo proto žmogumi, netgi popieriuje puolančiu ydą ne dėl to, kad ji bloga, o dėl to, kad ji absurdiška. O šiuo metu jis, nors ir kritikuoja ateistus, bet jau stovi prie pat jų pozicijos. Tačiau nereikia ankstyvojo Defo priešinti su vėlyvuoju. Vėlyvojo Defo pažiūros išaugo iš ankstyvojo, ir per keletą metų jame susiformuoja vėlyvoji anglų disenterių raidos stadija, trukusi daug ilgesnį laikotarpį.

Taigi tiek apie „Meditacijas". Paskutiniojo XVII amžiaus dešimtmečio pradžioje Defo jau rašo savo draugo Džono Dantono žurnalistiniam leidiniui „Atėnų Gazetai", greit pasivadinusiai „Atėnų Merkurijumi". Šis žurnalas buvo laikomas pirmuoju smagiu ir sėkmingu nepolitinės žurnalistikos pavyzdžiu Anglijoje. Jis ėjo nuo 1691 ligi 1697 metų; tarp skaitytojų buvo seras Viljamas Templis, o bendradarbių — Sviftas. Anksčiau nieko panašaus Anglijoje nėra buvę. Ligi tol laikraščiai buvo tik naujienų kronika ir daugiau — nieko. Jie nebuvo nei pažiūrų reiškėjai, nei žurnalai. Tuomet pamfletas atlikdavo šiuolaikinio įžanginio straipsnio vaidmenį. O apybraižų, kurios spausdinamos dabar kiekvienam žurnale, nebuvo ligi tol, kol su jomis Defo nesupažindino sužavėto pasaulio. Kaip ir visada ryžtingai Defo ėmė didinti savo laikraščio tiražą. Ypač stengėsi patraukti skaitytojas, kurių reikalais anksčiau niekas nesidomėjo ir dėl to skaitančių moterų nedaug tebuvo. Taigi Defo stengėsi padaryti Dantono žurnalą įdomų ir patrauklų kaip nė vienas žurnalas anksčiau. Jam dingtelėjo nauja idėja — atsakinėti į skaitytojų laiškus. Klausimai, pavyzdžiui, būdavo tokie: „Kas yra platoniška meilė?", „Ar negrai prisikels paskutiniojo teismo dieną?", „Ar turi teisę vyras mušti savo žmoną?", „Ar gali švelni

dviejų skirtingų lyčių asmenų draugystė būti nekalta?", „Kodėl arklio, turinčio apvalų užpakalį, išmatos keturkampės?" Defo visada turėdavo gatavą atsakymą į tokius klausimus. Greitu laiku kavinių stalus apgulusi publika ėmė laikyti jį neklystančiu orakulu.

Pamfletas atstodavo laikraščio vedamąjį: žmogus, norintis paveikti viešąją nuomonę, parašydavo ilgesnį ar trumpesnį pamfletą, vieno lapo ar keleto puslapių straipsnį, kuris būdavo pardavinėjamas gatvėse ir knygynuose. Tokie pamfletai buvo spausdinami masiškai, perskaičius išmetami, ir vargu ar kas nors išliko, nebent atsitiktinai. Nepanašu, kad Defo būtų rašęs pamfletus, viešpataujant Anglijoje Karoliui ir Jokūbui. Spaudos cenzūra tuomet buvo griežta, ir tokiam nežinomam jaunam vigų pamfletistui kaip Defo buvo nelengva publikuoti savo polemiškus rašinius. Tačiau atėjus į valdžią karaliui Vilhelmui, jis tapo produktyviu politinių, socialinių ir ekonominių veikalų autoriumi. Dauguma jų buvo išspausdinti be autoriaus pavardės. Vienas tokių pamfletų, kuris sekė tuoj po „Esė apie projektus" buvo „Varguolio prašymas".

* * *

Defo „Esė apie projektus" buvo pirmoji jo išleista knyga. Tai labai reikšmingas veikalas. Nė vienas didelis rašytojas nėra išleidęs pirmosios knygos, kuri būtų tokia charakteringa jo mąstymo stiliui. Ji nepaprastai praktiška. Liečia problemas, labiausiai dominusias to meto žmones: bankų veiklą, draudimą, skolininkų įstatymus, vieškelius ir auklėjimą. Drauge ji sklidina naujoviškų samprotavimų, siekiančių visuomenės gerovės, ugdant materialinę ir moralinę jėgą. Ji pasižymi nepaprastai našiomis mintimis ir beveik aikštingai tiksliomis detalėmis. O su tuo derinamas sveikas protas ir vykęs sąmojis — angliško stiliaus pagrindas. Šioje knygoje Defo vieną po kito kelia pagrįstus pasiūlymus, kurie buvo įgyvendinti tik daug laiko praėjus po jo mirties. Kai kuriais klausimais, tokiais kaip pajamų mokestis, vyriausybinė pramonės kontrolė, darbo organizavimas (ypač jūrininkų atžvilgiu), aukštasis moterų moks-

las, mes tik dabar jį pasivijome. Kai kada sakoma, kad negalima visų šių teorijų priskirti vien tik Defo. Tačiau jeigu, tarkim, dauguma idėjų jau buvo ir pasklidusios tais laikais, negalima paneigti, kad Defo buvo pasirengęs eiti toliau negu jo amžininkai valstybinės kontrolės ir socialinės pažangos linkme. Ne be reikalo priešai apkaltino jį esant leveleriu ir pavojingu respublikonu, einančiu išvien su masėmis prieš tvarką ir autoritetą...

Knyga buvo labai aktuali. Svarbu prisiminti, kad tuomet, kai Defo sukūrė savo projektus, jie buvo ne tik reformistiniai, kokiais tapo XIX amžiaus pabaigoje, kai fabianininkai ėmė juos iš naujo svarstyti. Tuomet, kai Defo išleido savo „Esė", kapitalizmas dar tik formavosi. Jo projektai, tiesą sakant, buvo revoliuciniai dėl to, kad siūlė sustiprinti valstybinę kontrolę, varžė kylantį kapitalizmą, Kromvelio revoliucijos kūdikį. Tai buvo įvairių įvairiausi projektai. Tiesa, bankų srityje įvykiai jį pralenkė. Pagrindinis Defo pasiūlymas — įsteigti centrinį Anglijos banką — iš tikrųjų jau buvo įgyvendintas. Bet tai nebuvo visiškai toks bankas, kokį jis rekomendavo — vienas didžiulis Karališkasis bankas, su grafysčių filialais kontroliuojąs visus karalystės pinigus. Jis norėjo, kad vyriausybė panaudotų daug didesnę, nei iš tikrųjų buvo, jėgą bankams kontroliuoti. „Įkurti valstybinės valdžios, bankai, kaip ir kitos valstybinės įstaigos, turėtų paklusti tos valdžios apribojimams ir suvaržymams; o tie apribojimai, taikomi deramai atsižvelgiant į bendrus prekybos patogumus ir ypač į „asortimento" patobulinimą, padarytų banką tikrai naudinga, pelninga įstaiga". Toliau jis išdėsto savo planą, kaip tatai turėtų būti padaryta. Jaučiasi nepatenkintas, kad vyriausybė neparodė kuo didžiausio susidomėjimo paskolomis, teikiamomis privilegijuotųjų bankų. Kokia gi kita iš jų nauda vargšui prekybininkui? Tuomet geriau kreiptis į juvelyrą kaip ir anksčiau...

Taigi svarbiausias Defo projektų bruožas tas, kad jis pataria vyriausybei plačiai kištis į visus reikalus. Keldamas pasiūlymus dėl pajamų mokesčio, jis liepia sudaryti komisiją, kuri važinėtų po visą šalį ir apklausos būdu patikrintų, ar kas nors nevengia mokėti mokesčio. O iš tikrųjų mokesčių našta krito ant tų, kuriems buvo sunkiausia apsimo-

kėti — ant darbininkų. Turtuoliai praktiškai išsisukdavo nuo duoklės. Štai ką rašo Defo: „Jeigu jau kas nors būtų atleidžiamas nuo bendrųjų mokesčių, tai tokie turėtų būti vargšai, kurie negali jų apmokėti, o mokėdami turi atsisakyti būtiniausių gyvenimo reikmių. Štai vargšas darbininkas, dirbdamas už dvylika ar aštuoniolika pensų per dieną, neišgeria nė stiklinės alaus, bet moka karaliui dešimtą dalį akcizo; ir iš tikrųjų per metus jis sumoka karaliui mokesčių daugiau negu koks provincijos krautuvininkas, miesto savivaldybės narys, kurio turtas vertas dviejų ar trijų tūkstančių svarų, be to, jis pats daro alų, nemoka akcizo, o pagal žemės mokesčius įvertintas galbūt šimtą svarų, bet moka vieną svarą keturis šilingus per metus, nors turėtų mokėti karaliui trisdešimt šešis svarus, jeigu įstatymas būtų tinkamai vykdomas. Jeigu manęs paklaustų, kaip tai ištaisyti, atsakyčiau: taip, kad kiekvienas būtų apmokestinamas pagal turtą, įstatymas vykdomas tiksliai ir faktiškai, kad dėl to būtų sudaryta apmokestinimo komisija, kuri visiškai patenkintų jo didenybę; ji turėtų apeiti visą karalystę, pasiskirsčiusi po tris žmones, ir iš naujo apmokestinti asmeninį turtą, neskaitant žemės. Mokesčių valdininkams taip pat turėtų būti pateikti senieji vietiniai mokesčiai, parapijos dokumentai, vargšų mokesčiai ir kelių mokesčiai; atitinkamai ištyrus žmonių gyvenimo būdą ir jiems priklausomą turtą, kiekvieno manta ir asmeninė nuosavybė turėtų būti be nuolaidžiavimo apmokestinta: tas, kurio turtas vertas tūkstančio svarų, turėtų ir mokėti už tūkstantį svarų ir t. t. O tas, kuris yra pernelyg pralobęs prekybininkas, turintis dvidešimties ar trisdešimties tūkstančių svarų nuosavybę, taip turėtų būti ir apmokestintas, ir visoje karalystėje be jokio skirtumo turėtų būti kalbama ir elgiamasi aiškiai ir atvirai. Prekybininkai ir žemvaldžiai turėtų, kaip sakoma, gauti vienodą dalį, o turtuolis turėtų būti neaplenkiamas, kai moka ir vargšas".

Defo projektai turėjo padėti vargšams ir prispaustiesiems — skurstantiesiems, ypač darbininkų klasei. Netiesiogiai tai atsispindėjo projekte dėl valstybinio banko, reguliuojančio visos karalystės finansus. Tiesiogiai — projekte uždėti pajamų mokestį neapsakomiems turtuolių

lobiams. Tai atsispindėjo ir kituose jo pasiūlymuose, pavyzdžiui, dėl pensijų žinybos, dėl draudimo, savišalpos draugijų, labdarybės loterijos, visų jūrininkų registravimo (nekalbant apie valstybinį atlyginimą), taip pat jo patarimuose žmogiškiau elgtis su protiškai atsilikusiais. Visais šiais pasiūlymais, kartojame, jis metų metais pralenkė savo laikus. Bet jam rūpėjo aprašyti ne miglotos ir tolimos ateities utopiją. Jis rašė savo amžiui. Jam rūpėjo jo pažįstama Anglija. Jis norėjo pagerinti savo pažįstamų anglų dalią. Jis rašė, visuomet rašė iš patirties, iš asmeninės patirties. Jo, kaip pirklio, patirtis skatino jį siūlyti plėsti bankų sistemą, pajamų mokestį, pensijas, draudimą ir visa kita. Jo paties nesėkmės lordo kanclerio teisme ragino rekomenduoti įkurti pirklių teismą, kuris spręstų sudėtingus ginčus tarp pirklių ir prekybininkų. Asmeniniai finansiniai nemalonumai vertė jį paskirti ištisą „Esė" skyrių bankroto klausimui — prašyti humaniškiau elgtis su nelaimingais skolininkais. (Šiuo atžvilgiu jo prašymas buvo sėkmingas: kitoje kadencijoje buvo pravestos bankroto įstatymo reformos.) Ir dar — jo patirtis, jodinėjant biznio reikalais purvinais Anglijos keliukais su giliomis vėžėmis ir stačiomis nuokalnėmis, kai dažnai prietemoje būdavo sunku atskirti kelią nuo neatitverto tyrlaukio ar abipus plytinčios pelkės, paakino jį reikalauti geros vieškelių sistemos — valstybinių vieškelių, vertų jau didelės ir kasmet vis didėjančios tuometinės Britanijos.

Koks gi buvo jo vieškelių projektas? Tai buvo revoliucinis planas sukurti valstybinius vieškelius, visiškai juos rekonstruojant. Reikėjo ne mažiau kaip visos visuomenės pastangų. Valstybė turėjo sudaryti privalomą kelių tobulinimo planą. Parlamentas privalėjo dėti pastangas suformuoti kelių fondui ir tam tikslui panaudoti žemės darbininkus ir kitus juodadarbius, jaučius, arklius, ratus ir vežimus reikalingam darbui. Iš Gvinėjos bendrovės reikėtų supirkti ir pervežti negrus, norint turėti pigią darbo jėgą keliams tiesti. Užuot plakus ir uždėjus antkojus nusikaltėliams, verčiau reikėtų juos pristatyti prie darbo. Aprašydamas tiesiogiai kelių tiesimą, jis leidžiasi į smulkmenas: „Nuo Londono į visas puses dešimt mylių atstumu turėtų būti nutiesti aukšti plentai ne mažiau kaip keturiasdešimt pėdų

pločio ir keturių pėdų aukščio, grioviai — aštuonių pėdų pločio ir šešių gylio, o toliau — trisdešimt pėdų ir atitinkamai. Kryžkelės turėtų būti dvidešimties pėdų pločio, o grioviai — atitinkamo pločio ir gylio; keliukai ir pravažiavimai ne siauresni kaip devynių pėdų, be griovių. Vieškelių vidurys turi būti grįstas akmenimis, kalkėmis arba žvyru ir dviem pėdomis aukštesnis negu pakraščiai, kad vanduo laisvai nutekėtų į griovius. Turi būti samdomi nuolatiniai žmonės lyginti duobėms, nuleisti vandeniui, kasti nuotakoms ir panašiai. Čia galėtų rasti tinkamą darbą plėšikai ir piktadariai, tokiu būdu išvengdami kartuvių". Toliau jis tiesiog įsijaučia į savo projektą: „Tai, ką siūlau padaryti vieškeliams, visų pirma reiškia ne juos pataisyti, o antra — ne pakeisti, tai yra ne pakeisti jų kryptį, bet visiškai iš naujo juos padaryti". „Didesniems plentams" jis „nutiestų tvirtą stiprų geru pamatu grįstkelį, viduryje šešių pėdų aukščio, o pakraščiuose — keturių, padengtų plytomis ar akmenimis ir apipiltų žvyru, kalkėmis arba skalda — tai įstengtų padaryti grafystės, per kurias jie nutiesti,— ir būtų jie keturiasdešimt keturių pėdų pločio, o iš abiejų pusių — aštuonių pėdų pločio ir keturių pėdų gylio grioviai; taigi, jei vietovė leis, iš viso plotis būtų šešiasdešimt pėdų". Toliau jis aprašo, kad turėtų būti samdomi nuolatiniai kelininkai, kurie gyventų jiems pastatytuose kas dvi mylios nameliuose ir gautų atlyginimo vieną šilingą per savaitę. „Jie bent vieną kartą per dieną apžiūrėtų savo kelio ruožą, iškastų latakėlius vandeniui nutekėti į griovius, užtaisytų duobes ir įdubimus. Du raiteliai turėtų visąlaik jodinėti po apylinkę, išaiškinti visus sutrikimus, pranešti direktoriams ir sekti, kad kelininkai atliktų savo pareigas". Panašūs projektai siūlomi dėl kryžkelių ir šalikelių. Bet jau pakankamai buvo pasakyta, norint parodyti didžiulį Defo vieškelių pertvarkymo projektą, taip pat parodyti, jog tais laikais jį įgyvendinti buvo neįmanoma. Patobulinimų kainą, kurią jis įvertino dviem šimtais šešiasdešimt trimis tūkstančiais svarų, jo manymu, buvo galima įgyti naujais apmokestinimais, o tai, be abejonės, sukėlė karštligišką vigų pirklių ir torių dvasininkų išgąstį. Kai prie didelių mokesčių prisidėjo ir grėsmė privačiai nuosavybei, visas didžiulis projektas žlugo. Nors Defo ir sušuko:

„Kokia kvailyste pavirstų Anglija, jeigu tai būtų įvykdyta visose jos grafystėse!" — kapitalistai to nenorėjo. Anglija šiaip taip vėžlino į automobilių amžių, o jos kelių sistema plėtojosi atsitiktinai ir baisiai neplaningai.

Tačiau revoliucingiausias Defo pasiūlymas buvo paskutiniame „Esė" skyriuje, kur jis išdėsto savo argumentus dėl moterų švietimo. Šiame skyriuje „Apie akademijas" yra dar du įdomūs pasiūlymai. Pirmasis — įkurti garsiosios Prancūzų akademijos pavyzdžiu draugiją arba akademiją, kuri stengtųsi taisyti ir tobulinti anglų kalbą, „kilniausią ir žodingiausią iš visų paprastų pasaulio kalbų"; jis dėjo pastangas, kad būtų vengiama smulkmeniškumo ir dirbtinumo — „sunkių žodžių, ištęstų, nenatūraliai sujungtų sakinių, nes tai skamba šiurkščiai, nemalonu ausiai ir šokiruoja skaitytoją ir savo išraiška, ir prasme",— tiksliau — knyginio žargono, kuriuo mokslininkai, kunigai, gydytojai ir teisėjai mėgsta puošti savo puslapius. Antrasis jo pedagoginis pasiūlymas buvo įsteigti Karališkąją akademiją karinėms pratyboms. Visuomet gerai suvokdamas pasikeitimus, suvokdamas taip pat ir biologinius dėsnius, prie kurių žmogus turi prisitaikyti arba žūti, Defo nurodo, kokie pasikeitimai nuo Kromvelio laikų įvyko karo mene ir praktikoje. Jie dabar, rašo jis, „taip skiriasi nuo ankstesniųjų, kaip ilgi perukai nuo smailių barzdų arba kaip dabartiniai žmonių papročiai nuo anų laikų papročių". Kariavimas su stovyklomis bei apsiaustimis ir laukiant priešo — ilgas ir brangus dalykas. Bet ar nebūtų galima sutrumpinti kariavimo laiką ir sumažinti išlaidas, geriau išmankštinus kariuomenę ir paruošus tautą? Todėl jis pataria, kad jaunuoliai būtų mokomi šaudyti iš muškietos kaip jų proseneliai iš lanko. Be to, turėtų būti pratybų aikštės artilerijai ir naujiems išradimams. „Didelė kliūtis mūsų tautai,— rašo jis,— ypač kai skundžiamasi nuolatine armija, yra ta, kad prasidėjus karui, vyrai turi sugaišti bent metus laiko, kol išmoksta naudotis ginklais, kad galėtų stoti akis į akį su priešu; o naujai surinkti vyrai vadinami neapmokytais kareiviais". Reikia Karališkosios karinės akademijos. Tuomet tai buvo nauja idėja.

Taigi atėjome prie jo trečiojo pedagoginio projekto — akademijų moterų švietimui. Šis pasiūlymas nuosta-

bus ne tik dėl pačių akademijų įsteigimo (jis patarė įkurti po vieną koledžą „bent kiekvienoje Anglijos grafystėje ir maždaug dešimt Londono mieste"), bet dėl to, kad jis apskritai propagavo moterų švietimą[9]. Kelti tokią idėją buvo nemadinga, tiesiog beprotiška, netgi nemoralu. XVII amžiuje vyrų požiūris į moteris buvo romantiškas: puritonai laikė jas angelais, rojalistai — lėlėmis. Moterims nebuvo leidžiama turėti savo nuomonės, o jų kūnas buvo laikomas vyro nuosavybe. Aukštuomenės damos išmokdavo iš motinų skaityti, rašyti, siūti ir tvarkyti namų ūkį. Ir nieko daugiau. Moterims bendrauti su vyrais tame pačiame intelektualiniame lygmenyje buvo laikoma nemoteriška. Literatūra joms buvo užversta knyga. Taip pat ir istorija. Ir naujosios kalbos. Ir torių dvarininkas, ir vigų pirklys manė, jog moterys turi likti neišmanėlės, kad žmonos būtų kaip reikiant jiems paklusnios. Virti ir gimdyti vaikus vyrams — štai tiktai ko buvo reikalaujama iš moterų. Apie skyrybas beveik nebuvo girdėti. Jas būdavo galima gauti tik per bažnytinį teismą ir tik po to, kai būdavo paskelbtas specialus parlamento aktas. (Ne daugiau kaip šešerios skyrybos buvo įteisintos per dvylika karalienės Onos valdymo metų.) Taip buvo dar ilgai ir po Defo laikų, per visą XVIII amžių ir didesnę XIX amžiaus pusę. Moterys buvo pasmerktos būti vyrų vergėmis. Kartais išpaikintomis vergėmis, bet visada vergėmis. Tokioje atsilikusioje šalyje kaip Ispanija moterys ir po šiai dienai tebėra iš esmės vergės. Defo mintys apie moteris ir jo noras kitaip į jas žiūrėti buvo tikrai pažangus. Jis norėjo, kad vyrai ir moterys bendrautų ir draugautų tarpusavy kaip lygus su lygiu. Tai šiuolaikiška idėja. Bet ji buvo labai tolima Defo laikams. Jis buvo moterų emancipacijos pradininkas. Moterys privalo turėti savo koledžus, turi būti mokomos muzikos, šokių, naujųjų kalbų ir mandagaus elgesio meno. Tuomet jos nebebus išsišiepę angelai ir gražios lėlės.

Defo požiūris į moterų švietimą toks reikšmingas, kad verta jį pacituoti *in extenso*[10]: „Atsižvelgdamas į tai, kad

---

[9] Tiesa, Meri Astel buvo sudariusi planą dėl moterų koledžo, bet jo paskirtis iš dalies buvo atgaivinti moterų „religinį gyvenimą" (*aut. past.*).

[10] Ištisai, netrumpinant (*lot.*).

mes laikomi civilizuota krikščioniška šalimi, ne kartą pagalvojau, jog vienas barbariškiausių papročių — atimti iš moterų galimybę šviestis. Esu įsitikinęs, kad jos mažiau nusikalstų, jei būtų lygiai kaip mes apsišvietusios. Reikia tik stebėtis, kad su jomis išvis galima pasišnekėti, nes jos už visas savo žinias dėkingos tik įgimtiems sugebėjimams. Jaunystė praeina besimokant siuvinėti ir siūti arba daryti žaislus. Tiesa, jos pramokomos skaityti ir galbūt pasirašyti — o tai jau pati moters išsilavinimo viršūnė. Norėčiau paklausti tą, kurs niekina dailiąją lytį dėl nesupratingumo: o ko gi vertas vyras (turiu omeny džentelmenus), ne daugiau už moteris pamokytas? Nėra reikalo duoti pavyzdžių arba nagrinėti pasiturinčio, iš geros šeimos, pakenčiamų gabumų džentelmeno charakterį, kad suprastume, kas iš jo bus, jei liks nepakankamai išsilavinęs. Siela gyvena kūne kaip nenušlifuotas deimantas, ji turi būti nublizginta, kitaip niekada nesužvilgės. Visiškai aišku — kaip protinga siela išskiria mus iš gyvulių, taip švietimas toliau didina šį skirtumą ir padaro vienus kilnesnius už kitus. Tai taip akivaizdu, jog nereikia įrodinėti. Tad kodėl neleidžiama moterims pasinaudoti mokslo privalumais? Jei žinios ir supratimas būtų nereikalingas priedas dailiajai lyčiai, visagalis dievas nebūtų suteikęs joms sugebėjimų, nes jis nieko nesukūrė be tikslo. Be to, norėčiau tokius paklausti: kuo jie laiko nemokšiškumą, jei mano, kad jis būtina puošmena moterims? Arba kuo blogesnė išmintinga moteris už kvailą? Arba ką moteris padarė, kad neteko teisės mokytis? Ar ji kamuoja mus išdidumu ir įžūlumu? Kodėl neleidžiama jai mokytis ir įgyti daugiau proto? Ar galime prikišti joms kvailumą, jeigu kaltas tik šis nežmoniškas paprotys, draudžiantis joms tapti išmintingesnėms? Manoma, kad moterų gabumai didesni, o protas aštresnis negu vyrų, o ką jos sugebėtų, būdamos išsilavinusios, matyti iš kai kurių moterų sumanumo pavyzdžių, kurių mūsų amžiui netrūksta. Tai priekaištas mums, kad esame neteisūs, kad atimame iš jų galimybę šviestis tarsi bijodami, jog tobulėdamos jos ims lenktyniauti su vyrais...

Reikia jas mokyti visokių dalykų, tinkamų jų talentui ir savybėms. Ypač muzikos ir šokių, nes atitverti dailiąją lytį nuo jų būtų tiesiog žiauru — moterys yra jų numylė-

tinės. Be to, jas reikėtų mokyti kalbų, ypač prancūzų ir italų; drįsčiau sakyti, kad tiesiog įžeidimas neleisti joms kalbėti keliomis kalbomis. Atskirai jas reikėtų mokyti visų kalbos grožybių ir visų būtinų pokalbio manierų, o šito taip trūksta mūsų bendrajam išsilavinimui, jog nėra reikalo ir aiškinti. Reikėtų jas įpratinti skaityti knygas, ypač istorijos, ir skaityti taip, kad išmoktų suprasti pasaulį ir gebėtų išmanyti apie išgirstus dalykus. Toms, kurių talentas leidžia, neuždrausčiau jokio mokslo. Tačiau apskritai svarbiausia yra lavinti dailiosios lyties protą, kad moterys galėtų dalyvauti įvairiuose pokalbiuose, kad tobulėtų jų gabumai ir išmonė, kad pokalbiuose jos būtų tiek naudingos, kiek ir malonios. Mano galva, moterys mažai kuo skiriasi viena nuo kitos, nebent tik išsilavinimu. Žinoma, charakteris turi tam tikros įtakos, bet pagrindinis skirtumas priklauso nuo išsiauklėjimo. Apskritai visa dailioji lytis guvi ir žvitri. Manau, jog galėčiau pasakyti, kad apskritai taip ir yra: juk vaikystėje jos retai kada esti vangios ir nepaslankios, kaip dažnai būna berniukai. Gerai išauklėta ir išmokyta tinkamai naudotis įgimtu protu moteris paprastai yra jautri ir santūri. O bešališkai kalbant, nuovoki ir išauklėta moteris yra švelniausias dievo tvarinys, kūrėjo pasididžiavimas ir ryškiausias pavyzdys jo rūpinimosi vyru, jo numylėtiniu, kuriam jis suteikė geriausią dovaną, kokią tik dievas gali dovanoti, o vyras priimti. Pati bjauriausia kvailystė ir nedėkingumas pasaulyje yra atimti iš dailiosios lyties tą šlovę, kurią galimybė šviestis teikia įgimtam jų dvasios grožiui. Gerai išauklėta ir išmokyta moteris, praturtinta dar ir žinių, ir elgesio įgūdžių, yra neprilygstama būtybė. Jos draugija — prakilniausių malonumų simbolis, jos asmenybė — angeliška, o jos kalba — dieviška. Ji — tikras švelnumas, meilumas, taika, meilė, sąmojis ir pasigėrėjimas. Ji visais atžvilgiais verta kilniausių troškimų, ir vyras, kurio daliai ji skirta, turi tik džiaugtis ja ir jaustis už tai dėkingas. Kita vertus, tarkim, jog tai ta pati moteris, tik iš jos atimtos švietimo teikiamos malonės, todėl nors ji ir gero būdo, bet dėl išsilavinimo stygiaus yra gležna ir nuolanki. O dėl nepakankamai išmokslinto proto darosi įžūli ir plepi. Dėl žinių, kurioms trūksta sveikos nuovokos ir patirties, ji tampa kapri-

zinga ir aikštinga. O jeigu ji blogo būdo, tai trūkstant išsiauklėjimo, tampa dar blogesnė: pasidaro išdidi, akiplėšiška ir triukšminga. Jei ji ūmi, tai dėl nepakankamo išsiauklėjimo pasidaro tulžinga ir barni, *o tai tas pats ką pakvaišusi*. Jeigu ji išdidi, tai apdairumo stoka (o tai taip pat išsiauklėjimas) padaro ją pasipūtusią, kaprizingą ir juokingą. O paskui jau ji virsta nesutramdoma, rėksminga, triukšminga, bjauria, velnioniška!..

Didžiai ženklus skirtumas, pastebimas šiame pasaulyje tarp vyrų ir moterų,— jų išsilavinimas; tai akivaizdu, palyginus jį su skirtumu tarp vieno vyro ar moters ir kito. Ir štai čionai aš nesibijau išreikšti tokio drąsaus tvirtinimo, kad visas pasaulis klaidingai elgiasi su moterimis. Negaliu nė pagalvoti, kad visagalis dievas sutvėrė jas tokias malonias, šlovingas būtybes, apdovanojo tokiu žmonijai mielu ir patraukliu žavesiu, tokių pat galių kaip ir vyro siela, ir visa tai — tik tam, kad jos būtų mūsų namų ūkvedės, virėjos ir negrės. Aš anaiptol nenoriu siūlyti moterų vyriausybės, bet trumpai tariant *norėčiau, kad vyrai laikytų moteris draugėmis ir išauklėtų jas būti tokiomis*. Nuovoki ir išsilavinusi moteris taip bodėsis kėsintis į vyro teises, kaip nuovokus vyras — naudotis moters silpnumu. Bet jeigu moters siela bus sutaurinta ir patobulinta ją mokant, šis žodis išnyks. Pasakyti „dailiosios lyties silpnumas" kaip kokį nuosprendį bus nesąmonė, nes moterų kaip ir vyrų nemokšiškumo ir kvailumo nebebus. Prisimenu žodžius, išgirstus iš vienos puikios moters. Ji turėjo pakankamai sumanumo ir sugebėjimų, nuostabią išvaizdą ir veidą bei didelius turtus, bet visąlaik gyveno atsiskyrusi; bijodama, kad jos kas nors nepavogtų, neišdrįso įgyti paprasčiausių privalomų žinių apie moterų reikalus. O kai teko pradėti bendrauti su žmonėmis, įgimto proto guvumo dėka ji taip pajuto išsilavinimo stoką, kad save apibūdino šitaip: „Aš gėdinuosi kalbėti net su savo tarnaitėmis,— sako ji,— nes nežinau, kada jos teisios, kada ne. Man verčiau reikėjo lankyti mokyklą, o ne ištekėti". Nėra reikalo nei plačiau kalbėti apie nuostolį, kurį išsilavinimo trūkumas daro dailiajai lyčiai, nei įrodinėti priešingos praktikos naudą. Išsilavinimą lengviau suteikti iškart, negu paskui pataisyti. Šis skyrius yra tik esė tuo klausimu, o praktiką skiriu toms

laimingoms dienoms (jei jos kada ateis), kai vyrai bus pakankamai išmintingi ir ištaisys tai".

Taip... Defo energingai gynė moteris ir primygtinai prašė pagerinti jų padėtį. Keldamas jų klausimą, jis buvo ne tik nuoširdus, bet ir originalus. „Esė apie projektus" — jo geriausias šios srities darbas, bet tokią pat pagarbą moterų dalyvavimui socialiniame gyvenime galima rasti ir kituose jo raštuose. „Tikrame prekybininke", parašytame trisdešimt metų vėliau už „Esė", jis atkakliai tebesvarsto tą pačią temą, teigdamas, kad vyras, paėmęs porą tūkstančių svarų iš žmonos dalies ir investavęs juos į savo verslą, turi neslėpti nuo jos, kad artėja prie bankroto. Tiesą sakant, jis neturėtų nuo jos slėpti tiek, kad ji galėtų reguliuoti savo išlaidas pagal vyro padėtį. Visa tai mums dabar įprastas dalykas, bet XVII amžiaus pabaigoje tai buvo netikėta idėja. Defo sugebėjo numatyti ištekėjusių moterų nuosavybės įstatymą dviem su puse šimtmečio į priekį. Skaitytojas prisimena, kaip karštai Defo savo keistoje poemoje „Geri patarimai moterims" smerkė įvairiausius poelgius, dėl kurių moterys kentėdavo nuo vyrų. Pasakyti, kad pats Defo buvo toli gražu ne tobulas vyras, būtų netinkama. Tai sena gudrybė — panaudoti menką tiesą prieš dorą žmogų, apjuodinti didelę reformą, iškeliant netinkamą reformatoriaus elgesį. Be abejo, reakcingi Defo amžininkai taip ir elgėsi. Taip elgėsi reakcionieriai ir per visą istoriją. Tačiau dabar, geriau suvokdami žmogaus psichologiją, galime perprasti jų gudrybes.

* * *

Tai buvo stulbinančios dienos Danieliui Defo. Po dviejų dienų nuo „Esė apie projektus" pasirodymo išėjo pamfletas „Varguolio prašymas". Tai ankstyviausias mus pasiekęs Defo pamfletas. Taip pat vienas iš svarbesniųjų. Defo parašė daugybę pamfletų. Labai maža iš jų pasirašė savo pavarde. Kai kuriuos pasirašė inicialais, o kitų autorystę laikė vieša paslaptimi. Jo stilius nuostabiai atitiko jų sandarą. Profesorius Saderlendas anglų klasicistų prozą lygina su „lėta XVIII amžiaus džentelmeno

kalba". Bet Defo rašo kitaip. Jo stilius liaudiškas, žurnalistiškas — tai kalba, skirta bet kuriam ir kiekvienam skaitytojui. Defo stilius — gatvės stilius, ne saloninis kaip Adisono, ir netgi ne kavinių, kaip stengėsi rašyti Sviftas. Tai, pasak Bonami Dobrė, „bačkos oratoriaus" stilius. Jis nepretenduoja į mokytumą, nekutena ausies įmantrumu, nepataikauja išdailintoms formoms. Jis mums pateikia doro disenterio turgavietės šneką. Gyvai parašytas pamfletas „Varguolio prašymas" ragina mus ne tiek skaityti Defo, kiek klausytis jį kalbant. Tik paklausykit, kaip kalbėdamas paprastų žmonių labui, jis plaka turtuolius, dykaduonius, malonumų besivaikančius, vyną maukiančius turtuolius, visąlaik niukinančius vargšus sunkiau dirbti, geriau elgtis, mažiau gerti, gauti mažesnius atlyginimus ir trumpesnes atostogas. „Mes iškilmingai reiškiame protestą prieš blogąją mūsų tautos aukštuomenės ir bajorijos dalį... Mes protestuojame, nes negirdime, kad bešališkai būtų svarstomi reikalai, kalbama apie moralinį gėrį, kad jūs nors per nago juodymą būtumėt geresni už mus, nebent tik savo titulais, turtais ir padėtimi... Todėl, kol visa aukštuomenė, bajorija, taikos teisėjai ir dvasininkai nusiteiks arba pakeisti savo pačių elgesį ir sutramdyti savo nedorovingumą, arba ras būdą ir galią bešališkai nubausti save už nusikaltimus, mes nuolankiai meldžiame leisti mums protestuoti prieš varguolių sodinimą į antkojus arba siuntimą į pataisos namus už nedorovingumą, nes tai pats netinkamiausias ir neteisingiausias poelgis. Jei tik panaudojama įstatymo galia, ji visuomet krinta ant mūsų, vargdienių. Tokie įstatymai — voratinkliai: mažos muselės juose įsipainioja, o didelės — suplėšo. Lordas meras išplakė vargšus elgetas; keletas gėdingų kekšių buvo uždaryta į pataisos namus; keletas smuklininkų ir vyno pirklių buvo nubausti už tai, kad pardavinėjo gėralus šventadienį; bet viskas krinta ant mūsų, prastuolių, vargšų plebėjų, tarsi visos ydos tik mums būdingos: juk niekas negirdėjo, kad turtingas girtuoklis būtų atvestas pas lordą merą arba kad keikūnui pasileidėliui pirkliui būtų uždėję baudą ar pasodinę į antkojus. Žmogus su aukso žiedu ir ryškiaspalviais drabužiais gali keiktis ir prieš teisėją, ir ant teisėjo, gali svirduliuoti namo tuščiomis gatvėmis, ir niekas jo nepastebi; bet jei var-

guolis pasigeria arba nusikeikia, jis be pasigailėjimo sodinamas į antkojus. Sunku, džentelmenai, būti nubaustam žmogaus, lygiai taip pat kalto kaip ir mes; arba kad nuo to, kokią vietą užima pasaulyje, priklauso, ar jis turi atsakyti prieš įstatymą, ar ne. Tai tas pats ką bausti žmogų už tai, kad jis vargšas, o tai juk visiškai ne nusikaltimas; arba pakarti vagį ne už patį faktą, o už tai, kad buvo sučiuptas". O kas gi atsitikdavo, jei džentelmenas arba pastorius pasigerdavo kaimo smuklėje? Nieko. Kai „varguolis įskundžia didžiūną, liudininkas nuramdomas, didžiūnas lieka nenubaustas, o varguolis apšmeižiamas skundiku". Ar galima tikėtis, kad „prasčiokai" elgtųsi kaip civilizuoti žmonės, „jei bajorija, mūsų pavyzdys, ir dvasininkija, mūsų mokytojai, tokie pat nedorovingi kaip ir mes... Pastorius sako griausmingą pamokslą prieš girtuokliavimą, taikos teisėjas uždeda antkojus mano vargšams kaimynams, o aš jaučiuosi tarsi esąs geresnis, žinodamas, kad tas pats pastorius ir tas pats teisėjas kartu gėrė praeitą naktį..."

* * *

Šiuo laikotarpiu Defo gyvenimas buvo labai našus. Per sekančius ketverius metus, tai yra ligi Vilhelmo III viešpatavimo pabaigos, jis kūrė ir rašė vieną pamfletą po kito ir paskubomis siųsdavo leidėjams. Prieš Defo atsivėrė politinės veiklos laikotarpis. Anksčiau buvęs gana nežymus, dabar jis įkopė į pirmąsias publicistų gretas. Be abejo, jam padėjo iškilti jo nuostabus talentas, bet pagelbėjo ir tai, kad jis tapo karaliaus politikos gynėju. Gavęs vyriausybinę tarnybą, Defo suteikė Vilhelmui ženklią literatūrinę paslaugą savo pamfletu dėl reguliariosios kariuomenės. Tuoj po Rizviko taikos 1697 metais Anglijoje buvo iškeltas šūkis: „Paleisti kariuomenę!" Tai buvo kilnus anglų liaudies šūkis, reiškiantis sveiką piktinimąsi militarizmo dvoku. Tai buvo taip pat niekšiškas torių bajorijos šauksmas sumažinti mokesčius, apriboti gynybą. Tačiau iš tikrųjų Anglijai reikėjo kariuomenės atsilaikyti prieš Liudviko XIV katalikiškųjų jėgų sąjungą taip, kaip 1938 metais jos reikėjo gintis prieš fašistinę sąjungą. Pavojus buvo lygiai

toks pat. Nes Rizviko taika buvo netikra taika: ji tiktai padėjo Liudvikui XIV atsikvėpti ir iš naujo sutelkti kariuomenę kovos laukui. Vilhelmas III tai suprato, bet labai mažai kas daugiau tai suprato. Nusistatę prieš reguliarią kariuomenę pamfletistai buvo labai iškalbingi. O karaliui reikėjo pamfletisto, kuris tiesiai ir pagrįstai išdėstytų jo poziciją. Jam reikėjo paprasto žmogaus, kurs įtikintų paprastus žmones, kad reguliarioji kariuomenė toli gražu ne grėsmė jų laisvei, o būtinybė norint apsisaugoti. Toks žmogus buvo Defo. Pasekmė — „Argumentas, įrodantis, kad reguliarioji kariuomenė, parlamentui leidus, neprieštarauja laisvai vyriausybei". Tai vienas ankstyviausių Defo veikalų, tačiau nė vienas iš vėlesniųjų jo nepralenkia kaip ryžtingos ir įtikinamos argumentacijos pavyzdys. Pamfletas atskleidžia nuostabius autoriaus sugebėjimus konstruktyvią kritiką jungti su triuškinančia. Geraširdiškai, visiškai pasikliaudamas sveiku protu, jis nepritaria nei vienos, nei kitos pusės ekstremistams. Tačiau kreipdamasis į skaitytojus lyg į paprastus žmones kaip ir jis pats, įtikina juos, kad protingi žmonės negali turėti dviejų nuomonių. Jis nesiremia jausmais ar vaizduote; jo įrodinėjimai pagrįsti suinteresuotumu ir paprasčiausia nuojauta, kas yra teisinga ir protinga. „Kai kas taip išpučia mūsų jėgas, jog mano, kad Anglija gali atsilaikyti prieš visą pasaulį. Tokias kalbas aš atmetu ir manau, kad protingiausia būtų išvengti tokio išbandymo". Taip Defo atsakė reguliariosios kariuomenės priešininkams. Stipri Anglija buvo didžiausias taikos užtikrinimas. Taip visada buvo, taip buvo, kaip pareiškė Defo, ir 1698 metais. „Anglų tautos reputacija ir įtaka užsienio krikščioniškiesiems valdovams visada daugiau ar mažiau priklausė nuo to, kaip buvo vertinama valdovo galia: padėti ir paremti arba įžeisti ir užgauti".

Karalius Vilhelmas gavo parlamento pritarimą dėl reguliariosios kariuomenės — nors ir ne tokios didelės, kaip norėjo,— ir Defo padėjo jį gauti. Netrukus jis turėjo suteikti kitą paslaugą jo didenybei. 1700 metais mirė bevaikis Ispanijos karalius, mirties patale pavesdamas sostą Anžu kunigaikščiui, Liudviko XIV anūkui. Tai sumaišė Europos valstybių kortas, nes tais pačiais metais Liudvikas XIV buvo pasirašęs sutartį su Vilhelmu, įsipareigodamas

neturėti pretenzijų į Ispanijos monarchiją. Taigi bematant iškilo klausimas: ką darys Prancūzijos karalius? O po šio klausimo kilo kitas: jeigu jis atmes sutartį ir priims testamentą, ką tuomet darys Anglija, norėdama išsaugoti jėgų pusiausvyrą Europoje? Defo jau turėjo atsakymą — karaliaus Vilhelmo atsakymą. Vos tik žinia pasiekė Europą ir dar nepaaiškėjus, ar Prancūzijos karalius nuspręs priimti palikimą, Defo puolė į kovą kaip karaliaus politikos gynėjas, parašydamas pamfletą nedviprasmišku ir intriguojančiu pavadinimu: „Dviejų svarbių klausimų svarstymas: I. Kaip elgsis Prancūzijos karalius Ispanijos monarchijos atžvilgiu? II. Kokių priemonių turėtų imtis anglai?" Šis ir kitas panašus netrukus po jo pasirodęs pamfletas — tai Anglijos interesų požiūriu meistriškai atskleistas pavojus tuo atveju, jeigu testamentas bus įvykdytas. Būdamas išmintingas, teigia jis, Prancūzijos karalius atmes pavojingą dovaną savo anūkui. O kas bus, jei priims? Tuomet Anglijai nieko kito neliks, kaip susidėti su sąjungininkais ir priversti prancūzų princą atšaukti savo pretenzijas. O priešininkams toriams, klausiantiems, koks mūsų reikalas, kas bus Ispanijos karalius, jis atšauna: geriau paklauskit, koks mūsų reikalas, kas bus Airijos karalius. Taigi Defo pabrėžia, jog būtina turėti reguliariąją kariuomenę, kurią karaliaus priešininkai toriai iš paskutiniųjų stengėsi iš jo atimti.

Tačiau svarbiausia šiame pamflete tai, kad Defo pabrėžia ekonomikos reikšmę. Defo, matyt, suprato tai, ką mažai kas iš jo amžininkų, o galbūt ir niekas nesuvokė: kad tikroji kova tarp Europos valstybių vyko ne dėl tokių aukštų abstrakcijų kaip jėgų pusiausvyra ar pilietinės bei religinės laisvės. Tai buvo *kova dėl rinkų.* O konkrečiau — tai buvo kova siekiant užkariauti ir prisijungti kolonijines valdas Amerikoje, kur darbo jėga buvo pigi, o pelnas — didelis. Tai buvo kapitalistinio imperializmo užuomazgos stadija. Defo tai suvokė, rašydamas, kad kare „svarbiau ne ilgiausias kardas, o storiausia piniginė". Jis pakankamai aiškiai matė, kad tikroji priežastis, dėl kurios Anglija, reikalui esant, turi kariauti su Prancūzija, yra — apginti pirklių ir įmonininkų verslą. Šiuose dviejuose pamfletuose jis itin aiškiai išdėstė neišsakytas to meto anglų kapita-

listų mintis. Jis pareiškė, kad prancūzai, gavę Ispanijos karūną, į savo rankas perims turtingiausią pasaulyje prekybą. Be to, prancūzai efektyviau nei ispanai išnaudos Meksikos ir Peru lobius. Iš jų pasistatys laivyną ir ims kontroliuoti „mūsų" Amerikos plantacijas. Taip žlugs nepaprastai pelninga prekyba su Ispanija. Viduržemio jūros prekyba bus apsunkinta, uždėjus mokestį Gibraltare. Anglija visais atžvilgiais ir atvejais taps Prancūzijos provincija. „Kas liks iš Anglijos be prekybos,— klausia jis,— be prekybos su plantacijomis, su Turkija ir Ispanija, ir kaip ji vyks, jei prancūzų garnizonas įsikurs Kadyje, o prancūzų laivynas parveš sidabrą iš Havanos?.Ko verta bus Virginijos kolonija, jei prancūzai... laisvai prekiaus nuo Kvebeko ligi Meksikos už mūsų nugaros; ko verta bus mūsų šiaurės prekyba karo metu, jei Ostendės ir Nevporto, kaip ir Diunkerko bei San Malo uostuose pilna piratų?" Trumpai tariant, prancūzams reikia duoti į kailį...

Tačiau Defo apeliavimas į savisaugos instinktą nepažadino torių iš apsnūdimo. Pasirodė naujos brošiūros. Viena geriausių — ir viena nenuoširdžiausių! — buvo „Pavojus protestantų religijai", kurioje jis pasaldino karčią prekybos karo tabletę religijos cukrumi. „Iš tiesų juk negalit prieštarauti, kad reguliarioji kariuomenė gins jūsų religiją? — teigia jis. — Antraip jūs būsit apkaltinti, jog laisvę vertinat labiau negu religiją, kuri turėtų būti jūsų pirmaeilis ir didžiausias rūpestis". Tačiau, netekęs retorinės logikos, pamfletas supliūška ir tampa tik brošiūra apie rekrūtų verbavimą. Pasak Saderlendo, tai buvo pavyzdys apgalvotos karo propagandos už karalių Vilhelmą, o ne samprotavimai didžiai religingo žmogaus, susirūpinusio apsaugoti tikėjimą. Jis beveik nepadarė įspūdžio. Antimilitaristinės aistros tebesiautėjo, ir Defo pamfletai buvo tik vėjo gainiojami šiaudeliai. Tačiau jie plačiai paplito. Jie buvo godžiai skaitomi Hempton Korte, ir tuomet karaliaus Vilhelmo išblyškęs, paniuręs veidas nušvisdavo, jo rūškanos, kietai sučiauptos lūpos nusišypsodavo.

Šiuo metu Vilhelmui mažai dėl ko tekdavo šypsotis. Jo nepopuliarumas pasiekė aukščiausią laipsnį. Ir jo asmenybė, ir veikla buvo Anglijoje nepopuliarios. Jo uždaras gyvenimas ir šaltos manieros piktino tautą, pripratusią

prie Karolio II grakštumo ir meilumo. Jo užsienietiškas akcentas ir užsienietiški potraukiai žeidė nacionalinius prietarus. Jo viešpatavimas buvo negandų laikotarpis. Kadaise aukštai iškilusios viltys buvo nusviestos žemyn. Stipriai buvo jaučiama karo našta ir išlaidos norint atstatyti valiutą. Devyni iš dešimties dvasininkų širdies gilumoje buvo jokabitai, prisiekę ištikimybę Vilhelmui tik dėl to, kad norėjo išlaikyti parapijas. Daugelis provincijos bajorų buvo tokių pat pažiūrų. Taip pat ir ūkininkai, nusistatę prieš klasę, kurią iškėlė valstybinės skolos įsteigimas ir kuri buvo laikoma ypatingai globojama dvaro,— piniginga klasė, buržuazija. Net buržuazija, nors buvo ir nusistačiusi prieš Jokūbą ir jo šeimą, nelabai mylėjo ir karalių Vilhelmą. Emocinis šlovingosios revoliucijos povc kis pamažu blėso. Jie žiūrėjo į jį tik kaip į mažesnę iš dviejų blogybių ir manė, jog grynakraujui anglui negalima pakęsti olandų karaliaus viešpatavimo.

Kaip tik tuo metu Defo sukūrė savo žymiausią paskvilį. Tai bent grynakraujis anglas! Kas gi yra tas grynakraujis anglas? Anglai — pati mišriausia rasė, kada nors vaikščiojusi žemės paviršiumi. Nėra jokio grynakraujo anglo — visi jie svetimšalių atžalos, dar daugiau — svetimšalių padugnės! Kandžiomis nesklandžiomis eilėmis satyroje „Grynakraujis anglas" (1701) Defo pareiškė, kad anglai kilo iš daugelio rasių:

Tada, kai maišės įvairiausi pradai,
Jiems susiliejus, anglas atsirado;
Tas „grynas anglas" panašus į mitą,
Ironiją, tikrovę pramanytą!

....

Iš čia genealogija sena,
Tokia didikų laimei būtina!
Šie kilę iš prancūzų kario mano,
Kuris atsidangino su normanais;
Šeimos trofėjų kviečia pažiūrėti,
Parodo kardą, lanką arba ietį,
Kurie didžiųjų protėvių turėti.
Kiti heraldikos žinynu vilias
Įrodyt, kad iš karžygio jie kilę;
Bet kas jisai, nežino nė iš tolo!

Ar būgnininkas koks, ar generolas?
Paraus knyga iš gėdos, jei minės
Bekilmį pirmtaką jų giminės!

Toliau Defo įsismagina dar labiau. Štai:

Šie didvyriai jau niekina olandą
Ir keikiasi, kad atėjūnai lenda!
Užmiršdami, jog ainiai esti patys
Didžiausių niekšų, kuriuos žemė matė!
Baisios gaujos vagių ir dykaduonių,
Kur niokojo miestus ir žudė žmones!
Klastingi škotai, keltai, kaip ir britai
Smurtaudami per mūsų kraštą ritos!
Norvegai, Danijos piratai plaukė,—
Čia atžalų paliko rudaplaukių.
Jie su normanais veisė gentį naują —
Iš jos tas jūsų „anglas grynakraujis"!
O kad neimtum džiaugtis neiškentęs,
Jog klimatas pataisė šitą gentį,
Apvaizda išmintinga, daug negaišus,
Kasdien mus rūpestingai vėl sumaišo.
Europos kloaka mes būt įpratom,—
Čia savo atmatų ji atsikrato.

Tiesą sakant, visa diduomenė gauna pylos. Ne' tik normanų kilmės „gerosios senos šeimos", bet ir naujai išdygę turtuoliai tampa jo satyros taikiniu:

Padaro turtai Anglijoje poną;
Iš pirklio — lordą, iš vagies — baroną!
Peru pasidaryti nesunku —
Turėk tik įžūlumo, pinigų!
Apstu nūnai piliečių gerbiamų
Iš prieglaudų ir pataisos namų!
Lemtis jau nebeatskiria žmonių
Iš krautuvių ir rūmų prašmatnių!
Brezento lordai, pažai pagarsėję
Tik vargšų pastangom iškilt tesėjo!
Naujieji viešpačiai senus vaidina,
Kas jų tėvai — tik vienas Viešpats žino!

Ilgas paskvilis patiko skaitytojams ir tapo bestseleriu; iškart pasirodė devyni leidimai, ir už kiekvieną egzempliorių buvo imama po šilingą. Defo staiga pasijuto įžymybe — dienos herojumi! Tai turėjo būti jam labai malonus — bet vis dėlto keistas — jausmas. Pamfletas buvo išleistas be autoriaus pavardės — aštuoniasdešimt tūkstančių egzempliorių buvo išparduota gatvėse. Nuo šiol jis galėjo išdidžiai pasirašyti tituliniuose savo pamfletų puslapiuose kaip „Grynakraujo anglo" autorius".

Pardavęs eiliuotą satyrą, Defo gavo nelabai daug pinigų (tuo pasirūpino nesąžiningi leidėjai) ir užsitraukė aukštuomenės nemalonę. Bet jis taip pat pelnė karaliaus palankumą. Vilhelmas III pasikvietė jį, norėdamas asmeniškai pasakyti, kad jam labai patiko kūrinys. Nuo šiol Defo nuolat lankydavosi pas Vilhelmą. Jis pats tvirtina, kad turėjo „garbės tarnauti, ir jei galima kukliai prisipažinti, buvo mylimas šito šlovingo valdovo". Įsivaizduokime jį atjojantį į Hempton Kortą: štai jis nulipa nuo arklio Klok Korte su akmenine kolonada ir urnų bei trofėjų baliustrada, praeina pro du sargybinius, karaliaus Vilhelmo grenadierius šviesiais it baltasis molis getrais, raudonais švarkais, kūgio pavidalo skrybėlėmis ir papudruotomis kaselėmis; užlipa Reno sukonstruotais karaliaus laiptais, kurių sienos bei lubos ištapytos Verijo, o suvirinamojo plieno baliustrada padaryta pagal Tižu brėžinius. Įsivaizduokime, kaip jis praeina pro karaliaus sargybinę, kur budi dvaro rūmų sargybiniai, perkerta iškilmių kambarius, kurių lubos nudabintos Verijo dievais ir deivėmis, ir galiausiai įžengia į karaliaus miegamąjį ir persirengimo kambarį. Ir čia susiduria akis į akį su vienišu žmogumi erelio akimis, vanago nosimi ir išblyškusiu bespalviu veidu. Jis nusilenkia jo didenybei. Bet Vilhelmas nesilaiko formalumų su Danieliu Defo. Netrukus abu įsitraukia į pokalbį. Jie šneka, šneka be perstojo. Tik už kokių dviejų ar daugiau valandų baltakelniai raudonšvarkiai grenadieriai pamato, kaip išeina „Grynakraujo anglo" autorius. Kokia garbė kadaise buvusiam Kriplgeito mėsininko sūnui! Paniekintam disenteriui, kuriam nebuvo leista studijuoti Oksforde arba Kembridže! Subankrutavusiam trikotažininkui, dar neseniai ieškojusiam prieglobsčio nuo kreditorių Baltųjų vie-

nuolių vienuolyno pašiūrėje! Taip... Defo iš tikrųjų triumfavo!

Tiesą sakant, Defo ir karalius Vilhelmas turėjo daug ką bendra. Abu buvo praktiški komercinių polinkių žmonės, realistiškai vertinantys savo meto problemas. Abu buvo protestantai, kurie nekentė popiežiaus ir Liudviko XIV. Abu numatė ateitį, ir karalius įdėmiai klausydavosi, kai Defo apibūdindavo tarptautinę situaciją ekonominiu požiūriu. Jis pritariamai linksėdavo galvą, kai „Esė apie projektus" autorius sudarinėdavo planus, kaip padidinti turtus namie ir plėtoti užjūrio prekybą bei rinkas. Klausėsi ir buvo pasirengęs veikti pagal Defo duotą patarimą. Bėgant savaitėms, draugystė tarp šių vyrų stiprėjo. Būdamas keturiasdešimt vienerių metų, Defo pasijuto esąs slaptuoju Anglijos karaliaus patarėju. Priešai šnibždėjo, kad jis tapo dar ir kuo kitu. Jie šnibždėjo, kad jis tapo karaliaus šnipu. Jis buvo naudojamas ne tik įvertinti viešosios nuomonės būklei, bet ir pranešinėdavo apie priešiškos jo didenybei administracijos elgesį. Taip manė jo politiniai priešai. Ar Defo iš tikrųjų elgėsi kaip skundikas? Labai galimas daiktas — taip.

* * *

Bet nesvarbu, ką šnibždėjo jo politiniai priešai. Defo nerūpėjo jų burbėjimas. Jį vertino karalius, jį mylėjo paprasti žmonės. Jis didžiavosi savo populiarumu. Nusprendė dar iškiliau pasireikšti politikoje. O netrukus pasitaikė ir proga. 1701 metų rinkimai baigėsi tuo, kad vigų vadai prarado valdžią, o toriai, kurių dalis vis dar su ilgesiu žvelgė į ištremtąjį Jokūbą II, užėmė valdžią. Tiesą sakant, jie turėjo neabejotiną daugumą Bendruomenių rūmuose ir Vilhelmas taip nerimavo dėl partijų būklės Anglijoje, kad nedrįso paskelbti karo Liudvikui net tuomet, kai prancūzų kariuomenė perėjo į puolimą, užimdama tvirtovę prie ispanų Nyderlandų provincijos ir pareikalavo išpirkos už olandų garnizoną. Reikalai pasiekė kulminaciją dėl pagarsėjusios Kento peticijos. Šis įvykis paženklino Defo pasirodymą valstybinių reikalų arenoje. Jis taip pat pa-

ženklino įvykių posūkį karaliaus užsienio politikos labui — o tai buvo karas su Prancūzija.

1701 metų pavasarį Kento žemvaldžiai sunerimo, pastebėję prancūzų įsiveržimą jų pakrantėse ir dideliame susirinkime parašė peticiją, reikalaudami Bendruomenių rūmus suteikti jo didenybei tokius asignavimus, kurie leistų jam patenkinti šalies reikalus ir padėti savo sąjungininkams. Priešiškai nusistačiusiems Bendruomenių rūmams peticiją įteikė penki Kento džentelmenai. Įvyko neįtikėtinas dalykas. Po penkias valandas trukusių karštų debatų parlamento pareigūnui buvo įsakyta areštuoti penkis Kento džentelmenus, o po keleto dienų pagal spikerio įsakymą jie buvo nugabenti į Geithauzo kalėjimą. (Leiskite priminti, kad spikeris buvo Robertas Harlis, vėliau Oksfordo grafas.) Išgirdęs šią naujieną, Defo užsiplieskė pasipiktinimu. Kitą dieną, gegužės keturioliktąją, jis atvyko į Bendruomenių rūmus ir įžengė į vidų „saugomas kokių šešiolikos kilmingų džentelmenų". Visus apėmė nuostaba, pyktis, nerimastis, kai jis nuėjo prie misterio spikerio Harlio ir įteikė jam raštą, pavadintą „Legiono priminimas Bendruomenių rūmams". Paskui, nelaukdamas atsakymo, apsigręžė ir išėjo, palikęs pasipiktinusius torius svarstyti jo dokumento. Kai perskaitė, kas aiškių aiškiausiai parašyta, kai perskaitė, kad „Anglai jau nebėra nei parlamento, nei karaliaus vergai. Mūsų vardas — LEGIONAS, ir mūsų daug",— jie išsigando. Iš tikrųjų prašytojų buvo daug, per daug, kad būtų galima areštuoti. Rūmai pabūgo. Asignavimai buvo suteikti. Parlamentas pakilo, ir kaliniai buvo paleisti. Londono piliečiai iškėlė jiems didžiulį pokylį audinių pirklių rūmuose, o Defo tenai dalyvavo kaip garbės svečias. Po to penki džentelmenai pergalingai išžygiavo į savo namus Kente. Taip baigėsi „tas atvejis, kai anglų tauta pirmąkart pasiprašė uždėti mokestį".

„Priminimas" ir po to parašytas pamfletas „Tikroji anglų liaudies visumos jėga" (1702) ryškiai atskleidžia Defo politines idėjas. Defo politinės pažiūros buvo nevientisos. Jis išstudijavo Loką, perskaitė Hobsą, Haringtoną, Ralį, Koką, Grocijų, Miltoną ir Oldžernoną Sidnį. Daugiausia jis skolingas dviem rašytojams — Lokui ir Sidniui. Deja, jis niekada nuosekliai neišdėstė savo politinių idėjų,

todėl kai kas abejojo, ar jis tikra to žodžio prasme buvo politinis mąstytojas. Bet pamfletuose „Priminimas" ir „Tikroji jėga" Defo aiškiai parodo, jog yra nepaprastai susirūpinęs liaudies teisėmis. Taip — liaudies. Liaudis turi būti aukščiau ne tik už karalių, bet ir už parlamentą. „Priminime" jis nedvejodamas teigia, kad parlamentas, ypač Bendruomenių rūmai, turėtų būti „liaudies tarnai". „Jūsų šeimininkai — liaudis, kuri jus išrinko", pareiškia jis ir toliau sako: „Nors ir nėra jus įpareigojančios nuostatos, didysis proto įstatymas sako ir visos tautos pripažįsta, kad kiekviena valdžia, nepaisanti įstatymo, yra slegianti ir tironiška, todėl gali būti sutramdyta neoficialiomis priemonėmis. Jūs negalite nepaisyti liaudies pasipiktinimo! Tie, kurie jus padarė parlamento nariais, gali ir grąžinti jus į tą pačią padėtį, iš kurios pasirinko, ir gali leisti jums taip pajusti savo įžeisto gerumo skonį, kad nelabai būsite patenkinti". Dar įtaigiau jis pareiškia: „Jei Bendruomenių rūmai, sulaužydami liaudies įstatymus ir laisves, išduoda jiems suteiktą pasitikėjimą ir elgiasi nerūpestingai, despotiškai arba neteisėtai, anglų liaudis turi neginčijamą teisę priversti juos už tai atsiskaityti ir, remdamasi susitarimu, susirinkimu ar jėga, gali iškelti jiems bylą kaip savo krašto išdavikams ir parsidavėliams. Manome, jog šitai reikia paskelbti kaip neginčijamą anglų liaudies, kuriai jūs tarnaujate, teisę". Tai buvo revoliucinė kova. Joje skambėjo didžiojo levelerių reikalavimo atgarsiai. Tai aiškiai rodo, kad Defo nebuvo vigas. Jis buvo radikalas — vienas pirmųjų radikalų partijos narių — Džono Vilkso, Tomo Peino ir kitų pirmtakas. Jis niekada netapo tuo baisiu padaru — „geru" partiečiu. Jis apskritai nebuvo partietis. Kaip jis galėjo būti? Jis, taip negailestingai pasmerkęs būdus, kuriais

Karalius, parlamentas, bažnyčia
Tą patį tikslą kelia sau slapčia;
Kaip laisvės vardą panaudot galėtų,
Apgaunant žmogų, kenčiantį ir lėtą.
O liaudžiai buvo lemta visada
Po laiko pamatyt, kur jos klaida.

Negalima užmiršti, kad Defo laikais parlamentas toli

gražu nebuvo demokratiška institucija. Tai buvo supuvusių miestelių ir dvokiančios politinės korupcijos amžius. Didžiuma žmonių — darbininkų klasė ir buržuazija — visai nebuvo atstovaujama parlamente ir neturėjo jokio balso krašto vyriausybėje. Kromveliui nuslopinus levelerius, Defo buvo vienas iš nedaugelio žmonių, kurie tai suprato. Pamflete „Tikroji jėga" jis griaudėja ant to meto Bendruomenių rūmų taip kaip ir „Priminime". Netgi Bendruomenių rūmai gali klysti, pareiškia jis. Ir toliau: „Jūs gal ir numirsite, bet liaudis gyvens". Ir vėl: „Kiekviena grupuotė gali skriausti ir engti kitus ir apskritai gali skriausti liaudį, kuriai turėtų vadovauti". Defo laikais partijų sistema dar tiktai kūrėsi, bet jis pranašiškai įžvelgė, kas atsitiks, kai ji ims veikti visa jėga, kaip įvyko XVIII amžiuje. Jis taip aiškiai matė besikaitaliojančią vigų ir torių oligarchiją, Bendruomenių rūmų kišimąsi į rinkėjų teises, būtinumą protingiau parinkti atstovus, tarsi būtų žvelgęs atgal, o ne pirmyn į XVIII amžių. Defo įnašas į politinę mintį priklauso šiam ankstyvajam jo gyvenimo laikotarpiui. Ją taip apibendrino A. L. Smitas „Kembridžo naujųjų amžių istorijoje": „Nepasižymėdamas teoriniu originalumu, Defo beveik visais kitais atžvilgiais prisidėjo prie politinio progreso. Jis išgujo iš karaliaus dvaro daug veidmainystės; gėdingai nutildė daug prietarų; jo sveikas protas tartum kūjis daužė neteisingus teiginius ir iškraipymus. Nesuskaičiuojamuose veikaluose jo nuveiktas darbas... buvo didžiulės svarbos darbas, jis stengėsi įdiegti tautai politinį ir moralinį jausmą. Kaip tik Defo panaudojo ir populiarino Loką ir skleidė jo filosofijos principus". Ankstyviausias Defo biografas Čalmersas netgi pareiškė, kad „Tikroji anglų liaudies visumos jėga" prilygsta Loko samprotavimams, o stiliumi — pranašesnė. Nėra abejonės, kad Defo buvo veikiamas Loko, kurio dauguma knygų buvo išleistos per penkerius metus po šlovingosios revoliucijos. Lokas stebėtinai pakeitė išprususių anglų politines, filosofines ir religines pažiūras. Pasak Laskio, jis buvo pirmasis pasaulietinis filosofas. Jo empiriškas, racionalistinis, utilitarinis požiūris į gyvenimą atsispindi Defo veikaluose. Loko politinė filosofija, išreikšta „Dviejuose traktatuose apie valstybinį valdymą", pagrįsta visiško pavaldinių suvere-

numo teorija. Defo sekė Loku, reikalaudamas, kad žmonės turėtų tam tikras neatimamas teises, kurių jokia vyriausybė negalėtų paliesti. Lokas suteikė filosofinį pagrindą liberalizmui, kuris, Defo ir kitų išpopuliarintas, tapo būdinga anglų filosofija, vėliau išplitusia Prancūzijoje, Amerikoje ir Rytuose.

* * *

1701 metų rudenį, kai Defo pasiekė savo pajėgų viršūnę,— didžiojo monarcho išrinktasis, satyrikų pažiba, Londono gyventojų numylėtinis,— politinė situacija neregėtai pasikeitė. Sen Žermene mirė Jokūbas II. Liudvikas apsilankė atsisveikinti su juo ir buvo taip sujaudintas iškilmingo atsiskyrimo bei ištremtos karalienės sielvarto, kad užmiršęs bet kokį atsargumą, paskelbė Velso princą Anglijos karaliumi. Anglų įsiūtis, sužinojus, kad Prancūzijos monarchas teikėsi paskirti jiems karalių, buvo beribis. Vigai susijungė su toriais, smerkdami Prancūzijos karaliaus dvarą. Defo kaipmat parašė pamfletą paradoksalia antrašte „Argumentai prieš karą su Prancūzija". Antraštė, be abejo, buvo ironiška: pamfletas buvo atviras prašymas paskelbti karą, nes karas suteiktų Anglijai gerą progą užgrobti ispaniškosios Amerikos turtus. (Mintas rašė, kad menas prikaustyti dėmesį netikėtu pareiškimu, kaip antai siūlant taiką, kai visi svajojo apie karą, tai menas, kuriuo niekas nepralenkė Defo.) Karo šūkis pasigirdo Londono Sityje ir aidėte nuaidėjo po visus karalystės kampelius. Vilhelmas pamatė, kad išmušė jo valanda. Bet, deja, Vilhelmą kamavo daugybė sunkių ir nepagydomų ligų. Jo išsekęs ir kenčiantis kūnas beveik negalėjo pajudėti be paramos, nors siela buvo kaip visada veržli ir ryžtinga. Jis išvyko iš Hagos, kur tikėjosi sudaryti sutartį prieš tuščiagarbiškus burbonų planus, ir atskubėjo į Londoną. Pertvarkė ministrų kabinetą. Paleido parlamentą. Naujųjų Bendruomenių rūmų dauguma ėjo su karaliumi. Pradėta kuo smarkiausiai ruoštis karui. Džonas Čerčilis, Malboro grafas, buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu.

1702 metų vasarį Defo šuoliavo į Hempton Kortą, norė-

damas išdėstyti Vilhelmui strateginį planą, kaip užimti priešo valdas Pietų Amerikoje. Jis parengė visas operacijos stadijas su smulkiais brėžiniais ir visa kita, o tai atskleidžia Defo nauju aspektu — kaip sumanų karinį specialistą. Karalius rūpestingai išstudijavo pasiūlymus, susidomėjo jais, ėmė ruoštis juos įgyvendinti su visomis smulkmenomis. Defo viltys pakilo ligi debesų. Į kokias svaiginančias aukštumas jis gali dabar iškilti? Bet jis neapskaičiavo „mažojo džentelmeno, apsirengusio juodu aksomu", galimybių. Vieną dieną vasario pabaigoje Vilhelmas jojo Hempton Korto parku. Jis paragino arklį šuoliuoti, šis užkliuvo už kurmiarausio ir suklupo. Karalius nukrito ir susilaužė raktikaulį. Kaulas buvo sustatytas, ir jis karieta grįžo į Kensingtoną. Jaunam ir gyvybingam žmogui toks atsitikimas būtų niekis. Bet Vilhelmo būklė buvo tokia, kad jis negalėjo pakelti nė mažiausio sukrėtimo. Kovo 8 dieną jis mirė. Niekas jo taip nuoširdžiai negailėjo kaip Defo. Vilhelmo nebėra; bet didžioji Europos valdovų sąjunga jau buvo sudaryta. 1702 metų gegužės penkioliktąją karas buvo vienu metu paskelbtas Vienoje, Londone ir Hagoje. Prasidėjo didžioji kova, kuri jaudino Europą nuo Vislos ligi Atlanto vandenyno ištisus dvylika metų. Bet Defo galios ir šlovės dienos jau buvo praėjusios ir pasibaigusios.

VI

Defo buvo pačiame jėgų žydėjime. 1702 metais, turėdamas keturiasdešimt dvejus metus, jis buvo sėkmingas rašytojas, klestintis plytų ir čerpių įmonininkas. Metams bėgant subrendo. Vidutinio ūgio vyras kumpa nosimi, atsikišusiu smakru ir pilkomis akimis pasidarė šiek tiek apkūnesnis negu buvęs misterio Lodviko parankinis (ar kas nors panašaus), o kaktą pradėjo vagoti gilios raukšlės. Jis neišvengė laiko rūstybių, o štai dabar prieš akis atsivėrė naujas reginys, kupinas visokiausių galimų pavojų. Soste sėdėjo karalienė Ona, ir vien tai nieko gero nelėmė Danieliui Defo. Nieko kito Defo taip nekentė kaip Onos. Ji buvo iš Stiuartų. Priklausė aukštajai bažnyčiai ir to-

riams. Ji buvo ori, neelegantiška ir buka. Defo perspektyvos buvo nykios. Bet jis nepataikavo karalienei kaip kiti, įžeisdami jos pirmtaką. Priešingai, jis parašė poemą, pavadintą „Tariami raudotojai", kurioje išaukštino Vilhelmo „šlovingą atminimą" ir sveikino Onos įžengimą į sostą, tikėdamas, kad ji seks velionio karaliaus pėdomis. Pirmieji jo veikalai prie naujos valdžios visiškai atitiko tą, ką buvo anksčiau parašęs. Pirmas reikšmingas leidinys buvo pamfletas, antrašte „Trumpiausias būdas susidoroti su disenteriais" — pilnas ironijos pamfletas, išleistas pačiais pirmaisiais naujosios valdžios metais. Jį pagimdė kadaise išgarsėjęs ginčas dėl Atsitiktinio konformizmo bilio. Vienas svarbiausių Vilhelmo viešpatavimo paminklų buvo 1689 metų Tolerancijos įstatymas, kuris apsaugojo disenterius nuo persekiojimo. Jie buvo toleruojami — bet ne daugiau. Jie gali melstis kaip nori, bet nė vienas disenteris negali užimti valstybinės ar municipalinės tarnybos, jeigu jis nepriims valstybinės bažnyčios tikėjimo. Šiaip ar taip, įstatymiškai disenteriai buvo traktuojami tarsi visuomenės priešai, galimi lygintojai revoliucionieriai, kaip Romos katalikai buvo traktuojami tarsi reakcingi feodaliniai revoliucionieriai. Vis dėlto disenterių atžvilgiu buvo pasiektas kompromisas, surastas būdas, kuriuo nelabai skrupulingas disenteris galėjo, tarkim, pasidaryti Londono lordu meru ir tuo pat metu tebelankyti presbiterionų koplyčią sekmadieniais. Atsakymas glūdėjo žodžiuose „atsitiktinis konformizmas"; tai yra tam tikromis progomis pasirodydamas anglikonų maldos namuose, disenteris galėjo įgyti teisę turėti valstybinę tarnybą. Iš tikrųjų taip ir darė daugelis disenterių, ir Defo juos tuomet apibūdino kaip „žaidžiančius slėpynes su visagaliu". Toriams tokia praktika nepatiko. Disenteriai — vigai ir radikalai, ir toriams bus kur kas geriau, jeigu jie nebus prileidžiami prie valstybinių tarnybų. Reikalai pasiekė kulminaciją, kai Londono lordas meras, disenteris, matyt, gavęs teisę šiam postui įstatymo nustatytu lankymusi anglikonų bažnyčioje, šiek tiek netaktiškai oficialiai atjojo į presbiterionų koplyčią, apsivilkęs mero rūbais, o priešais jį buvo nešamas kardas ir Londono insignijos. Vos tik Ona įžengė į sostą, Bendruomenių rūmuose buvo išleistas įstatymas nutraukti

tokią praktiką. „Atsitiktiniams konformistams" turėjo būti uždėtos sunkios, pragaištingos baudos. Tam turėjo būti naudojami skundikai, ir šitie šnipai turėjo gauti visą baudą. Tučtuojau prasidėjo konfliktas parlamente ir visoje šalyje. Aukštosios bažnyčios teologas, daktaras Seševerelis iš sakyklos plūdosi ant „atsitiktinių konformistų" — „klastūnų, šliaužiančių prie mūsų altorių", kad įgytų teisę valstybinėms tarnyboms ir sunaikintų bažnyčią. Toriai sekė jo pėdomis. Tituluotų perų ir vyskupų sluoksniuose buvo daug reakcingų kalbų apie tai, kad vyriausybė priklausanti nuo bažnyčios, kad sostas remiasi altoriumi, kad erezija ir skilimas neišvengiamai veda prie maišto ir panašių nesąmonių. Kavinėse jausmai dar labiau įsiaitrino: vieni su kitais per stalus ėmė švaistytis piktais žodžiais. Džentelmenai ilgaplaukiais perukais įnirtingai rėžė kalbas, o dvasininkai isteriškai mosikavo rankomis. Sektantų maldos namų langai buvo išdaužyti, kai kurios koplyčios sudegintos, ir galiausiai bilis buvo atmestas...

Kadaise išgarsėjęs ginčas dėl „Atsitiktinio bilio", taip žiauriai sukrėtęs savo meto politines ir religines sferas, labai tolimas mūsų laikų mąstysenai. Mums visas tas triukšmas ir įniršis nieko nesako, nebent tai, kad jis paskatino Defo parašyti jo garsųjį pamfletą, o paskui pastatė jį prie gėdos stulpo. Kodėl jis taip karštai paveikė Defo? Būdamas disenterio vaikas, jis nebuvo itin uolus disenteris. Nepasižymėjo pamaldumu. Priežastis buvo kita. Nors, tiesą sakant, Defo nelabai rūpėjo presbiterionų religija, jam labai rūpėjo religinė ir kitokia tolerancija. Kaip pilietis, jis įžvalgiai ir radikaliai suvokė pažangos, tuomet vadinamos disenterių sąjūdžiu, svarbą. Štai kodėl jis įsivėlė į peštynes ir griausmingai, garsiai ir įspūdingai užprotestavo, leisdamas nepaprastam savo socialinės satyros talentui pasireikšti aštriu, bet lygiai taip pat ir linksmu pamfletu. Kaip tik pamfletu „Trumpiausias būdas susidoroti su disenteriais" Defo ir parodijavo aukštosios bažnyčios ir torių žiaurumus. Visa bėda ta, pasak jo, kad su disenteriais buvo elgiamasi pernelyg atlaidžiai. Šitaip toliau nebegali būti.

Nonkonformistui jis pasakytų: „Ne, džentelmenai! Gailesčio laikai praėjo! Malonės dienos pasibaigė! Reikėjo

elgtis taikingai, nuosaikiai ir geraširdiškai, jei patys to tikėjotės!" Tokiu herojišku stiliumi ir toliau rašomas pamfletas, kol galiausiai iškeliama mintis: „Jeigu būtų išleistas griežtas ir tiksliai vykdomas įstatymas, kad besilankantieji sektantų namuose bus ištremti, o jų kunigas pakartas, tai visa istorija greit pasibaigtų: jie visi ateitų į bažnyčią ir per vieną šimtmetį vėl susivienytume". Toks ir yra trumpiausias būdas nuslopinti disenterių sąjūdžiui. Prisimename, kaip sėkmingai Liudvikas XIV nuslopino hugenotus. Dalinės priemonės, penkių šilingų per mėnesį arba vieno šilingo per savaitę baudos už tai, kad neatėjo į bažnyčią — beprasmės. Siūlomos griežtesnės priemonės. „Kvaila vazotis su nuobaudomis ir pabaudomis — jiems tiktai šlovė ir nauda! Jeigu atpildas už sektantų maldos namų lankymą, pamokslų klausymą ar sakymą būtų kartuvės vietoj prekystalio ir galera vietoj pabaudos, tuomet nebūtų tiek daug kentėtojų! Kankinių laikai praėjo! Tie, kurie eis į bažnyčią, norėdami tapti šerifais arba merais, verčiau eis į keturiasdešimt bažnyčių, negu sutiks būti pakarti!" — „Taigi nukryžiuokime vagis!" užbaigdamas riaumojo šio nuožmaus pamfleto autorius.

Defo pavyko taip puikiai sukarikatūrinti šį žiaurų aukštosios bažnyčios atstovą,— jis buvo toks tikroviškas,— kad jo ironija buvo suprasta rimtai, ir keletą dienų miestas tikėjo, jog Šeševerelį uolumu pralenkė kažkoks nežinomas aukštosios bažnyčios gynėjas. (Defo pamfletas, kaip ir kiti pamflletai tuo metu, pasirodė be autoriaus pavardės.) Vienas jaunas anglikonų bažnyčios pastorius rašė draugui, kad vertinąs šį kūrinį beveik kaip Bibliją ir dešimt dievo įsakymų ir karštai meldžiąs, kad karalienė elgtųsi pagal jo nurodymus. Disenterius apėmė panika. Aukštieji toriai, kaip ir jaunasis pastorius, džiūgavo. Mes, gyvenantieji blaivesniais laikais ar greičiau blaivesnėje Anglijoje, šį puikų kūrinį galime vertinti kaip siaubingą fantaziją, tačiau Defo laikais buvo kitaip. Jau pats faktas, kad jo pasiūlymai buvo suprasti rimtai ir disenterių, ir jų priešų, rodo, jog taip ir buvo. Jis taip pat byloja — ir tai mums kur kas svarbiau — apie Defo prozos stiliaus meistriškumą. Bonami Dobrė kalba apie jo „paslaptingą būdą įlįsti į kailį tų žmonių, kuriais jis įsivaizdavo save esant",

ir toliau: „Jei kas nors gali pasakyti, jog Defo neturi stiliaus, tai tik todėl, kad jis turi šimtą stilių". Pati tema diktavo, koks turi būti stilius, taip pat ir žmonių, kuriems jis kalbėjo, pobūdis ir skaičius. Jis buvo „bačkos oratorius". Atrodė, kad tarpais jis tampa beveik aktorium, vaidinančiu savo vaidmenį. Vos tik jį užvaldo meninės kūrybos demonas, jis tarsi pasineria užmarštin. Jis vaidino daug vaidmenų. „Trumpiausiame būde" jis vaidino tobulai pasipiktinusį pietistą — siaubingai tobulai. Kai tiesa iškilo aikštėn — baisi tiesa, jog Defo parašė pamfletą ir tas pamfletas apgaulė — satyra,— aukštosios bažnyčios ir torių pasipiktinimas buvo didžiulis.

* * *

„Trumpiausias būdas" pasirodė gruodžio pirmą. Po mėnesio, 1703 metų sausio pradžioje Notingamo grafas, vienas valstybės sekretorių, davė orderį rašytojui areštuoti. Tai sužinojęs Defo ėmė slapstytis. „Gazetoje" buvo paskelbtas atsišaukimas, siūlantis atlyginti už jo suradimą: „Jis — vidutinio amžiaus, liesas vyras, maždaug keturiasdešimties metų, rusvo gymio, kaštoniniais plaukais, bet nešioja peruką; kumpa nosis, atsikišęs smakras, pilkos akys, o prie burnos didžiulis apgamas; gimęs Londone, daugelį metų buvo kojinių agentas Frymen Jarde Kornhile, o dabar — plytų ir čerpių įmonės savininkas netoli Tilberio forto Esekse". Už įskundimą, teikiantį galimybę areštuoti, buvo siūlomas penkiasdešimties svarų atlyginimas. Po keleto dienų pamfleto egzemplioriai buvo konfiskuoti spaustuvėje. „Trumpiausias būdas" buvo paskelbtas maištingu leidiniu ir budeliui įsakyta jį sudeginti. Tuo tarpu Defo buvo tebeieškomas. Spikeris Harlis pranešė iždo saugotojui Godolfinui, kad „vyriausybės labui besąlygiškai būtina" surasti ir nubausti autorių. O Defo nebuvo bailys. Jaunasis trikotažininkas, kadaise išdrįsęs kovoti už Monmetą, nebuvo bailys. „Legiono priminimo" autorius, drąsiai įžengęs į Bendruomenių rūmus su peticija, negalėjo būti bailys. Literatas, nenusižeminęs prieš naująją karalienę, bet išdrįsęs parašyti „Trumpiausią būdą", iš tiesų nebuvo

bailys. Tačiau, išvydus šiurpų kalėjimo ir gėdos stulpo vaizdą, Defo narsumas, matyt, laikinai jį apleido. Jis gerai žinojo, kad kalėjimas galėjo būti bausmė ligi gyvos galvos, kad gėdos stulpas galėjo būti toks lemtingas kaip kartuvės ar net baisiau. Geriausiu atveju žlugs jo verslas, žlugs šeima. Šio šiurpaus reginio akivaizdoje jis užgniaužė išdidumą ir prašė pasigailėti spikerį Harlį, valstybės sekretorių Notingamą: „Kalėjimas, gėdos stulpas ir visa kita, kuomi man taip daug grasinta, įtikino mane, jog man trūksta pasyvaus narsumo, todėl ateityje niekada nesijausiu įžeistas, jei mane pavadins bailiu". Iš tikrųjų jam trūko pasyvaus narsumo, bet aktyvaus — niekada, ir maldaudamas karalienės pasigailėjimo, jis pasiūlė karines paslaugas be atlyginimo Nyderlandų kavalerijoje: „Nėra abejonės, milorde, jog kur kas labiau norėčiau mirti dėl jos tenai nei kalėjime". Bet viskas veltui. Jo prašymai buvo atmesti. Prie jo prašymų prisidėjo ir jo žmona, vargšelė, daug iškentėjusi, visada ištikima Meri. Ji veržte įsiveržė pas Notingamo grafą, bet iš jo tepelnė pasiūlymą priimti kyšį už savo vyro slėptuvės išdavimą. Nereikia nė sakyti, kad ji tatai atmetė.

Defo slapstėsi keturis su puse mėnesio. Sykį jį kažkas atpažino Hekni Fildze, tačiau išsitraukęs kardą jis paklupdė tą žmogų ir liepė prisiekti, „kad dar kartą susitikęs užsimerktų ir palauktų, kol jis nutols per pusę mylios". Sugauti jį buvo tik laiko klausimas. Gegužės 20 dieną jis buvo surastas vieno prancūzo audėjo namuose. Tučtuojau buvo nugabentas į Niugeito kalėjimą ir ten gulėdamas mąstė apie savo likimą. Prieš jį šmėkšojo juoda ateitis. Dienos ir ilgos naktys vos vos vilkosi. Teismas įvyko liepos mėnesį. Jis buvo nuteistas triskart stovėti prie gėdos stulpo, užmokėti dviejų šimtų markių baudą, sėdėti kalėjime, kiek malonės jos didenybė ir rasti laiduotojus, kurie užtikrintų jo gerą elgesį per būsimus septynerius metus po paleidimo. Toriai troško ne tik „Trumpiausio būdo", bet ir „Varguolio prašymo", „Grynakraujo anglo" ir dar vieno radikalaus pamfleto — „Papročių patobulinimas" — autoriaus gyvybės. Jie troško jo gyvybės ir dabar turėjo ją savo rankose. Nuosprendis buvo negailestingas. Bet juk Defo — pavojingas žmogus, puritonų inteligentas, aukš-

tuomenės ir dvasininkijos priešas, vigas, kaip manoma, lygiateisiškumo — jeigu ne revoliucijos — šalininkas. Šalin jį! Į kalėjimą! Prie gėdos stulpo! Sugniuždyti jo dvasią, kad pabūgtų ir kiti puritonų inteligentai, sumanę pasekti jo pavyzdžiu! Per visą 1703 metų vasarą Defo kamavosi Niugeito kalėjime. Draugai išbandė visas priemones, norėdami išvaduoti nuo žiauraus kankinimo prie gėdos stulpo. Kalėjime jį aplankė kvakeris Viljamas Penas. Taip pat ir „niūrusis" Notingamas, kuris bandė — veltui — prikalbėti jį atskleisti olando Vilhelmo ir vigų partijos paslaptis. Liepos mėnesį jis buvo nugabentas į Vindzorą kryžminei apklausai. Bet niekas, pradedant karaliaus šeimos nariais ir baigiant žemesniais, neišgavo jokios vertingos informacijos iš maištingojo pamfletisto. Taigi Danieliui Defo beliko tik gėdos stulpas.

Gėdos stulpas buvo. Paskutines tris liepos dienas Defo stovėjo prie gėdos stulpo karštyje ir lietuje, minios akivaizdoje. Jo galva, rankos buvo įspraustos į medinį kankinimo įrenginį. Apačioj stumdėsi didžiulė žiūrovų minia. Įdomu, ką jie man darys, galvojo jis, žvelgdamas žemyn nuo savo pakylos ant gėdingosios tribūnos. Ar apsvaidys supuvusiais kiaušiniais ir smirdančia žuvim, kaip buvo įpratę mėtyti į kalinius tokioje nelaimingoje padėtyje? Iš tiesų nusižengėlis prie gėdos stulpo buvo laikomas laimingu, jei jam pavykdavo išgelbėti gyvybę nuo pasipylusio plytgalių ir akmenų lietaus. Bet tomis liepos dienomis, kai Defo tenai stovėjo, įvyko nuostabus dalykas. Minia, Londono minia, užuot tyčiojusis iš jo, šaukė jam valio. Šaukė valio ir gėrė į jo sveikatą alų iš bokalų ir vyną iš taurių, o dailiosios gėlininkės apipynė jo gėdos stulpą gėlėmis. „Grynakraujo anglo" ir „Varguolio prašymo" autorius buvo visų numylėtinis, ir valdžia išsigandusi pamatė, kad pastatymas prie gėdos stulpo jam — ne proga būti pažemintam, o išaukštintam. Aplink bausmės vietą susirinko gerbėjų būrys ir platino tarp žiūrovų jo pamfletus. Čia buvo paranku juos pardavinėti. Pasak kalbų, kiekvienos dienos pabaigoje, jį atrišus, minia „sveikinimo šūksniais nulydėdavo jį žemyn nuo medinės bausmės pakylos, tarsi jis būtų buvęs Ciceronas, pasakęs tenai puikią prakalbą, o ne ten išstatytas ir pasmerktas Katilina". Pirmąsyk jis stovėjo

prie gėdos stulpo priešais Karališkąją biržą Kornhile; kitą dieną — netoli kanalo Čipsaide ir galiausiai prie Templio, kur vykdavo nepaprastai džiaugsmingi reginiai. Defo tikra to žodžio prasme nugalėjo savo priešus...

Nugalėjo, nes žmonės, pažįstantys jį iš raštų, laikė jį savo gynėju. Jie žavėjosi jo neįbauginama narsa. Tačiau nėra abejonės, kad jo populiarumą padidino laiku išleistas „Himnas gėdos stulpui" — nuostabi invektyva, kurią jis parašė kalėjime, laukdamas nuosprendžio įvykdymo, ir taip patvarkė, kad ji būtų pardavinėjama gretimose gatvėse gėdos stulpo papėdėje, kai jis tenai stovėjo. Iš tiesų, pamačius, jog nėra vilties išvengti baisaus nuosprendžio, jo išdidumas ir narsa sutvirtino vienas kitą. Jis sutelkė visą nepalenkiamą energiją ir neišsenkamą išradingumą — savo įgimtas savybes. Tegu vyriausybė jį baudžia, nors ir neteisingai! Tegu kankina, pastatydama prie gėdos stulpo! Tegu daro ką nori! Jis, Danielis Defo, skvairas, išdidus anglas protestantas, niekada nenusilenks — niekada nenutils! „Himnas gėdos stulpui" išreiškia jo nepaklusnumą. Jame Defo ne tik pareiškia, kad jam skirtas nuosprendis neteisingas, bet ir nurodo vyriausybei tinkamesnius jos žiaurumams objektus. Kas turėtų stovėti prie gėdos stulpo? Pasak jo, čia turėtų stovėti nevykėliai karo vadai, valdžios grobikai politikai, pinigų kaupikai finansininkai, sukčiai biržos makleriai ir spekuliantai, ištvirkę puošeivos, bjaurūs advokatai ir teisėjai, fanatikai jakobitai, girtuokliai kunigai ir žemvaldžiai, kurie plėšia vargšus, idant pasistatydintų rūmus — štai kas turėtų stovėti prie gėdos stulpo.

Sveika, tamsi valdžios mašina!
Vaizduotei baust tave težino.

Šitaip Defo kreipiasi į gėdos stulpą, prieš pradėdamas plakti kaltus Anglijos valdytojus. Tik paklausykit, kaip jis bara sukčius Sičio finansininkus:

Plasnok sparnais mediniais, girgždink vyrius
Ir sveikinki veiklos didžiausius vyrus!
Kurie sukėlė apmaudą tautos,
Skandalą vyriausybės nekaltos!
Visus tuos biržos maklerius, verteivas,

Su tūkstančiais juos remiančių prekeivų,
Kurie šokdina bankus ir bendroves,
O neklusnius sužlugdo, remt paliovę!
Vertė tikroji biržų ir vieta
Jų popieriuose skaičiais išreikšta;
Ar kainos kris žemyn, ar šoks į viršų,
Priklauso vien nuo tų lošėjų biržos!
Tegu ant tavo pakylos jie žengia
Su pluoštais akcijų, skrandinėm apsirengę!
Ir užrašyk, kad čia turės jie kęsti,
Kol mums paaiškinti galės
Gudrybę akcijų mįslės,—
Kodėl jos krinta, kai prekyba klesti,
Ir vėl pakyla, kai laivai nuskęsta?

Taigi Sičio finansininkai kur kas labiau negu jis tiko gėdos stulpui. (Jis pasmerkė juos dar prieš dvejus metus pamflete „Atskleista biržos maklerių niekšybė".) Taip pat ir greit pralobę kapitalistai, prabangiai gyvenantys sunkiai triūsiančių darbininkų sąskaita:

Visus, kas plėšia valdišką aruodą,
Lemtis į tavo glėbį teįduoda!
Lai turtai, kuriuos grobė iš valdžios,
Negelbsti jų nuo gėdos ir kančios!
Visų, kurie pradžioj gyvenę skurdžiai,
Nežinomais keliais nūn tapo turčiais!
Kas susikrovė kalnus pinigų
Iš menko darbo ir kuklių algų!
Kas rūmus prašmatnius statyt įninka,
Kad jie apgintų vagį — šeimininką.
Kas fontanus įrengia, parkus plečia,
Kur ydos ir paleistuvystė veši;
Kur lėbavimai, puotos nesibaigia,
Kur skonis prastas, prabanga — besaikė.
Sakyk jiems, kad Mene Tekel ant sienos!
Kad kas visiems priklauso, švaisto vienas!

Taip poema pompastiškomis, nesklandžiomis eilėmis, tačiau tuo pat metu pasižymėdama orumu ir sąmoju, žengia tolyn savo siaubingu keliu, kol pasiekia provokuojančią pabaigą — kaltinimą valdžios žmonėms:

Sakyk, kad amžiaus gėda tie
Pastatę jį čionai!
Jie neįrodė jo kaltės,
Nežino, kur jinai!

* * *

Taigi tiek apie gėdos stulpą ir apie „Himną gėdos stulpui". Šiaip ar taip, Defo buvo grąžintas į Niugeitą ir sėdėjo kalėjime „kol malonės jos didenybė". Čia, saulės neapšviestame kalėjime, greit bėgo vasaros dienos, virsdamos savaitėmis. Savaime aišku, kad su Defo buvo elgiamasi ne kaip su paprastu kaliniu. Per visą XVIII amžių Anglijos kalėjimai buvo nacionalinė gėda. Nebuvo kaip reikiant atskiriamos lytys, nebuvo tinkamai skirstomi nusikaltimai. Politiniai kaliniai ir prostitutės buvo drauge su vagimis ir žmogžudžiais. Buvo paplitusi liga, vadinama kalėjimo negalia. Moterys nuolat pastodavo. Kalėjimo prižiūrėtojai mirtinai nukamuodavo skolininkus, norėdami išpešti iš jų arbatpinigių. Kapelionai paprastai būdavo girti. Dažnai būdavo vykdomos mirties bausmės; vagystė tais laikais buvo didžiausias nusikaltimas. Tačiau Defo tikriausiai turėjo atskirą celę, ir iš jo nebuvo atimta — vyriausybė nedrįso atimti — teisė rašyti ir spausdinti. Būdamas Niugeite, jis surinko savo raštus, pavadindamas „Tikras „Grynakraujo anglo" autoriaus raštų rinkinys" — tai pirmoji jo veikalų rinktinė. Nepaisant to, Defo nesibodėjo vagių, plėšikų, klastotojų, pinigų padirbinėtojų ir piratų draugija. Jis neniekino dailių prostitučių kompanijos. Kalėjimas kur kas mažiau įkyrėjo Defo, negu, tarkim, būtų įkyrėjęs kitokio charakterio žmogui, pavyzdžiui, Sviftui arba Adisonui. Nors ir kaip garsiai jis apraudojo keistą permainą, dėl kurios per keletą mėnesių karaliaus kabinetas jam pasikeitė į kalinio celę, Mintas, manding, neklysta sakydamas, kad Defo buvo toks pat laimingas Niugeite kaip ir Vaithole. Šiaip ar taip, jis gerai išnaudojo laiką. Daug malonių valandų praleido, klausydamasis nuotykingų kalėjimo draugų pasakojimų. Jis negalėjo nesižavėti šių žmonių narsa, ir ne tik žavėjosi, bet ir savotiškai juos pamilo. Kaip tik jo

patirtis Niugeite kartu su ankstesne patirtimi Baltųjų vienuolių vienuolyne pateikė jam daugybę vaizdų, žmonių ir netgi siužetų, kuriuos jis vėliau panaudojo „Molė Flanders", „Pulkininkas Džekas" ir kituose realistiniuose romanuose. Kaip tik Niugeite praleistas laikas padarė jį, pasak Sent Džono Gogarčio, „pirmuoju kalėjimų reformuotoju".

Bet lėtai slenkant dienoms, Defo vis labiau vargino kalėjimas. Jo čerpių įmonė Tilberyje pamažu žlugo. Žmona ir septyni vaikai buvo beviltiškoje padėtyje. Jis norėjo būti laisvas ir veikti. Kaip sutrumpinti įkalinimą? Jis žinojo tik vieną būdą — susitaikyti su kokiu nors svarbiu vyriausybės nariu, pasiūlant reikšmingas paslaugas. Mažesnės kainos už laisvę nėra. Nežinia kiek truksiančio įkalinimo akivaizdoje jis buvo pasirengęs mokėti šią kainą. Prašė Notingamo grafą, tačiau — veltui. Tuomet kreipėsi į Robertą Harlį, kylančią figūrą Anglijos politikoje. Harlio asmenyje jam buvo lemta netrukus rasti reikalingą globėją. Harlis buvo gudrus. Geriau negu kas kitas parlamente jis įvertino puikius Defo sugebėjimus. Jis taip pat suprato, kad Defo gali būti labai pavojingas priešas ir ne mažiau vertingas draugas, jeigu jo sugebėjimai bus palenkti vyriausybės pusėn. Todėl parašė Godolfinui, valstybės iždo saugotojui. Defo esąs labai prislėgtas dėl elgesio su juo Niugeite ir norįs tarnauti karalienei. Jeigu jo baudą apmokės karalienės dosnumas, „jis gali padaryti paslaugą, o tai galbūt jį labiau saistys nei vėlesni apdovanojimai ir labiau privers paklusti įsipareigojimui". Paskui nusiuntė žinią žodžiu pasodintajam pamfletistui: „Teikitės paklausti to džentelmeno, kuo aš galiu jam padėti?" Defo širdis suplastėjo, bet jis atsakė mįslingai: „Milorde, norėčiau atgauti regėjimą". Praėjo šiek tiek laiko. Reikėjo įtikinti karalienę, kad jos pačios labui reikia atleisti šį disenterį nuo likusios bausmės. Į ją kreipėsi Godolfinas. Defo, pasak jo, šiuo metu esąs populiariausias žmogus šalyje. Visąlaik pasirodą nauji jo „Himno gėdos stulpui" leidimai. Karalienė Ona, torių ir aukštosios bažnyčios atstovė, buvo podagros surakinta, užsispyrusi, bukaprotė moterėlė, nenorinti rodyti meilės radikalams nonkonformistams, ypač tokiam paprastam prekybininkui kaip Defo. Bet laikai, kai karaliai galėjo nusispjauti į viešąją nuomonę, jau buvo praėję;

nieko kito neliko, kaip sutikti paleisti tą įžūlėlį. Taigi penkis mėnesius išsėdėjęs kalėjime, Defo išėjo iš Niugeito kaip laisvas žmogus.

* * *

Laisvas žmogus — bet ar iš tikrųjų? Tai dar klausimas. Defo buvo paleistas Harlio pastangų dėka. Greit jis gavo iš Harlio paskyrimą, kitaip sakant pensiją. Jis turėjo keliauti po Angliją ir teikti žinias Harliui. Turėjo leisti ir tvarkyti Harlio finansuojamą laikraštį. O kokiomis sąlygomis? Štai koks klausimas. Ar jam buvo suteikta laisvė rašyti kaip nori, ar jis — tam tikra prasme — turėjo klausyti Harlio nurodymų? Ar Defo iš tikrųjų buvo laisvas žmogus? Į šį klausimą kol kas dar nebuvo atsakyta. Aišku, kad Defo išėjo iš Niugeito kalėjimo blaivesnis — ir daug kuo įsipareigojęs Robertui Harliui. Ar jis suprato, kur šis įsipareigojimas — nejučia, bet neišvengiamai — jį nuves? O jeigu ir suprato? Žmogus turi gyventi! Prisiminkim Defo padėtį 1703 metų lapkritį. Jis turėjo išlaikyti žmoną ir septynis vaikus, Tilberio įmonė buvo žlugusi, dar visai neseniai jis sėdėjo kalėjime. Jam mirtinai reikėjo svarų, šilingų ir pensų. Jis jokiu būdu negalėjo riesti nosies prieš Harlio pasiūlymą, nepaisant jokių sąlygų. Be to, prisiminkim Defo prigimtį. Kaip ir jo herojai bei herojės, kaip pulkininkai Džekai, Molės ir Kruzai, jis visąlaik siekė naudos, buvo pasinešęs į nuotykius, troško prasimušti į žmones — jei tik įmanoma, kaupti turtus visų priimtu kapitalistiniu būdu. Po Niugeito Defo elgesys paprasčiausiai gali būti laikomas oportunistišku. Bet vėlei prisiminkim Defo politines pažiūras, ir jo elgesį bus galima paaiškinti kitaip. Defo buvo principingas žmogus, bet ne partijos narys. „Aš visada maniau, kad vienintelė ir svarbiausia politikos taisyklė, galinti padaryti mūsų tautą laimingą, yra tokia: vyriausybė apskritai turėtų būti nepartinė,— rašo jis „Apžvalgoje". — Valstybės veikėjai yra tautos globėjai. Jų reikalas — ne skaldyti, dalyti tautą į partijas ir įtraukti grupuotes į kautynes viena prieš kitą. Jų darbas turėtų būti — sklaidyti ir skirstyti partijas kaip kokį jaukalą ir

palaikyti pusiausvyrą tarp ginčytinų tautos interesų taip rūpestingai, kaip pilietinę taiką".

Nėra pagrindo abejoti šių Defo žodžių nuoširdumu. Jis niekada nebuvo vigas ir nepriklausė vigams, jis buvo radikalas, gerokai kairesnis negu vigų partija. Nuo to laiko, kai Kromvelis sušaudė levelerius Berforde, tokios kaip jo pažiūros nebuvo atstovaujamos parlamente. Vigų karalius Vilhelmas nebuvo uolus partijos narys, taip pat ir Harlis. Nors ir labai nuvertintume Defo motyvus, sutinkant dirbti Harliui, turėsime pripažinti, kad jis iš tikrųjų neišdavė nė vieno politinio principo. Jo principai buvo: religinė tolerancija, prekyba ir britų interesai pasaulyje. Defo instinktyviai nemėgo sektų ir grupuočių savavaliavimo daugiausia dėl to, kad jam atrodė, jog kraštutinis sektų ir partijų uolumas nuolat kertasi su šalies interesais. Abi partijos palaikė kapitalizmą, jų neskyrė jokie esminiai politiniai ar ekonominiai teiginiai. Kovos tarp vigų ir torių buvo tik tariamos. Karalienės Onos amžiuje už partijų aistrų ir politinių manevrų slėpėsi sektantiškumas; besivaržančių partijų struktūra buvo sudaryta tikėjimo pagrindu, pasak Treveljano, „bjaurėjimasis kaimyno religijos kvapu buvo, manding, viešpataujanti žmogaus, kaip politinio gyvulio, aistra". Defo manė, kad visa šita įsivaizduojama kova, visi tie kivirčai dėl valdžios ir vietos yra nežmoniškai atgrasūs. Taip iš dalies manė ir Harlis. Harliui daugiau rūpėjo knygos — ir butelis — negu kasdieniniai politikos reikalai. Pridėję prie Defo politinių įsitikinimų nuotaikas, būdingas persekiojamam ir vienišam žmogui, pateisinsime jo politinį nepastovumą ir, kas svarbiau, prisirišimo — tikrų tikriausio prisirišimo,— kurį jis pajuto Harliui, paslaptį. Defo buvo disenteris, o Harlis — toris, bet jie abu nepasitikėjo partijai atsidavusiais draugais tiek dėl savo plačių pažiūrų, tiek ir dėl savo slapto, vylingo veiklos būdo.

* * *

Tačiau prieš aptariant Defo veiklą Roberto Harlio tarnyboje ir „Apžvalgoje", reikia paminėti neprilystamą ir negirdėtą mūsų salos istorijoje Didžiąją audrą, dvi lapkričio dienas netrukus po Defo paleidimo iš Niugeito siau-

tėjusią Lamanše ir Pietų Anglijoje. Ji svarbi tuo, kad suteikė Defo siužetą pirmam apgalvotam aprašomosios žurnalistikos reportažui. Jis galutinai įtvirtino jo žurnalistinę karjerą. Dar daugiau. „Audra" — tai pirmas apgalvotas žurnalistinis tyrinėjimas anglų kalba. Todėl jis yra ypatingai svarbus. Audros metu Defo buvo Londone ir aprašo, kaip einant namo jo vos neužmušė krintantys mūro gabalai; taip pat aprašo, kaip sėdėjo namie gatvėms užvirtus griuvėsiais, kaip pastebėjo, kad barometras labai žemai nukritęs, ir pagalvojo, „jog vaikai žaisdami sugadino vamzdelį"; kaip dieną naktį stūgavo vėjas, su trenksmu griuvo pastatai ir jo paties namas drebėjo ligi pat pamatų. Praėjus audrai, jis ėmė rinkti duomenis, norėdamas įvertinti Sičiui padarytą žalą. Taip atsirado „Audra". Ši ištrauka rodo, kaip paprastai ir objektyviai jis dėsto mintis.

„Taigi čia negaliu nepaminėti, jog buvo itin atkreiptas dėmesys į Dilo miestiečius, kurie smerkiami, ir be abejo, visiškai pagrįstai, dėl nepaprasto žiaurumo, nesirūpinant išgelbėti daugybės nelaimingųjų gyvybę; pastarieji, pakibę ant laivų stiebų ir virvių arba plūduriuodami ant sudužusio laivo skeveldrų, nuslūgus potvyniui atsidūrė Gudvin Sendzo pakrantėje. Be abejo, buvo liūdnas reginys, matant, kaip vargšai jūreiviai puldinėja šen ir ten po smėlį, stebint jų povyzas, ženklus, kuriais šaukėsi pagalbos ir kuriuos net ir be žiūronų lengvai buvo galima įžiūrėti nuo kranto. Čia jie galėjo keletą valandų atsikvėpti, bet neturėjo nei tikro poilsio, nei vilties išlikti gyvi, nes buvo tikri, jog slūgstant potvyniui visi bus nuplauti į kitą pasaulį. Pasak gandų, keletas valčių priplaukė visai arti, ieškodamos lobio, naršydamos grobio, bet niekas nesirūpino šių bedalių likimu. Vis dėlto norėčiau įterpti tai, ką išgirdau iš patikimų lūpų, vieno šio miesto gyventojo labui; jo humaniškumą verta prisiminti, ir man malonu, kad turiu galimybę deramai įvertinti tokios geros širdies žmogų, kokių taip maža šiame mieste. Tai misteris Tomas Pauelas, Dilo gyventojas, iš profesijos gatavų drabužių prekijas, tuo metu miesto meras. Nėra reikalo čia ilgiau apsistoti prie šio asmens charakterio, išskyrus tai, kas paaiškės iš pateikto aprašymo, nes pavadindamas jį geros širdies ir narsiu žmogumi, mažai ką begaliu pridurti, norėdamas paskatinti skaitytoją

pagerbti jo asmenybę ir atminimą. Nors šiaip esu visiškai nepažįstamas su juo, tačiau jaučiuosi labai patenkintas, galėdamas palikti ainiams ataskaitą apie jo elgesį kaip pavyzdį, kuriuo galėtų sekti visi geri krikščionys panašiomis aplinkybėmis. Apimtas gailesčio dėl šių bedalių, kuriuos išvydo paplūdimyje tokioje pasigailėtinoje padėtyje, pirmiausia jis kreipėsi į muitinės tarnautojus, prašydamas padėti valtimis ir žmonėmis, idant išgelbėjus kiek įmanoma daugiau gyvybių; muitinės darbuotojai šiurkščiai atsisakė pasiųsti žmones ir duoti valtis. Pasipiktinęs nežmonišku muitinės tarnautojų elgesiu, jis sušaukia gyventojus ir, pamatęs, kad kai kurie paprasti žmoneliai labiau nei įprasta sujaudinti savo žemiečių nelaimės ir, kaip jam atrodė, buvo šiek tiek linkę rizikuoti, visiems bendrai pasiūlo, jog tiems, kurie išdrįs rizikuoti, iš savo kišenės užmokės po penkis šilingus už kiekvieno išgelbėto žmogaus gyvybę; išgirdę šį pasiūlymą, keletas pasižada plaukti, jeigu jis parūpins valtis. Paaiškėjus svarbiausiam dalykui, kad jis sužadino žmonių norą, su jų pagalba jis per jėgą išplėšė muitinės valtis, nors ir žinojo, jog negalės pasiteisinti ir galbūt turės nemalonumų, ypač jei jas pražudys, turės dar ir užmokėti, tačiau pasiryžo verčiau rizikuoti, negu statyti į pavojų savo planą išgelbėti daugelio vargšų gyvybę; surinkęs savo laive stiprių vyrų įgulą, jis atėmė dar keletą valčių iš asmenų, kurie jomis naudojosi tik grobti ir plėšti, neatsižvelgdami į vargšų nelaimę. Šitaip surinkęs vyrus ir valtis, jis išsiuntė juos ir tokiu būdu atgabeno į krantą daugiau kaip du šimtus žmonių, kurių gyvybė po keleto minučių būtų buvusi neišvengiamai prarasta. Tuo dar nesibaigė jo rūpestis, nes potvyniui pakilus, kai buvo per vėlu dar kartą plaukti, o visus, kas liko, prarijo siautėjanti jūra, jis ėmė rūpintis, kaip padėti nelaimingiesiems, kurie buvo išgelbėti ir vos nenumirė iš alkio ir šalčio ir dabar buvo nuogi ir išbadėję. Pirmiausia dėl sergančių ir sužalotų jūrininkų jis kreipėsi į karalienės įgaliotinį, bet šis nedavė jiems nė po vieną pensą, todėl savo sąskaita meras aprūpino juos mėsa, gėrimu bei būstu. Kitą dieną keletas jų mirė, nes nepakeliamos kančios palaužė dvasią, ir šiuos jis taip pat turėjo palaidoti savo sąskaita, nes įgaliotinis ir dabar atsisakė išmokėti nors po vieną pensą. Atsigavę

vargšeliai, lydimi mero, vėl kreipėsi į įgaliotinį, prašydami pinigų padėti nusigauti į Londoną, bet jis atsakė neturįs nurodymų ir nieko neišmokėsiąs. Tuomet meras davė jiems kiek reikia pinigų nuvykti į Greivsendą. Lygiai taip pat atvirai norėčiau pasakyti, kad vyriausybė atsiuntė jam padėką ir, kaip ir derėjo, grąžino pinigus, bet čia, kiek man žinoma, jis susidūrė su didelėmis kliūtimis ir trukdymais, nors galiausiai, po ilgo lankymosi atitinkamose instancijose, mano žiniomis, jam buvo apmokėti pinigai ir nedidelė kompensacija už laiką, sugaištą juos išieškant".

* * *

Bet Defo, kaip žurnalisto, šlovė remiasi ne jo reportažu apie Didžiąją audrą. Jis pasižymėjo tuo, kad vienas leido laikraštį „Apžvalga", kuris ėjo devynerius metus. Kaip tik „Apžvalga" įamžino jį kaip anglų žurnalistikos pradininką. Čia buvo parašyti vieni geriausių jo darbų. Pirmieji numeriai pasirodė 1704 metų vasarį — praėjus šiek tiek daugiau negu trims mėnesiams po paleidimo iš Niugeito. „Apžvalga" egzistavo iš Harlio globos. Robertas Harlis buvo geraširdis, lėtas, mėgstąs išgerti valstybės veikėjas, globojęs autorius, rinkęs rankraščius (jo palikimas — Harlio kolekcija Britų muziejuje), supratęs laikraščių, kaip propagandos organų, reikšmę. Tiesą sakant, jis buvo pirmas anglų politinis lyderis, panaudojęs rašytojus per spaudą paveikti viešąją nuomonę. Be Defo, įvairiu metu jis panaudojo Sviftą, Metjų Prajerą ir Džoną Arbetnotą. Kiti politiniai lyderiai samdė kitus rašytojus,— taip buvo panaudoti Stilis ir Adisonas,— bet Harlis pradėjo pirmas, ir jo pamfletistai laimėjo žodžių kovą. Harlis greičiau nei jo kolegos ar varžovai suprato viešosios nuomonės santykį su politine valdžia porevoliucinėje Anglijoje. Treveljanas spėja, kad priežastis ta, jog pats Harlis buvo menkas oratorius parlamente. Kai 1704 metais prie Godolfino jis užėmė Notingamo vietą kaip vidaus ir užsienio reikalų ministras, tučtuojau ėmė rinkti žinias apie politinę nuomonę provincijoje ir ieškoti būdų paveikti tai nuomonei per spaudą. Danielio Defo asmenyje jis rado tinkamą stebėtoją, agentą ir žurnalistą. Defo — tai žmogus, kurį jis išgelbėjo iš įkali-

nimo, žmogus, kuris jam skolingas! Jis žaidė bankrutavusio ekskalinio dėkingumo jausmu, leisdamas suprasti, kad karalienė davė jam tarnybą. Bet tuo pat metu jis pasirūpino, kad Defo būtų nuo jo priklausomas — žadėjo daug, mokėjo mažai ir nedavė nuolatinio darbo. Savo ruožtu Defo buvo patenkintas dirbdamas Harliui. Jis norėjo rašyti — o tai buvo svarbiausia. Kadangi troškimas rašyti buvo stipriausias impulsas, norom nenorom turėjo kiek pasikeisti jo pirmykštis sąžiningumas ir nepriklausomumas. Bet Harlis davė jam plačias teises rašyti laisvai, taip kaip nori, ir galima patikėti Defo, kai jis vėliau gyrėsi, jog niekada nieko nerašęs prieš savo sąžinę. Jo ankstyvieji santykiai su Harliu buvo sąlygoti dėkingumo ir nuolankumo — plius šiek tiek baimės. Negalima užmiršti, kad Harlis ištraukė jį iš kalėjimo (ligi pat 1706 metų pabaigos jis priklausė nuo kreditorių malonės ir šie nuolat nedavė jam ramybės). Tuo pat metu Harlis nuolat užmiršdavo atsiųsti pinigus už slaptas paslaugas ir „Apžvalgą". Jog tai tiesa, matyti iš ilgos serijos laiškų, išspausdintų „Portlendo dokumentuose".

Tačiau laikui bėgant santykiai tarp jųdviejų pasikeitė. Ankstesnis kiek nužemintas tonas išnyksta iš Defo laiškų jo globėjui. Jis rašo kaip lygus lygiam. „Galėčiau jus pralinksminti istorijomis apie šiaurinės krašto dalies fanatiškumą",— džiugiai sako viename laiške. „Suvaidinau tikrą jūsų šnipą",— kikena kitame. Defo suvaidino svarbų vaidmenį tuo laikotarpiu, kai vyko susijungimas su Škotija; jis atliko reikšmingą paslaugą, aptardamas tokius klausimus kaip tolerancija ir prekyba — du labiausiai jį dominę dalykai — „Apžvalgos" puslapiuose. „Aišku, galimas daiktas, kad Defo veikė ministrą tiek, kiek ministras stengėsi priversti jį rašyti prieš savo sąžinę",— rašo Saderlendas. Dar 1704 metais Defo rašė Harliui, skatindamas daryti nepaprastai drąsius ir toli siekiančius pakeitimus politinėje raidoje. Jis norėjo, kad valstybės sekretorius būtų paverstas „Ministru pirmininku be nusiskundimų"; turėtų būti sudarytas vidinis kabinetas — „Kabinetai iš dešimties ar keturiolikos asmenų — siaubingas ir nenaudingas dalykas". (Šiuo ir daugeliu kitų atžvilgiu Defo nuomonė toli pralenkė jo laikus.)

Ilgainiui Harlis ir Defo pasidarė priklausomi vienas nuo kito. Bet tai dar ne visa jų santykių esmė. Jie buvo ne vien praktiški. Abu vyrai tapo tikrais draugais. Defo niekada nepamilo Harlio taip, kaip mylėjo karalių Vilhelmą, bet jautė jam tikrą prieraišumą. Jie turėjo daug bendrų bruožų. Defo buvo nepastovus ir paslaptingas žmogus. Toks buvo ir Harlis. Defo buvo tolerantiškų pažiūrų ir geros širdies. Toks buvo ir Harlis. Defo buvo išauklėtas puritoniškai. Taip pat ir Harlis. Bet tarp jų buvo štai koks skirtumas. Harlis buvo galingas ir įtakingas valstybės veikėjas, bet nevalyvas ir netvarkingas rašytojas. Defo buvo neišsimokėjęs skolininkas — ir genialus rašytojas. Štai šis skirtumas ir sutvirtino jų sąjungą. Harlis, prastai kalbantis ir nemokantis rašyti valstybės veikėjas, panaudojo genialų žurnalistą, kad šis keliautų po Angliją ir teiktų žinias, o „Apžvalgoje" skelbtų nacionalinės vienybės idėją, kad būtų laimėtas karas. Defo tobulai įvykdė savo uždavinį. Tuomet, kai Europos kontinente didieji generolai — Malboras ir Vilaras — atmušinėjo didžiules kariuomenes, kai buvo kovojami galingi mūšiai — Blenheimas, Ramilis ir kiti,— kai prancūzai buvo atmušti nuo Dunojaus ir Po atgal į savo žemes, Danielis Defo, pasivadinęs kitu vardu, jodinėjo po Angliją ir vogčia susitikinėjo su valstybės sekretoriumi. Jis keliavo paslapčia — iš Koventrio į Ekseterį, iš Liverpulio į Batą — kartais vienas, o kartais — su bendrakeleiviu. Kur tik nuvykęs užmegzdavo ryšius, kalbėdavosi su vietiniais vigų vadais, lankydavosi kavinėse, mugėse, turguose, sekmadieniais užsukdavo į disenterių koplyčią; ir visąlaik stebėjo savo reikalais užsiėmusius žmones, visur uoliai rinko žinias ir nuomones, kaip bitė renka medų. Vakarais užbaigęs kelionę, pranešdavo Harliui apie žmonių nusiteikimą. Jis keliaudavo paslapčia, nes buvo nepopuliarus tiek visose bažnytinėse, tiek valstybinėse partijose, todėl Harlis nenorėjo jo laikyti viešai. Jis pasidarė (Treveljano žodžiais tariant) Harlio Penktadienis ir liko juo ilgus metus, nors per tą laiką pasikeitė daug aplinkybių. Jis tiksliai teikdavo žinias Harliui įvairiais klausimais, ypač apie aukštųjų torių pareigūnų elgesį, pranešdamas savo šeimininkui, kad šie aktyviai veikia prieš vyriausybę. (Šis faktas padėjo atitolinti Harlį nuo jo senų pažinčių su

aukštaisiais toriais.) Nors tikroji Defo ir jo šeimininko pavardė buvo slepiama, torių skvairai nujautė, kad šis paslaptingas žmogus vykdo kažkokį svarbų politinį reikalą — argi jis nebendrauja atvirai su disenteriais? Defo, be abejo, įsigijo priešų. Beri Sen Edmendze jam buvo grasinama areštu už šmeižtą; Veimute turėjo nemalonumų, kai Harlio jam siųstas laiškas pateko ne į tas rankas; Kreditone įtarus pareigūnas pagrasino užverbuosiąs jį į kariuomenę; dar kažkur grėsė būti išplaktam. Kartais turėjo gintis Harlio „leidimu". Bet jis ir toliau raižė Angliją, keliaudamas sekimo tikslais: per dieną jodavo sau vienas, o vakare teikdavo žinias Harliui. Vien tik per dvi išvykas (1704 ir 1705 metais) Defo sukorė daugiau kaip tūkstantį mylių.

* * *

Keliaudamas po kraštą, Defo visą laiką rašė „Apžvalgą". Vienas pats triskart per savaitę išleisdavo naują laikraščio numerį. Vienas pats, nes Defo buvo ir vedamųjų autorius, ir redaktorius, ir reikalų tvarkytojas — viskas iškart. Pradžioje „Apžvalga" buvo savaitraštis, bet gana greit buvo pradėta leisti triskart per savaitę. Galutinis jos pavidalas — keturi lapo ketvirtadalio puslapiai, išspausdinti smulkiu šriftu, dviem stulpeliais, ir buvo pardavinėjama po vieną pensą. Ji ėjo nuo 1704 ligi 1713 metų, ir devyniuose jos tomuose galima rasti geriausių Defo gyvenimo metų kasdienines mintis. Laikraštis buvo skirtas politikai, naujienoms ir prekybai, bet turėjo ir linksmesnę pusę, kurią „žmonės turėjo skaityti su malonumu". „Po rimtų dalykų kiekvieno laikraščio pabaigoje pateiksime šį bei tą pasismaginimui, jei tik kas nors įvyks, kas gali pralinksminti pasaulį; nepaisant to, ar draugui ar priešui, vienai partijai ar kitai,— jei tik įvyks toks skandalingas dalykas, kurį reikia papeikti, pasaulis išvys jį čionai". (Ši „Apžvalgos" laikraščio sekcija, pavadinta „*Mercure Scandale*, savaitės Nesąmonių, Įžūlybių, Ydų ir Paleistuvysčių istorija", vėliau sudarė atskirą leidinį — „Mažoji apžvalga".) Nenuostabu, kad „Apžvalga" turėjo pasisekimą. Defo buvo apsigimęs žurnalistas ir sugebėjo ne tik

linksminti, bet ir mokyti skaitytojus. Bet pagrindinė laikraščio dalis, žinia, buvo rimta. Ji buvo skirta mokyti ir tobulinti visuomenei. Paprasti laikraščiai pateikdavo žinias su nedideliais komentarais, o „Apžvalga" plačiai komentuodavo nedideles žinias. Tuomet nieko panašaus dar nebuvo. Žinoma, laikraščių buvo (įskaitant ir vieną dienraštį, pradėtą leisti 1704 metais), bet tik du, panašūs į „Apžvalgą": vigų „Stebėtojas" ir aukštųjų torių „Pakartojimas" — abu labai tūžmingi ir literatūriniu požiūriu beverčiai. Defo pasiūlė rimtiems, pažangiai nusiteikusiems piliečiams, lankantiems karalienės Onos laikų kavines, kažką kitokio. „Apžvalga" prigijo. Jos straipsniai buvo plačiai skaitomi ir aptarinėjami. Ja sekė „Plepys" ir „Žiūrovas", tačiau būdama satyriškesnė ir dalykiškesnė negu šie laikraščiai, ji geriau atitiko besikeičiančios mados poreikius. Ir ligi šiol nėra buvę nieko panašaus į „Apžvalgą". Rašydamas neapsakomai puikia maniera ir gyvu stiliumi, Defo aprėpė visas įmanomas temas: karą, taiką, religinę toleranciją, nacionalinę vienybę, prekybą, pramonę, darbą. Stebina vien tik įdėto fizinio darbo apimtis,— nekalbant apie dvasines pastangas,— nes kiekvieną žodį reikėjo parašyti ranka, su žąsies plunksna. Tuo pat metu, kai vieną po kito pyškino straipsnius „Apžvalgai", dažnai kokioj nors triukšmingoj, menkai apšviestoj kaimo smuklėj, prieš siųsdamas juos leidėjui į Londoną, Defo įtemptai rašė daugybę kitų pamfletų, poemų ir įvairiausių istorijų. Tik neišsenkamų sugebėjimų ir nenuilstamo darbingumo žmogus galėjo nuveikti tai, ką jis nuveikė. Reikalui esant, Defo rašydavo greit. Bet jis galėjo sparčiai rašyti todėl, kad aiškiai ir tvirtai mąstė ir visada tiksliai žinojo, ką nori pasakyti. Yra išlikęs vieno „Apžvalgos" numerio juodraštis, kuriame matyti tik du pataisymai. Krinta į akis tai, kad pirmuosiuose numeriuose stilius dar šiek tiek sukaustytas, bet numeris po numerio jo rašymo maniera darėsi vis laisvesnė. Nuolatinė praktika rašant „Apžvalgai" išugdė tą lengvą, lanksčią, ritmišką Defo prozą, kuri taip užtikrintai žengia per „Robinzono Kruzo", „Pulkininko Džeko" ir „Molės Flanders" puslapius.

„Apžvalgoje" Defo nepaprastai mokėjo sužadinti smalsumą. Jau pats pavadinimas buvo mažumą paradoksa-

lus — „Prancūzijos reikalų Apžvalga". Taip laikraštis buvo pavadintas iš pradžių. Kodėl Prancūzijos reikalų? — klausdavo žmonės. Ir kai netrukus jis nukrypo į Švedijos, Lenkijos ir Olandijos reikalus, o čia pat vėl aptardavo Anglijos reikalus, žmonės dar garsiau kartodavo šį klausimą ir prašydavo džentelmenų atkreipti į tai dėmesį. „Kaip menkai jūs tesuprantat mano sumanymą,— atšovė Defo. — Pakentėkit, kol užbaigsiu savo darbą, ir pamatysit, kad aš visada griežtai laikausi tos pačios temos, nors atrodytų, kad nuo jos nukrypstu. Nespręskit apie mane taip kaip sprendėt apie šv. Povilo katedrą, kol dar nebuvo uždengtas stogas. Aš ėmiausi aiškinti ne reikalus Prancūzijoje, o Prancūzijos reikalus, juk Prancūzijos reikalai — tai visos Europos reikalai. Tokia didelė prancūzų pinigų galia, toks išradingas jų elgesys, tokie siaubingi jų ginklai, kad jie gali priversti didžiausius Europos karalius padidinti jų įtaką ir galybę savo pačių kaina". Paradoksas vijo paradoksą. Defo plačiai kalbėjo apie nuostabią prancūzų tautos didybę, nepaprastą daugybę jų kariuomenės, nepaprastus iždo turtus, stebuklingą valdžios aparato vingrumą, kol pasigirdo prieš jį nukreiptas šauksmas, jog jam trūksta patriotiškumo. Ar mes nekariaujam su Prancūzija? Ar tik „Apžvalgos" redaktorius nėra prancūzų samdinys arba užsimaskavęs jakobitas? Šis šauksmas suteikė linksmajam paradokso meistrui progą, kurios jis tik ir laukė. Jis šoko ant savo kritikų. Pasak jo, jis ne tam nupiešęs prancūzų galybės žemėlapį, kad įbaugintų anglus. Priešingai. Jis anaiptol ne išdavikas, o dar ištikimesnis savo kraštui negu jo kritikai, nes nori atskleisti visuomenei gresiantį pavojų. Smerkti jį, kad išaiškino, kokia didelė prancūzų galia, tolygu elgtis kaip tiems romėnams, kurie išpjovė žąsis Kapitolijuje, nes jos pažadino juos iš miego. „Jei aš, kaip dora protestantų žąsis, per garsiai gagenau apie prancūzų galybę ir prikėliau iš miego savo šalį, tai prancūzai, jei galėtų, iš tikrųjų turėtų man perpjauti gerklę; bet skaudu, kad mano tėvynainiai, kuriems aš parodžiau pavojų ir kuriuos stengiausi pažadinti iš miego, užsipuola laiku atskleistą dalyką". „Apžvalga", pasak jo, buvo sumanyta tam, kad pateiktų tikrą visų Europos valstybių vidaus ir užsienio reikalų vaizdą, nupieštą „nešališka ir tikslia istorine plunksna". Defo savo

uždavinį taip apibūdino: puslapis po puslapio rašyti istoriją, kad pasaulis pamatytų, kaip ji tęsiasi.

Kai po metų pradėjo eiti antras tomas, žmonės pastebėjo, kad pavadinimas išplėstas, pridedant „... su kai kuriomis pastabomis apie vidaus reikalus". Trečiajame tome laikraštis galiausiai buvo pavadintas „Anglų tautos būklės apžvalga" ir toks pavadinimas liko, kol buvo paskelbtas unijos su Škotija aktas, kai žodis „anglų" buvo pakeistas „britų". Taip ir liko. Pradžioje būta sunkumų, laikraštis turėdavo užsidaryti dėl lėšų stokos, ir ne kartą apgailestaujant būdavo paskelbiamas „paskutinis" jo numeris. Tuomet pasirodydavo „koks nors džentelmenas" arba „labdaringas asmuo", ir laikraštis vis dėlto nenustodavo ėjęs (tai, žinoma, reiškė, kad Harlis, nors ir nenorom, skirdavo reikalingas lėšas jam palaikyti). Tačiau bėgant mėnesiams, jo įtaka didėjo, išaugo ir tiražas. Tikrai nežinoma, koks buvo faktiškas tiražas, ne ką pasakytų ir parduotų egzempliorių skaičius, nes vieną numerį vienoje kavinėje galėjo perskaityti koks keturiasdešimt ar penkiasdešimt asmenų. Bet žinoma, kad „Apžvalga" tapo populiariausiu Londono leidiniu. Defo ketino patraukti buržuazijos dėmesį — smulkių prekybininkų nonkonformistų, kurių psichologiją jis taip gerai pažinojo.

„Šalia Popo ir Adisono pasaulio,— rašo profesorius Dž. D. H. Kolis apie karalienės Onos valdymą,— buvo naujas buržuazinių papročių ir kultūros pasaulis, kuris net ir po 1688 metų, būdamas politiškai nereikšmingas, sparčiau formavosi į galingiausią tautos jėgą". Defo priklausė šiam pasauliui ir tapo jo šaukliu. Todėl „Apžvalgoje" daug vietos skiriama anglų prekybos klausimams. Naujieji buržuazijos skaitytojai buvo kur kas labiau suinteresuoti ekonomika negu tuščiais „Žiūrovo" ir „Plepio" rašinėliais ir visiškai pritarė Defo, kuris, atsakydamas kritikams, kodėl nesirūpinąs kalba ir gražia išraiška, pareiškė, jog rašydamas apie prekybą, nemato reikalo paisyti stiliaus moduliacijų ir meistriškumo — užtenka rašyti „aiškiai, lengvai, laisvai ir labai paprastai". Defo buvo ypač gerai pasiruošęs realistiškai traktuoti ekonomines problemas. Jis visą gyvenimą buvo prekybininkas arba susijęs su prekyba — nuo tų dienų, kai pradėjo stebėti, kaip tėvas

pjausto mėsą Kriplgeito mėsinėje. Jis gavo „naujovišką" išsilavinimą; keliavo po kitas šalis; pradėjo apačioje kaip trikotažininkas ir prasiskynė kelią į viršūnę kaip Sičio pirklys ir čerpių gamintojas. Jis puikiai nusimanė apie savo sritį. Buvo skaitęs visas į rankas patekusias knygas apie prekybą, o ryšiai su karaliumi Vilhelmu ir finansų specialistu Halifaksu atskleidė jam ekonominės veiklos pagrindus ir įtvirtino jo sąmonėje aiškius Anglijos ekonominės politikos principus. Visų savo kelionių metu jis stengėsi stebėti komercijos aplinkybes ir susitikti su prekybininkais. Būdamas Harlio patikėtiniu, turėjo galimybę susipažinti su prekybos statistikos duomenimis.

Defo buvo pripažintas vienu didžiausių pionierių ekonomikoje kaip ir daugelyje kitų sričių, kuriomis domėjosi. Jis septyniasdešimčia metų pralenkė Adamą Smitą, panaudodamas garsųjį posakį „tautų turtas". „Tautos galybė,— rašo jis,— dabar nebematuojama kaip kadaise narsumu, galantiškumu ir elgesiu. Tik tautų turtas padaro jas galingas". Tai ne vienintelis atvejis, kai Defo pavartoja šį posakį „Apžvalgoje". Pasaulis, kuriame jis užaugo, laikėsi senos kolonijinės sistemos ir ekonominės merkantilizmo doktrinos, tarsi jos sudarytų visko esmę. Bet Defo taip nemanė. Jis niekada besąlygiškai nelaikė, kad siauros merkantilistinės prekybos idėjos yra tokios nacionalinės reikšmės klausimas kaip karas. Jo neramus, savitas protas visąlaik stengėsi prasiskverbti už paradinio merkantilizmo, kuris buvo laikomas neginčijama jo laikų ekonomine tiesa. Jis ne tik stengėsi perdirbti šiek tiek sustingusias savo amžininkų pažiūras. „Apžvalgoje" jis be paliovos stengėsi ištirti „tą tamsią generolo Negosio[11] bedugnę, tą nematomą Paslaptį, *tą tik iš dalies pažįstamą daiktą*, vadinamą prekyba". Savo drąsiais samprotavimais jis dažnai numatė vėlesnių mąstytojų idėjas, netgi jų kalbą. Tačiau jam nebuvo leista įvykdyti savo sumanymo. Įvykiai spirte spirdavo — Harlis trukdydavo, liepdamas parašyti straipsnį tai apie rinkimus, tai apie uniją su Škotija, tai — vėliau — apie taiką (Defo turbūt dažnai žiūrėdavo į Harlį, kaip Kolridžas į Žmogų iš Porloko). Taigi prekybos

---

[11] Négoce — prekyba (*pranc.*).

„tamsioji bedugnė", „nematomoji paslaptis" taip ir liko neištirta. Didžiausias Defo nuopelnas ekonomikos srityje buvo tas, kad jis žiūrėjo į ją kaip į pirmaeilės svarbos klausimą. Tai buvo visiškai naujas dalykas. Ypač išsiskiriantis jo diskusijos apie prekybą bruožas buvo meilė statistikai. Faktus jis vertino labiau nei subtiliausias teorijas; jis stengėsi moksliškai traktuoti pasirinktą problemą. Dauguma „Apžvalgos" puslapiuose išdėstytų idėjų buvo pagrįstos, taip pat ir originalios. Jis plačiai propagavo laisvą prekybą tuo metu, kai merkantilizmo amžius buvo pasiekęs viršūnę. Kėlė mintį, kad norint pagydyti prekybos depresiją, reikia ne mažinti, o greičiau didinti darbininkų atlyginimą — tai nauja idėja tiems laikams. Laikė, kad visuomenės labui reikia reguliuoti prekybą. Palankiai žiūrėjo į įstatymus apsaugoti vartotojui nuo pernelyg didelių išlaidų; gynė įstatymą, reguliuojantį duonos kainą tuomet, kai juo manipuliavo kepėjų bendrovė; puolė anglies monopolininkus, beprotiškai pakėlusius kainas Londone. Jo pažiūros į kolonijas taip pat buvo švietėjiškos. „Jeigu jie mirs, mes žlugsim; jei mes žlugsim, jie mirs; jei mes jų neparemsim, jie nusmuks; jeigu jie nusmuks, mes — nuskęsim",— rašo jis 1704 metų „Apžvalgoje". „Bijoti, kad kolonijos išaugs, tai tas pats, ką tėvui, auklėjant vaiką, bijoti, kad jis pasidarys per daug išmintingas, arba per daug mokytas; arba jį maitinant bijoti, kad netaptų per stiprus, per aukštas arba per daug gražus; juk plantacijos — tai mūsų pačių vaikai, Britanijos sandraugos kūdikiai, todėl, politiškai tariant, nereikia nei per daug jomis rūpintis, nei per daug jų lepinti".

* * *

„Rašymas apie prekybą man buvo tarsi pasileidėlė, kurią buvau ligi ausų įsimylėjęs ir su kuria buvau linkęs susibičiuliauti",— pareiškė Defo „Apžvalgoje"; ir išties didžiulė pirmojo ir antrojo tomo dalis buvo skirta jo mėgstamiausiai prekybos temai. Jis vis dar daug ir plačiai rašė apie prekybą, kai iškilęs klausimas dėl Anglijos ir Škotijos unijos privertė jo mintis pasukti šia linkme ir todėl jos

užėmė didesnę vėlesnių dviejų tomų dalį. Defo ne tik rašė apie uniją, bet suvaidino aktyvų vaidmenį derybose, padėjusiose patvirtinti aktą. Klausimas apie abiejų karalysčių sujungimą jau kuris laikas buvo diskutuojamas, nes Škotijai, nepaisant to, kad 1603 metais į Anglijos sostą įžengė Stiuartai, buvo neprieinami dauguma Anglijos ekonomikos progreso pranašumų. Kraštas ne tik labai skurdo dėl menkai išsivysčiusios pramonės, bet — panašiai kaip ir Airija — buvo draskomas religinių konfliktų. Oliverio Kromvelio toliaregiška politika sujungti Angliją su Škotija abiejų šalių gyventojams parankiomis sąlygomis žlugo po restauracijos. Vilhelmas III siūlė politinę uniją, bet mirė dar prieš pradedant svarstyti šį planą. Dabar iš naujo buvo bandoma tai padaryti. Ne dėl to, kad anglai ir škotai būtų pasidarę vieni kitiems draugiški, o todėl, kad valstybės veikėjai abiejose sienos pusėse matė, jog parlamentų unija yra būtina politiškai ir ekonomiškai,— škotai todėl, kad buvo griežtai atskirti nuo Anglijos prekybos ir kolonijų teikiamų privalumų, anglai — kadangi buvo nepatenkinti Škotija, nes ji tebegrėsė Anglijos saugumui ir buvo potenciali bazė prancūzų įsiveržimui. Laimė, Anglija nebuvo tokioje padėtyje, kad priverstų škotus susijungti; tokia baigtis galėjo būti pasiekta tik susitarimo keliu. O susitarimas buvo įmanomas tik per aukas, padarytas abiejų pusių. Iš škotų buvo reikalaujama, kad jie atsisakytų savo išdidaus, nepriklausomo parlamento, anglai turėjo įsileisti škotus į jų taip pavydulingai saugomą prekybą su kolonijomis. Jau Onos viešpatavimo pradžioje buvo paskirti įgaliotiniai tartis dėl unijos sąlygų, bet anglai mikčiojo ir krenkšėjo, iškilus prekybos ir kolonijų koncesijos klausimui, o škotai netikėjo jų nuoširdumu. Taigi Harlis pasiuntė Defo keliauti į Edinburgą ir ten veikti ne tik kaip specialiam Anglijos vyriausybės korespondentui, bet ir aktyviai dalyvauti skatinant derybas. Jis turėjo stebėti įvykių eigą bei padėti ir patarti Anglijos įgaliotiniams. Jis taip pat — žinoma, slapta — turėjo stengtis įtikinti škotus, kad unija su Anglija jiems iš tikrųjų naudinga; turėjo pakirsti įtaką tų partijų, kurios ruošė sąmokslą prieš uniją ir — pats būdamas disenteris — užtikrinti atkakliausius edinburgiečius, kad Anglija neturi jokių piktų užmačių

prieš škotų bažnyčią. Harlio nurodymuose ypač buvo pabrėžtas slaptumas. „Pats atvykai tenai savo reikalais,— turėjo jis atsiminti,— o ne iš meilės kraštui".

Misija buvo svarbi, manding, svarbiausia politinė užduotis, kuriai buvo panaudotas Defo. Jis buvo itin patenkintas, apsiėmęs ją vykdyti. Jis ne tik nuoširdžiai tikėjo, kad unija bus neįkainojamai paranki abiem kraštams — argi pats šlovingos atminties karalius Vilhelmas jos nesiūlė? — bet ir gavo suprasti iš Harlio, kad grįžęs bus rekomenduotas gauti nuolatinę vyriausybės pensiją. Prieš išvykdamas iš Londono, jis buvo pristatytas senajai karalienei ir už paskyrimą pabučiavo jai podagros suluošintą ranką. Štai ir vėl jo talentas praskynė kelią į karaliaus dvarą! Todėl iš džiaugsmo plastančia širdimi tą puikų 1706 metų rugsėjo rytą Defo, apsivilkęs ištaigingais naujais rūbais, atsisveikino su ištikimąja Meri bei vaikais ir, sėdęs ant arklio, išjojo į šiaurę. Defo labai patiko šios kelionės. Jis džiaugdavosi atsipalaidavęs nuo šeimyninių rūpesčių, nuo Meri ir jos nuolatinių reikalavimų pinigų padengti namų ūkio išlaidoms. Jam patikdavo kelyje pasitaikantys nelaukti susitikimai ir nuotykiai. Bet šįsyk jis ypatingai džiaugėsi, nes vėl pasijuto esąs įtakingas asmuo — žmogus su ateitimi. Lėtai jis keliavo per Notingamą ir Niukaslį, kur susitiko su pašto viršininku, aprūpinusiu jį pinigais ir arkliais. Porą dienų praleido šnekučiuodamasis su juo prie vyno butelių: jis keliavo taip paslapčia,— slapyvardis buvo misteris Aleksanderis Goldsmitas,— jog pašto viršininkas tik po kurio laiko suprato, kad jo pašnekovas buvo ne kas kitas, kaip garsusis „Apžvalgos" redaktorius.

Antrą spalio savaitę Defo pasiekė Edinburgą. Atvykęs į Škotiją, jis nusimetė kaukę ir prisistatė paprasčiausiai kaip Danielis Defo, bet pasiskubino nurodyti, kad atvyko vien tik asmeniniais reikalais: vienam sakėsi, jog atvykęs į šiaurę statyti laivų, kitam — kad norįs pirkti dvarą šeimai, trečiam — kad steigsiąs stiklo fabriką, o dar kai kam — kad plėsiąs druskos kasyklas. Tiesą sakant, jis skelbėsi atvykęs į Edinburgą dėl kokių tik nori priežasčių, tik ne dėl tikrųjų. Niekam nesakė, kad atvyko rinkti žinių Harliui, žiūrėti, kad politiniai priešai būtų pažaboti, o jų pamfletai — sulaikyti, ir išnaudoti kiekvieną progą, kai

teks kalbėti, prakišti šiokiai ar tokiai propagandai unijos labui. Defo apsimetinėjo; jis buvo apsigimęs aktorium — nuostabiu pasakorium daugiau nei viena prasme. Bet jo veidas ir drabužiai jį išdavė — jis buvo anglas. Vos tik praverdavo burną, jo gera Londono tarmė apie tai bylote bylojo. Tuomet gyventi Edinburge anglui nebuvo labai patogu. Vos tik jis atvyko į miestą, į jo būstą pasipylė akmenų kruša ir išdaužė žemesniojo aukšto langus. Naktį minia žmonių žygiavo gatvėmis, šaukdama: „Anglų šunpalaikiai!" ir „Jokios unijos! Jokios unijos!" Bet jis toliau rašė pamfletus, siuntė žinias Harliui, pyškino straipsnius „Apžvalgai" ir bandė paveikti Škotijos parlamento narius. O būdamas visų prekybos reikalų žinovas, jis „dažnai buvo kviečiamas į keletą parlamento komitetų, paskirtų spręsti kai kuriuos sunkius klausimus dėl suvienodinimų, mokesčių, draudimų ir t. t." Bet tuo dar nesiribojo jo veikla Edinburge. Jis tarėsi su vadovaujančiais presbiterionų dvasininkais, tikindamas juos kaip akredituotas Anglijos nonkonformistų atstovas, kad kaip tik protestantų labui reikia patvirtinti unijos įstatymą. Jis būdavo „kasdien generalinės asamblėjos nariu" ir rašė, kad „kas vakarą ir kas rytą aš susitinku su dvasininkų komitetu ir atsakinėju į jų sąžinės klausimus". „Jis buvo,— rašė vienas pamaldus presbiterionas,— šnipas tarp mūsų, bet niekas to nežinojo, priešingu atveju Edinburgo gyventojai būtų sudraskę jį į gabalus". Slaptas Harlio agentas kol kas tebebuvo slaptas...

Praėjo pilni nacionalinės ir religinės įtampos, kritiški lapkričio ir gruodžio mėnesiai. Unijos likimas išsisprendė. Sausio mėnesį Škotijos parlamentas, apsvarstęs kiekvieną akto sakinį, patvirtino jį. Anglijos parlamentas po ne mažiau trukusių debatų taip pat paskelbė sutikimą. Kovo pradžioje karalienė pareiškė pritarimą unijai. Po keturių dienų žinia pasiekė Edinburgą ir visuomenei besidžiaugiant Defo, pačiupęs žąsies plunksną, parašė Harliui: „Dabar, tikiuos, galiu jausti pasitenkinimą, matydamas visos šios bėdos — būtent unijos — vaisius, viso triūso, kautynių, grūstynių ir kt. rezultatus; man šitai rašant, patrankos šaudo iš pilies, o mano patikėtinis praneša man apie karalienės kalbą. *Nunc dimittis*[12], pagalvojau, ir nūnai jums rašyda-

[12] Dabar atleidi (*lot.*).

mas, norėčiau pasakyti: „Štai jau išvykstu iš šios vietos, nes mano akys regėjo pabaigą". Prisipažįstu, jog tikiuosi būsiąs reikalingas čia dar ilgesnį laiką. Bet kiekvienas dabar maldauja tik dėl savo gero, o kai kurie prašo, kad jiems būtų atlyginta už tai, ką aš padariau; tuo tarpu aš, pasikliaudamas jūsų palankumu ir jos didenybės gerumu, šiuo atveju nieko negaliu maldauti". Unija formaliai įsigalėjo 1707 metų gegužės mėnesį. Bet net ir tuomet dar iškilo sunkumų, taikant įvairias smulkmenas praktiškai, ir Defo pasiliko Škotijoje visus šiuos metus. Taip norėjo Harlis. Vasarą jis lankėsi didžiuosiuose Škotijos miestuose, propaguodamas praktinę unijos reikšmę. Jis vis dar tebesidėjo esąs eilinis anglas, verslo reikalais atvykęs į šiaurę. Rašąs unijos istoriją, kuriai reikėjo duomenų; kuriąs naują psalmių variantą; kartais — skolininkas, sprunkąs nuo kreditorių. Jo žodžiuose visada būdavo dalelytė tiesos. Iš tikrųjų jis rašė „Unijos istoriją", o jeigu ir nebuvo pabėgęs skolininkas, tai visiškai galėjo juo būti, nes Harlis neatsilygindavo jam už paslaugas Škotijoje. Kiekviename laiške šeimininkui jis pabrėždavo savo rūpestį dėl ateities. Bet valstybės sekretorius nieko nedarė, ir Defo grįžo į Edinburgą nepatenkintas. Vis dar nieko neįvyko. Defo pareiškė Harliui, jog laikąs save visiškai pamirštu. Jei ministras negalįs gauti jam nuolatinės vietos, tai gal bent atsiųsiąs pinigų ir leisiąs jam grįžti į Londoną? Netgi jo drapanos paseno ir nudrisko. Pagaliau lapkričio pabaigoj šis tas įvyko. Į Edinburgą atėjo laiškas su šimto svarų čekiu. Ir šiaip gyva Defo nuotaika dabar pakilo lig debesų. Nedelsdamas jis išvyko į pietus. Bet galbūt dėl to, kad dienos buvo trumpos, o kelias prastas, arba galbūt todėl, kad kišenės buvo pilnos pinigų,— Defo neskubėjo grįžti į Londoną. Keliavo daugiau kaip mėnesį. Priešai kalbėjo, kad delsimo priežastis buvo kažkokia mergina. Šiaip ar taip, tuo metų laiku keliai buvo netikę kur nors vykti; netgi Didysis šiaurės kelias tebuvo paprasčiausiai tik siauras grįstkelis, kurio abiejose pusėse minkšta žemė, ir raitieji, nustumti nuo grįstkelio nešulinių arklių karavano, vargais negalais vėl užsikapanodavo iš klampynės į kelio vidurį. Jis įžengė į triukšmingą sostinę tik paskutinę metų dieną. Daugiau kaip penkiolika mėnesių išbuvo toli nuo namų,

toli nuo Londono, toli nuo kantriosios Meri. Meri sutiko jį, bet tėvas buvo miręs per tą laiką, kai jo nebuvo.

Defo žvelgė į ateitį su viltim. Dabar, grįžęs į Londoną, jis aplankys Harlį jo priimamajame ir, kalbėdamas kaip lygus su lygiu, pareikalaus atlyginti už ilgametį atsidavimą ir ištikimas paslaugas. Bet, deja, naujųjų metų pradžioje prasidėjo politinė krizė. Po ilgai trukusių ir varginančių intrigų, kaltinimų ir rietenų Harlis buvo priverstas atsisakyti posto, nes Malboras ir Godolfinas pagrasino atsistatysią, jeigu jis to nepadarys. Taigi 1708 metų vasarį, praėjus vos šešioms savaitėms nuo grįžimo į Londoną, Defo vėl patyrė fortūnos pasikeitimą, ir jo nuotaika nukrito taip, kaip buvo pakilusi. Harlis žlugo. „Aš laikiau save pralaimėjusiu",— pasakė Defo. Jam atrodė savaime suprantama, kad „žlugus dideliam veikėjui, visa, kas buvo su juo susiję, taip pat žlunga". Ką reikės daryti dabar?

VII

Pirmiausia po Harlio žlugimo Defo parašė jam laišką, siūlydamas pasitarnauti taip, kaip Harliui atrodytų tinkamiausia. Defo poelgis buvo garbingas ir gavo tinkamą atpildą. Harlis atvirai tikino, kad Defo neturįs atsisakyti valstybinės tarnybos, „nes", pareiškė jis kuo maloniausiai, „milordas iždininkas panaudos jus tik visuomenei reikalingoms paslaugoms, atsižvelgdamas į jūsų pačių pageidavimus, be to, juk jūs tarnaujat karalienei. Teikitės atsiduoti šiam darbui kaip ir anksčiau! Aš dėl to nėmaž neužsigausiu". Tuomet Defo, visiškai nusiraminęs, ėmė tarnauti lordui iždininkui Godolfinui. Godolfinas sutiko jį nuoširdžiai ir šypsodamas pasakė:

— Senokai jūsų nemačiau.

Defo visiškai nesivaržydamas atsakė:

— Įvykus tam nelaimingam skilimui, ėmiau abejoti, ar būsiu tinkamas jūsų šviesybei — žinia, paprastai, žlugus dideliam veikėjui, žlunga ir tie, kurie buvo artimiau su juo susiję. Jūsų šviesybė žinote mano įsipareigojimus, ir bijau, kad dėl to esu jūsų šviesybei mažiau reikalingas.

— Anaiptol, misteri Defo,— atsakė Godolfinas. — Aš

visada žmogų laikau doru tol, kol neįsitikinu priešingai.

Po to Defo ėmė tarnauti Godolfinui. Nebesimatė su Harliu (norėdamas sumažinti bet kokį įtarimą) ir — antrą kartą — buvo pristatytas karalienei ir pabučiavo jai ranką. Kitą dieną Godolfinas vėl pasikvietė Defo, pasakė turįs siųsti jį į Škotiją ir duodąs tris dienas pasiruošti.

Defo santykiai su Godolfinu niekada nebuvo tokie laisvi kaip su Harliu. Godolfinas buvo visai kitoks žmogus. Jis priklausė vyresnei kartai, neturėjo literatūrinių polinkių. Kita vertus, jis, kaip ir Defo, gyvai domėjosi arklių lenktynėmis, ir Niumarketas buvo jo antrieji namai. O kai dėl vyriausybinių reikalų, tai jis buvo kur kas labiau visuomenės tarnas negu partinis politikas; tiesą sakant, jis buvo gerai išmankštintas pilietinis tarnas. Bet jeigu Sidnis Godolfinas buvo pilietinis tarnas, tai Defo juolab. Jis pasidarė savotiškas nuolatinis vyriausybės tarnautojas. Bet niekada netapo partijos samdomu rašeiva. „Visuose raštuose,— pareiškia jis „Kreipimesi į garbę ir teisingumą",— niekada neatsisakydavau laisvės kalbėti pagal įsitikinimus. Man visada buvo duota tokia laisvė! Ir joks asmuo, šiaip ar taip, nepriverte manęs rašyti prieš savo paties nuomonę". Tiesa, iš jo vėl buvo pareikalauta, kad Edinburge bendrautų su žmonėmis ir išsiaiškintų, kokios visuomenės nuotaikos, ir ypač sektų įtartinus asmenis — žodžiu, elgtųsi kaip šnipas. Bet tuomet ši informacija buvo išties reikalinga: Škotijai grėsė prancūzų įsiveržimas, ir ką tik suformuota jungtinė karalystė buvo nežmoniškame pavojuje. Kas bus, jei prancūzai išsilaipins? Ar škotų jakobitai išliks ištikimi? Vienas atsitikimas neleido, kad toji ištikimybė būtų išbandyta. Prancūzų laivynas pasiekė Škotijos krantą, bet nepataikė į numatytą išsilaipinimo tašką ir gėdingai turėjo grįžti į Prancūziją. Jei išsilaipinimas būtų pavykęs, Defo nebuvo tikras, ką „vargšai, dori, bet tulžingi ir apgauti škotai" būtų padarę. Rašydamas iš Edinburgo, jis pranešė Godolfinui: „Įsiveržimo metu man buvo kartojama: *„Tai anglų ir prancūzų reikalas, tegul jie ir pešasi"*. Doriems žmonėms, kaip jie save vadino, nesą čia ko kištis. Šitokioms nuotaikoms stiprėjant, pasirodė prancūzai. Kokios nuotaikos ėmė reikštis po to, mažai ką galima spręsti, nes tarp prancūzų ir sero Džordžo Bingo pasirodymo buvo

labai maža laiko — tik viena popietė". Defo sėkmingai įvykdė užduotį; Godolfinas atšaukė jį į Londoną ir tučtuojau išsiuntė keliauti po grafystes ir per bendruosius rinkimus teikti žinias vyriausybei. Bet jis dažnai buvo siunčiamas ir į Škotiją su panašiais slaptais įpareigojimais; todėl įsteigė tenai spaustuvę ir patvarkė, kad škotiškas „Apžvalgos" leidinys būtų išspausdintas Edinburge kartu su Londono leidiniu — reikšminga naujovė žurnalistikos raidoje. Jis taip pat domėjosi ir Edinburgo žurnalais.

Defo akylai stebėjo škotų gyvenimą ir papročius. Skirtingai nuo daugumos anglų, rašiusių apie Škotiją, jis suprato ir užjautė škotus — galbūt todėl, kad pats buvo presbiterionas. Manė, kad škotai labiau išsilavinusi tauta negu anglai. „Bajorų labai maža nemokšų ir beraščių,— rašė jis. — Dar daugiau. Škotijoje nerasi tarno, nemokančio rašyti ir skaityti". (Nėra abejonės, kad jis perdėjo.) Tiesa, sanitarinė Edinburgo būklė buvo visiškai nepatenkinama ir dėl to piliečiai „nenorėjo gyventi maloniai iš švariai", bet net ir šiuo atžvilgiu jis taip juos gynė: „Jei kitiems žmonėms reikėtų gyventi taip nepatogiai — turiu omeny uolėtą ir kalnuotą vietovę, susigrūdusius pastatus nuo septynių ligi dvylikos aukštų, stygių vandens, kurį ne tik sunku pasiekti, bet ir toli nešti į viršutinius butus,— Londonas ir Bristolis būtų toks pat purvinas kaip Edinburgas. Nors daugely kitų miestų gyvena daugiau žmonių, bet manau, kad nė viename pasaulio mieste tiek daug žmonių negyvena tokiose ankštose patalpose". Ir vis dėlto jis beveik pranašiškai numatė, koks bus Edinburgas ateityje, kai Princesės gatvė užims tą vietovę, kur tuomet buvo Noro ežero užtvanka: „Pripildžius užtvanką — o tai nesunku padaryti,— miestas galėtų plėstis apačioje esančioje lygumoje ir, be abejo, čia turėtų būti nutiestos puikios, gražios gatvės. Dar daugiau, labai abejoju, ar tik su laiku aukštai esančios gatvės nebus apleistos ir miestas, jeigu taip galima pasakyti, išsiveržęs pro vartus, nenusidrieks į šiaurę". Nepaisant to, Defo daug kuo žavėjosi mieste. Gūdūs it tvirtovės akmeniniai namai patikimai atlaikė šiaurės audras. „Nelaksto čerpės gatvėse,— rašė jis,— kad užtvotų praeiviams per galvas, nekyšo kaminai ir frontonų galai, kurie griūdami savo griuvėsiuose palaidoja gyven-

tojus, kaip dažnai esti Anglijoje". Taip buvo plytiniame Londone, žiauriai nukentėjusiame per didžiąją audrą 1703 metais. Dar įdomesni Defo įspūdžiai apie kalniečius, apie kuriuos beveik nieko nebuvo žinoma karalienės Onos laikais.

„Jie nenugalimi vyrai,— rašė jis,— ir norėčiau, kad jos didenybė turėtų kokius dvidešimt penkis tūkstančius tokių kaip jie Ispanijoje — tai tokia pat išdidi ir žiauri tauta kaip ir jie. Visi jie džentelmenai, niekam neleis savęs įžeisti, ir neapsakomai įžūlūs. Bet, žinia, būtų juokinga ir absurdiška, pamačius tokį vyrą su kalniečio drapanomis, apsiginklavusį dviašmeniu kardu, skydu, pistoletu, durklu prie juostos ir lazda, žingsniuojantį Hai gatve taip tiesiai ir išdidžiai, tarsi būtų koks lordas, be to, dar genantį karvę!" (Defo vengė keliauti po Škotijos aukštumas, nes tokiu atveju būtų reikėję neštis palapinę ir nakvoti nesvetinguose kalnuose.)

* * *

1709—1710 metų žiemą, Defo būnant Škotijoje, Londone telkėsi įnirtinga politinė audra. Daktaras Šeševerelis, tas kvailas pastorius, pasakė kvailą pamokslą prieš šlovingosios revoliucijos principus. Išmintingiausieji vyriausybės nariai norėjo palikti jį ramybėje. Defo taip pat. „Tegul jis sau šantažuoja nuosaikumą, griauna toleranciją, smerkia uniją — mes vis tiek laimėsim,— pareiškė jis. — Elkitės su juo kaip su narčiu arkliu. Kai jis iš pradžių kandžioja žąslus ir trūkčioja, įtempkite pavadį ir, jei galite, sutramdykite jį, bet jei jis siunta ir šėlsta, atleiskite ranką, prispauskit kulnus ir tegul sau dumia. Lai prisisotina iki valios. Arklys lėks kaip pašėlęs per gyvatvores, griovius, kol nebeteks jėgų, galbūt pavargs, o tuomet, žinia, nusiramins. Be to, gerieji žmonės, ar jūs nežinot lojančių padarų prigimties? Jei eisite pro šalį nekreipdami dėmesio, jie paamsės, patriukšmaus ir gal kiek pabėgės iš paskos; bet vos tik atsigręšite, užsimosite mušti ar mesti akmenį — tuomet nebus galo; dar daugiau — sukelsite visus parapijos šunis prieš save". Bet kaip tik šitai ir padarė

vyriausybė. Godolfinas, įtūžęs, jog nelemtoje Seševerelio oracijoje buvo pavadintas Volpone, primygtinai reikalavo, kad pamokslininkas būtų apkaltintas. Į Defo pamokymą, „kad reikia pasitenkinti pasmerkiant *Principą!* Nesvarbu, ką padarysit žmogui",— nebuvo atsižvelgta. Apkaltinimas įvyko, daktaras buvo nuteistas, o kaltintojai sužlugo. Kilo nežmoniška erzelynė. Dvasininkija šoko gelbėti persekiojamo kunigo. Provincijos bajorai šoko gelbėti dvasininkijos. Toks torių jausmų demonstravimas, kokio Anglija nematė nuo paskutinių Karolio II viešpatavimo metų, išgąsdino ministrus ir pradžiugino karalienę. Defo „Apžvalgoje" iš paskutiniųjų stengėsi viską paversti trumpalaike keleto pakvaišusių senučių aistra. „Moterys, atsisakiusios arbatos ir šokolado, nutraukusios popietinius vizitus ir sudariusios politines klikas, pavirto slaptaisiais patarėjais ir tvarko valstybės reikalus... Iš tiesų jos beveik nebeturi laisvalaikio; neužtenka laiko pavalgyti ir pamiegoti, ir visai nebėra kada pasimelsti. Pasižvalgykite po parką: damų, kaip paprastai, ten nebėra; bažnyčia tuštesnė negu bet kada, nes, kaip žinote, slaptieji patarėjai įpratę rinktis sekmadieniais... Net berniukai ir mergytės politikuoja. Mažoji mis įsidėjo daktaro Seševerelio portretą į maldaknygę, kad dievas ir daktaras priglobtų ją rytą, kol ji dar be pusryčių. Moterų tarpe plinta įvairiausios kalbos: apie valstybės reikalus, karą ir vyriausybę; taukšti nesąmones ir liežuvauti dabar ėmėsi vyrai, ir visa tai iš buduarų persikėlė į kavines ir priimamuosius. Šis naujas įsiveržimas į politikų sritį ryškiai parodo teigiamą dvasininkijos poveikį dailiajai lyčiai ir artimą giminystę tarp sutanos ir sijono, nes visos mūsų dabartinių ir buvusių valdytojų klaidos... niekada nepaliečia damų, kol jie neužsipuola dvasininkijos. Bet vos tik gnybtelėsite pastoriui, šisai ištiesia rankas damoms, prašydamas pagalbos, ir jos visos kaip viena stoja jo ginti". Su tokiu sarkazmu Defo rašė „Apžvalgoje". Jam labai efektingai pavyko sukelti aukštosios bažnyčios dvasininkų, torių ir jakobitų įsiūtį, tad patys kraštutiniai jų atstovai iš visų jėgų stengėsi pribaigti „Apžvalgą" ir bent vienu atžvilgiu taip pat pribaigti ir jos redaktorių. Tačiau Defo nepasisekė sustabdyti visuomenės jausmų srauto, aiškiai nusisukančio nuo vigų. Podagros kamuoja-

ma senoji karalienė sužinojo tatai. Jai buvo pranešta, kad per Šeševerelio teismo procesą, trukusį daugiau kaip dvi savaites, daktaro karietą nuo jo būsto Templyje ligi Vestminsterio Holo kasdien lydėdavo minia džiūgaujančių žmonių, besispraudžiančių pabučiuoti jam ranką. Jos kambarinės Sent Džeimse papasakojo, kad ta pati minia visą vakarą grūdosi aplink disenterių maldos namus ir rėkavo priešais įžymių vigų rūmus. Karalienė tai žinojo, ir tas padrąsino ją veikti. 1710 metų liepos mėnesį ji išvarė vigus (Malboras išėjo kitais metais), pakvietė Harlį ir Sent Džoną į valdžią ir paleido parlamentą...

O kas gi dabar laukė Defo? Visiems buvo įdomu, ar jis nuolankiai pasitrauks, ar, kaip ir anksčiau, kreipsis į Godolfiną, prašydamas jo patarimo ir vildamasis, kad Godolfinas duos jam tokį pat patarimą, kaip buvo davęs Harlis — laikyti, jog jis tarnaująs karalienei, ir vykdyti naujojo ministro nurodymus? Savo „Kreipimesi į garbę ir teisingumą" Defo sako pasirinkęs pastarąjį atvejį ir buvęs priimtas Harlio; pasak jo žodžių, „laimingai sugrįžęs pas pirmutinį savo geradėją". Bet iš tikrųjų buvo ne taip. Tiesą sakant, Defo kreipėsi į Harlį mėnesiu anksčiau prieš Godolfino žlugimą, taigi įvykus didžiajam ministrų pasikeitimui, jis jau buvo Harlio patikėtinis — o gal Harlio įrankis? Vėl iškyla klausimas. Ir vėl negalima duoti tikrai patenkinamo atsakymo. Rinkimai įvyko spalio mėnesį, kai pasipylė stiprus srautas prieš buvusią vyriausybę ir toriai pergalingai grįžo į parlamentą. O galinga torių partija — tai ekstremistinė torių partija, labai galimas daiktas — reakcinė jakobitų politika. Galėjo būti ir taip, kad šlovingosios revoliucijos principai — konstitucinė vyriausybė, religinė tolerancija ir smulkaus kapitalisto prekybos laisvė pagal jo norą — atsidurs pavojuje. Bet prie vairo buvo Harlis, o Harlis buvo „nuosaikus" toris. Defo jau buvo dirbęs su Harliu, žinojo, kad Harlis jam palankus ir kad jis tam tikra prasme gali paveikti jo politinę mąstyseną. Taip jis darė anksčiau, taip galės daryti ir vėl. Taip bent Defo stengėsi save įtikinti. Jis tikėjo — norėjo tikėti — tikino save, kad jo pareiga — bendradarbiauti su savo ankstesniu globėju, norint sušvelninti torių reakcijos išsišokimus ir palaikyti protestantų įpėdinystę. Taip Defo sako

„Apžvalgoje". Jis atvirai prisipažįsta atsidūręs sunkioje būklėje: „Jeigu atsirastų žmogus, galįs tuo pat metu plaukti į šiaurę ir į pietus, kalbėti tiesą ir netiesą, sukti į dešinę ir į kairę, jis būtų tas žmogus, tas vienintelis asmuo, kuris nūnai turėtų prabilti". Apie buvusią vigų vyriausybę sakė: „Esame tikri, kad išeina dori žmonės". O apie jų pasekėjus: „Mūsų reikalas tikėtis, o laikas atsakys už tuos, kurie ateina. Jeigu toriai, jeigu jakobitai, jeigu garbėtroškos, jeigu bet kokie pamišėliai turi ateiti, aš prieš juos. Neprašau jų malonės, nesilankstau prieš juos ir neketinu jiems pataikauti". Bet vis dėlto reikėjo pripažinti tai, kad Anglija kariavo ir labai svarbu buvo išlaikyti visuomenės pasitikėjimą. „Nors įgula man ir nepatinka, aš neskandinsiu laivo. Viską padarysiu, kad išgelbėčiau laivą. Pumpuosiu, trauksiu ir tempsiu, darysiu viską ką galėdamas, nors tas, kas velka kartu su manimi, būtų mano priešas. Priežastis aiški. Mes visi esame laive ir drauge turim arba nuskęsti, arba išplaukti". Jis manė, kad visi tikri vigai turi irgi taip pat elgtis. Nuosaikiuosius torius reikia palaikyti, nors garbėtroškas torius reikia pašalinti. Visa tai, galvojo vigai, labai gerai, bet argi Defo užmiršo, jog andai jis yra pareiškęs, kad, įsigalėjus torių parlamentui, tauta žus? O dabar jis taip šneka apie torius: „Jie nenubėgs taip pasiutusiai toli, kaip tikimasi; jie veiks pagal revoliucijos principus, laikysis įstatymų, elgsis santūriai, nuosaikiai ir teisingai, idant paremtų mūsų visų vykdomą politiką — o tai, mano manymu, tolygu būti vigui arba elgtis kaip vigai... Jie bus vigai, jie turi būti vigai, nėra kitos išeities, nes konstitucija — vigų". Kitaip tariant, parlamento nariai turi būti vigai arba jie — išdavikai, nes visi, kurie remia konstituciją, yra vigai, o visi, kurie neremia,— išdavikai. Taip porino Defo. Vigams galima atleisti, jei jų neįtikino jo argumentai, kuriuos jie manė esant apgaulingus.

Kadangi laikui bėgant ekstremisto Sent Džono ir aukštųjų torių įtaka ministerijoje didėjo, o „Apžvalga" vis dar teberėmė torių vyriausybę, tai nėra ko stebėtis, kad vigų žurnalistai pradėjo pulti Defo kaip išverstakailį ir nedoriausią savanaudį. Bet Defo ir toliau dėstė nuosaikumo doktriną pagal Harlį, manydamas, kad ji visiškai atitinka vigų interesus. Galbūt jis ir prisipažino, jog kylanti aukš-

tosios bažnyčios nepakantumo banga kelia rimtą nerimą, bet vis tiek dėjosi tikįs, kad jo globėjo jėga gali ją sustabdyti. Netgi tuomet, kai buvo patvirtintas (1711) Atsitiktinių konformistų įstatymas (kartu su Schizmos įstatymu, nukreiptu prieš nonkonformistų mokyklas), Defo palaikė Harlį. Palaikė Harlį ir pasiūlė savo garsųjį projektą sutvirtinti nepastoviai skolai, jo pagrindu vėliau buvo įkurta Pietų jūrų bendrovė. (Šis projektas baigėsi garsiuoju „Burbulu", sprogusiu po keleto metų.) Bet faktas lieka faktu — nuskurdęs Defo atsidūrė dviprasmiškoje padėtyje; dabar jis nebeturėjo pirmykštės įtakos savo garbingesniems tėvynainiams. O dar blogiau tai, kad ėmė mažėti Harlio palankumas. Mat staiga scenoje išdygo Džonatanas Sviftas, kuriam buvo lemta išgarsėti ir pasidaryti įtakingu; Sviftas turėjo tapti Harlio draugu, jo širdies draugu ir jo pagrindiniu pamfletistu. Defo nekentė Svifto, ir nėra ko stebėtis, nes Sviftas spaudoje jį pavadino taip: „beraštis rašeiva", „žmogėnas, kuris buvo pastatytas prie gėdos stulpo... neatsimenu jo pavardės... toks rimtas, nuobodus, dogmatiškas nenaudėlis, kad nėra kaip apsakyti". Į tai Defo atsakė tuo pačiu. „Reikšdamas nuolankiausią pagarbą misteriui Egzaminuotojui, siūlyčiau atsakyti į tokį klausimą: „Jeigu, sere, jūs esate toks išprusęs, tai kodėl esate toks nemandagus?" Ar Defo buvo susitikęs su Sviftu? Nežinome. Galbūt Harlis, klastuolis, slapūnas Harlis, pasistengė atskirti abu rašytojus. Galbūt (kaip mano Saderlendas), Sviftui žengiant pro paradines duris, Defo buvo išlydėtas pro užpakalines.

* * *

Šiuo metu Defo buvo vidutinio amžiaus vyras, įžengęs į šeštąją dešimtį. Taip pat šiuo metu jis jau buvo įkurdinęs šeimą patogiame name su daržais ir sodais Stouk Niuingtone, žaviame kaimelyje į šiaurę nuo Londono. Jis turėjo būti laimingas, bet nebuvo. Gyvenimo kelyje patyrė per daug smūgių, kad galėtų būti laimingas. Vedybos neatnešė laimės, vaikai — erzino. Bankrotas ir įkalinimas atėmė visą jo gyvenimo žavesį. Net ir dabar kartkartėmis jį kamuodavo skolintojai. Nepasisekė prekyboje, toje srityje, ku-

riai jis buvo atsidavęs visa savo širdimi. Kur tie turtai, kuriuos jis taip užtikrintai tikėjosi susikrauti? Jam nepasisekė politikoje: žlugo visi jo kilnūs idealai, jis nuolat ėjo į kompromisą su savo principais. Ir kuriam galui? Harlis perleidžia savo palankumą garbiajam Džonatanui Sviftui. Tai dar ne viskas. Prastėjo sveikata. Jis per daug sunkiai ir per daug ilgai dirbo. Jį apėmė didžiulis nuovargis. „Aš perpratau visų partijų esmę,— rašė jis,— visų jų pažadų esmę, viso jų nuoširdumo esmę, ir, kaip šventajame rašte pasakyta, jog viskas — tuštybių tuštybė ir dvasios menkystė, taip aš sakau, kad visa tai — vien tik apgaulė, išorė, pasibjaurėtina veidmainystė — visų partijų, visais amžiais, prie visų vyriausybių ir keičiantis visoms vyriausybėms: kai jos opozicijoje, stengiasi užimti valdžią, kai valdžioje — nepatekti opozicijon". Taip, taip, viskas — tuštybių tuštybė. Jam teko susitikti su dideliais žmonėmis, sukinėtis aukštosios visuomenės pašaliuose, ir jis pamatė, ko verta toji visuomenė — nulakuota apgaulė, snobizmo ir gašlumo samplaika. Išdidžios aukštuomenės damos, be abejo, mažai rūpėjo tokiam paprastam nonkonformistui prekybininkui kaip Defo, nors jis buvo ir labai gabus žurnalistas, o Defo taip pat mažai joms rūpėjo. Verčiau jau nuoširdžios prostitutės. Jis buvo nusivylęs. Jauno prekybininko, ką tik atėjusio į gyvenimą ir į Londoną iš Mortono akademijos, svajonės žlugo. Jis buvo nusiminęs. Neteko puritonų tikėjimo, palaikiusio Kromvelio kartos apvaliagalvius, nors jame dar stipriai laikėsi griežti, tramdantys puritoniški instinktai, kurie neleido mėgautis gyvenimo džiaugsmu ir po kiekvieno nutverto malonumo palikdavo nemalonų kaltės jausmą. Ne, įžengęs į šeštąją dešimtį, Defo iš tiesų nebuvo laimingas. Visa, kas liko po šios penkiasdešimt metų trukusios kovos, tai — kietas puritoniškas pamatas, nepalenkiamas puritoniškas atkaklumas ir veržli puritoniška energija, kurią jis pavertė prometėjišku įkarščiu dirbti.

Dirbti, dirbti, dirbti. Darbas tapo Defo gyvenimo esme ir tikslu. „Puritonui,— rašė profesorius Tonis,— niekinančiam tuščią sakramentalinę išorę, pats pasaulietiškas triūsas tampa savotišku sakramentu". Žinia, taip galima pasakyti ir apie Defo. Jei (sekdami Treveljanu) įsivaizduojame

Oliverį Kromvelį su kardu rankoje kaip tipišką savo amžiaus puritoną, o Banjaną, giedantį himnus kalėjime, kaip tipišką kitos kartos puritoną, tai prekybininką žurnalistą Defo, rankoje laikantį ne Bibliją, o buhalterijos knygą, matome kaip tipišką karalienės Onos laikų puritoną. Verslas, prekyba — tiek savo principais, tiek ir praktika — jį domino labiau už viską. Ir sunku pasakyti, kas jį domino labiau: ar didieji tarptautinės prekybos principai, ar smulkus kasdieninis eilinio keliaujančio prekijo ir krautuvininko darbas. Susidomėjimas žmogaus veikla sąlygojo Defo pomėgius. Jis buvo nejautrus gamtos grožiui. Nemėgo kalnų. Nesižavėjo kaimo gamtovaizdžiu — medžiais, laukinėmis gėlėmis, čiurlenančiais upeliais. Aplink Londoną buvo pilna miškų su jaukiomis laukymėmis, kuriose galima paklajoti, bet jis tenai nesilankydavo. Jis neįžiūrėjo grožio nei saulės slinktyje, nei dangaus debesyse. Iš tikrųjų jam patiko (kaip sako Meisfildas savo nuovokioje įžangoje į Defo antologiją) tik žmogaus darbo rezultatai. „Jis mėgo matyti pilnus vaisių sodus, pilnus javų laukus, pilnus avių kalnus, pilnus fermų slėnius ir upes, kuriose daug malūnų. Jam nerūpėjo miestai, ir jis nesidomėjo jais, nebent ten tarpo prekyba, ypač čerkasu arba bajumi; ir bet kokia kita prekyba, tarkim, sūdyta žuvimi ar alkoholiniais gėrimais, jį jaudindavo". Jis nemėgo dykviečių, šilojų ir pušų. Meisfildas pažymi, kad Defo su malonumu žvelgdavo į jūrą, ypač esant ramiam orui, kai prieš jo akis į uostą plaukdavo laivai, pilni brangių krovinių, bet užtikrintai priduria, kad laivai domino jį ne dėl grožio. „Jam patikdavo žiūrėti į didžiulį karo laivą, nes jis galėjo apsaugoti prekybą ir duodavo darbo daugybei neužimtų parankinių, kurie priešingu atveju galėtų sužlugdyti savo šeimininkų verslą". Jam patikdavo matyti daug laivų kartu, pulką laivų, išsirikiavusių eilėmis, kaip senose Pulo, Detferd Strondo ir Greivsendo graviūrose. Jo akys blykčiodavo iš džiaugsmo, klausantis kokio nors kapitono, grįžusio nuo vakarinių Afrikos krantų, pasakojančio apie tai, kaip mainė geležį ir spalvotus karolius į dramblio iltis ir auksingą smėlį. Visą gyvenimą buvo rizikos ir nuotykių mėgėjas, kuris trośko ištirti tolimas šalis su nuosavu tvirtu brigu, tačiau bijojo laivo sudužimo labiau už viską pasaulyje. (Juk laivo suduži-

mas — tai tik kita bankroto — nesėkmės prekyboje — forma.) Gamtos grožis nejaudino Defo. Taip pat ir meno bei architektūros kūriniai. Defo buvo nejautrus architektūros grožiui, nors gyveno didžiajame Reno ir jo mokinių amžiuje. Vienur kitur jis pastebi, kad šiame name „būtų smagu poilsiauti" Sičio pirkliui, kad tai „labai gražus namas" — ir nieko daugiau. (Galbūt dėl to, kad bažnytininkai atgrasino disenterius nuo tokių dalykų.) Visai nekreipė dėmesio į literatūros kritiką, estetiškumą: „Apžvalgoje" nėra beletristikos.

Dirbdamas taip sunkiai kaip jis, blaškydamasis tarp Londono ir Edinburgo, lankydamas jūros uostus vakaruose, didžiąsias muges ir turgus šiaurėje ir centrinėje krašto dalyje, rašydamas straipsnius ir siųsdamas juos iš Anglijos smuklių ir Škotijos karčemų — ir sirgdamas, ir sveikas, kur tik būdamas,— Defo neturėjo laiko poilsiui, atsigaivinimui, apmąstymams, kuriuos pakankamai aprūpinti džentelmonai vadina „dvasinėmis gyvenimo vertybėmis". Netgi sulaukęs vidutinio amžiaus, jis nelabai mėgo poilsiauti. Jis vis dar tebemėgo triukšmingas, linksmas kaimo arklių muges. Jis vis dar įsiaudrindavo, atsidūręs bėgimo take. Greit susidraugaudavo. Mėgdavo keistis naujienomis ir pažiūromis su kavinių ir karčemų lankytojais. Netgi paprastose alinėse jį daug kas sudomindavo. Jeigu būdavo moterų, jis smulkmeniškai rūpindavosi apsirengimu: mėgdavo nešioti kardą, dailią skrybėlę, elegantiškai parištą kaklaraištį. Kaip ir visi vyrai, su malonumu išgerdavo stiklą vyno, tačiau visada gerdavo saikingai ir bjaurėjosi girtuokliais. Pypkės nerūkė. Prie stiklo vyno Defo aptardavo karo ir taikos, politikos ir ekonomikos klausimus. Tokiu būdu jis taip pat galėjo naudingai plėsti savo biznio reikalus. Bet nors Defo mėgdavo bendrauti su vyrais ir moterimis, jis nesidomėjo aukštąja prašmatnių džentelmenų ir damų visuomene. Būdamas disenteris, paprastas žmogus, pats sau užsidirbąs pragyvenimui, jis, be abejo, neturėjo privilegijos patekti į švelniai vadinamą „kilmingąją visuomenę". O dabar, išaugęs iš jaunuolio metų, tapęs nusivylusiu ir vidutinio amžiaus žmogumi, jis to ir nebetroško. Nors jo polinkiai buvo padaužiški, Defo niekada nesistengė tapti tuo siaubingu padaru — prašmatniu padauža, aukš-

tosios visuomenės dabita. Niekada taip žemai nepuolė. Jo puritoniškas išdidumas — ir angliškas sveikas protas — neleisdavo jam pulti ekstazėn vien dėl to, kad buvo pakviestas išgerti su tuo ar kitu lordu, kad galėjo nusilenkti tai ar kitai damai. Buvo rimtas žmogus ir domėjosi rimtais dalykais. Laikai, kai jis gyveno, buvo rimti. Ar nevyko karas? Ar pašaukti kariuomenėn anglų valstiečiai nežūdavo Flandrijos purvynuose? Kas iš karo? Kas iš taikos? Kas iš protestantų įpėdinystės? Kas iš prekybos, Anglijos tvirtovės? Buržuazinis inteligentas Defo nekantriai nusigręžė nuo dabitos, puošeivos, džentelmeno ir nuo damos su jų tuščiomis pramogomis ir beprasmiškais plepalais ir stojo akis į akį su tikromis tikrų žmonių problemomis. Jis buvo per daug užsiėmęs, kad suktų galvą dėl italų tenorų ir „muselių", dėl stileivų galvų ir kokečių širdžių. Reikėjo atlikti darbą, kurį tik jis vienas galėjo padaryti. Jo paties gyvenimą, jo asmeninį gyvenimą galima laikyti nesėkme. Jis nepasiekė to, ką norėjo pasiekti. Nesukaupė turtų, netapo Londono lordu meru, nesivažinėjo Sičio gatvėmis su kokia nors gražuole įstiklintoje karietoje. Jis buvo puritonas, perprato visų daiktų esmę ir kartu su pamokslininku galėjo pasakyti, jog viskas tuštybė ir dvasios menkystė. Bet širdies gilumoje jis taip pat žinojo, kad reikia tarnauti dideliems dalykams — taikai, protestantų įpėdinystei, šlovingosios revoliucijos principų sutvirtinimui. Taigi vėl teks grįžti prie rašomojo stalo, imti į rankas žąsies plunksną ir pyškinti dar vieną straipsnį „Apžvalgai"... o po to dar vieną... ir dar vieną.

* * *

Defo „Apžvalgos" socialiniai ir ekonominiai pustoniai šiuolaikiniam skaitytojui kur kas svarbesni negu skambūs politiniai obertonai. Žurnalo politika, matyt, per dažnai kartojo Harlio balsą, o socialiniai ir ekonominiai komentarai buvo paties Defo. „Apžvalga" kreipėsi ne į dabitas ir stileivas, ne į to meto tranus ir drugelius. Tie skaitė „Plepį" ir „Žiūrovą" — jeigu išvis ką nors skaitė. Defo rašė buržuazijai, tai yra panašiems į save. O smulkūs prekybi-

ninkai, smulkioji buržuazija tučtuojau išskaitydavo tarp eilučių, kai jis perspėdavo apie pavojus, kuriuose atsidūrė kraštas dėl vidaus ir užsienio priešų. Jis ragino juos ginti anglų laisves ir Anglijos ekonomikos poreikius. „Aš mačiau gaują žmonių, susimokiusių sunaikinti nuosavybę, sudarkyti įstatymus, pasikėsinti į vyriausybę, ištvirkinti žmones, trumpai tariant, pavergti ir sukiršinti tautą, ir todėl šaukiu: „Ugnis!" Ypač skaitydavo „Apžvalgą" batsiuviai ir nešikai. Tai jie daugiausia kentėjo dėl tų problemų, kurias iškėlė gimstantis kapitalizmas: besikaitaliojančių pakilimų ir smukimų, atsiliepiančių atlyginimams ir užimtumui; didelių mokesčių, kurių našta daugiausia gulė ant dirbančiųjų vargšų, aukštų kainų ir darbdavių monopolistų pasikėsinimų į uždarbį. Tai buvo sveikatos ir badavimo, netgi mirties klausimai karalienės Onos laikų parankiniams, smulkiems amatininkams, vargšams dirbantiesiems ir vargšams elgetaujantiems. Kita problema, jaudinusi Defo, buvo protestantų bėgliai iš Liudviko XIV nuniokoto Pfalco (Defo pats dalį jų priglobė palapinėse savo Stouk Niuingtono namo sode.) „Apžvalga" (rašo Mardžori Nikolson) labai gali pasitarnauti kaip korektyva šiuolaikiniams skaitytojams, žiūrintiems į XVIII amžių per rausvus sero Rodžerio de Koverlio akinius". Tikrai gali. Defo straipsniai vertingi ne tik kaip socialinis tų laikų komentaras, bet ir patys savaime gana įdomūs paskaityti. Jo ironiškas humoras niekur taip dėkingai neatsispindi kaip čia; kartais ši ironiška pašaipa pasireiškia, autoriui paprasčiausiai dėstant savo mintis, kartais — dialogo forma, ir tas dialogas yra nuostabi komedija. „Kokia šiuolaikiška ponia „Apžvalga"! — be paliovos kartoja sau skaitytojas. Čia pateiktos trumpos ištraukos rodo, kokio pobūdžio socialinę kritiką Defo pateikdavo XVIII amžiaus pradžios skaitytojams.

I. RINKIMAI

„Štai grafystės deputatas jodinėja po kraštą, rinkdamas balsus; turgaus dieną jis atvyks į tokį ir tokį miestą susitikti su provincijos žemvaldžiais. Du kaimiečiai eina į turgų ir, išgirdę, kad ten bus ši įžymybė, pakeliui pradeda

kalbėtis. Vienas jų — gyvulių augintojas ir nori parduoti karvę, o kitas — ūkininkas ir turi kiaulę su paršiukais.

G y v u l i ų   a u g i n t o j a s. Na, kaimyne Dž., sako, kad šiandien mieste bus seras Tomas.

Ū k i n i n k a s. Esu tikras, kad siūlys išrinkti jį, manai ne?

G y v u l i ų   a u g i n t o j a s. Taigi, taigi, po šimts pypkių, sako, kad visi turim už jį balsuoti. Sako, kad patikėtinis anądien susitiko su visais nuomininkais, išbučiavo visas mūsų žmonas ir paporino, kad jį atsiuntė dvarininkas. Bet jos sako, kad jis pats tegul atkanka ir išbučiuoja jas, jei nori, kad jį paremtų, iš antrų rankų jos nepriima.

Ū k i n i n k a s. Jūsų žmonelės gerai pažįsta savo dvarininką. Ar tik ne jis pabučiavo ūkininko M. žmoną ir įspraudė dvi ginėjas į burną, norėdamas ją nutildyti, o vyrą — priversti kalbėti?

G y v u l i ų   a u g i n t o j a s. Mūsų dvarininkas stengiasi iš paskutiniųjų, bet nesurenka nė pusės nuomininkų balsų.

Ū k i n i n k a s. Jis kietas kaip titnagas. Niekad nieko nepadeda varguoliams, tik tuomet, kai nori būti išrinktas..." („Apžvalga", V t., 31 Nr.)

II. ANGLŲ BAJORIJOS KARŽYGIŠKUMAS IR NEMOKŠIŠKUMAS

„Esu tikras ir, man regis, taip sakydamas neprivalau atsiprašinėti, jog iš visų kariaujančių tautų Anglijos didikų ir bajorų mūšio lauke yra mažiausia, palyginti su tokia daugybe bajorijos, kokia yra mūsų šalyje... Vienintelė priežastis, kaip išsiaiškinau, yra mūsų bajorijos turtai. Tatai išlepino mūsų tautos dvasią ir susilpnino mūsų sugebėjimus tiek karo tarnybai, tiek ir mokslui.

— Teprasmenga tos graikų ir lotynų kalbos,— pasakė vienas įžymus bajoras, kurį turėjau garbės pažinoti. — Jos reikalingos, norint būti gerais kunigais, bet bajorui nieko nereiškia; žmogus su padėtimi neturėtų jomis kalbėti, nes tuomet taptų toks nuobodus, toks nenatūralus, toks formalus. Bajoro išsilavinimui nereikalingos jokios mokslo

įmantrybės; jis mokosi lauko kalbos — ši jam tinka ir gerai dera; tikrai išauklėtą bajorą bet kas atpažins: jis kalba prasta kalba, nusimano apie arklius ir mėgsta lengvą balną.

— Na, sere Tomai, o ką jūs manote apie karą? Ar pulkas netinka bajorui; ar kareiviška kalba nėra geras bajoro požymis?

— Nieko panašaus! — sako šis bajoras. — Jeigu jūs teisingai nutuokiate, tai šis dalykas galbūt tinka jaunesniesiems broliams ir tiems, kurie nepaveldėjo turto; jų m o t t o — sena dainelė: „Tas nebijo mirti, kas nežino, kaip gyventi". Bet koks reikalas žmogui su padėtimi ir turtais eiti į mūšio lauką? Ne, ne, jūsų nuolankus tarnas; mes mokame kitiems už kariavimą, ir mums nėra reikalo patiems kariauti; jiems reikia įsigyti turtų, o mes jau turime juos. Kareiviai kaunasi, mokslininkai skaito, pastoriai pamokslauja — viskas už pinigus. O mums ar reikia ką nors veikti, kad gautume pinigų? Jie atiteko į mūsų rankas, ir mums belieka tik leisti tuos pinigus — medžioti, lenktyniauti, lošti, gerti ir t. t. Mes neieškome pasaulio, mes jį turime; kiti kažko siekia, o mes naudojamės malonumais; mums nereikia nei skaityti, nei kariauti. Tai ne mūsų reikalas". („Apžvalga", V t., 102 Nr.)

III. KALAVIJŲ ŽVANGINIMAS

„Mes dabar esam taip susirūpinę dėl prancūzų eskadrono išsidėstymo Diunkerke, kaip anksčiau buvom dėl Tulono apgulties, ir kiekvienas stengiasi iškloti savo nuomonę apie tai. Bet pirmiausia supažindinkite mane su žmonėmis, kurie taip gyvai domisi šiuo klausimu.

— Prancūzai atžygiuoja! — sako vienas įžymus, karingai nusiteikęs oldermenas. — Na, tegul tik jie atžygiuoja, tegul sau išlipa jų koks dvidešimt tūkstančių, dedu galvą, jie tuojau panorės vėl grįžti namo. Mes jiems parodysim, ką reiškia ateiti pas mus, parodysim, ką reiškia kautis su anglais.

— Ne, gink dieve! — sako šalia stovintis miestietis, ir štai prasideda dialogas.

O l d e r m e n a s. Gink dieve! Kodėl gink dieve? Ne-

jaugi tu manai, kad mes su jais nesusidorotume, manai, kad visa Anglija nesumuštų dvidešimties tūkstančių prancūzų? Dedu galvą, mes juos supliektume.

M i e s t i e t i s. Taip, misteri Oldermenai, jei visi būtume tokie geri kariai kaip jūsų malonybė. Bet vis tiek nepageidauju, kad jie čionai ateitų.

O l d e r m e n a s. Nepageidauji! Tai tu — kvailys. Argi manai, kad priešui būtų nedidelis nuostolis šiuo metu prarasti dvidešimt tūkstančių vyrų?

M i e s t i e t i s. Nesidedu esąs toks protingas kaip oldermenas, bet, sere, jūsų malonybei taip pat nederėtų mane vadinti kvailiu. Nesigilinsiu į tai, koks nuostolis prancūzams netekti dvidešimties tūkstančių vyrų, bet žinau, kokį nuostolį mes patirtume, kol visus juos nudėtume.

O l d e r m e n a s. Nagi, žmogau, mūsų kaimiečiai juos ėste suėstų.

M i e s t i e t i s. Iš tikrųjų, sere, nemaniau, kad mūsų kaimiečiai valgytų prancūzus. Jie išties turėtų būti žvėriškai išalkę, jei sotintųsi tokiu prastu maistu.

O l d e r m e n a s. Aš turiu omeny alegoriškai, žmogau, nesakau, kad jie valgytų jų mėsą.

M i e s t i e t i s. Aš taip ir maniau, bet, sere, sakau, kad jie tiesiogine prasme suvalgytų daugybę mūsų mėsos, kol mes su jais susikibtume; turiu omeny mūsų jautienos, avienos — pagrindinio mūsų krašto maisto. O, sakykite, kur, jūsų malonybės manymu, jie turėtų išlipti?

O l d e r m e n a s. Vakarinėje Anglijos dalyje, maždaug ten, kur išlipo karalius Vilhelmas.

M i e s t i e t i s. Devonas ir kitos grafystės už tai labai dėkingos jūsų malonybei. Pirma, kiek laiko dvidešimt tūkstančių vyrų galėtų siaubti Devoną, Kornvalį, Somersetą ir Dorsetą, kol mūsų apmokyti miestiečiai pajėgtų su jais susikauti? Antra, kiek užtruktų, kol reguliariosios kariuomenės būriai būtų paruošti jiems sumušti?

O l d e r m e n a s. O, tuoj pat, tuoj pat, nereikėtų nė mėnesio, ir dešimt tūkstančių vyrų sukibę suplėšytų juos į gabalus.

M i e s t i e t i s. Ačiū, jūsų malonybe! Vadinasi, Devonas ir kitos grafystės jūsų pačių nuožiūra ištisą mėnesį priklausytų nuo prancūzų kariuomenės malonės. Nagi saky-

kite, ar jūsų malonybė kada nors buvote Pfalce?

O l d e r m e n a s. *Ne, niekada.*

M i e s t i e t i s. *O aš buvau, jeigu jūsų malonybei malonu girdėti. Tenai dar ligi šiol galima pamatyti prancūzų kariuomenės dvidešimties dienų savivaliavimo pasekmes vienoje gražiausių vietovių visoje Vokietijoje — Heidelbergo mieste, kur puikūs rūmai atrodo kaip senasis Seremas arba Vinčelsio miestas. Jei jūsų malonybė pamatytumėte, vien tik griuvėsiai, skurdas ir vargas keroja po visą kraštą; vargšai žmonės atrodo tarsi persekiojami vaiduoklių, ir net per daugelį amžių nebus galima atstatyti to, ką nusiaubė prancūzai, ir grąžinti krašto į jo ankstesnę klestinčią būklę. Devonui ir vakarinei daliai brangiai atsieitų jūsų malonybės eksperimentas.*

O l d e r m e n a s. *Nejau tu nepažįsti Devono? Ar nežinai, kad tai tirščiausiai apgyventa Anglijos grafystė ir visi žmonės kaip vienas sukilę staigiai juos užkluptų, tvotų per galvas, ir tie nė nespėtų pavogti avienos?*

M i e s t i e t i s. *Puiku, puiku, jeigu tik būtų padaryta taip, kaip pasakyta. Sakykite, ar jūsų malonybė galėtų duoti bent vieną pavyzdį iš istorijos arba nurodyti laiką, kuomet ištreniruota dvidešimties tūkstančių kariuomenė buvo sumušta kurios nors šalies savanorių?*

O l d e r m e n a s. *Ką čia man plepi apie istoriją ir kitas šalis? Šie žmonės — anglai, sakau tau, o anie — prancūzai. Sakau tau, žmogau, jie nudobs juos kaip šunis... tegul tik išlipa... mes juos suplieksim...*" („Apžvalga", IV t., 169 Nr.)

IV. APSAUGOK MANE NUO SKURDO, IDANT NEVOGČIAU!

„Kodėl jis doras žmogus, sąžiningas komersantas, teisingas pirklys? Atsakymas — paprastas: nes jis turtingas. Šiam žmogui aplinkybės palankios, prekyba sekasi, pinigai plaukia ir atsargos didėja: jis negali būti kitoks — tik doras; jis neturi progos būti niekšu. Apgaudinėti tokiam žmogui būtų kriminalinis nusikaltimas, ir net be bažnyčios palaiminimo. Jis neturi pagundų, nejaučia šlykščios būtinybės išsisukinėti ir apgaudinėti, tuo tarpu kitiems tenka to griebtis, norint išvengti pražūties. Žmogus neturtingas,

nes jis — doras, bet jis doras, nes yra turtingas... Taigi, ponai, nelaiduokime per greit už savo pačių dorumą; jūs, kuriems neteko patirti nelaimių ir negandų, nežinote, kas jūs iš tiesų esate. Daug žmonių, manančių, jog yra dori kaip ir jų kaimynai, pasijus esą tokie nenaudėliai kaip bet kuris iš jų, atsidūrę kritiškoje padėtyje. Kiek Anglijoje yra dorų džentelmenų, turinčių gerą padėtį ir puikias sąlygas, kurie taptų plėšikais ir patektų į kartuves, jei būtų neturtingi? Kiek turtingų, plačiai žinomų, teisingų, sąžiningų pirklių, vaikščiojančių po biržą, būtų užkietėję niekšai, jei subankrutuotų? Vagys atsiranda nuo skurdo, taip kaip plikos sienos šeimininkes varo į neviltį; nelaimė paverčia dorus žmones niekšais... „Apsaugok mane nuo skurdo, idant nevogčiau",— sako išmintčius; tai reiškia, kad būdamas vargšas, aš pasidarysiu vagimi. Sakau jums, džentelmenai,— atsidūrę skurde, net ir patys geriausieji iš jūsų apiplėšite savo kaimyną; dar daugiau, kaip kadaise panašia proga esu sakęs jūs ne tik apiplėšit kaimyną, bet nelaimės ištikti suvalgysit kaimyną, ir dar sukalbėsit maldą už mėsą... Žmonės plėšikauja dėl duonos, moterys paleistuvauja dėl duonos; neturtas — nusikaltimo tėvas. Paklauskit nedoriausią mūsų plėšiką, paklauskit labiausiai pasileidusią miesto prostitutę, ar jie mielu noru neatsisakytų savo amato, jei galėtų be jo gražiai gyventi. Drįstu pasakyti, jog ne vienas su tuo sutiktų..." („Apžvalga", VIII t., 75 Nr.)

V. KAPITALIZMO KRITIKAS

„Jei manęs paklaustų, kodėl doras prekybininkas sužlunga, o neklastingiems žmonėms nesiseka prekyboje, atsakymas būtų trumpas: todėl, kad sukčiai pabėga su jų pinigais". („Apžvalga", III t., 18 Nr.)

* * *

Tuo tarpu tebevyko ginčai dėl paties didžiausio klausimo, skaldžiusio Anglijos valdančiąją klasę per paskutinius ketverius Onos viešpatavimo metus. Tas klausimas buvo:

ar Anglija turėtų sudaryti taikos sutartį, nepasitikslinusi, ar Pilypas atsisakys nuo Ispanijos karūnos? Toriai buvo už taiką, ir jie buvo Utrechto sutarties pradininkai; vigai toliau vykdė karo politiką. Bendruomenių rūmai, daugiausia sudaryti iš torių, buvo už taiką; Lordų rūmai buvo už smarkius karo veiksmus. Karalienė turėjo rinktis, kurią iš dviejų savo aukščiausių privilegijų vykdys: ar kurs perus, ar paleis parlamentą. (Ji kūrė perus, sukūrė dvylika torių perų, kad Lordų rūmuose toriai sudarytų daugumą.) Partijos ryšiai nustelbė kaimynystės ir kraujo ryšius. Priešiškų grupuočių nariai beveik nesikalbėdavo ir nesisveikindavo vienas su kitu. Moterys ateidavo į teatrą prisisegusios savo politinės klikos ženklus; skilimas pasiekė tolimiausias Anglijos grafystes, ir anksčiau retai kada politiniuose ginčuose tepasireiškę talentai buvo užverbuoti tarnauti priešiškoms partijoms. Vienoje pusėje buvo Stilis, linksmas, gyvas, apsvaigęs nuo judrumo ir frakcijų neapykantos. Kitoje — ne, ne Defo — o niūresnė ir piktesnė siela, storžievis kunigas, tapęs valstybės veikėju, didysis airių genijus, kurio širdį kankino pašėlęs pasipiktinimas nepriekaištingomis žmonijos kvailystėmis... Džonatanas Sviftas, teologijos daktaras. Ministrai triumfavo; taika buvo sudaryta, ir laikraščiams buvo uždėtas antspaudo mokestis, norint užgniaužti viešą taikos sąlygų kritiką. 1713 metų pavasarį Utrechto taika užbaigė ilgai trukusį karą, užbaigė Britanijos atžvilgiu. Bet tai buvo apgailėtina taika: sukonstruota puikaus jakobitų niekšo Henrio Sent Džono, lordo Bolingbroko, ji ne tik paliko anglų sąjungininkus olandus bėdoje, bet taip pat paliko ir Burbonų karalių Pilypą Ispanijos ir Vakarų Indijos soste.

Taika nepatiko padoriems anglams, ypač vigams. Tačiau klausimas, ar ji nepatiko ir Danieliui Defo. Atsakymas aiškus — nepatiko. Bet Defo, dabar jau Svifto išstumtas iš svarbiausių vyriausybinių pamfletistų tarpo, mažai tedalyvavo, ją sudarant; o kai sutartis buvo pasirašyta, jis visiškai tapo realistu. Tam tikromis sąlygomis taika būtina, pareiškė jis „Apžvalgoje" ir plačiai rašė — kaip paprastai, labai įspūdingai — apie milžiniškas karo išlaidas, įtikinamais pavyzdžiais parodydamas, kaip karas žlugdo šalies prekybą. Dauguma jo teiginių buvo visiškai teisingi, bet

lygiai taip pat pagrįstai jis būtų galėjęs tą pasakyti bet kuriuo metu per pastarąjį dešimtmetį. Pagaliau tą patį visą laiką kartojo ir toriai. Žinoma, tai neįtikino vigų, laikiusių jį labiau nei bet kada apsimetėliu politiku, užkietėjusiu priešu. Širdies gilumoje Defo tikriausiai buvo be galo nelaimingas dėl to, kad taip pakrypo jo reikalai. Mat taika, pasiekta Bolingbroko ir Oksfordo (taip dabar vadinosi Harlis), labai skyrėsi nuo didžiosios jo konfederacijos teorijos, kuri turėjo sukurti kolektyvinio saugumo sistemą Europoje 1709 metais ir kurios Europa dar nepasiekė 1954 metais. „Ši konferencija dabar pajėgs užkirsti kelią visiems laikams bet kokiam karui Europoje. Ji galės pasidaryti arbitru visuose nesutarimuose ir disputuose, galinčiuose iškilti Europoje tiek tarp vienos ir kitos karalystės, tiek tarp valdovo ir valdinių. Šios sąjungos kongresas galėtų tapti apeliaciniu teismu visiems nuskriaustiesiems ir prispaustiesiems, tiek valdovams, tiek ir paprastiems žmonėms, kurie gyvena dabar ir gyvens Europoje ligi pasaulio pabaigos. Čia mažos valstybėlės ir jų valdovai bus apginti nuo galingų kaimynų grėsmės; didieji nebeengs mažųjų, galingieji nebepasiglemš silpnųjų; toji pati konfederacija šiuo metu turi ir, jei norės, galės ir toliau pasilikti galią ištremti karą iš Europos. Nuo šiol ji galės sutrypti stipriuosius ir paremti silpnuosius. Kokia palaiminga taikos diena tai būtų Europai! Kiek kraujo marių būtų išvengta pasaulyje, dėl ko tironų įgeidžiai ligi šiol nieko nėra padarę!" („Apžvalga", VI t., 7 Nr.)

Kompromisas, kompromisas, kompromisas — argi nebuvo nė vieno politinio principo, dėl kurio Defo nebūtų ėjęs į kompromisus? Buvo galima pradėti tuo abejoti, nes disenteris vigas ir toliau tebedirbo torių ministerijai, dabar jau slapta tapusiai jakobitiškai. Betgi dar buvo vienas principas, dėl kurio jis nėjo į kompromisus — protestantų įpėdinystė. Jis visada liko ištikimas 1688 metų revoliucijos principams, bent jų niekada neišdavė. Dabar, pasiekus taiką, karalienės Onos sveikata prastėjo ir įpėdinystės klausimas tapo gyvybiniu. Bolingbrokas slapta rezgė intrigas su pretendentu, o Oksfordas — be Defo žinios — pasidarė beveik jakobitų bendrakeleivis. Kiekvieną dieną, karalienės sveikatai vis silpnėjant, susijaudinimas dėl to,

kas bus jos įpėdinis, didėjo, varžybos tarp Hanoverių pasekėjų ir jakobitų aštrėjo. „Na ką gi, kova prasiskverbė į virtuves, svetaines, laivus, kontoras, dar daugiau — į miegamuosius. Ponai, jeigu jūs teiksitės pasiklausyti, kas dedasi tarp virėjų ir liokajų virtuvėse, išgirsite, kaip jie tarpusavy barasi, keikiasi, draskosi ir mušasi; jei manote, kad triukšmas kilo dėl bifštekso ar pudingo, pamazgų ar atmatų — apsirinkate; nesantaika kilo dėl svarbesnių valstybinių reikalų — kas už protestantų įpėdinystę, o kas už pretendentą,— rašo Defo. — Tas pats dedasi pora laiptų aukščiau — krautuvėse ir sandėliuose: vieni parankiniai sustoję vienoj krautuvės pusėj, kiti — kitoj (beveik neprekiauja), svaido vienas į kitą aukštąją ir žemąją bažnyčią tarsi raketėmis sviedinukus. Užuot tvarkę knygas, jie mušasi ir plūstasi dėl pretendento ir Hanoverių dinastijos; mums, be abejo, būtų kur kas geriau, kad apie tokius dalykus nebūtų nė girdėta". Be abejo, geriau būtų buvę ir Defo, bet didėjant susijaudinimui dėl protestantų įpėdinystės pavojaus, buvo nepanašu, kad Defo tylėtų arba kad jam nepavyktų įsipainioti į bėdą. Jo aplinkiniai metodai galėjo pasirodyti esą pavojingi partijų aistrų įkarštyje, tuomet siautėjusiame visoje Anglijoje.

Defo vis dar tebeužsidirbdavo duoną tarnaudamas Oksfordui, daug rašydamas, kad įtikintų skeptiškus „Apžvalgos" skaitytojus, jog vyriausybė, kurios nominalinis vadovas buvo jo globėjas, širdies gilumoje rūpinasi tikriausiais disenterių ir protestantų įpėdinystės interesais. Tuomet — būdamas tvirtas Hanoverių pasekėjas — jis parašė tuo klausimu tris pamfletus, į akį krintančiais pavadinimais: „Kas bus, jei karalienė numirs?", „Argumentai prieš Hanoverių dinastijos įpėdinystę" ir „Samprotavimai apie tai, kokius privalumus turi pretendento teisė į Didžiosios Britanijos karūną". Jų turinys buvo aiškiai ironiškas: Defo vėl panaudojo ironiją, prieš dešimt metų jį įvėlusią į bėdą pamfletu „Trumpiausias būdas susidoroti su disenteriais". Mums būtų labai paranku, jei pretendentas įžengtų į sostą,— nurodo jis sarkastiškai,— nes tuomet nebereikėtų kariauti su Prancūzija, kadangi mūsų karaliaus interesai visiškai sutaptų su Liudviko interesais; be to, Jokūbo Stiuarto grąžinimas atpalaiduotų didikus nuo naštos lankytis parla-

mente ir taip toliau, ir panašiai. Niekas negalėjo abejoti, kad tokie argumentai — ironiški, nė vienas tuo ir neabejojo. Bet vigai, įsiutę ant Defo, kad jis paliko jų partiją (kaip jie manė) ir gina taiką, dėjosi nesupratną. Jie turėjo galimybę jam atkeršyti. Dabar jie galėjo atmokėti už senas nuoskaudas, nuoskaudas, susikaupusias per pastaruosius dešimt metų ir nūnai skausmingai pūliuojančias tvirtose disenterių krūtinėse. Pirmiausia jie užpuolė spaustuvę, gavo įrodymus apie Defo autorystę (pamfletai buvo išspausdinti anonimiškai) ir tuomet pasistengė gauti orderį areštuoti nelaimingajam satyrikui. Subtiliai ir kartu žiauriai areštas buvo paskirtas šeštadienį, todėl jis negalėjo pasiūlyti užstato ir savaitgalį turėjo praleisti kalėjime. Be to, jis buvo areštuotas kiek galima viešiau: pareigūnai ir policininkai atvyko ginkluoti į Stouk Niuingtoną, taigi visas kaimas išėjo pasižiūrėti, kaip atviraširdį žurnalistą raitą su sargyba išlydėjo į Londoną. Pirmadienį jis buvo paleistas, bet byla vyko toliau, ir Defo buvo apkaltintas parašęs „išdavikiškus paskvilius prieš Hanoverių dinastiją". Bylai tebesant *sub judice*[13], Defo dar labiau pablogino reikalus, kvailai tai komentuodamas „Apžvalgoje"; tai suerzino teisėjus, kurie pareiškė, kad jo nusikaltimas yra toks, už kurį reikia pakarti, nutempti į egzekucijos vietą ir ketvirčiuoti. Galiausiai Defo praleido savaitę karalienės teismo kalėjime ir išvengė ilgos bausmės tik įsikišus ministrams, parūpinusiems jam karalienės atleidimą. Taip baigėsi audra arbatos stiklinėje. Bet Defo niekada nebeatleido vigams ir disenteriams; jis šėlo prieš juos ir, panašiai kaip Sviftas, stengėsi persekioti jų pamfletistus. Jis netgi ragino vyriausybę persekioti Stilį už tai, kad šis daręs „užuominas apie įpėdinystės pavojų esant jos didenybės vyriausybei" — „toks aštrus (pasak Treveljano) pasidarė ginčas tarp Defo ir partijos, kovojusios už jo širdžiai artimą reikalą".

Ir štai galiausiai „Apžvalga" ėmė knapsėti į pabaigą. Kartu su redaktoriumi ir ji prarado savo gerą vardą; jos sveikatos nebepataisė nė spaudos mokestis, ir ji mirė natūralia mirtimi. Defo po ranka turėjo jau kitą periodinį

[13] Svarstomas (*lot.*).

leidinį — „Merkatorių", už kurį jam gerai mokėjo vyriausybė, kad rašytų prekybos skatinimo klausimais. Tai buvo Bolingbroko kūdikis ir iš tikrųjų Defo pasamdė Bolingbrokas,— tik pagalvokit! — kad išvestų jį į pasaulį. Žurnalistikos požiūriu tai buvo tam tikra pažanga, palyginti su „Apžvalga", nes prieš kiekvieną straipsnį buvo išdėstyta jo santrauka; taip buvo įvesta praktika, kuri šiandieninėje spaudoje ištobulėjo — straipsniai su antraštėmis. Tuo tarpu Defo parašė paskutinius paskutinio „Apžvalgos" numerio žodžius — „Apžvalga išeina". „Apžvalga" gyvavo ilgiau, daug ilgiau negu bet kuris iš jos varžovų. Tuo tarpu, kai „Žiūrovas" išgyveno nepilnus dvejus metus, panašiai ir „Plepys" bei „Globėjas", „Apžvalga" laikėsi ligi 1713 metų liepos 11 dienos. Žinia, prie jos ilgo amžiaus daug prisidėjo tai, kad ji buvo šelpiama įtakingo vyriausybės nario, bet pagrindinė jos ilgo gyvavimo priežastis buvo redaktoriaus atkaklumas bei atsidavimas. Neatsižvelgdamas į didelius sunkumus, į kitų darbų naštą, Defo per devynerius metus visada sugebėdavo nusiųsti spaustuvininkui savo rankraštį. „Pagrindinė visų šiuo metu viešai leidžiamų laikraščių parama yra skelbimai",— rašė jis, ir kai kada skelbimai užimdavo net dvi iš aštuonių laikraščio skilčių; svarbiausi skelbimai buvo — knygos, vaistai nuo venerinių ligų ir kosmetika — skelbiami šia tvarka. Prie žurnalo sėkmės, be abejo, prisidėjo ir tai, kad jis buvo skirtas visokiausio pobūdžio skaitytojams. Skyrius, pavadintas *Mercure Scandale*, „Savaitinė nesąmonių, įžūlybių, ydų ir paleistuvysčių istorija", buvo skirtas tiems skaitytojams, kurie bodėjosi politiniais ir ekonominiais esė. Defo spausdindavo skaitytojų laiškus, atsakinėdavo į jų klausimus. „Misteri Apžvalga,— rašė nelaiminga mergina,— esu tarnaitė, gyvenu netoli Bu bažnyčios... tikėjausi jau seniai turėti mylimąjį, bet mano lūkesčiai neišsipildė". Vienas džentelmenas susirūpinęs teiraujasi: „Ar galiu turėti vilčių iš damos, kuri gerokai už mane turtingesnė, bet yra parodžiusi man palankumo?" Ne visi klausimai buvo apie meilę; kitos problemos lietė finansus, gamtos istoriją, teisę ir religiją. Tačiau ir į gilius, ir į lengvabūdiškus klausimus „Misteris Apžvalga" visuomet rimtai atsakydavo.

* * *

1713 metų žiemą visiems buvo aišku — senoji karalienė miršta, ir Britanijos sosto įpėdinystės klausimas labai paaštrėja. Kas bus vienišos, podagros kamuojamos senosios damos įpėdinis? Ar Hanoveris? Ar jakobitas? Sudarant Utrechto taiką, torių vadai Oksfordas ir Bolingbrokas kvailai įsipainiojo į artimus ryšius su prancūzų ministrais, tarpininkaujant prancūzų jakobitų agentams; todėl jie tapo Olandijos ir Vokietijos princų, įskaitant ir Jurgį Hanoverį, priešais. Taigi taikos ir protestantų įpėdinystės klausimai labai glaudžiai susipynė. Vigai smerkė taiką ir sveikino įpėdinystę, toriai — gynė taiką ir daugelis iš jų buvo linkę paremti jakobitų grąžinimą. Jie manė, kad Jokūbas patenkins juos ir pasidarys protestantas. Bet Jokūbas atsisakė. Taigi toriai liko be politikos — didžiulė suskaldyta ir sutrikusi minia su dviem savo vadais, Oksfordu ir Bolingbroku, stovinčiais vienas priešais kitą su ištrauktais kardais. 1714 metų vasaros įvykiai plėtojosi stulbinamai greit. Oksfordas, visada pernelyg mėgęs butelį, dabar apsirgo, išglebo, aptingo ir buvo atleistas, o Bolingbrokas, išsiblaškęs, prostitučių besivaikąs Bolingbrokas, buvo paskirtas lordu iždininku. Ištisas dvi dienas — bet tik dvi dienas — Bolingbrokas buvo visagalis. Tuomet įsikišo lemtis ir išgelbėjo Angliją nuo nelaimės. Susirinkimas, kurio metu buvo atleistas Oksfordas, o Bolingbrokui buvo įteikta balta jo posto lazda, užtruko ligi vėlyvos nakties, ir karalienė, išsėdėjusi ligi pat galo, pervargusi išsvyravo iš rūmų. Kitą dieną ji apsirgo, trečią dieną ją ištiko apopleksijos priepuolis, o po keturiasdešimties valandų ji mirė. Krizė užėjo per greit dėl Bolingbroko machinacijų, ir šiam nespėjus nė susigaudyti, kur besąs, vigų lordai ėmė kontroliuoti padėtį ir paskelbė Hanoverių statytinį Jurgį naujuoju Anglijos karaliumi. Taip buvo išgelbėta Anglijos padėtis, protestantizmas ir demokratija. Naujasis karalius nemokėjo kalbėti angliškai, tad neturėjo galimybės uždėti veto parlamento nutarimui, aktyviai dalyvauti kabineto susirinkimuose arba iškilti kaip aukščiausiasis Anglijos valdovas „virš partijų". Jakobitų maištas buvo nuslopintas, prasidėjo ilgai trukęs vigų viešpatavimas.

Taip buvo išsaugota protestantų įpėdinystė ir galutinai įtvirtintas 1688 metų revoliucijos principas. Kaip tik dėl šitų siekių Defo kovojo visą gyvenimą nuo tada, kai jojo su Monmeto raiteliais Sedžmure. Tai buvo tas jo politinės veiklos principas, kurio jis niekada neišdavė nei sąmoningai, nei nesąmoningai, nei atvirai, nei viešai. Tai buvo vigų siekiai. Bet vigai nepasitikėjo Defo, nekentė jo tokia karšta neapykanta, kokia politikai neapkenčia atsimetusio partijos nario. Taigi nors siekiai, kuriais jis nuoširdžiai tikėjo, buvo apginti, Defo jautė, kad pasaulis slysta jam iš po kojų.

Ką jis dabar veikė? Ką galėjo veikti? Tiesą sakant, jis galėjo tik viena — stengtis įrodyti, jog visada iš tikrųjų buvo nepriklausomas nuo torių ir ištikimas savo pirmutiniams politiniams principams — įrodyti, kad širdies gilumoje visada buvo 1688 metų šalininkas. O tai padaręs, šitiek įrodęs, turėjo susitaikyti su naujuoju režimu. Defo taip ir padarė. Jis noriai šito ėmėsi, ir jam pasisekė. Pasisekė, nes vigų vyriausybė suprato, kad jis — genialus žurnalistas, ir jie galės tinkamai pasinaudoti jo propagandiniu talentu. Jam buvo paskirta užduotis įsigyti torių ir jakobitų pasitikėjimą ir leisti bei tvarkyti kai kuriuos šios pakraipos laikraščius — ypač Misto „Savaitinį žurnalą" — taip, kad jie netektų viso savo kandumo. Jam buvo duota suprasti, kad žurnalus, su kuriais jis turės reikalų, reikia leisti kaip torių leidinius, bet tuomet, kai jis susidoros su jais, jie jau turi būti visai nekenksmingi vyriausybei — visi aukštųjų torių ir jakobitų interesai sugniuždyti. Dėtis aukštuoju toriu Defo buvo tiesiog bjauru, bet jo perspektyvos buvo niūrios, sveikata nekokia, ir — negana šių bėdų — jam dar grėsė teismo procesas už šmeižtą. Jam buvo iškeltas kaltinimas už tai, kad šmeižikiškai primetė jakobitų pažiūras vienam torių perui (lordui Anglsiui). Kadangi Oksfordas ir Bolingbrokas nebegalėjo jam padėti, Defo nebeturėjo draugo, į kurį kreiptis. Byla tęsėsi; jis buvo pripažintas kaltu ir nuteistas, jam grėsė ilgas įkalinimo terminas. Taigi Defo buvo dėkingas už slaptą sutartį, sudarytą su vyriausybe, padėjusią sušvelninti nežmonišką torių spaudimą; pasiekus susitarimą, jis nieko nebegirdėjo apie to kaltinimo šmeižtu pasekmes. Bet vos pradėjus dirb-

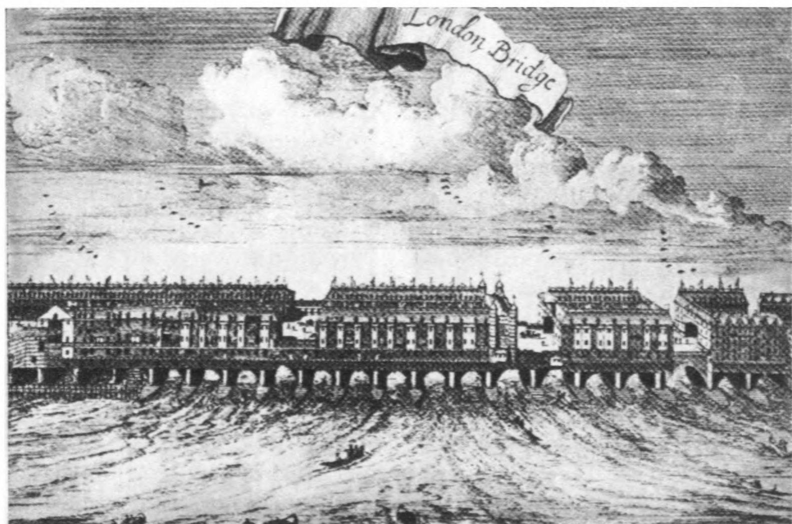
ti šį naują darbą, jo siela sukilo prieš jį: „Šiuo tikslu, sere, esu pasiųstas dirbti tarp popiežininkų, jakobitų ir įsiutusių aukštųjų torių — tai padermė, kurios, pripažįstu, nekenčiu visa siela; esu priverstas girdėti išdavikiškus posakius ir įžeidžiančius žodžius prieš jo didenybę ir vyriausybę bei jo ištikimiausius tarnus ir visa tai girdėdamas šypsotis tarytum jiems pritarčiau; esu priverstas imti visus šmeižikiškus ir tiesiog niekšiškus straipsnius ir laikyti juos pas save tarsi rinkčiau iš jų medžiagą naujienoms; dar daugiau — dažnai rizikuoju, praleisdamas šiek tiek stulbinančius dalykus, kad nepasidaryčiau įtartinas. Taigi aš lenkiuosi Rimono rūmuose ir nuolankiai prašau jūsų šviesybės globos, kitaip aš tuo greičiau pražūsiu, kuo ištikimiau vykdysiu man duotus nurodymus". Bet vis dėlto Defo ir toliau lankėsi Rimono rūmuose dar beveik dešimt metų...

Bet reikia pasakyti Defo labui, kad jis niekada neišdavė Oksfordo draugystės, nors Oksfordo karjera dabar jau buvo baigta — šitai Defo labai gerai žinojo. Netgi tuomet, kai senasis draugas buvo apkaltintas valstybinės paslapties išdavimu, jo neapleido. Parašė du straipsnius, teisinančius Oksfordą, apkaltintą jakobitiškomis pažiūromis Utrechto derybų metu. Tai buvo „Slapta baltosios lazdos istorija" ir „Detalės apie pono Mesnažero derybas Anglijos dvare paskutinio viešpatavimo pabaigoje". Pastarasis buvo pats provokatoriškiausias Defo pokštas. Tai buvo neva tikri prancūzų ambasadoriaus memuarai, kuriuose stengiamasi parodyti, kad derybose prieš Utrechto taiką Harlis nuosekliai pasireiškė kaip protestantizmo ir Hanoverių interesų gynėjas. Žinoma, Defo neigė sufabrikavęs šiuos pilnus netikslumų ir anachronizmų memuarus. Bet tai nieko nereiškė. Netrukus po jų išleidimo Oksfordas buvo atleistas nuo kaltinimo išdavus valstybinę paslaptį. Anglijos ekslordas iždininkas buvo paleistas ir likusius kelerius metus praleido ramiai bei nuošaliai, susirašinėdamas su literatūros džentelmenais Sviftu, Popu ir Arbetnotu, senais jo buvusios didybės dienų draugais. Tačiau nėra jokių žinių, kad jis po 1715 metų buvo susitikęs ar bendravo su Defo. Ar dėl to, kad naujieji Defo šeimininkai davė jam suprasti, jog nuo tokio bendravimo jo ištikimybė vigų režimui gali tapti... įtartina?

Danielio Defo portretas

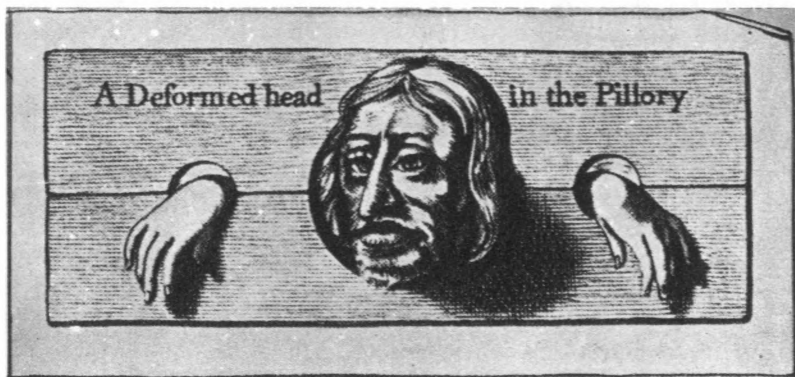
Prekybinė Londono gatvė. Graviūra. 1720

Londono tiltas, 1722

Londono muitinė. 1722

Valstybės sekretorius Robertas Harlis su balta lazda, apie kurią rašė D. Defo

Karalienė Ona

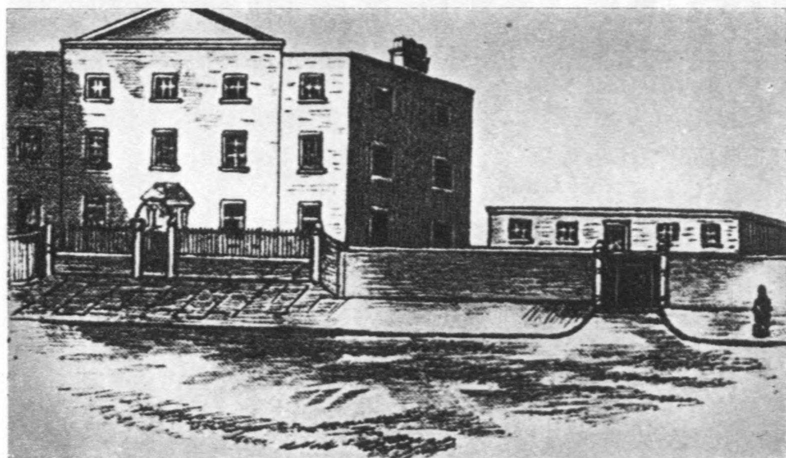
D. Defo. Karikatūra. Pamfletas. 1703

D. Defo prie gėdos stulpo. Amžininko piešinys

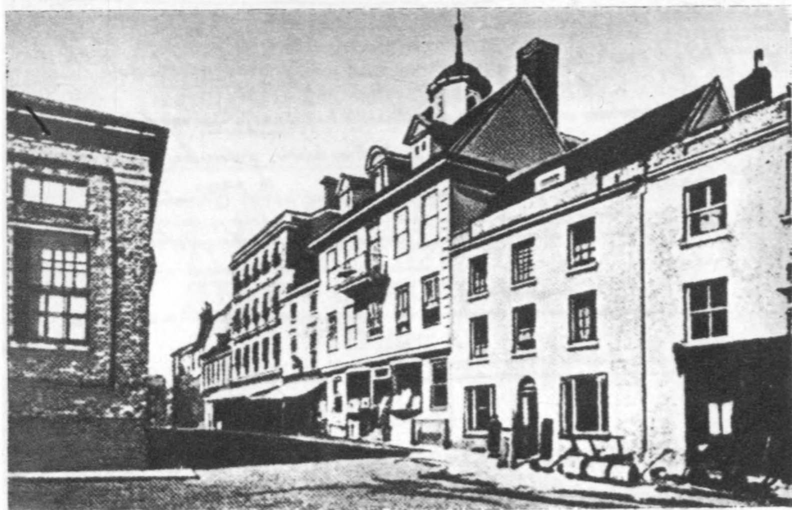
Niugeito kalėjimas. XVIII a. graviūra

Londono Taueris, 1722

D. Defo namas Haknyje. XX a. pradžios nuotrauka

D. Defo namas Niuingtone. T. Krofordo piešinys. 1741

Aleksandras Selkirkas Mas a Tieros saloje. Iš tuometinės spaudos

A Review

Of ye State of ye British Nation Saturday

Dec. 31. 1709

D. Defo rankraštis. 1709

Vieno pirmųjų „Robinzono Kruzo" leidimų titulinis puslapis

[Defoe, Daniel]

THE LIFE

And Strange Surprising

ADVENTURES

OF

ROBINSON CRUSOE;

Of *York*, MARINER:

Who lived Eight-and-twenty Years all alone in an uninhabited Island on the Coast of *America*, near the Mouth of the Great River *Oroonoque*; having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but Himself.

With an ACCOUNT how he was at last as strangely delivered by PIRATES.

Written by HIMSELF.

The THIRTEENTH EDITION, Adorned with Cuts.

IN TWO VOLUMES.

VOL. I.

LONDON:

Printed for J. BUCKLAND, W. STRAHAN, J. RIVINGTON, R. BALDWIN, L. HAWES and W. CLARKE and R. COLLINS, W. JOHNSTON, T. CASLON, T LONGMAN, B. LAW, J WILKIE, T. LOWNDES, W. NICOLL, and the Executors of B. DOD.

MDCCLXVI.

Džekas Šepardas bėga iš kalėjimo. Iliustracija iš D. Defo knygos Robinzonas Kruzas. Pirmojo leidimo frontispisas. 1719

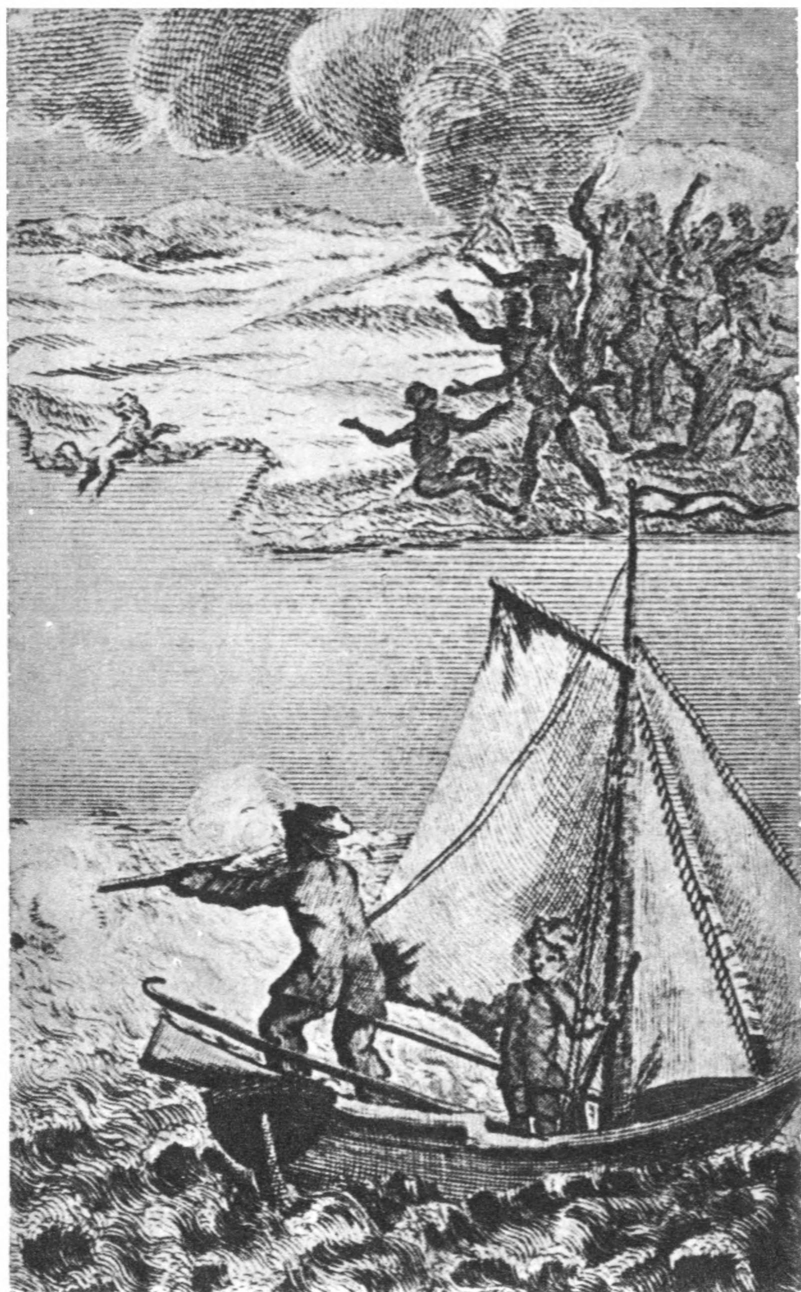

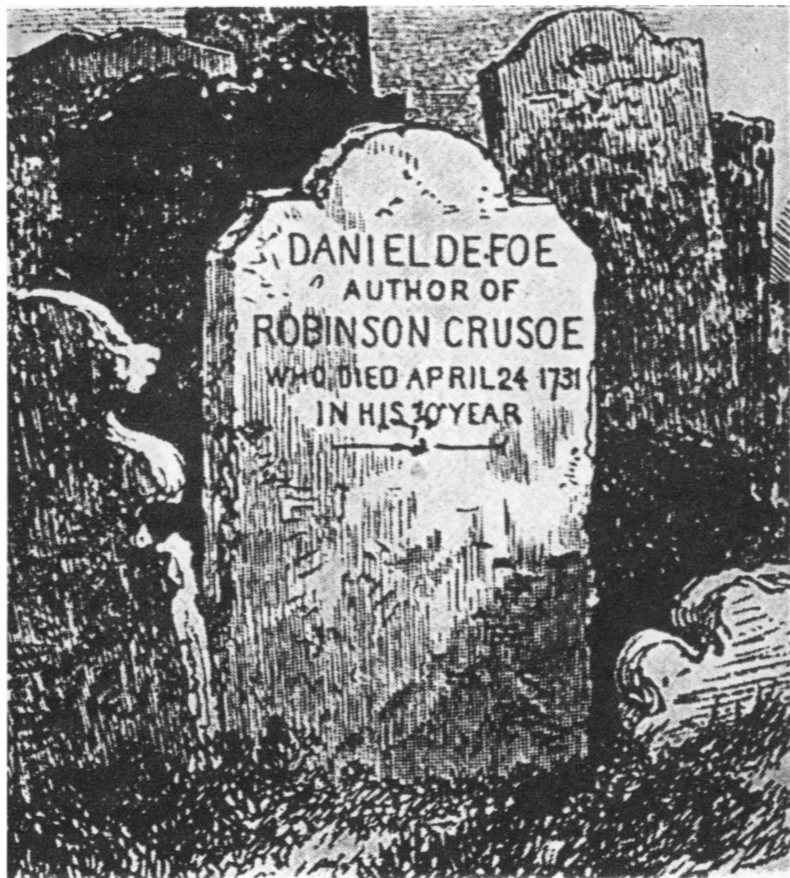

Pirmojo „Roksanos" leidimo frontispisas. 1724

„Molės Flanders" frontispisas. 1776

I.Taylor. f.

Robinzonas Kruzas ir berniukas Ksuris. Šeštojo „Robinzono Kruzo" leidimo iliustracija. 1722

Senasis antkapis ant D. Defo kapo

Naujasis antkapis ant D. Defo kapo

* * *

Įpusėjus šeštą dešimtį, Defo užklupo liga. Metų metus jis nekreipė dėmesio į miegą, valandas, taisykles ir dabar tie metai atsiliepė jo kadaise puikiai sveikatai, kurios anksčiau nepaveikdavo nei negandos, nei nelaimės, nei kalėjimai, nei liūdesys. Kažkada 1715 metais jį ištiko lengvas apopleksijos priepuolis, ir kurį laiką jis jautėsi nepaprastai nusilpęs; galima buvo patikėti, kad jo būklė beviltiška. Bet atsparus organizmas atsigavo ir Defo greit vėl sėdo prie rašomojo stalo, kūrė pamfletą po pamfleto, straipsnį po straipsnio. Net pati gamta turėjo prisipažinti pralaimėjusi prieš valią ir energiją, kurią šis puritonas privertė tarnauti nenugalimam ir pergalingam darbui. Bet Defo niekad iš tikrųjų nebeatgavo ankstesnės geros sveikatos; jį kamavo podagra, o kartu su amžiumi ir kančiomis neišvengiamai pasirodė ir kartėlis bei noras grįžti prie jaunystės puritoniškosios moralės. Defo niekada nebuvo geras vyras ir nebuvo supratingas tėvas vaikams. Būdamas namie su šeima — o tai pasitaikydavo nedažnai,— jis mėgdavo diktuoti ir nepakentė priešinimosi jo autoritetui. Paaugę vaikai nepakentė jo elgesio su motina, šeimoje kildavo ginčai; vyresnysis sūnus paliko namus ir pradėjo verstis savarankiškai kaip pirklys. Ne, šeimos gyvenimas Stouk Niuingtone nebuvo laimingas. Defo turėjo susitaikyti su tuo, kad ėmė senti; jį apėmė siaubas dėl to, kad sensta, ir dar didesnis siaubas, pagalvojus apie mirtį. Mirties jis visada bijojo kaip visa ko pabaigos. Jis buvo praradęs vaikystės biblinį tikėjimą, kuris būtų palaikęs jį prieš šitą siaubingą faktą. Bet sendamas jis, regis, grįžo — arba troško grįžti — prie to tikėjimo. Šitaip nusiteikęs jis ir parašė „Šeimos vadovą", puritonišką religinį veikalą, greit išėjusį aštuoniais leidimais.

Defo tikėjimas buvo rimtas ir iškilmingas, jo dvasinė nuotaika buvo rimta ir iškilminga, jis nepripažino ekstazės ar entuziazmo, ar mistikos, ar dar kitaip vadinamo Froido „okeaninio jausmo" — kaip gyvenimo elemento. Tikro religingumo matas Danieliui Defo buvo doras elgesys. „Iš gėdos rauski, Anglija, ir slėpk dviveidiškumą,— Kas sąžinės neturi, negaus gailestingumo",— rašo jis „Papročių

tobulinime". „Tik iš dorybės tikėjimą pažinsi, jei jos nėra — dangaus tu nepatirsi". Toje pačioje poemoje jis įrodinėja, kad religija — tai ne sudėtinga dogmų visuma, kad ji nėra apgaubta paslapties, jos principus gali suprasti kiekvienas.

Tiesiogiai šventos tiesos apsireiškia,
Be verksmo tyros, be pamokslų aiškios.
Menkiausias protas gali be maldos
Išmokt įžvelgti išmintį gamtos.
Net apreiškimas mums ne paslaptis,
Nes jį supranta tikinti širdis.
Pranyksta prieštaravimai visi,
Jei doras ir teisingas pats esi.

Trumpai tariant, net apreiškimas gali būti vertinamas moralinio pragmatizmo požiūriu. Defo manymu, ryšys tarp gamtos ir proto labai artimas. Gamta visus žmones moko per protą, todėl darytina išvada, kad pati gamta yra protinga ir protas yra įgimta savybė. Jeigu abu žodžiai ir ne visai tapatūs, protas gali būti traktuojamas kaip žmoguje slypinti gamta. Poemoje „*Jure Divino*"[14], dedikuotoje Protui, Defo taip jį apibūdina: „Dangaus šviesa, žėrėdama mumyse, ir moko, ir apšviečia mus visus". Dievas, gamta ir protas glaudžiai tarpusavyje susiję. Net ir dievas gyvena pagal tuos dėsnius, kurie valdo visatą: „Manding, įstatymai dievybės, / Nesikerta niekad su dėsniais prigimties". Kitaip ir būti negali, nes dievo įstatymai yra gamtos dėsniai. Čia nėra galimybės gilintis į Defo religinius įsitikinimus, suinteresuotą skaitytoją galima nukreipti į profesoriaus H. N. Ferčaildo veikalą „Religinės kryptys anglų poezijoje", kuriam šios knygos autorius tuo klausimu yra skolingas. Žinoma, Defo jokiu būdu nebuvo filosofiškas mąstytojas. „Mums nepavyks suprasti Defo, jei taikysim jam griežtesnę logiką, apie kurią jis niekad nesvajojo. Jo etinės-religinės teorijos esmė yra ta, kad kiekvienas žmogus turi savyje vadovą, šviesą, balsą, kuris atskleidžia jam tiesą ir nukreipia į dorybę". Ši savybė negali būti išreikšta žodžiais, ta-

[14] Pagal dievo įstatymą (*lot.*).

čiau Defo bando tai padaryti. Todėl įvairiais atvejais jis vartoja žodžius „dievas", „gamta", „protas" ir „sąžinė" maždaug tolygia prasme žodžiams „vidinė šviesa". Visa tai, beje, rodo, koks nuostabus panašumas tarp jo ir Ruso.

Defo atstovauja įdomiai pakopai nonkonformizmo evoliucijoje nuo XVII amžiaus protestantų ortodoksijos ligi XVIII amžiaus laisvamanybės. Seniau puritonas sąžinės laisvės, prigimties teisių ir vidinės šviesos idealus naudojo ginti krikščionybei. Bet XVIII amžiaus eigoje šie idealai patys tapo religija, religija, tik plačiausia prasme susijusia su ją pagimdžiusiu protestantizmu. Tačiau Defo sąmonėje šis procesas nebuvo išspręstas. Jame vyko konfliktas tarp puritonizmo ir proto bei gamtos religijos, bet Defo nesuvokė, kad jis vyksta. Tiesą sakant, jis, matyt, manė, kad abi religijos yra vienodos. Todėl jo racionalistinės idėjos buvo keistai sumišusios su niūrumu ir rūstumu žmogaus, kuris buvo auklėjamas tapti presbiterionų kunigu. Senstant, neišsipildžius troškimams, užgriuvus ligoms ir amžiui, jis vis garsiau ir garsiau smerkė vaidinimų palaidumą, girtuokliavimą, piktžodžiavimą, šventadienių nesilaikymą, nepadorią poeziją ir prostituciją — taigi, kai kas gali įsivaizduoti jį presbiterionų sakykloje, iškėlusį rankas ir šaukiantį savo parapijiečiams: „Atgailaukite!" Bet jeigu kai kam atrodo, kad Defo puritoniški prakeiksmai to meto ydoms yra — švelniai kalbant — šiek tiek nuobodūs, tai reikia pritarti jo aštriai kritikai, nukreiptai prieš nekrikštus pirklius, prekiaujančius vergais. „Papročių tobulinime" jis nedvejodamas juos pasmerkia:

Apmulkindami čiabuvius taikius,
Jų sielas maino į žaislus pigius,
Kraštan krikščionių nuveža apgautus,
Kad blogesniems už stabmeldžius vergautų.

....

Čia žiauresni negu ispanai būna,—
Jų protą tvirkina, kankina kūną.
Vargšus tarnaut ir nusidėt išmokę,
Įtvirtint siekia jie vergiją slogią.

Ne pragaras vergams jau baimę kelia,—
Baisus jiems šitokių krikščionių kelias.[15]

Defo nepabosdavo kartoti, kad tikroji reforma turi prasidėti socialinės piramidės viršuje — nuo teisėjų, kunigų ir dvariškių. Kaip tik tokie puritonai kaip Defo bei jo draugai ir buvo buržuazinio padorumo amžiaus, nonkonformistinės sąžinės ir jos ginamo blogio ir gėrio, sąjūdžio prieš prekybą vergais ir rūškaną anglų sekmadienį pirmtakai...

* * *

Defo buvo nesugniuždomas. Jį galėjo kamuoti finansinės, teisinės ir visokiausios šeimyninės negandos; galėjo alinti skausmas, galėjo nueiti niekais visi jo projektai ir didžiuliai planai, siekiantys šlovės ir turtų; jis galėjo niekad nepatirti laimės dėl viduje vykstančio psichologinio konflikto, o išoriniame pasaulyje — politinio; bet visada putojantis Londono prekybininkas-žurnalistas pakildavo iš savo nesėkmių ir iššaudavo į paviršių kaip kamštis sudužus laivui. Jis buvo nesugniuždomas, nes turėjo kūrybinį talentą. Jis buvo genialus žurnalistas. Tik genialus žurnalistas galėjo savo vienintele galva ir plunksna taip kaip jis palaikyti „Apžvalgą" ištisus devynerius metus, be to, per tuos devynerius metus padarydamas daugybę kitų reikšmingų darbų. Ir ne tik „Apžvalga" yra jo genialumo liudininkė. Dar buvo ir Misto „Žurnalas", ir daugelis kitų žurnalų, kur jis pridėjo savo ranką, uždarius „Apžvalgą". Pirmasis šią Defo veiklos sritį ištyrė Viktorijos laikų biografas Viljamas Li, savo tyrinėjimus išspausdinęs 1869 metais knygoje „Danielis Defo, jo gyvenimas ir naujai atrasti veikalai". Nustatyti, kurie iš daugybės anonimiškų rašinių buvo Defo, jam padėjo tai, kad jis išstudijavo ir išnagrinėjo jo stiliaus savitumus ir plačią interesų sferą. Vien tik neprilygstamas Defo teiginių aiškumas jį išduoda: tai buvo gamtos dovana, kurios joks menas negali sėkmingai imituoti. Paties Defo gero rašytojo matas buvo tas,

---

[15] Žr. taip pat Defo pastabas apie negrų vergų išnaudojimą Virginijoje romane „Pulkininkas Džekas" (*aut. past.*).

kad jis, pasitarnaudamas skaitytojams, suteiktų jiems taip pat ir malonumą, ir šį dvigubą tikslą jis turėdavo prieš akis tiek rašydamas laikraščius, tiek ir kurdamas romanus. Pasak amžininkų, Defo buvo meistriškai įvaldęs tokį mažąjį meną kaip antai: sufabrikuoti istoriją ir įteigti pasauliui, kad ji tikra.

Bet jis buvo ir daug daugiau negu tai: jis buvo visų žurnalistikos meno šakų rašytojas ir produktyvus naujų projektų išradėjas bei organizatorius. Jis buvo pirmasis naujųjų laikų žurnalistas. Jis sugalvojo vedamąjį straipsnį, tuomet vadinamą „Įžanginiu laišku". Jo žurnalo skyrius *Mercure Scandale*, taip efektingai leidžiamas „Apžvalgoje", buvo tęsiamas Misto „Žurnale" ir (vėliau) Aplbio „Žurnale". Ši dalis, kartais rimtos, o kartais linksmos tematikos, visada būdavo parašyta šmaikščiu ir gyvu tonu. Defo taip pat buvo pirmasis „specialus korespondentas". Dėmesį patraukė jau jo reportažas apie didžiąją audrą. Jis kalbėdavosi su garsiais Niugeito nusikaltėliais ir iš jų išgaudavo gyvenimo istorijas. Joks redaktorius niekada nebuvo įvaldęs šio meno puikiau už Defo. Ką gi darė Defo, kai plačiai pagarsėjo drąsaus kalėjimų bėglio Džeko Šepardo apiplėšimai ir pabėgimai? Jis nuvyko į Niugeitą, pasikalbėjo su įžymiuoju kaliniu, įsigijo jo pasitikėjimą ir draugystę ir grįžo su Šepardo laišku („nuoširdžiai mylintis") ir neva jo paties sukurtų eilėraščių rankraščiu. Visa tai jis išspausdino Aplbio „Žurnale". Čia dar ne viskas. Kaip tikras žurnalistas, jis vėliau susitarė su Šepardu, kad pastarasis, atvykęs į bausmės vykdymo vietą ir stovėdamas vežime po kartuvėmis, pašauks draugą ir perduos jam pamfleto rankraštį (Defo parašytą jaudinantį pasakojimą!), kuris bus jo paskutinė kalba ir priešmirtinė išpažintis. Reportažas apie šį įvykį buvo išspausdintas Defo laikraščiuose. Tai (pasak teisingų Minto žodžių) neprilygstamas pavyzdys, rodąs, kaip išradingai ir drąsiai Defo naudojo savo amato gudrybes.

Nors Defo santykių su jo bendradarbiu Natanieliu Mistu istorija ir pilna įvykių, bet gana gėdinga. Jų bendradarbiavimo drama — kad ir kokia ji būtų — truko aštuonerius metus. Beveik per visą šį laiką Defo apsimetė prieš Mistą, jog eina su juo koja kojon, o tuo tarpu slapta sten-

gėsi sušvelninti aukštųjų torių laikraščio toną ir veikė kaip vyriausybės šnipas. Gudrybės, kurios Defo padėdavo apsimesti, ne ypač gražios. Vyriausybė, vadovaudamasi Defo teikiama informacija, darydavo kratas Misto įstaigoje ir rasdavo čia maištingos jakobitų literatūros; Mistas būdavo areštuojamas ir vėl paleidžiamas, kartais pastatomas prie gėdos stulpo ir įkalinamas, o Defo visą laiką dėdavosi prieš Mistą, jog jam taip pat kasdien gresia areštas. Abu žurnalistai ginčydavosi, bet ir vėl sueidavo draugėn, nes Mistas suprato, kad, netekus spindinčios Defo prozos, „Žurnalo" pardavimas bematant sumažėtų. Tai buvo populiariausias Anglijos laikraštis, išeinąs savaitiniu dešimties tūkstančių egzempliorių tiražu. Tačiau galiausiai Mistas atskleidė tiesą — Defo visą laiką buvo apmokamas vyriausybės! Įvyko didžiai dramatiškas susidūrimas — Mistas, iškėlęs kardą, puolė ant Defo, Defo gana lengvai apsigynė, sužeidė Mistą ir pakvietė chirurgą, kad sutvarstytų žaizdas. Tai buvo jų ryšių pabaiga. Ėjo 1724 metai. Šiuo metu Defo jau buvo išleidęs savo didžiųjų pasakojimų seriją — „Robinzoną Kruzą", „Molę Flanders", „Pulkininką Džeką" ir „Roksaną".

VIII

1719 metų balandis. Danielis Defo gyvena stačiakampiame raudonų plytų name Bažnyčios gatvėje, Stouk Niuingtone. Sprendžiant iš aprašymų, tai kareivinių tipo namas, tvirtai pastatytas, bet pasibjaurėtinai negražus. Tačiau pastoliai ir aplink zujantys darbininkai rodo, kad vyksta papildymai — statomi du plokščiastogiai priestatai. Misteris Defo stengiasi, kad jo namas būtų „labai gražus". Jau yra arklidės ir ūkiniai pastatai, sodas ir keturių akrų „didžiulis daržas". Tas daržas — Defo pasididžiavimas, jis pats jį suplanavo — o kaip džiaugėsi tai darydamas! Juk žmogus gali planuoti daržą taip kaip ir savo knygas, tai yra pagal savo skonį — bet visiškai aišku, kad žmogus negali nurodyti, kaip elgtis jo užsispyrusiai žmonai ir nepaklusniems vaikams! Viduje namas — „niūrus ir netvarkingas", su storomis sienomis, keistomis indaujomis ir didelėmis spynomis. Tačiau čia yra daugybė kambarių, o

vienas didžiausių — biblioteka. Jos sienos apkrautos knygomis, „gerai įrištomis, paauksuotomis, su spaustomis raidėmis", palangėje — gilūs suolai. Pro bibliotekos langus matyti trobelės, susispietusios aplink kaimo bažnyčią, o už jų nusidriekusi didžiulė atvira lyguma. Bet dabar vakaras, ir bažnyčios bokštas, trobelės, gretima vietovė — viskas tarytum miglos apgaubta susilieja į viena. Laikas užtraukti užuolaidas... Biblioteką apšviečia dvi žvakės, mirksinčios žvakidėse ant rašomojo stalo. Defo nuo pat ryto skaito savo naujosios knygos korektūras; ištisą dieną jis sklaido puslapius, kartkartėmis — bet tik kartkartėmis — vienur ištrindamas žodį, kitur pakeisdamas posakį. Štai jis numeta plunksną. Baigta! Nusiprausti, pasivaikščioti aplink „pievelę", kur ganosi arkliai, skaniai pavalgyti, paplepėti su dukterim Sofija — visa tai jį atgaivins! Rytoj nuneš knygą leidėjui misteriui Viljamui Teilorui, kurio iškaba „Laivas" yra Paternosterio gatvelėje — o toji knyga „Robinzonas Kruzas" arba greičiau „Robinzono Kruzo, Jorko jūrininko gyvenimas ir nepaprasti, stebinantys nuotykiai: jis išgyveno dvidešimt aštuonerius metus visiškai vienas negyvenamoje saloje prie Amerikos krantų, netoli didžiosios Oronoko upės žiočių; buvo išmestas ant kranto po laivo sudužimo, dėl kurio visi žmonės, išskyrus jį, žuvo. Taip pat aprašyta, kaip nepaprastai galiausiai jis buvo piratų išgelbėtas. Parašyta jo paties".

Tai buvo didelis įvykis anglų literatūros istorijoje, kai Defo galiausiai atidavė savo kūrinį „Robinzoną Kruzą" žmonijai! Bet Defo visiškai nenutuokė apie šio įvykio svarbą! Šiandien mes vadiname Defo anglų romano tėvu, realizmo pradininku Europos grožinėje prozoje, bet pats Defo žiūrėjo į save — ir į „Robinzoną Kruzą" — visai kitaip. Žmogui, sėkmingai dalyvavusiam politiniuose ir religiniuose ginčuose, rašiusiam eiliuotas satyras ir prozos satyras, istorinius veikalus ir esė, odes ir himnus bei panegirikas, šitokiam autoriui pereiti prie nuotykių aprašymo, prie išgalvoto ar pusiau išgalvoto pasakojimo — jo paties ir jo amžininkų požiūriu — atrodė, be abejo, žingsnis atgal. Tik grynas prasimanymas![16] Romanas! Knyga be lotyniškų

[16] *Fiction* (*angl.*) turi dvi prasmes: „prasimanymas" ir „grožinė proza".

citatų ir nuorodų į klasikus, be jokių literatūrinių pagražinimų — koks džentelmenas ar dama skaitys tokį kūrinį! Žinoma, Defo nemanė, kad jo knyga — „grožinė proza", jis nedrįso taip manyti. „Leidėjas,— visiems rašo jis pratarmėje,— įsitikinęs, kad šis kūrinys — tikras faktų aprašymas, čia nėra nė ženklo išmonės." Bet visi numatė, kad tai vis dėlto prasimanymas. Žinoma, damos ir džentelmenai neskaitė „Robinzono Kruzo", jie negailestingai nuo jo nusigręžė. Bet vis dėlto „Robinzoną Kruzą" tuomet ir vėliau skaitė smulkūs krautuvininkai ir amatininkai, jūrininkai ir smuklininkai, vežikai ir batsiuviai, kareiviai ir jūreiviai, liokajai ir tarnaitės, vangūs ir uolūs pameistriai ir, tiesą sakant, apskritai paprasti žmonės. Knyga buvo išspausdinta balandžio dvidešimt penktą, o po to ėjo vienas leidimas po kito. Ligi rugpjūčio ji buvo pakartotinai išspausdinta keturis kartus, ir Defo, kaldamas geležį kol karšta, skubiai parašė ir išleido „Tolimesnius Robinzono Kruzo nuotykius"— tęsinį, kuris pasirodė besąs gerokai silpnęsnis, o vėliau pasirodė dar vienas ir netgi dar nuobodesnis tęsinys. Vėliau ėjo vienas leidimas po kito, ir garsas apie šią knygą pasklido po visą civilizuotą pasaulį. Ligi devynioliktojo amžiaus pabaigos pasirodė ne mažiau kaip septyni šimtai leidimų, vertimų, sekimų. XVIII amžiuje buvo pastatyta populiari pantomima (parašyta Šeridano, su Deividu Gariku Kruzo vaidmenyje, kartu su Pantalone, Kolombina ir Arlekinu Penktadieniu), o XIX amžiuje Ofenbachas sukūrė muziką operai. Kaip skeptiškai būtų pažiūrėjęs Defo, jei būtų sužinojęs apie savo rašliavos pomirtinę šlovę! Būti „Grynakraujo anglo" autoriumi — ak, tai yra kuo didžiuotis! Bet „Robinzonas Kruzas" — „Robinzonas Kruzas"! Vis dėlto šis kūrinys davė jam šiek tiek taip reikalingų pinigų (toks ir buvo tikslas jį rašant), nors ir ne tiek, kiek turėjo duoti, nes „piratai" tučtuojau ėmė leisti neautorizuotus leidinius. Bet Defo gana teisingai pajuto užgavęs laimingą stygą ir po „Kruzo" per tolimesnius penkerius metus sukūrė savo didžiąją pasakojimų seriją — „Kavalieriaus memuarus"[17], „Kapitoną Singltoną" (1720); „Molę Flanders",

[17] „Pirmieji Defo „Kavalieriaus memuarų" skyriai, taip gyvai nupiešę skerdynes ir Magdeburgo sudeginimą, suteiks skaitytojui kur kas geresnį to meto karybos vaizdą negu bet kuri oficiali istorija". (H. G. Velso „Istorijos apybraiža")

„Maro meto dienoraštį", „Pulkininką Džeką" (1722) ir „Roksaną" (1724). Ir per šiuos stulbinančius penkerius metus, rašydamas romanus, Defo taip pat pyškino periodinius straipsnius, kūrė svarbius negrožinius veikalus (kaip „Kelionė po visą Didžiosios Britanijos salą") ir dar ėmėsi naujos komercinės veiklos — stulbinantis, literatūros istorijoje neprilygstamas žygdarbis žmogaus, jau įžengusio į septintąją dešimtį.

Defo visiškai neslėpė, jog rašo „Robinzoną Kruzą", norėdamas prisipildyti kišenes. Bet vos tik pradėjo rašyti šią knygą, ji suteikė jam nuostabią galimybę pabėgti nuo tikrovės. Parodęs leidėjui Viljamui Teilorui pavadinimą, jis ištisas savaites be pertrūkio gyveno su Robinzonu Kruzu savo išgalvotame pasaulyje. Lydėjo savo herojų nuo to laiko, kai devyniolikos metų, trokšte trokšdamas pamatyti pasaulį, išplaukė į jūrą prieš tėvo valią; lydėjo jį nesuskaičiuojamuose nuotykiuose — kelionėje į Gvinėjos pakrantę, rizikingame sumanyme pasidaryti prekybininku Gvinėjoje, patekime į piratų nelaisvę, pabėgime su jaunu vergu Ksuriu, cukraus plantatoriaus sėkmėje Brazilijoje, didžiojoje audroje ir laivo sudužime, o ypač jo vienišame ir veikliame gyvenime nežinomoje saloje. Šios pasakojimo dalies tema apie žmogų, įsikūrusį vienui vieną negyvenamoje saloje ir sugebėjusį per nenuilstamą išradingumą atsispirti prieš gamtos antpuolius, neapsakomai jam imponavo. Su kokiu pasigėrėjimu — ir kokiu neišsemiamu išradingumu — jis aprašo laukinių pasirodymą, Penktadienio auklėjimą ir po ilgo gyvenimo saloje netikėtą Kruzo išvadavimą ir džiaugsmingą grįžimą į Angliją — tik dėl to, kad vėl toliau būtų kitos kelionės ir kolonizavimo eksperimentai! Defo genijus atsiskleidė aprašant Kruzą saloje, ir jis sukūrė glaustą kūrybos šedevrą, kuriame pavaizduotasis pasaulėlis yra kupinas įtikinamiausių detalių. Sulaukęs šešiasdešimties metų, Defo surado tobulą prozos formą. Ligi to laiko jis sukaupė didelę gyvenimo patirtį. Buvo labai apsiskaitęs: jo bibliotekoje buvo visos reikšmingos kelionių knygos — Hakluto „Kelionės", Dampjero „Naujoji kelionė aplink pasaulį", Roberto Nokso „Istorinis Ceilono aprašymas", be to, didžiulis rinkinys knygų iš istorijos, gamtos istorijos, prekybos, kalnakasybos, mine-

ralogijos ir t. t. Volteriu Raliu taip žavėjosi, kad net tvirtino turįs su juo giminystės ryšių. Ypač nuodugniai skaitė kapitono Vudzo Rodžerso „Kelionę jūra aplink pasaulį" ir Ričardo Stilio „Anglą" — du ką tik išėjusius leidinius, kuriuose buvo aprašyti nuotykiai tikro jūrininko, Aleksandro Selkirko, praleidusio puspenktų vienatvės metų tuščioje saloje. Kaip tik Selkirko nuotykiai ir davė užuomazgą Defo aprašymui. Bet tik užuomazgą — o pats aprašymas, visa „Robinzono Kruzo" idėja buvo grynai Defo.

Defo nepraleisdavo veltui nė vieno jam pasitaikiusio atsitikimo. Į „Robinzoną Kruzą" jis įdėjo save, visą save. Jis visada domėjosi jūra ir jūrininkais. Vaikystėje nukeliaudavo į Temzės pakrantes pašnekėti su „senais kareiviais ir jūreiviais". Jis mokėdavo paskatinti juos išsakyti savo nutikimus — papasakoti apie tolimus kraštus ir svečias šalis. Visą gyvenimą jūra viliojo jį — viliojo ir baugino. Išgirdus apie laivo sudužimą, visas kūnas pagaugais nueidavo. Baisiausias dalykas, kurį jam teko matyti, tai keleto Vakarų Indijos laivų žūtis Plimuto uoste. Mintis, kad galbūt kai kurie iš jų buvo neapdrausti, „nepaprastai jį paveikė" ligi pat gyvenimo galo. Labai baisi ir pavojinga atrodė jūra Danieliui Defo, tačiau, keista, nepaisant to — ar galbūt kaip tik dėl to,— jūra jį neapsakomai viliojo; širdies gilumoje jis žiūrėjo į ją su nuostaba ir ilgesiu — ilgesiu išvykti ir pasižvalgyti savo paties laivu ten, kur nuvestų vaizduotė. Berberija — Pietų jūros — Amerika — Brazilija! Išplaukti su tvirtu brigu ir pačiam atrasti tas pasakiškas vietas ir keistus žmones! Jūros atžvilgiu Defo taip ir liko pavojus bei riziką mėgstančiu šešiolikmečiu. Bet, deja, jis buvo jau nebe šešiolikos, o šešiasdešimties, senis, kurio sveikata vis menkėja — ir jis niekada nematys tų vietų. Na, bet tiek to; jis aplankys jas savo knygose. Savo knygose jis galėjo gyventi svajonėmis, tvarkyti gyvenimą taip, kaip nori, nepriklausomai nuo šeimyninių varžtų. Jis gali išplaukti į vandenyną su Kruzu, drąsiai mesdamas iššūkį audroms ir laivo sudužimams, taip bauginusiems realiame gyvenime. Jis atsigriebs už visas gyvenimo nesėkmes — už bankrutavimą, pažeminimą įkalinant ir už panišką uždarų patalpų baimę, vėliau jį visąlaik persekiojusią,— tapdamas savo sielos kapitonu ir savo likimo šei-

mininku kokioje nors įsivaizduojamoje negyvenamoje saloje Šiaurės Atlante. Jis atsigriebs už pažeminimus, iškentėtus viešajam gyvenime, valdydamas kitus žmones, nes gyvenime to niekada nedarė, parodys, jog gali valdyti, vadovauti ir įsikurti naujose žemėse. Jam nebereikės rūpintis tolimomis ir abstrakčiomis žmonių visuomenės problemomis; savo vaizduotės padedamas, jis taps visos vietovės monarchu. Piratai, vergai ir kolonizatoriai turės klausyti jo valios; jam atsigaivinti išaugs nežinomi vaisiai ir augalai, o laukiniai paukščiai ir žvėrys bus prijaukinti ir vykdys jo įsakymus. Kruzas-Defo savo įsivaizduojamoje saloje bus padėties viešpats dar labiau, negu kad buvo Bolingbrokas arba Harlis, arba net šlovingos atminties karalius Vilhelmas.

* * *

Žinoma, nė vienos iš tų minčių, troškimų, jausmų Defo nesuvokė sąmoningai nei prieš pradėdamas rašyti šią knygą, nei sėsdamas ją rašyti. Defo iš esmės buvo žurnalistas. Jis rašė tai dienai ir kuo didžiausiam skaičiui labiausiai ta diena suinteresuotų žmonių. Rašė tokiam žmonių skaičiui, koks tuomet buvo nusiteikęs skaityti. Klausimą, kodėl tam tikru istoriniu momentu daugelis žmonių buvo nusiteikę skaityti tokias knygas kaip „Robinzonas Kruzas", „Molė Flanders" ir panašias, nagrinėsime šiek tiek vėliau. Šiuo metu turime sutikti su tuo, jog iš tikrųjų taip buvo. Defo pateikė naujiems skaitytojams medžiagą, kurios jie norėjo. Toks buvo jo, kaip literatūros komersanto, uždavinys. Galų gale tai jam nebuvo naujiena: jis taip darė per visą savo literatūrinę veiklą. Taip jis darė „Apžvalgoje", taip tebedarė ir Misto bei Aplbio „Žurnaluose". Argi jis karštomis pėdomis neparašė reportažo apie didžiąją audrą? Ar nesukūrė žurnalistinės sensacijos iš Džeko Šepardo egzekucijos? O Harlio teismo išvakarėse ar neparašė išgalvotų „Pono Mesnažero memuarų"? Vieną syk netgi patenkino skaitytojų smalsumą, parašydamas pasakojimą apie vaiduoklius — „Misis Vil šmėkla". Neseniai mirusių įžymybių biografijas kūrė dešimtimis. Taip, taip, Defo buvo

versloivininkas, prekybininkas ir literatūrinę veiklą sumaniai mokėjo panaudoti savo tikslams. Nėra abejonės, kad jis, kaip ir kiekvienas kitas rašytojas, svajojo apie pomirtinę šlovę, bet atvirai prisipažino rašąs „dėl doro pelno sau pačiam".

Romanų rašymas Danieliui Defo buvo natūrali jo bendro literatūrinio darbo išdava (pasak Mintó), daug kuo artima visai jo aktyviai veiklai. Jo kūryboje negalima nubrėžti griežtos ribos tarp fakto ir išmonės. Neseniai jis visiškai priartėjo prie grožinės literatūros „Šeimos vadovo" prozos dialogais. Net jo politiniai ir ekonominiai pamfletai pilni realistinių pokalbių bei anekdotų, sukurtų pailiustruoti jo argumentams. (Defo sugebėjo kurti nuostabius komiškus dialogus; gaila, pasak Meisfildo, kad jis niekada nebandė parašyti pjesės.) Visi Defo grožiniai kūriniai, taip pat ir šedevras „Robinzonas Kruzas", buvo pagaminti iš medžiagos, jo manymu, turinčios paklausą. Novatoriškumas slypėjo gamybos būde. Nuo išgalvotų biografijų su joms priskirtais tikrais vardais buvo tik mažas žingsnis ligi išgalvotų biografijų su išgalvotais vardais. O išgalvota biografija su išgalvotais vardais ir yra ne kas kita kaip romanas. Štai kaip Defo pradėjo rašyti romanus (kaip dabar juos vadinam). Kaip tik prie jų turime grįžti, ieškodami Europos realistinės grožinės prozos ištakų. Defo ėmėsi rašyti realistinį romaną, užuot rašęs išgalvotą biografiją, nes jį viliojo didesnė veiksmo laisvė, teikiama grynos išmonės. „Robinzonas Kruzas" buvo jo pirmas bandymas šia kryptimi; jis pasisekė, ir Defo jį pakartojo. Po „Kavalieriaus memuarų" ir „Kapitono Singltono" pasirodė nuostabus trio: „Molė Flanders", „Pulkininkas Džekas" ir „Roksana". Bet Defo ir toliau dėjosi, kad šios nuotykių istorijos yra tikros — tokios tikros kaip „Džekas Šepardas", „Ponas Mesnažeras" ir daugelis kitų. Skirtumas tarp Defo tikrų romanų ir jo išgalvotų biografijų yra toks: pirmieji atskleidžia jo, didelio rašytojo, sugebėjimus ir kalba apie jo kūrybinį genialumą, antrosios — ne. „Robinzono Kruzo" ir kitų romanų gyvybingumas — ne laimingas atsitiktinumas: šios knygos išgyveno ilgiausiai, nes jos gyvena stipriausiai. Defo meninius sugebėjimus labiausiai atskleidžia jo realistinis išradingumas. Iš kitų kūrinių būtų galima tik

spręsti, jog šiame žmoguje slypi didelio menininko talentas. Bet „Robinzone Kruze" ir „Molėje Flanders" ši galimybė realizuota, šie išbaigti kūriniai įrodo Defo genialumą.

„Molė Flanders" — didesnis meno kūrinys negu „Robinzonas Kruzas". Jis pranašesnis kaip romanas. „Garsiosios Molės Flanders sėkmės ir nesėkmės; ji gimė Niugeite ir per visą įvairiapusišką šešiasdešimties metų gyvenimą, neskaitant vaikystės, dvylika metų buvo prostitutė, penkis kartus ištekėjusi (vienąsyk už savo tikro brolio), dvylika metų — vagis, aštuonerius metus ištremta nusikaltėlė Virginijoje, galiausiai praturtėjo, gyveno padoriai ir mirė atgailaudama. Parašyta remiantis jos pačios užrašais". Toks knygos pavadinimas. Šiaip ar taip, „Molė Flanders" — subtilesnė, sudėtingesnė negu „Robinzonas Kruzas". Tokia žmogiška ir miela, patetiška herojė yra kur kas sudėtingesnis charakteris negu paprastas, atviras, vyriškas jūrininkas iš Jorko. Ji — ir paveldėjimo, ir aplinkos auka, nuostabiai gyvastinga paprasta mergina, supančiota savo itin jautraus temperamento, suvedžiotojo egoizmo ir pabaisos, bukaprotės pabaisos — kapitalistinės visuomenės, pavertusios ją tremtine. Ji — ir auka, ir produktas tos visuomenės, kuri jos išsižadėjo. Vaizduodamas jos sėkmes ir nesėkmes, Defo pasineria kur kas giliau į žmogaus poelgių versmes nei „Robinzone Kruze", ir to rezultatas — galbūt puikiausias tikros realistinės literatūros pavyzdys. Žinoma, Defo sąmoningai viso šito nesuvokė. 1722 metais jis skubiai paleido į pasaulį šią knygą — kartu su kitais veikalais — ir pelnė beveik ne mažesnę sėkmę kaip parašęs „Robinzoną Kruzą". Netrukus išėjo trys knygos leidimai, ji buvo skaitoma visą šimtmetį. Bo rou pasakoja, kaip obuolių pardavėja ant Londono tilto pavadino Molę „šventąja Marija" ir išgyrė šią knygą labiau nei visus savo obuolius ant prekystalio ir kaip jis, parsinešęs knygą, skaitė, kol akys įskaudo. Tais pačiais metais kaip ir „Molę Flanders" pasaulis išvydo ir kitą Defo parašytą knygą — „Pulkininkas Džekas". „Molė Flanders" — tai istorija sąžiningos prostitutės. „Pulkininkas Džekas" (penkiskart vedęs keturias prostitutes) — sąžiningo sukčiaus. Tačiau tai labai nelygiavertė knyga, neabe-

jotinai parašyta skubotai, pilna nenuoseklumų ir gramatikos klaidų, o po pirmųjų šimto puslapių pasitaiko nemaža be galo nuobodžių epizodų. Bet knygoje jaučiamas tempas, pasakojimas nepaprastai dinamiškas, ir Defo pakartojo savo kitų apybraižų sėkmę pikareskos žanre. Paskui, po dvejų metų, pasirodė „Roksana" — paskutinis tikrai kūrybiškas Defo parašytas veikalas. Jame autorius vaizduoja didžiosios kurtizanės, kunigaikščių ir net karalių meilužės gyvenimą. Roksana visąlaik kausto dėmesį, bet jos gyvenimas nėra toks įvairus kaip Molės Flanders. Paklausus kodėl, galima atsakyti taip: Defo kur kas geriau pažinojo paprastos prostitutės gyvenimą negu didžiosios kurtizanės. Jis mažai, o gal ir visai nepažinojo aukštųjų savo meto damų. Tuo tarpu Molės Flanders tipo merginas, pavyzdžiui, tokias kaip austrių pardavėja Norton — jis kiaurai perprato. Bet ir „Roksanoje" yra reikšmingų vietų. Daugelis epizodų pavaizduota su didžiule dramatine įtampa, o veikėjų charakterizavimas ir motyvavimas rodo, kad tam tikru požiūriu Defo romanisto menas čia pažengė į priekį. Ledi Roksana yra įsimintinas charakteris. Ryžtinga, drąsi, visiškai nepaisanti jokių apribojimų, savo laisvos meilės teorijomis, koketiškumu, beribiu garbės troškimu, savarankiškumo siekimu, kalba ir elgesiu ji — nepaprastai „moderniška". Aišku, žmonės, ypač moterys, skubėjo nusipirkti šią knygą. Ir Defo kišenėse vėl ėmė žvangėti pinigai.

* * *

Defo pamatė, kad rašyti knygas, rašyti, pasak mūsų, romanus, yra kur kas pelningiau — ir ne taip pavojinga,— negu sunkti politinius pamfletus ir straipsnius periodinėms apžvalgoms. Jį išsekino toks ilgas neprincipingo žurnalisto darbas. Štai kodėl, sulaukęs šešiasdešimties metų, Defo rimtai ėmėsi rašytojo darbo. Tuo pat metu jis ėmė žavėtis kūryba, ir rašytojo darbas dabar jam tapo asmeninio ir vidinio pasitenkinimo forma. Pirmutinis tikslas kuriant romanus buvo patenkinti skaitytojus, bet rašydamas jis ir pats jautė didžiulį pasitenkinimą. Jis rašė iš patirties ir savo gyvus prisiminimus naudojo nukreipti dėmesiui

nuo pilkos dabarties. Defo buvo bohemiško temperamento — gyvybingas, judrus, juslingas. Jis gėrėjosi pačia patirtimi ir mėgavosi visa gyvenimo įvairove. Jau nuo vaikystės laikų mėgo sukčių ir nusikaltėlių draugiją, žmones, kurie vertėsi iš savo sumanumo. Jį domino vagys, plėšikai ir piratai, pinigų padirbinėtojai — ir ypač — dailios prostitutės. Jis žavėjosi jų energija ir sumanumu, sugebėjimais ir drąsa, su kuria tie žmonės žvelgdavo aplinkybėms į akis ir jas nugalėdavo. Šiaip ar taip, savotiškai jie buvo patyrę prekybininkai ir prekybininkės. O kaip dažnai per savo gyvenimą jis pavydėjo jiems — taip, pavydėjo beprotiškos jų gyvenimo laisvės! Šitie žmonės — sukčiai ir nusikaltėliai — buvo padugnių aristokratai, vieškelių menininkai; gyveno taip kaip norėjo, mylėjo kaip jiems patiko. O jis... jis, Danielis Defo, vargšas sugniuždytas padaras...

Jo nesėkmė buvo ta, kad būdamas bohemiškos prigimties, vaikystėje buvo prislėgtas puritoniškos sąžinės ir per visą gyvenimą nešė jos sunkią naštą. Kiekvienam malonumui ji suteikdavo kaltės jausmą, o po kiekvieno saldaus bučinio palikdavo kartėlio skonį. Defo niekada nenusimetė tos naštos — nuodėmės naštos. Ją įdiegė ta pati piktoji dvasia, kuri jį persekiojo vaikystės sapnuose. O dabar jam šešiasdešimt, jis paseno. Nuotykių dienos, pabučiavimų laikai jau praėjo. Bet savo knygose — ak, savo knygose jis gali pabėgti nuo monotoniškos ir žlugdančios laiko veiklos. Kadaise jis girdėjo vidurnakčio varpų skambesį ir išgirs jį vėl! Romanuose jis galėjo gyventi taip, kaip niekada negyveno. Juose galėjo būti laisvas. Čia nėra jokių suvaržymų, jokios gėdos. Jis galėjo dienas ir naktis praleisti tarp piratų, vagių ir prostitučių. Ir visąlaik patogiai įsitaisęs prie rašomojo stalo nuosavo namo Stouk Niuingtone bibliotekoje; užpakaly židinyje maloniai spragsi liepsna (pastaruoju metu jam būdavo šalta), o pro langą matyti gražioji Sofija, skinanti sode gėles valgomojo stalui. Taigi rašydamas „Molę Flanders", „Pulkininką Džeką" ir „Roksaną", Defo turėjo progų atgaivinti emocijas, prikelti išgyvenimus, kuriuos patyrė praeityje, ir vaizduotėje pasimėgauti tais, kuriuos puritoniškoji sąžinė jam buvo uždraudusi. Džiaugdamasis paties pasirinktu darbu, jis rašė su įkvėpimu, ir šiandien iš šaltų spaudmenų ir popieriaus mes

jaučiame šiltą ir gaivų jo buvimą. Visi Defo sukurti charakteriai, tiek vyrai, tiek ir moterys, yra vienodos individualybės, ir nepaisant to, ar jo herojus Molė, ar pulkininkas Džekas, ar Roksana, jis (arba ji) yra Defo, Londono prekybininkas puritonas, keistas Banjeno ir Bairono hibridas, nuostabi būtybė, nenaudėlis ir genijus viename asmenyje. Žmonės niekada nenustos gėrėjęsi Molėmis, Kruzais ir Džekais, nes juose pasireiškia jų kūrėjo asmenybė. Jie visi — aktyvūs, veiklūs žmonės, gyvenantys iš savo sumanumo, o jų pagrindinis gyvenimo tikslas — praturtėti arba bent turėti lėšų pragyvenimui, bet jie taip pat pasiryžę patirti bent kiek malonumų iš daugybės jiems pasitaikiusių nuotykių. Ir kiekvienas atskirai, ir visi drauge — jie yra daugelis Danielių Defo.

Negalima paneigti, kad Defo kūrė charakterius pagal save. Tarkim, kad ir Molė Flanders, nusikaltėlės duktė, gimusi Niugeite; arba kapitonas Singltonas, vaikystėje pavogtas ir parduotas čigonėms; arba pulkininkas Džekas, kuris nors „ir bajoriškos kilmės, bet pasidarė kišenvagio parankiniu"; arba Roksana, ištekėjusi penkiolikos metų, paskui, subankrutavus vyrui, likusi su penkiais vaikais „tokioje apgailėtinoje padėtyje, kad neįmanoma apsakyti" — visi jie veikia ir elgiasi taip, kaip būtų elgęsis Defo, atsidūręs jų vietoje. Nėra abejonės, kad jie — tvirtos jo paties asmenybės išraiška. Bet ne tik išraiška. Tai gyvos, savarankiškos individualybės. Ypač tai pasakytina apie Molę Flanders ir ledi Roksaną. Juk pats Defo nepaprastai gerai žinojo, ką reiškia skurdo našta, ir jam tekdavo kalbėtis su jo aukomis ir Niugeite, ir už jo sienų, ir neabejotina, kad nuo aplinkybių priklausomo ir priversto visaip suktis valkatos gyvenimas veikė jo temperamentą bei vaizduotę kaip menui tinkama medžiaga. Molės padėtis visai atitiko Defo skonį. Bet čia yra ir kažkas daugiau. Defo mus įtikina, kad Molė Flanders — savarankiška moteris, ne vien jo bohemiškos prigimties išraiška. Ji (kaip ir Roksana) yra tvirta asmenybė, jausminga ir supratinga, tačiau galinti pasikliauti tik savo sumanumu, kaip Defo ir norėjo parodyti. Ji meluoja, jeigu jai reikalinga. Ji negali eikvoti laiko savigailai ir sentimentams. Ji šaiži. Ji — garbėtroška. Ji gudri ir praktiška iš reikalo, bet labai žmogiška ir maloni. Ji

mėgsta linksmą gyvenimą, ir jai neduoda ramybės romantiškų nuotykių troškimas. Mėgsta šiltą orą, mėgsta pirkti savo vyrui perukus ir kardus su sidabrine rankena, norėdama iš jo padaryti „labai puikų džentelmeną"; o kaip karštai ji bučiuoja žemę, kuria žengė jos sūnus! Ji pakanti visoms žmogiškoms silpnybėms ir beveik visiems žmonėms. Tai iš esmės Defo tipo charakteris. Bet ji yra ir kažkas daugiau. Molė Flanders įgyja savitą pavidalą ir esmę — tarsi nepaisydama autoriaus ir ne visiškai pagal jo skonį. Defo puritoniška sąžinė, žinia, verčia jį gan dažnai prikergti moralinius samprotavimus, bet gyvai besirutuliojantis veiksmas nusviedžia juos tarsi nepatogų drabužį.

Molė Flanders yra savimi pasikliaujanti moteris. Tikrų tikriausiai — moteris, artima Defo širdžiai. Ar tokia moteris, kurią Defo būtų galėjęs mylėti? Taip, iš tikrųjų. Ar jis iš tiesų mylėjo Molės Flanders prototipą? Bet klausimas, ar buvo Molės prototipas, o gal tai iš daugelio moterų sukomponuotas charakteris? Žinoma, atsakymo nėra. O jeigu iš tiesų ir būtų buvęs vienas prototipas, tai kas iš to? Ar tai mergina, su kuria Defo praleido vieną naktį — ar daugelį naktų? Galimas daiktas, kad Molė Flanders bent iš dalies buvo nupiešta pagal dailiąją austrių pardavėją mieląją Norton, su kuria jis praleido daug laimingų valandų, plaukiodamas po Temzę? Šiaip ar taip, Defo patiko rašyti šią knygą, ir jis praleido daug malonių valandų, įsitaisęs masyviame aukšta atkalte krėsle savo bibliotekoje, rašydamas... rašydamas. O rudens vakarais, kai virš pelkių tvyrodavo tiršta migla ir užeidavo prieblanda, jis įsivaizduodavo vėl esąs kartu su Mole bei jos draugais, ir jie šnekėdavosi ir juokdavosi, valgydami skanų patiekalą iš troškintų austrių. Jų draugijoje visada būdavo galima išgirsti smagių šnekų ir įdomių istorijų, jausti tikėjimą vienas kitu, remtis pačių susikurta morale. Su šiais vyrais ir moterimis, kuriuos profesionalai moralistai smerkdavo kaip „visuomenės atmatas", Defo galėdavo atvirai pasikalbėti apie aistras ir troškimus, jaudinančius žmones nuo neatmenamų laikų. Taip — pasikalbėti atvirai. Jau seniai jis pastebėjo, kad visur yra orumo, jei žiūrėsim atvirai ir nesigėdindami. Todėl savo knygoje jis pavaizduos tiesą tokią, kokia ji yra. Jis atvirai rašys apie seksą, rašys apie pinigus ir kodėl bū-

tına kalti pinigus. Aristokratiškos damos ir džentelmenai, poetai ir eseistai kaip Adisonas ir Popas, gali prunkštauti ir murmėti: „Kaip niekinga!" Tegu sau prunkštauja. Tegu murma. *Jiems* nereikia rūpintis pinigais. *Jie* gimė ne tam, kad triūstų ir prakaituotų ištisas savo gyvenimo dienas. *Jie* niekada nebuvo pasodinti į kalėjimą dėl įsiskolinimo. O Defo *žinojo*. Jis žinojo, kad vienintelis niekingas dalykas, susijęs su pinigais — tai jų stygius ir kad esant pinigų stygiui, gyvenimas tampa niekingas, jis tampa tragiškas. Defo kalba apie patį pikčiausią šėtoną — skurdą. Todėl jis įvedė į savo romanus niekingąją pinigų temą ir tuo sukėlė atitinkamą „dailiosios" visuomenės reakciją.

Bet dabar mes žiūrim kitaip. Rašydamas savo didžiulio namo Stouk Niuingtone bibliotekoje trečiajame XVIII amžiaus dešimtmetyje, Defo būtų labai nustebęs — netgi nudžiugęs,— sužinojęs, kad po dviejų šimtų metų garsioji romanistė ir kritikė, moteris, vardu Virdžinija Vulf, pareikš, kad „Molė Flanders" ir „Roksana" „priklauso prie nedaugelio anglų romanų, kuriuos galime neginčijamai vadinti didžiais"; ir kad „pagrindinis jo nuopelnas tas, jog jis paliečia svarbius ir ilgalaikius dalykus, o ne trumpalaikius ir nereikšmingus". „Galite prikišti, kad Defo nuobodus, bet jokiu būdu nepasakysite, kad jis gilinasi į menkniekius",— rašė Virdžinija Vulf. O toliau ji sako: „Jis iš tiesų priklauso didžiųjų paprastų rašytojų mokyklai, tiems, kurių kūryba remiasi pastoviausių nors ir nepatraukliausių žmogaus prigimties pusių pažinimu. Nuo Hangerfordo tilto žvelgdami į Londoną, pilką, rūstų, didelį, pilną prislopinto transporto ir biznio bruzdesio, nuobodų, jei ne laivų stiebai ir miesto bokštai bei kupolai, prisimename Defo. Apiplyšusios merginos su žibuoklėmis rankose gatvių kampuose, senos moterys vėjo nugairintais veidais, kantriai siūlančios degtukus ir batų raištelius arkų prieglobstyje, atrodo tarsi jo knygų personažai".

* * *

Taigi tiek apie romanų sukūrimą. O dabar apie tai, ką tie romanai reiškia. Defo buvo romano — pseudotikroviško įvairiausių gyvenimo būdų, egzistavimo pasaulyje,

santykio su šiuolaikinėmis problemomis aprašymo — kūrėjas šiuolaikine prasme taip, kaip buvo ir pirmasis anglų žurnalistas, žmogus, ištobulinęs reporterio meną. Dar daugiau — Defo buvo realizmo pradininkas Europos grožinėje prozoje. Jis buvo pirmasis rašytojas, pasiryžęs vaizduoti gyvenimą tokį, koks jis yra, ir padarė tai savo paties ištobulintu prozos metodu. Didieji XIX amžiaus prancūzų realistai atvirai prisipažino esą jam dėkingi. Dodė iškėlė jį į pirmąją vietą tarp pavyzdinių anglų prozos rašytojų — jis esąs anglų nacionalinis autorius, „net Šekspyras nesukuria tokio išbaigto anglų charakterio vaizdo kaip Defo". Jie taip pat žavėjosi tuo, kad Defo buvo toks produktyvus — net produktyvesnis rašytojas už patį Balzaką. Jam priskiriama daugiau nei trys šimtai penkiasdešimt atskirų veikalų (pagal Saderlendą), o kiekvienais metais prisideda dar kas nors nauja. Bet tik kaip romanistas — kaip „Robinzono Kruzo" autorius — Defo pirmiausia tapo pasauline garsenybe ir kaip romanistas jis labiausiai gerbiamas šiandien. Be to, jo pasiekimai tampa reikšmingesni, prisiminus gyvenamąjį metą. Ir šitai verčia mus grįžti prie anksčiau iškelto, bet neatsakyto klausimo — kodėl Defo rašė kaip tik taip ir kaip tik tuo metu? Kas paskatino jį tapti pirmuoju romanistu istorijoje? Kitaip sakant, kodėl būtinai tuo istorijos laikotarpiu iškilo realizmo poreikis literatūroje? Atsakyti galima, panagrinėjus socialinius žmonių visuomenės pokyčius žlugus viduramžių pasauliui. Anglų revoliucija buvo ne vien politinis ekonominis, bet ir socialinis įvykis. Todėl ji turėjo ir estetinių pasekmių. Būdama susijusi su tokiais antriniais poslinkiais kaip mokslo raida ir žurnalistikos pradžia, ji davė pradžią ir tam, ką būtų galima pavadinti estetikos *sužmoginimu*. Kokia gi buvo proza prieš Anglijos revoliuciją? Viduramžių riterių romanai ir jų galantiški XVI ir XVII amžiaus palikuonys, feodalizmo — viduramžių visuomenės su jos hierarchine santvarka ir žmonių santykiais, su feodaliniais lordais, žemės savininkais ir valstiečiais, kurie ją dirba,— produktas. Riterių romanas buvo savita ir būdinga feodalizmo literatūros meninė forma. Jis buvo kuriamas išreikšti ir puoselėti aristokratiniam požiūriui, kurį norėjo skatinti valdančioji klasė, siekdama įamžinti savo privilegijuotą padėtį. Riterių romanas vaiz-

davo aristokratinę pasaulėžiūrą su jai būdingu abejingumu smulkmenoms, išdidžiu laisvalaikio pomėgiu, įžūlia vienatve ir neginčijama darbo kontrole. Šios aristokratijos ypatybės skatino augti riterių romanus, kuriuose skaitytojai perkeliami į nerealų pasaulį — riterystės ir jaudinančių nuotykių, piktų burtininkų ir narsių krikščionių riterių, galantiškų dvariškių ir skaisčių damų, panašių į dieviškas būtybes. Taigi riterių romanas, atstovaujantis nerealistinei aristokratinei feodalizmo literatūrai, buvo ir diktatoriškas, ir atitrūkęs nuo tikrovės.

Anglijos revoliucija visa tai užbaigė. Buržuazijai reikėjo kažko kito, ji reikalavo naujos meno formos. Buržuazija buvo vidurinioji klasė, tie, kurie priklausė „vidurinei gyvenimo pakopai". Tai buvo labiau pasiturinti paprastų žmonių dalis, žemiški, gajūs naujieji žmonės, besispraudžiantys į valdžią pro plyšius, kuriuos senojoje socialinėje santvarkoje pralaužė Anglijos revoliucija. Šitie judrūs prekybininkai ir smulkūs prekiautojai su pinigais, pramone ir prekyba bei paslankiomis moralės normomis galutinai įveikė senąsias engimo formas, neseniai nuverstas reformacijos ir revoliucijos — katalikų bažnyčią ir feodalinę sistemą, žemvaldžių aristokratus ir teologus, tvarkiusius savo ir kitų gyvenimą pagal griežtus principus ir dogmatiškus įsitikinimus. Naujojo amžiaus, prekybos amžiaus žmonės buvo revoliucionieriai. Jie buvo kapitalistai, sukilę prieš feodalinę tvarką, nes feodalinė tvarka nedavė jiems laisvės — laisvės tvarkyti gyvenimą pagal savo norą, laisvės plėtoti visuomenę taip, kaip reikalavo istorija. Jie reikalavo laisvės prekiauti ir laisvės tyrinėti, laisvės gilintis ir laisvės išrasti, laisvės sukurti atitinkamą gyvenimo filosofiją. Siekdami šių laisvių, jie organizavo demokratinę naujo tipo kariuomenę, nukirto galvą karaliui Karoliui ir įkūrė respubliką. Buržuazijos atstovui feodalinė visuomenė, besidžiaugianti dievo nustatyta hierarchija,— turtuoliu pilyje, vargšu prie vartų,— buvo pats kenksmingiausias dalykas; jis nekentė tos visuomenės ir visų jos padarinių. Norėdamas įtvirtinti savo laisvę, jis turėjo sugriauti jos iliuzijas — nutraukti romantikos šydą nuo feodalizmo veido. Todėl naujoji buržuazija ir nustojo skaičiusi riterių romanus, kurie patenkino jų tėvus ir tėvų tėvus.

Naujosios kartos žmogų domino faktai. Faktai buvo naujosios mokslo minties, taip pat ir komercijos žaliava, o savanaudiškas prekybininkas irgi negalėjo be jų apsieiti. Jis nepaprastai mėgo ir — o tai buvo dar svarbiau, nes tai buvo kažkas nauja,— bešališkai domėjosi gyvenimo faktais, domėjosi kaip mokslininkas. Jis reikalavo faktų — netgi grožinėje literatūroje...

Ligi tol tie apsukrūs prekybininkai buvo nebylūs. Bet Defo tapo jų tribūnu. Jis davė tai, ko jiems reikėjo. Jis nevertino nei tradicijų, nei dogmų. Jis *sužmogino* literatūrinę prozą taip kaip ji — skirtingai nuo dramos — dar nebuvo sužmoginta. Davė skaitytojams tai, ko jie norėjo — faktus. Kaip „Apžvalgoje" ir politiniuose bei socialiniuose pamfletuose pateikė faktus apie prekybą, topografiją, ekonomiką, gyventojus ir t. t., taip grožinėje kūryboje ryžosi pavaizduoti gyvenimą tokį, koks yra iš tikrųjų, o ne tokį, koks turėtų būti. Tačiau Defo romanai taip pat atlieka tai, ką turi atlikti kiekvienas geras romanas. „Geras romanas ne tik perteikia gyvenimą, jis kažką pasako apie gyvenimą,— sako profesorius Ketlas. — Jis atskleidžia tam tikrą gyvenimo modelį. Jis turi prasmę". Tatai mes ir turime omeny, sakydami, kad Defo sužmogino literatūrą. Ką gi matome jo romanuose? Matome pakantumą, santūrų vertinimą, pastabumą faktams. Matome, jog rašo žmogus, kuris (pasak Čerčo) yra tarsi prityręs teismo liudytojas. Matome, kad turinys nepriklausomas nuo stiliaus, priešingai — išryškinama detalė, kad ir kokia bjauri ji būtų, nes rašytojui rūpi tiesa — tiesa apie žmonių gyvenimą. Defo nepripažino rafinuotų apribojimų. Jo kūryba akivaizdžiai skirta publikai, nepripažįstančiai dvaro ir mokslo pasaulio elegancijos ir dailių manierų. Jis nesistengė būti „literatūriškas". Nepaisė mokslinių reikalavimų. Netroško sukurti riterių romano. Priešingai, jis buvo viduriniosios klasės atstovas, rašąs viduriniosios klasės skaitytojams. Jis buvo tikras anglas. Londonietis, tipiškas „mažas žmogus". (Tokių žmonių ir šiandien pilna Londono gatvėse. Galima juos taip įsivaizduoti: tai vidutinio augumo vyriškis kumpa nosimi, atsikišusiu smakru, gyvomis, pilkomis akimis — skrieja iš miesto į kaimą motoriniu dviračiu, pasisodinęs gražią blondinę ant užpakalinės sėdynės, ir, matyt, vyksta į Brai-

toną.) Taip, Defo buvo tikras žemesniosios—viduriniosios klasės atstovas, tikras guvus smulkus prekybininkas — anglas su savo tvirtu protestantizmu, tolerancija, kovingu individualizmu ir pragmatišku požiūriu į kasdienio gyvenimo problemas. Vienintelis skirtumas tarp jo ir kitų jo klasės atstovų tas, kad jis buvo be galo protingas ir turėjo nuostabią dovaną suprasti buržuaziją ir jos slapčiausius troškimus. Jis išryškino pakitimus, kuriuos pirkliai ir prekybininkai tik miglotai suvokė — tai, kad vidurinioji buržuazija kaskart vis labiau įsigali, tūkstančiai vyrų ir moterų pasipila į dideles ir mažas parduotuves, pradeda keliauti užjūrin į plantacijas, visi karštai pasiryžę gauti pelno ir prasikurti. Laimė, Defo nepasisekė tapti džentelmenu. Jis pasiliko paprastu žmogumi, rašančiu paprastiems žmonėms. Kaip ir Banjanas — iš tiesų kaip Šekspyras — jis buvo paprastas rašytojas. Todėl ir suteikė galimybę porevoliucinei anglų vyrų ir moterų kartai, gavusiai progą domėtis gyvenimu ir veikla, praturtinti savo patirtį panašiomis nuotykių istorijomis. Šitaip jis įvykdė socialinę literatūros funkciją — sustiprino suvokimą, būties suvokimą, kuris vienintelis gali leisti žmonėms gyventi turiningesnį, prasmingesnį gyvenimą.

* * *

Tikrasis žmonijos tyrinėjimų objektas yra žmogus: tokia buvo pagrindinė XVIII amžiaus filosofijos idėja. Defo romanai priklauso prie pirmųjų ir puikiausių tokio pobūdžio tikrų tyrinėjimų. Defo — tai buržuazinio pasaulio miniatiūra. Jis buvo ne šalia jo aprašomų reiškinių. Jis priklausė savo kartai, prekybininkų kartai. Jo herojai ir herojės yra realiausios pasaulio būtybės. Tai gyvybingi, judrūs, drąsūs, pasaulietiški žmonės. Jie labai praktiškai plėšikauja ir apgaudinėja, poruojasi ir turi vaikus. Amatininkai ir šeimynykščiai, plantatoriai ir pirkliai, kareiviai ir skarmaliai — visi jie sunkiai dirbanti taupi padermė, nepripažįstanti graudžių sentimentų; nei išdidumas, nei kuklumas jiems to neleidžia. Jie ne švelnūs,

o atšiaurūs. Kiekvienas vyras ir kiekviena moteris visiškai atvirai siekia karjeros, nori prasimušti į gyvenimą, praturtėti, tapti dama ar džentelmenu. Kaip ir pats Defo. Jų elgesys visada pagrįstas komerciniu išskaičiavimu, ir patirtis juos moko, kad žmogaus poelgius nulemia ekonominės jėgos. „Manau, kad mano likimas — tai pačios nedoriausios žmonijos dalies likimas, kaip tik tas atvejis, kai skurdas priverčia būti nedorą, nes skurdas ne šiaip pagunda — tai tokia pagunda, kuriai žmogaus prigimtis nepajėgia atsispirti". Be abejo, Defo negalima apibūdinti vien tik kaip buržua. Jis yra buržua, bet ir kažkas daugiau negu buržua. Jis — buržuazijos, kapitalistinės sistemos kritikas. Pulkininkas Džekas, Molė Flanders, Roksana — ne piktybiniai nusikaltėliai, jie daro nusikaltimus ne dėl malonumo. Jie įsitikinę, kad kitokiomis aplinkybėmis galėtų būti tvarkingi, patenkinti, dori visuomenės nariai. Defo taip pat tuo tiki: „Skurdas paverčia dorą žmogų niekšu, ir jei pasaulis teistų pagal visų pripažintą nuomonę, tai neliktų nė vieno gyvo doro vargšo. Turtuolis yra doras ne iš savo malonės, nes jis būtų dvigubas niekšas, apgaudinėdamas žmones be jokio reikalo. Jis neturi progos kėsintis į savo dorumą, o juolab prisiliesti prie nedorybės krašto. Papasakok man apie labai dorą žmogų, tokį, kurs visiems laiku užmoka, niekam neįsiskolina, niekam nepadaro bloga; puiku, o kaip jis gyvena? Nagi jis turi nemaža turto, puikias metines pajamas ir nieko neveikia. Jei toks žmogus būtų niekšas, tai, matyt, jis būtų visiškai velnio apsėstas, nes nė vienas žmogus nedaro bloga dėl paties blogio, net ir pats velnias nusidėdamas turi kažkokius tolesnius tikslus, ne vien tik gryną piktadarystę. Nė vienas žmogus nėra toks užkietėjęs nusikaltėlis, kad darytų nusikaltimą vien dėl malonumo,— visuomet nuolaidžiaujama kokiai nors ydai; turtuolius padaro niekšais garbės troškimas, išdidumas arba gobšumas, o vargšus — skurdas".

Žinoma, Defo turėjo prislopinti šias mintis, jis per daug priklausė nuo viešosios nuomonės, kad galėtų atvirai analizuoti ir kritikuoti visuomeninę santvarką. Nepaisant to, tiems, kurie turi geras akis, toji kritika kyšo tarsi yla iš maišo. Net XIX amžiaus Defo biografas Mintas ją pastebėjo. Defo, rašė jis, „jautė savotišką neapykantą tiems, kurie

liko dorovingi ir ėjo tiesiu keliu, o tuo pačiu ir malonumą, parodydamas, kad nusikaltėlio motyvai pagaliau ne taip labai skiriasi nuo šventojo motyvų". Defo vagių ir piratų tikslai iš esmės labai mažai tesiskiria nuo troškimų, būdingų pirkliui, versliovininkui ir prekybininkui, ir vienų elgesio taisyklės labai artimos kitų idealams. „Savanaudiškumas yra stebėjimo punkte, o savikliova — prie vairo". Visus Defo herojus ir herojes įkvepia ši praktiškumo dvasia — beatodairiškas priemonių pavaldumas tikslui. Turint prieš akis tikslą — namo apiplėšimą, laivo užgrobimą, aukos įviliojimą į spąstus — kelio negali pastoti nei aistros, nei graužatis, nei jausmai. Bet kokie kiti sumetimai turi būti atidėti į šalį, kai reikia tvarkyti krautuvės reikalus. „Visi jie prekybininkai, pasukę neteisėtu keliu,— pareiškė Mintas.— Jų nuodėmė nėra herojiška, jų nusikaltimai nėra nevaldomos aistros arba netgi neapykantos nusistovėjusiems suvaržymams pasekmė; ne polinkis niekinti įstatymus, o aplinkybės padarė juos nusikaltėliais".

* * *

Koks šiuolaikiškas Defo! Nes ką gi kitą įrodo cituotos ištraukos, jeigu ne tai, kad žmogaus elgesys sąlygotas ekonominių aplinkybių? Jis taip pat šiuolaikiškas savo psichologiniu požiūriu į vyrus ir moteris bei jų problemas. Nors jis ir jo pasaulis jau mirė ir nugrimzdo į praeitį per šiuos du šimtus su viršum metų, mes jaučiamės visiškai kaip namie jo draugijoje. Jo personažai, jo vagys, prekybininkai ir jūreiviai bei moterys veikia apgalvotai; motyvai, skatinantys jų poelgius, visuomet yra suprantami ir įtikinami. Defo domina vien tik objektyvus pasaulio vaizdas. Jo personažai beveik neturi arba neturi „vidinio gyvenimo", jie nesirūpina savo sielos būsena, ir Defo negaišta laiko analizuodamas jų jausmus bei poelgių motyvus. Kaip rašė Ralfas Foksas knygoje „Romanas ir liaudis", Defo labiau rūpi pavaizduoti „kaip", o ne „kodėl". Žinoma, jis neatmeta ir „kodėl". Anaiptol. Bet jis pakankamai aiškiai parodo, kodėl personažas taip elgiasi, per veiksmą, nes tą veiksmą įvykdo mums pažįstamas charakteris. Taigi tuo garsiuoju

atveju, kai Molė Flanders nenužudo vaiko, kurį apiplėšė, pakankamai aišku, kodėl ji to nepadarė, ir visiškai derinasi su mums pažįstamu Molės charakteriu. Defo kaip tik domino tai, kad jai užteko apiplėšti, bet nereikėjo nužudyti vaiko. Klausimas „kodėl" — kuriam Dostojevskis paskyrė ištisą romaną,— Defo mažiau domino. Arba vėl, tarkim epizodas, kuriame aprašoma, kaip Molė Flanders nuo prostitutės nusileidžia ligi vagilės; atrodo, tarsi prieš mūsų akis atsiskleistų mokslinis faktas. Procesas beveik matematiškas: jei sutiksime su preliminariniu teiginiu, visa kita išplauks savaime. Šis epizodas — glausto pasakojimo šedevras: „Taip nežinia kur klaidžiodama, atsidūriau prie vaistų parduotuvės Ledenholo gatvėje ir pamačiau ant kėdės prie pat prekystalio ryšulėlį, suvyniotą į baltą medžiagą; šalia, atgręžusi nugarą, stovėjo tarnaitė ir, užvertusi galvą aukštyn, žiūrėjo į vaistininko parankinį, kuris, regis, buvo užlipęs ant prekystalio, taip pat nugara į duris, ir su žvake rankoje kažko ieškojo ir siekė nuo viršutinės lentynos; taigi abu buvo labai rimtai užsiėmę, o be jų parduotuvėje nieko nesimatė. Tai ir buvo masalas, velnio, paspendusio man spąstus ir pakuždėjusio į ausį, gundymas, nes prisimenu ir niekad neužmiršiu, kaip kažkieno balsas už nugaros man pasakė: „Čiupk ryšulėlį! Greičiau! Tučtuojau!" Vos išgirdusi tuos žodžius, įžengiau į parduotuvę ir atgręžusi nugarą į merginą, tarsi traukdamasi atbula nuo gatve pravažiuojančio vežimo, ištiesiau atgal ranką, pačiupau ryšulėlį ir išėjau laukan, tuo tarpu nei tarnaitė, nei parankinis, nei kas nors kitas manęs nepastebėjo. Neįmanoma apsakyti, koks siaubas buvo apėmęs mane, kol visa tai padariau. Išėjusi iš parduotuvės, nesiryžau nei bėgti, nei paspartinti žingsnių. Perėjau skersai gatvę ir pasukau už pirmo kampo, berods tai buvo gatvė, kertanti Fenčerčo gatvę. Paskui aš tiek kartų ėjau skersai gatves ir tiek kartų sukinėjausi, kad nebežinojau nei kaip, nei kur einu; tiesiog nejaučiau žemės po kojomis ir juo toliau buvau nuo pavojaus, juo greičiau ėjau, kol iš nuovargio netekusi jėgų turėjau atsisėsti ant suolelio prie kažkokių durų; tik dabar pradėjau atsitokėti ir pamačiau, jog atsidūriau Temzės gatvėje netoli Bilingsgeito".

Iš tiesų nūdienį skaitytoją labiausiai žavi šiuolaikišku-

mas, žymintis visą Defo kūrybą. Kaip tik tas šiuolaikiškumas neleido mūsų skrybėliuotiems Viktorijos laikų protėviams su žandenomis gėrėtis Defo. Šiuolaikiškumas būdingas ir jo prozos metodui. Būdama gyva ir lanksti, Defo rami proza mus pavergia, ir pradėję skaityti, negalime atsitraukti... Jo stilius, kaip ir pavaizduoti žmonės, dalykiškas. Štai kodėl adisonai, stiliai ir sviftai jo kūrybos apskritai nelaikė literatūra. Kaip! Knygos, parašytos visiškai nesistengiant sukurti spalvingo ir dailaus stiliaus! Į tai Defo atsakė: „Jeigu kas manęs paklaustų, koks, mano manymu, yra tobulas stilius ar kalba, atsakyčiau, jog toks, kuriuo kalbėtojas, kreipdamasis į penkis šimtus visokiausių ir įvairiausių sugebėjimų žmonių, išskyrus idiotus ir nevisapročius, būtų visų jų suprastas ir suprastas taip, kaip kalbėtojas tikėjosi būti suprastas". Bet Defo, savamokslio rašytojo romanai tik laimėjo dėl to, kad nepasidavė savo meto literatūros madai. Pasak profesoriaus Dobrė, savo pagrindinį įnašą į anglų prozą Defo įnešė per didįjį šešerių metų laikotarpį, kuomet parašė romanus, ir „tol, kol svarbiausia buvo sukurti nuostabius įsikūnijimus ir kol neišsisėmė jo patirtis suteikti jiems tikro fakto įspūdį, jo proza natūraliai suteikdavo formą turiniui, kaip galima manyti, kartu su jį įkvėpusia moraline ir menine emocija". Be abejo, proza retai kada ekonomiška, ji nelekia taip kaip strėlė, bet skuba žeme milžiniškais žingsniais, ir nors retai kada pakeri ausį, tačiau beveik niekada jos ir neerzina. Tiesą sakant, vėl prisimenant Dobrė, ji „be galo paveiki, jeigu stengiesi būti budrus". Defo paveikumo — jo betarpiškumo ir gaivumo šerdis yra jo smalsumas. Plačiai žinomas aprašymas, kaip Kruzas pamatė smėlyje pėdą, yra puikus šios jo meno savybės pavyzdys. „Vieną dieną apie pusiaudienį, eidamas pasižiūrėti luoto, nepaprastai nustebau, pakrantėje pamatęs įmintą basos žmogaus kojos pėdą, labai aiškiai atsispaudusią smėlyje. Sustojau it perkūno trenktas ar kaip žmogus, išvydęs vaiduoklį. Klausiausi. Apsidairiau, bet nieko nenugirdau ir nieko nepastebėjau. Palypėjau į pakilesnę vietą, norėdamas plačiau apsižvalgyti. Nuėjau pakrante į vieną ir i kitą pusę, bet viskas bergždžiai: buvo tiktai vienas atspaudas. Grįžau prie jo atgal, norėdamas apžiūrėti, ar nėra daugiau pėdų, ir įsitikinti, ar tai ne mano

vaizduotės padarinys. Bet ne, jokios abejonės, kad tai tikras kojos pėdsakas: pirštai, kulnis, kiekviena pėdos dalis. Kaip jis čia atsirado, nežinojau ir net įsivaizduoti negalėjau. Apgalvojęs vienaip ir kitaip, visiškai sumišęs ir suglumęs, grįžau į savo tvirtovę, nejausdamas, kaip žmonės sako, žemės po kojomis, nežmoniškai išsigandęs, kas du trys žingsniai grįžčiodamas, baidydamasis kiekvieno krūmo ar medžio ir iš tolo kiekvieną kelmą palaikydamas žmogumi. Neįmanoma aprašyti, kokius neįprastus pavidalus įbauginta vaizduotė teikė daiktams ir kokios beprotiškos mintys kas akimirksnį užplūsdavo mano vaizduotę, kokie keisti, negirdėti sumanymai skverbėsi man į galvą einant namo. Pasiekęs savo pilį — nes taip, rodos, nuo šiol ėmiau ją vadinti,— puoliau į ją tarsi kieno vejamas. Nebeprisiminiau, ar įlipau kopėčiomis, anksčiau įtaisytomis, ar įlindau pro skylę uoloje, kurią vadinau durimis,— negalėjau to prisiminti ir kitą rytą. Nei išbaidytas kiškis taip niekada nespruko, ieškodamas priedangos, nei išgąsdinta lapė taip neskuodė į urvą, kaip aš bėgau į savo slėptuvę".

Koks pastabus Defo detalėms! Jo žvilgsnis be galo skvarbus, o plunksna gali perteikti nuostabiai gyvus tapybinius vaizdus. O jo nepralenkiamą realisto talentą lydi stebėtinai raiškus pasakojimas. Be abejo, Defo kūryboje yra ir nuobodžių vietų, nesėkmių. Jis, be abejo, nelygiavertis — tokie visi didieji rašytojai. Didieji rašytojai — tai žmonės, kurie rašo visą laiką, kurie jaučia būtinybę viską — ne vien keletą rinktinių dalykų — paversti žodžiais, ir nemaža dalis jų kūrybos parašyta paskubomis, todėl pasitaiko prieštaravimų, gramatikos klaidų ir tokių atvejų, kai žingsnis sulėtėja ir beveik visiškai sustoja. Bet Defo, paties produktyviausio rašytojo, kūryboje tai trunka neilgai. Greit pasakojimas darosi vėl įdomus, ir energingas prozos stilius gena jį tolyn. Defo — pasakojimo meistras. Jo pasakojimo stilius paprastas ir betarpiškas. Taupiomis išraiškos priemonėmis jis įspūdingai perteikia skaitytojui įvykių spartą ir realiai pavaizduoja objektus. Defo kūryba vaizdinga ir aiški, ir jo betarpiškumas bei paprastumas paveldėtas ne iš Renesanso ar lotyniškų pavyzdžių, o iš originaliosios anglų kūrybos, ypač iš Biblijos ir „Piligrimo kelionės". „Pasakojimas yra tiesiogiai adresuotas skaity-

tojui — tai ne savistaba ar saviraiška. Tai tiksli ataskaita. Jis nekomentuoja, ir vienintelis jam būdingas regėjimo taškas yra suinteresuoto stebėtojo regėjimo taškas". Taip rašo Herbertas Ridas „Anglų prozos stiliuje". Objektyvumas, konkretumas, bešališkumas — tai įgimtos Defo savybės, ir kaip jo sugebėjimo pasakoti pavyzdį Herbertas Ridas pateikia gyvą aprašymą, kaip Molė pavogė ryšulėlį iš moters, ketinančios sėsti į Barneto karietą.

„Apsitaisiau labai skurdžiai (reikia pasakyti, jog pasirodydavau gatvėje įvairiausiais pavidalais) ir dabar buvau užsivilkusi paprasčiausios medžiagos suknelę, prisijuosusi melsvą prijuostę, ant galvos — šiaudinė skrybėlaitė; taip apsirengusi įsitaisiau prie Trijų Puodukų viešbučio durų Sent Džono gatvėje. Šiame viešbutyje apsistodavo nemaža vežikų, ir gatvėje vakarais visada būdavo keletas pašto karietų, pasirengusių vykti į Barnetą, Toteridžą ir kitus miestus; taigi aš ir lūkuriavau, ar kas nors nepasitaikys. Galvojau taip: prie tokių viešbučių dažnai ateina žmonės su ryšuliais bei pundeliais ir teiraujasi jiems reikalingų vežikų ir karietų vykti į provinciją; todėl ten paprastai susirenka moterys — nešikų žmonos ir dukterys,— laukdamos, ar neprireiks kuriam nors keleiviui sukrauti daiktų. Taip jau atsitiko, kad man stovint prie viešbučio vartų, viena moteriškė, kuri buvo ten dar prieš man ateinant,— nešiko, aptarnaujančio Barneto karietą, žmona,— paklausė manęs, ar nelaukiu kokio nors keleivio. Atsakiau, jog laukiu savo ponios, kuri turi tučtuojau ateiti ir kuri vyks į Barnetą. Ji paklausė, kas mano ponia, ir pasakiau pirmą galvon atėjusią pavardę, kuri atsitiktinai pasirodė esanti vienos šeimos, gyvenančios Hedlyje už Barneto. Paskui ilgokai nei aš jai, nei ji man nieko nesakėme, bet netrukus kažkas ją pašaukė iš gretimo namo, matyt, iš alinės, ir ji paprašė, kad nuėjusi tenai ją pašaukčiau, jeigu kas klaus karietos į Barnetą. Atsakiau „Mielu noru", ir ji nuėjo. Nespėjo ji dingti, ateina auklė su mergyte, uždususi ir suprakaitavusi, ir klausia Barneto karietos. Aš tučtuojau atsakiau:

— Čia.

— Ar jūs aptarnaujate Barneto karietą? — klausia ji.

— Taip, mieloji,— atsakau. — Ko jums reikia?

— Man reikia vietų dviem keleiviams,— sako ji.

— O kur jie, mieloji? — klausiu.

— Štai mergytė, pasodinkite ją į karietą,— sako ji. — O aš nueisiu atvesti ponios.

— Paskubėkit, mieloji,— sakau aš,— nes greit bus pilna.

Mergina turėjo didelį ryšulį po pažastimi, tad kai ji pasodino mergytę į karietą, aš tariau:

— Ryšulį taip pat geriau palikite karietoje.

— Ne,— sako ji,— bijau, kad kas neištrauktų iš vaiko.

— Tai duokit man,— sakau,— pasaugosiu.

— Imkit,— sako ji,— tik gerai saugokite.

— Atsakau už jį, net jeigu jis kainuotų dvidešimt svarų.

— Nagi imkit,— sako ji ir nubėga.

Gavusi į rankas ryšulį ir palaukusi, kol auklė dingo iš akių, einu link alinės, kur buvo nešiko žmona, taip galvodama: jeigu sutiksiu ją, atiduosiu ryšulį ir pasakysiu, kad jos jau laukia, o man reikia eiti, nebegaliu ilgiau laukti; bet jos nesutikau, todėl ramiausiai nužingsniavau tolyn, pasukau į Čarterhauzo skersgatvį, perkirtau Čarterhauzo kiemą, nupėdinau link Longo skersgatvio, tuomet per šv. Baltramiejaus bažnyčios šventorių išėjau į Litl Briteną ir per Mėlynšvarkių ligoninę į Niugeito gatvę. Kad manęs neatpažintų, nusisupau mėlynąją prijuostę ir suvyniojau į ją ryšulį, kuris buvo susuktas į spalvotą kartūną, todėl labai krito į akis. Kartu suvyniojau ir šiaudinę skrybėlaitę ir užsidėjau ryšulį ant galvos; ir gerai, kad taip padariau, nes ką gi sutikau, eidama per Mėlynšvarkių ligoninės kiemą: ogi tą pačią auklę, kuri man atidavė palaikyti ryšulį! Matyt, ji ėjo su savo ponia, kurios atsivesti į Barneto karietą buvo nubėgusi. Mačiau, kad ji skuba, ir neturėjau jokio noro jos stabdyti, taigi praėjau pro šalį ir sėkmingai parnešiau ryšulį savo globėjai. Jame nebuvo nei pinigų, nei sidabro, nei brangenybių, bet užtat buvo graži indiško damasto suknelė, palaidinė ir sijonas, mezginių kepuraitė ir puikių flamandiškų mezginių raukčiai, šiek tiek baltinių ir kitokių daiktų, kurių vertę labai gerai žinojau".

Kitas puikus talentingo pasakojimo pavyzdys romane „Pulkininkas Džekas" — pulkininko jaunystės nuotykių

Londone aprašymas: „Dabar jau buvau turtingas, toks turtingas, kad tiesiog nežinojau, kur dėti pinigus ir kur dėtis pačiam. Lig šiol gyvenau labai taupiai ir šykščiai ir nors, kaip sakiau, retkarčiais išleisdavau vieną kitą pensą alkiui numarinti, turėjau daugybę žmonių, kurie, kaip sakiau, mane samdydavo ir duodavo maistą, o kartais ir drabužių, todėl per ištisus metus neišleidau nė tų penkiolikos šilingų, kuriuos sutaupiau iš muitinės džentelmeno pinigų, be to, dar turėjau kišenėje penkias ginėjas, likusias iš pirmojo grobio — kitaip tariant pinigus, įmestus į medį Bet dabar pradėjau žvalgytis aukščiau, ir nors mudu drauge su Viliu buvom keletą kartų svetur, tačiau, pasitaikius smulkmenoms — nosinėms ir kitokiems menkniekiams — nekišdavome nagų, nenorėdami rizikuoti dėl mažų dalykų. Vieną dieną, penktadienį, mudu, vaikštinėdami po Vest Smitfildą, pastebėjom seną džentelmeną iš provincijos pardavinėjantį gana didelius jautukus. Matyt, jie buvo iš Sasekso, nes nugirdome jį prasitariant, kad tokių jautukų nerasi visoje Sasekso grafystėje. Jo malonybė — taip visi į jį kreipdavosi — pinigus už jautukus atsiėmė vienoj tavernoj, nebeprisimenu jos iškabos, ir dalį jų įsidėjo į kapšą, o kapšą laikė rankoje; tuomet jį ištiko toks kosulio priepuolis, kad jis sustojo, pasidėjęs ranką su pinigų kapšu ant krautuvės priestato visai prie Smitfildo vienuolyno vartų — kitaip sakant, nuo jo už kokių trijų ar keturių namų. O mudu sekam iš paskos. Vilis man sako: „Būk pasiruošęs!" Sulig tais žodžiais jis tyčia suklumpa ir puola galva tiesiai į senąjį džentelmeną kaip tik tą akimirką, kai kosulys jį smaugte užsmaugė ir jis beveik visiškai neteko kvapo. Smarkus smūgis parbloškė senąjį džentelmeną; kapšas su pinigais tuoj pat neiškrito iš rankos, bet aš pribėgau, sučiupau jį ir taip truktelėjau, kad lengvai ištraukiau, ir moviau it vėjas vienuolyno link ir vos tik perbėgęs jo kiemą pasukau į kairę, įlėkiau į Litl Briteną, paskui per šv. Baltramiejaus bažnyčios šventorių, skersai Oldersgeito gatvę, per Polio gatvelę ir Red Kroso gatvę ir taip per visas gatves ir nesuskaičiuojamas gatveles, nė karto nesustodamas, kol pasiekiau antrąjį Murfildo kvartalą, senąją mudviejų susitikimų vietą. Tuo tarpu Vilis nugriuvo kartu su džentelmenu, bet greit atsikėlė. Senasis riteris (matyt, jis toks ir buvo)

išsigando nugriuvęs ir, nuo kosulio netekęs kvapo, kurį laiką negalėjo atsigauti ir žodžio ištarti, o vikrusis Vilis tuo metu jau buvo atsikėlęs ir žingsniavo tolyn. Gerokąi laiko tarpą džentelmenas negalėjo nei sušukti: „Laikykit vagį!", nei pasakyti kam nors, ką praradęs; nežmoniškai kosėdamas, beveik ligi juodumo išraudusiu veidu jis šaukė:

— Nie... kche kche kche, niekšai, atėmė, kche kche kche kche kche kche,— truputį atsikvėpęs, vėl pradėjo: — Niekšai, kche kche,— ir po daugybės „kche" ir „niekšai" pagaliau užbaigė: — atėmė iš manęs kapšą su pinigais".

* * *

Nėra abejonės, kad Defo romanai tokie reikšmingi didele dalimi todėl, jog buvo sukurti brandaus žmogaus. Jo atmintis tebebuvo žvali, be to, prieš pradėdamas rašyti jis gerai apgalvodavo įvykių eigą. Rašė geriau, matė aiškiau, mąstė šalčiau dėl to, kad būdavo prabėgęs nemažas laiko tarpas. Defo buvo patenkintas, kad atsirado impulsas rašyti romanus, nes tatai teikė jam galimybę atgaivinti senus išgyvenimus ir vaizduotėje patirti tuos, kuriuos dėl vienokių ar kitokių priežasčių turėjo nuslopinti. Jis pasižymėjo kaip menininkas todėl, kad savo personažus privertė išgyventi tai, ką pats protu ir vaizduote buvo išgyvenęs. Jo sukurti paveikslai meniškai vertingi ir gyvi todėl, kad emocionaliai jis visiškai atitiko savo kūrinius. Energija Danieliui Defo buvo amžina palaima. Štai kodėl Defo mums gyvas ir šiandien. Jis tarsi vienas iš mūsų — linksmas ir pasitikintis savimi, iš esmės laisvas nuo moralinių prietarų, labiausiai už viską suinteresuotas žmogaus asmenybės pulsavimu. Defo buvo labai žmogiškas. Kaip ir jo pavaizduoti žmonės, buvo neapsakomai judrus. Dėl to judrumo ir verta pažvelgti į jo gyvenimą. Atvirai ir nuoširdžiai papasakoti tokios gyvybingos asmenybės kaip Defo gyvenimą savaime yra įvykis.

Tokių gyvų ir sudėtingų Defo prieštaravimų buvo gausybė: puritonas su padaužos polinkiais; radikalas, dėvintis puikius drabužius ir susigalvojęs aristokratiškai skamban-

čią pavardę. Jo asmenybę nelengva analizuoti netgi iš tokio laiko nuotolio. Todėl nėra ko stebėtis, kad amžininkams atrodė, jog jis ištikimas tik savo neištikimybei. Tektų nusivilti, jei Danielio Defo asmenybėje ieškotume išorinio darnumo, jei tikėtumės, kad jo gyvenimas — tvarkinga schema, į kurią telpa visos jo mintys, veiksmai ir aistros. Tačiau būtų neprotinga ieškoti darnumo: žmonės pilni prieštaringų impulsų. Nors linkęs greit įsimylėti ir kartu griežtas, maištingas ir kartu nuolankus, tačiau Defo buvo ne veidmainis. Kaip ir kiekvienas žmogus, jis keitėsi, bėgant metams ir kintant aplinkybėms. Tačiau jei eiliniams žmonėms tokie pasikeitimai nežymūs, net nepastebimi, Defo gyvybingumas juos išryškindavo. Kaip ir visi menininkai, jis buvo nepaprastai jautrus aplinkai. Turėjo rašytojui būdingą nežmoniškai stiprią pagavos, suvokimo ir jausmo galią, kurią privalo turėti visi rašytojai,— kartu su reikiamais įgūdžiais,— kad galėtų perteikti tai, ką pagauna, suvokia ir jaučia, kitiems. Būtų paviršutiniška laikyti jį psichologiniu nepastovumo tipu. Apie Defo, kaip ir apie Kazanovą, Hevlokas Elis būtų rašęs: „Žmogus, taip greit prisitaikantis prie bet kokių aplinkybių arba savo potroškių kaitos, dar sykį patvirtina, kaip nepastovumas būdingas pačioms gyvybingiausioms būtybėms". Nors ir nepastovaus elgesio, Defo, deja, pasižymėjo ypatybėmis, charakteringomis genialiems rašytojams. Buvo neapsakomai savanaudiškas. Nėra abejonės, jog buvo netikęs meilužis. Taip pat — netikęs vyras. Nenuorama, akiplėša, tuščiagarbis. Įlindo į skolas. Kartais būdavo ne visiškai sąžiningas. Ne visada pats geriausias pilietis. Bet visuomet — visuomet — buvo tikras žmogus. Danielis Defo gyveno kiekvieną savo gyvenimo akimirką. Gyveno turiningai, įtemptai. Todėl savo kūryboje jis gyvena ir nūnai. To jis ir norėjo. Jo žvilgsnis galbūt buvo nukreiptas į pagrindinį tikslą, galbūt jis neslėpė rašąs dėl pinigų, tačiau iš esmės Defo liko ištikimas savo tikrajai prigimčiai. Jis pakluso norui gyventi — jėga įtvirtinti savo esybę. Taigi nors jo elgesys atrodo ir prieštaringas, iš tiesų jis atitiko jo tikrąjį charakterį.

Defo romanai įgalina mus pažinti jo asmenybę. Todėl biografas pirmiausia turi remtis jais, o ne kitais Defo veika-

lais, ieškodamas žinių apie jo charakterį ir charakterio savybes. Bet beveik ne blogiau negu romanuose Defo, pavaizduotą su daugybe biografinių ir pusiau biografinių detalių, galima rasti ir jo politiniuose socialiniuose veikaluose, kelionių aprašymuose, „Apžvalgoje" ir kitų užmirštų žurnalų užmirštuose puslapiuose, nesuskaičiuojamuose pamfletuose ir gausybėje straipsnių. Tiesiai ir atvirai, paprastai tarsi kasdienine kalba Defo išsako mums savo mintis. Dažnai jis būna piktas. Kartais kreipiasi į mus su šmaikščia, bet karčia ironija. Kartais nuoširdžiai piktindamasis, šiurkščiai, bet gražia forma. Nepaisant puritoniškų įsitikinimų, kartais įterpia ir kokią nors sodrią nešvankybę. Apie ką tik rašytų Defo, jo knygose vienur galima rasti užuominą, kitur — mintį, padedančias susidaryti bendrą Defo pažiūrų ir paskatų vaizdą, sudarantį vientisą jo asmenybę. Vientisas Defo? Kas nors gali pakelti balsą ir garsiai sušukti. Bet čia reikėtų tarti perspėjamą žodį. Tyrinėjant Defo, būtina skaityti ne tik eilutes, bet ir tarp eilučių. Tuomet pamatysime, kad savo gyvybinga savikliova, politinėmis idėjomis, moralinėmis nuostatomis Defo iš esmės atstovavo XVIII amžiaus liberalizmui. Kitaip tariant, jaunatviškai revoliucinei anglų liberalizmo pakopai. Jo gyvenimas — tai studija apie individualistą, ieškantį būdų išugdyti savo sugebėjimams. Jis įkūnijo Loko filosofiją — Loko, liberalizmo gynėjo, asmeninės laisvės pranašo. Defo praktiškai įgyvendino tai, ką skelbė Lokas. Tarsi Lokas būtų pasakęs: „Štai teorija", o Defo būtų pridūręs: „O štai kur praktika". Loko traktatai apie valstybinį valdymą, toleranciją ir auklėjimą parodo, jog tai buvo protas, visiškai suvokiantis socialinio pertvarkymo galimybes. Lokas išaukštino naująjį žmogų. Jo nuomone, gėris ir blogis gali būti paaiškinamas tik sąsajai su malonumu ir skausmu. Jis žadino naujam gyvenimo būdui. Šį būdą skatino ir Karališkosios draugijos nariai — tyrinėjimų, bandymų ir klaidų būdą, pagrįstą faktų stebėjimu. Defo praktiškai pritaikė šį naująjį gyvenimo būdą. Defo *buvo* naujas žmogus.

Taigi Defo buvo savo amžiaus sūnus. Jį sukūrė Anglijos revoliucija. Romaną taip pat sukūrė Anglijos revoliucija. Romanas visur tapo kapitalistinės kultūros išraiška. Romanas vaizduoja individą, tai individo kovos su visuomene, su gamta epas; toks jis formavosi,— tik toks ir *galė-*

jo formuotis,— nes tokia kapitalistinės visuomenės prigimtis. Romanas tapo didžiausiu kapitalizmo amžiaus meno kūriniu. Kaip buvo sakyta, Defo buvo jo pradininkas ir „Robinzone Kruze" sukūrė didžiąją kapitalistinės sistemos alegoriją. Kruzas, kuriame Defo įkūnijo save, buvo aukščiausias individo įtvirtinimas. Kaip tuomet klestinti revoliucinė ir triumfuojanti buržuazija, vidurinioji klasė, vikrūs, drąsūs pirkliai ir prekybininkai, taip ir Robinzonas Kruzas atmeta praeitį ir rengiasi kurti savo paties istoriją. Jis buvo naujas žmogus, pasiruošęs valdyti savo priešą — gamtą. „Kruzas buvo neramus kaip ir kylantis kapitalizmas,— rašo A. L. Mortonas. — Kaip ir tūkstančiai kitų, jis iškeliavo tyrinėti ir išnaudoti ką tik atsivėrusio pasaulio. Jis buvo šiurkštus individualistas, skynęs naujus kelius ir steigęs kolonijas, visąlaik ieškojęs naujų pasipelnymo būdų". Kruzas triumfavo. Triumfavo — kaip buržua kapitalistas,— pasikliaudamas savimi, savo naiviu optimizmu, leidusiu jam įveikti ir savo paties kvailumą rizikuojant prarasti turtą, ir kitų žmonių žiaurumą bei atšiaurų priešiškumą, ir įkurti idealią koloniją užjūryje. Jis buvo karalystės įkūrėjas, žmogus, metęs iššūkį gamtai ir laimėjęs; jo atpildas buvo apskaičiuotas ligi paskutinio skatiko ir dorai uždirbtas. Bet „Robinzonas Kruzas" — ne vien pagyrimo himnas kapitalizmui. Jis taip pat turi ir revoliucinę potekstę. Kruzas (kaip mums priminė profesorius Ketlas) leidžiasi į nuotykingą ir nežinomą gyvenimą prieš savo tėvo, buržuazijos atstovo, valią, ir jeigu tam tikra prasme jo istorija yra skirta išaukštinti buržuaziniam individualizmui ir privačiai iniciatyvai, tai kita — ir svarbesne — prasme ji iškelia bendro gyvenimo būtinybę ir žmonijos pastangas darbu užkariauti gamtą. Kaip tik dėl to taip šią knygą gyrė Ruso, pirmasis atskleidęs, kad „Robinzonas Kruzas" toli gražu ne vien nuotykių istorija. Tai buvo vienintelė knyga, kurią jis leido skaityti savo Emiliui. Tačiau per visą XVIII amžių „Robinzonu Kruzu" buvo remiamasi paskaitose apie klasikinę politinę ekonomiją, o jo atgarsiai tebesigirdi ir Džono Stiuarto Milio kūryboje.

Per visą XVIII amžių romanas augo iš Danielio Defo pasėtų sėklų. Ši raida tęsėsi ir XIX amžiuje, o paskui atėjo smukimas. Šiandien romanas, kaip ir jį sukūrusi ekonominė

sistema jau merdi. Bet ankstyvuoju laikotarpiu jis buvo didžiulis kapitalistinės civilizacijos vaizduotės kultūrinis įvykis. „Romanas buvo ginklas (rašo Ralfas Foksas), ne tiesiogine prasme kaip politinis pamfletas, bet savo gimimo ir sveiko brendimo laikotarpiu jis buvo priemonė, kurią pasitelkę geriausi, kūrybiškiausi buržuazijos atstovai tyrinėjo naujuosius žmones ir visuomenę, kurioje jie gyveno" Jie tikėjo žmogumi, tikėjo jo sugebėjimu tvarkyti pasaulį, tačiau kritikavo to pasaulio žiaurumą ir neteisingumą ir stengėsi jį reformuoti ar pertvarkyti. (Paskaitykite Svifto „Guliverio keliones", Fildingo „Džonatoną Vaildą", Voltero „Kandidą".) Fildingas ir Smoletas, tęsdami Defo tradiciją, domėjosi grynai objektyviu pasaulio vaizdu ir didžiausias jų laimėjimas tas, kad jų vyrai ir moterys — ne idealizuoti paveikslai, o tipai. Beveik ne mažiau reikšmingi buvo jų artimi amžininkai subjektyvistai Ričardsonas, Sternas ir Ruso, atradę „sentimentalumą", atskleidę intymiausius žmogaus širdies jausmus Tačiau šie rašytojai, nusigręždami nuo objektyvaus pasaulio, pasitraukdami nuo tikrovės, daugiau prarado, negu laimėjo, nors Ruso padarė tikrai didžiulę paslaugą literatūrai, grąžindamas į meną gamtą. Bet Anglijoje jie praskynė kelią Viktorijos laikų literatūros sentimentalumui ir kraštutinio individualizmo romanui.

* * *

Defo iš tikrųjų buvo savo meto žmogus. Bet ne vien tik savo meto žmogus. Jis taip pat buvo pranašas. Protu ir vaizduote toli pralenkė savo laikus. Kaip ir Kruzas, buvo šiurkštus individualistas, skynęs kelius ir kūręs... utopijas. Visų pirma jis buvo buržuazinis revoliucionierius ir jeigu baigė gyvenimą būdamas revizionistu, tai dėl to, kad kitokios alternatyvos po 1688 metų nebuvo. Defo turėjo didžiausią dovaną — žvelgti toli į priekį, aplenkti savo laikmetį. Jis tikėjo, jog galima planuoti, bet savo naudojamais metodais greičiau buvo fabianininkas negu marksistas. Šiuo atžvilgiu jis panašus į vėlesnį anglų rašytoją ir visuomenės pranašą H. Dž. Velsą Iš tikrųjų galima nubrežti ryš-

kią paralelę tarp šių dviejų žmonių — vieno, gyvenusio kapitalizmo eros pradžioje, o kito — jos pabaigoje. Abu buvo londoniečiai (Velsas gimė Bromlyje, Kento grafystėje). Taip pat abu turėjo kovoti prieš savo tėvų nuosprendžius — Defo, nenorėdamas tapti disenterių dvasininku, Velsas — manufaktūros pirkliu. Tiesą sakant, prekyboje nė vienam nepasisekė. Abu atėjo į literatūrą per žurnalistiką, produktyviai rašydami įvairiausiomis temomis — apie prekybą, komerciją, išradimus, politiką ir moralę. Defo, kaip ir Velsas, rašė savo amžininkams ir kuo didžiausiam žmonių ratui. Jis aiškiai buvo propagandistas. Jis panaudojo literatūrą išreikšti socialinėms ir kitokioms pažiūroms ir tik antroje vietoje buvo menininkas literatas. Velsas taip pat. Jis kūrė projektus visuomenei pertvarkyti, keldamas tokius klausimus kaip moterų švietimas, kelių tiesimas, pajamų mokesčio uždėjimas ir kt. Ir šiuo atžvilgiu jis labai akivaizdžiai panašus į Velsą — „Numatymų" ir Fabijaus draugijos Velsą. Tarp abiejų rašytojų galima nubrėžti paralelę ir kaip tarp romanistų. Prieš pradėdami kurti socialinius romanus, abu rašė mokslinius kūrinius. Savo vaizduotėje Defo keliavo po žemėlapiuose nepažymėtas jūras ir dar neatrastus kraštus; o Velsas leidosi į erdves, aplankė žvaigždynus ir aprašė pasaulių karą. Defo sukūrė ryžtingą, mielą Molę Flanders, norėdamas pažadinti porevoliucinių amžininkų socialinį kritiškumą; Velsas privertė Anę Veroniką tarytum laisvės angelą įžengti į gyvenimą daugybės jaunuolių, sukaustytų Viktorijos laikų tradicijų ir pasenusių seksualinių tabu. Vyraujanti tema abiejų rašytojų gyvenime buvo ši: žmogus savo meistriškumą turi perteikti savo kūriniams. Todėl abu buvo planuotojai. Čia ir glūdi jų didingumas. Kitos civilizacijos sukūrė poeziją ir išgalvojo filosofiją, tačiau nė viena, buvusi prieš kapitalizmą su jo vaisiais — mokslu ir mašinomis,— nesiryžo užkariauti gamtos. Tokia yra tikroji Europos istorijos, pertvarkiusios pasaulį, prasmė. Ir Velsas, ir Defo darbavosi žmonijos progreso labui. Apie Defo, ne mažiau kaip apie Velsą, galima pasakyti: jo genijus su reformatoriaus įkarščiu ir kūrybine menininko jėga išaukštino sveiką nuovoką. Jis užsitikrino būsimų kartų meilę ir dėkingumą

IX

Danieliui Defo nusišypsojo sėkmė. Išleidęs „Robinzoną Kruzą", „Molę Flanders" ir kitus didžiuosius romanus 1719—1724 metų laikotarpiu, jis pasiekė žemiškos laimės viršūnę. Buvo pasiturintis, gal net turtingas, turbūt turtingesnis negu senais gerais laikais Tilberyje, kai čerpių fabrikas teikė gražų pelną ir gyvenimą paįvairindavo panelė Norton. Jis gaudavo pinigų ne tik už knygas ir žurnalistiką, bet ir už naujus projektus gamybai ir prekybai, vėl užsiiminėjo čerpėmis, taip pat tokiomis prekėmis kaip lašiniai, sūris ir austrės. Dabar nebeapsimesdavo esąs neturtingas ir gyveno labai patogiai Stouk Niuingtone savo didžiuliame name storomis sienomis su arklidėmis ir žaidimų aikštelėmis. Laikė karietą. Buvo gerai žinomas, galbūt net garsus žmogus. Gamtininkas Henris Beikeris, kuris šiuo metu piršosi Defo dukrai gražiajai Sofijai, paliko vaizdingą rašytojo gyvenimo paveikslą: „Misteris Defo, plačiai savo kūryba žinomas džentelmenas, neseniai pasistatęs labai gražų namą Londono užmiestyje, laiką leido, darbuodamasis didžiuliame jaukiame sode, nemetė ir tyrinėjimų, kuriuos sugebėjo paversti labai pelningais... dabar buvo ne jaunesnis kaip šešiasdešimties metų, kamuojamas podagros ir akmenligės, tačiau dar visiškai žvalaus proto". Beikeris netoliese laikė kurčnebyliams mokyklą ir tiesiai per laukus atkakdavo į Defo namus, kuriuose „paprastai rasdavo geriančias arbatą tris mielas jo dukteris, žavėjusias visus savo gražumu, išsilavinimu ir apdairiu elgesiu; ir jeigu kartais misteris Defo sirguliuodavo ir negalėdavo bendrauti, misterį Beikerį užimdavo jos arba pavieniui, arba visos kartu ir dažniausiai, esant palankiam orui, sode". Bet iš šių dukterų misteris Beikeris mylėjo kaip tik Sofiją. Po kurio laiko su džiaugsmu pamatė, kad ir Sofija jam neabejinga; jis ėmė dažniau lankytis ir karščiau reikšti savo jausmus. Galiausiai kreipėsi į tėvą ir sužinojo tik tiek: kad Sofija — jo mylimiausia duktė, kad jis nenorįs su ja skirtis ir, šiaip ar taip, ar misteris Beikeris iš tikrųjų mano esąs vertas jos rankos? Vis dėlto senukas galiausiai nusileido, nors ligi buvo sutvarkyti vedybų reikalai ir tinkamai atšvęstos vestuvės, praėjo ilgas laiko tarpas. Ir

senasis Defo, ir jaunasis Beikeris buvo praktiški verteivos ir be paliovos ginčydavosi dėl finansinių smulkmenų. Jaunuolio, kaip būsimo vyro, elgesys buvo šiek tiek keistokas; o Sofijos tėvą buvo galima pateisinti bent tuo, kad jis nenorėjo pernelyg lengvai išleisti savo mylimiausios dukters. Sofija ištekėjo už Beikerio tik 1728 metais. O visi kiti jo vaikai dabar jau buvo užaugę. Sūnūs patys pelnėsi duoną. Defo niekada nesutarė su vyriausiuoju, o apie kitus mažai kas težinoma, išskyrus Bendžaminą Nortoną, kuris, pasak girdų, buvo neteisėtas Defo meilės romano su austrių pardavėja kūdikis. Jis tapo samdomu žurnalistu, buvo areštuotas už savo raštus ir turėjo vaikaitį, kuris šimtmečio pabaigoje buvo pakartas Taiberne už plėšikavimą.

Taigi nors Defo klestėjo, bet turėjo ir rūpesčių, kaip turėdavo jų ir anksčiau ir turės ligi pat gyvenimo pabaigos. Tačiau kamuojamas podagros ir sulinkęs po amžiaus našta, Defo nepriekaištingai elgėsi ir laikėsi. Vis dar tebesididžiavo savo išvaizda, gražiai apsirengęs ir išsipudravęs jodavo aplankyti draugų, ypač draugių. Didžiavosi savo pasisekimu tarp moterų. Kalbėdavo gyvai ir įdomiai. Irzlumo ir dirglumo priepuolius palikdavo šeimai. Pavyduoliai nedelsdami pagražindavo jo santykius su švelniąja lytimi. Vienąsyk lankydamasis pas kaimynystėje gyvenantį draugą, jis apsirikęs pabučiavo tarnaitę, apsirengusią taip dailiai kaip ir šeimininkė. Tuoj pat pasklido gandai: „Fe! Ar girdėjai, kad misteris Danielis Defo apkabino šeimininkės tarnaitę?" Koks nors dabita būtų nusispjovęs į tai, bet Defo nebuvo dabita, o puritoniškai nusiteikęs senis. Supykęs čiupo plunksną ir išpyškino griežtą straipsnį, priekaištaudamas tarnaitėms, pamėgdžiojančioms savo šeimininkių apsirengimą. „Nejaugi džentelmenas nebegalės nueiti pas draugą iš baimės, kad gaus pabučiuoti ir išlieti savo jausmus tarnaitei; juk visa tai padaroma galantiškai ir dėl to jiems nereikia priekaištauti", rašo jis straipsnyje „Visų reikalas — niekieno reikalas"[18]. „Dėl to mergina tampa įžūli, tuščia ir atžari ir taip sugenda daug gerų tarnaičių... Jeigu jau noriu turėti romaną, tai geriau su moterimi, kuri nepadarys man gėdos. Jokiu būdu neisiu

---

[8] Pasirašytas pseudonimu Andrius Mortonas. (*aut past*)

į virtuvę, kai atviros svetainės durys". Aišku, kad Defo ėmė slėgti senatvė ir ją lydinčios negalios. Jo arterijos pradėjo stingti. Jis pasidarė senamadiškas, konservatyvus, ilgėjosi jaunystės dienų ir plūdo jaunimą, negerbiantį senų žmonių, smerkė viešosios moralės nuopuolį, kurį pastebėdavo išvykose — dabar retai — į Sitį arba vaikštinėdamas vasarą po parką. Jaunuoliai dabar įžūlūs, akiplėšiški; jis piktai grasindavo merginoms, kurios jaučia malonumą „juokdamosi, šaipydamosi ir riesdamos nosį prieš rimtas matronas", primindamas joms, kad ir pastarosios buvo kadaise tokios pat jaunos ir gražios kaip ir jos — „jeigu ne gražesnės, nes, tiesą sakant, arbata, svaigalai, vynas ir ilgos vakaronės nė per nago juodymą neprisidėjo prie nūdienės kartos grožio". Antai, pavyzdžiui, įžūli merga kavinėje: „Anądien būdamas kavinėje, kur viena iš tokių damų laikė barą, užsisakiau patiekalą iš ryžių nuoviro, bet ponia buvo taip užsiėmusi dabitomis, kad visiškai jį užmiršo. Vėl paprašiau šiek tiek nekantraudamas, bet man buvo atsakyta be galo kandžiai ir net krestelėjus galvą, suraukus nosį ir parodant daugybę kitų įžūlybių, kurias sunku išskaičiuoti. Matant, kaip esu viešai įžeistas tokios būtybės, man nebeliko nieko kita kaip parodyti nepasitenkinimą. „Moterie! — griežtai pasakiau.— Aš noriu patiekalo iš ryžių nuoviro, o ne to, ką siūlo tavo tuštybė ir akiplėšiškumas, todėl elkis su manimi kaip su džentelmenu ir klientu ir atnešk tai, ko prašau; įžūlų sąmojį ir akiplėšišką elgesį pasilik puošeivoms, susispietusiems aplink tavo barą ir paikinantiems tavo išpampusį stotą". Nėra ko stebėtis, kad „Visų reikalas — niekieno reikalas" (1725), kuriame pasirodo šis gražus šnekamosios kalbos gabaliukas, per keletą savaičių buvo išleistas penkis kartus. Kitas bestseleris buvo „Vedybinis nepadorumas arba santuokinė paleistuvystė", skirtas „vedybų lovos panaudojimui ir piktnaudžiavimui ja" ir gvildenantis tokias šiuolaikines problemas kaip egoizmas ir nesandora, pasireiškianti nor maliose vedybose, ir gimimų kontrolės klausimas. Knyga šitokiu pavadinimu turėtų tokią pat paklausą 1954 kaip ir 1727 metais. Tačiau to nebūtų, pasirodžius leidiniui, pavadinimu „Politinė velnio istorija", kuris vargu ar turėtų tokį pasisekimą kaip 1726 metais. Jame autorius pavaizdavo

šėtono įtaką žmonių visuomenei per ištisus skausmingus šimtmečius. Jis rašo apgailestaująs, kad velnias neišleido savo memuarų, nes būtų „pasidaręs įžymiu senovės specialistu" ir išrausęs iš žilos atminties Ievos aprašymą — „kiekvieną jos veido bruožą, kiekvieną jos išvaizdos detalę: ar ji buvo tobula gražuolė, ar ne, ar po nuopolio pasidarė kuprota, bjauri, pikta ir vaidinga". Paskutiniuose šio puikaus veikalo puslapiuose Defo nurodo, jog kai kurie filosofai teigė, kad velnias galėjęs sutraukyti grandines ir pasiusti, o gal jis taip ir liko surakintas. Jis pastebi: „Nei jie to negali pasakyti, nei aš, ir laimė, kad mano kūriniui nepriklauso ši jo istorijos dalis". Taigi tiek apie Defo ir velnią, nerealią skeltanagę būtybę, nuo pat vaikystės persekiojusią jį dienomis ir naktimis, velnią, kuriuo Defo ir tikėjo, ir netikėjo.

* * *

1724 metai pažymėtini ne tik „Roksanos" pasirodymu. Jie išvydo ir kitą reikšmingą knygą, vieną svarbiausių jo veikalų, pirmąjį tomą „Kelionės po visą Didžiosios Britanijos salą". Antrasis tomas pasirodė 1725 metais, o paskutinis — 1726. Trečiojo dešimtmečio pradžioje Defo trumpam išvykdavo į rytines grafystes ir rinkdamas žinias aplankė Safolką, Norfolką, Kembridžo grafystę; o šio dešimtmečio viduryje jis pabuvojo centrinės Anglijos grafystėse ir šiaurėje, pasižvalgydamas po muges, apsilankydamas turguose ir net nuvykdamas į Liverpulį, kuris, jo manymu, taip sparčiai išaugo, kad nebebuvo galima rasti jame pažįstamos vietos. Rinkdamas medžiagą šiems kelionių tomams, jis net liovėsi rašyti grožinės prozos pasakojimus; neverta nė sakyti, kad Defo vis dar tebeturėjo iš pirmųjų rankų įgytos patirties atsargas, kuria galėjo remtis jo vaizduotė. Žinoma, ne visos „Kelionės" pastabos buvo surinktos per šių metų išvykas, daugelis jų buvo išlikusios iš tų laikų, kai dar jaunas būdamas jodinėjo iš vieno miestelio į kitą prekybos reikalais ar malonumo dėlei; kitos liko iš tų dienų, kai šnipinėjo Harliui ir Godolfinui. „Kelionė" — vienas didžiausių Defo veikalų. Kartu su vėliau išleistu „Tikru anglų prekybininku" (1725 ir 1727) ir „Anglijos ekonomikos planu" (1728) šios trys knygos pateikia

judraus jo gyvenimo faktų, rodančių, kaip Defo, keliaudamas po šalį, susidurdavo su visokiausio plauko ir įvairiausiais žmonėmis. Prekybininko žurnalisto duotas ankstyvojo XVIII a. laikotarpio aprašymas yra tikras lobis istorikui. Defo (pasak Treveljano) vienas pirmųjų pažvelgė į senąjį pasaulį skvarbiomis šiuolaikiškomis akimis. Be abejonės, jis pirmasis smulkiai aprašė tą pasaulį. Štai kodėl Defo vardas buvo suteiktas ištisai Anglijos socialinės istorijos fazei. „Defo Anglija" — taip istorikai Treveljanas ir Dorotė Džordž vadina Onos ir Jurgio I „aukso amžių". Mat Defo ne tik aprašė šią erą, jis buvo ne tik realistas ir liaudies žmogus, jis taip pat buvo tipiškas savo meto žmogus. Būdamas prekybininkas, jis sveikino komercijos klestėjimo eros pradžią. Danieliui Defo Anglija buvo prekybos ir pramonės bei spartaus ekonominio vystymosi kraštas. Viskas buvo nuolatinio kitimo stadijoje. „Nauji atradimai metalų, kalnakasybos, mineralų srityje,— rašo jis,— nauji sumanymai prekyboje, mašinų srityje, gamyboje; šitai kasdien atveria naujus horizontus mūsų veikliai ir veržliai šaliai; leidžia Anglijai kaskart parodyti ypač naują ir skirtingą veidą daugely sričių".

Tai, kas vyko, mums dabar aišku — visuomenė nesąmoningai, bet nesulaikomai žengė link pramoninės revoliucijos, per tolesnį šimtmetį išaugusios iš Defo aprašytų sąlygų. Tiesą sakant, tai buvo toli gražu ne aukso amžius, kaip buvo stengiamasi pavaizduoti. Žinoma, tai buvo aukso amžius dvarininkams ir aristokratams, bet ne smulkiems ūkininkams ir samdiniams, kurie ir toliau skurdo. O miestų amatininkų gyvenimo lygis buvo ne ką geresnis už smulkių ūkininkų. Defo dalijo gyventojus į septynias klases: 1) didžiūnai, gyvenantys prabangiai; 2) turtuoliai, gyvenantys labai gerai; 3) vidutiniokai, gyvenantys gerai; 4) sunkiai dirbantys amatininkai, kurie nejaučia stygiaus; 5) kaimiečiai, ūkininkai ir kiti, kurie šiaip taip išsimaitina; 6) vargšai, kurie sunkiai verčiasi; 7) skurdžiai, kurie iš tikrųjų badmiriauja ir kenčia nepriteklių. Nors Defo liaupsina anglų gerovę, tačiau nesunku pastebėti, jog trys sluoksniai gyvena nepasiturimai. Jeigu amatininkas uolus ir gerai dirba — svarbios ypatybės,— jis nejaučia stygiaus. Tačiau ūkininkai tik šiaip taip išsimaitina, o „vargšai

(t.y. darbininkai) badmiriauja ir kenčia nepriteklių". Štai koks tėvynainių aukso amžius Bet, kaip nurodo Džordž, Defo buvo linkęs šlovinti prekybą žemės ūkio sąskaita Tačiau aišku kaip dieną, kad išskyrus pasikartojančias krizes, niokojusias pramonės rajonus nedarbu, skurdas visada buvo didesnis grynai žemės ūkio rajonuose. Kodėl? Nes krašte beveik nebuvo darbo moterims ir vaikams.

Taigi reikia sutikti, kad Defo, nepaisant reformistinio įkarščio, visiškai ramiai žiūrėjo į tai, kad moterys ir vaikai turi dirbti. Tiesą sakant, kaip ir Lokas, jis teigiamai vertino tokią praktiką, nes nė vienas dirbantysis negalėjo be paramos išlaikyti žmonos ir šeimos. „Anglų ekonomikos plane" jis lygina daugybę darbininkų šeimų, kur ir moterys, ir vaikai tarnauja, su tomis, kur reikia pasitenkinti tik vyro uždarbiu: „Kur vargšai visi dirba, jiems nepritrūksta atlyginimo; jie pavalgę ir pakankamai apsirūpinę, nors kiti ir badauja; tuo tarpu atsilikusiose grafystėse (t.y. grynai žemės ūkio grafystėse) jiems labai sunku. O iš kur visa tai? Žemė, drauge ir dvarininkų nuosavybė pramoninėse grafystėse yra išnaudojama bizniui, o atsilikusiose grafystėse — malonumui, pirmosios pilnos kaimų ir miestų, pastarosios — parkų ir didžiulių miškų. Pirmosiose knibždėte knibžda žmonių, antrosiose — paukščių ir žvėrių... Viso to priežastis savaime aiški: vargšas juodadarbis, kasdien išeidamas dirbti žemės darbų — gyvatvorių karpyti, griovių kasti, kulti, vežioti ir t.t — ir parnešdamas savaitės atlyginimą, tarkim, nuo aštuonių pensų ligi dvylikos, turėdamas išmaitinti žmoną ir tris ar keturis vaikus, beveik nieko neuždirbančius, verčiasi sunkiai ir gyvena vargingai. Bet jeigu jo žmona ir vaikai tuo pat metu gali gauti darbo, jei kaimynystėje arba gretimame kaime gyvena siuvėjas arba dailidė arba milo bei čerkaso audėjas, tuomet gamintojas nusiunčia kas savaitę vargšelei sušukuotą arba sukarštą vilną suverpti, ir ji uždirba namie kasdien aštuonis ar devynis pensus, audėjas paprašo atsiųsti porą mažesniųjų vaikų, kurie dirba prie staklių, vyniodami, pritrindami šeivas ir t.t., o dvi didesnės mergaitės verpia namuose kartu su motina, kiekviena kasdien uždirbdama po tris ar keturis pensus; taigi sudėjus viską draugėn, šeima namuose uždirba tiek pat kiek tėvas, išėjęs iš namų, o paprastai

ir daugiau Tai visiškai pakeičia padetį, šeima tą jaučia.. ir užaugę jie nepabėga iš namų ir netampa liokajais ar kareiviais — vagimis ir elgetomis — arba neparsiduoda į plantacijas, norėdami išvengti kalėjimo ir kartuvių; jie po ranka turi amatą, ir kiekvienas užsidirba duoną". Savo Kelionėje", aiškina Džordž, moterų ir vaikų užimtumą Defo panaudoja kaip klestėjimo kriterijų. O svarstydamas didįjį klausimą, ar amatai auga ar smunka, kaip įtikinamą pažangos įrodymą pateikia naujas pramonės šakas — tokias kaip lošimo kauliukai, šeivos, mezginiai,— kurios turėjo duoti darbo „pačiai laisviausiai, nenaudingiausiai ir labiausiai vargstančiai mūsų tautos daliai (noriu pasakyti, kaip buvo anksčiau), būtent — jaunoms moterims ir mergaitėms kurios dabar gali pačios apsirūpinti ir išvaduoti tėvus ir parapijas nuo nenaudingos naštos, dažnai buvusios nebepakeliamos" Taigi aplankęs Kolčesterį ir manufaktūros rajoną aplink Tontoną, Defo su pasitenkinimu pastebi, kad „mieste ir aplinkiniuose kaimuose nėra nė vieno vyresnio kaip penkerių metų vaiko, kuris neužsidirbtų duonos, nebent jis visiškai tevų apleistas ir nepamokytas"; o Vest Raidingo manufaktūros slėniuose nerado beveik nė vieno, sulaukusio ketverių metų amžiaus, kuris pats nepramistų iš savo rankų" Argi tai pasakiškas aukso amžius jaunoms moterims ir vaikams ir apskritai kaimo žmonėms? Jiems buvo lemta triūsti ir prakaituoti. Menkai apmokami ir visiškai priklausomi nuo dvarininkų ir ūkininkų, jie dar turėjo reikšti savo šeimininkams reikalaujamą pagarbą, rengtis pilkšvomis drapanomis pagal savo padėtį ir nusiimti skrybėlę, pritūpti ir nusilenkti, kai skvairas su šeima pro šalį važiuodavo karietoje į bažnyčią. Taip elgdamiesi paprasti žmonės paklusdavo įstatymui, kurį Defo tinkamai pavadino „didžiuoju pavaldumo įstatymu". Dideli atlyginimai ir nepavaldumas miestuose, maži atlyginimai ir pavaldumas kaime — tokia buvo įprastinė XVIII a. pradžios rašytojų, taip pat ir Defo, tema.

* * *

Defo buvo londonietis, didžiavosi savo miestu, ir kaip tik Londonas stovi jo nupiešto Anglijos paveikslo centre. Nuolat jis kalba apie jo dydį, nepaliaujamą augimą ir pa-

grįstai jam imponuoja nepaprasta jo reikšmė tautos gyvenime. XVIII a. pradžioje Londonas buvo reikšmingesnis nei visa šalis prekybos, pramonės ir socialiniu atžvilgiu bet kada vėliau. Defo nurodė, kad jame gyveno pusantro milijono žmonių. Jis padidino, tačiau, šiaip ar taip, Londone gyveno daugiau kaip dešimtadalis Anglijos ir Velso gyventojų. Jis tęsėsi pietinėje Temzės pusėje nuo Detfordo ligi Voksholo, o šiaurinėje — nuo Vestminsterio ligi Laimhauzo. Šitoks plotas, išdidžiai sušunka jis, daugiau nei trisdešimt penkios mylios. O tai dar neapima kaimynystėje esančių Čelsio ir Naitsbridžo priemiesčių vakaruose ir Poplaro, Blekvolo, Grinvičo — rytuose. Bet nors Defo ir gerokai padidino savo meto Londono gyventojų skaičių, jis darė teisingus apibendrinimus apie sostinę. Londonas buvo svarbiausias prekybos centras šalyje. Didžioji dauguma Anglijos importo ir eksporto įplaukdavo ir išplaukdavo per Londono uostą. Be to, Londonas buvo vidaus prekybos centras ir kliringas, nes sunkiasvorės prekės buvo daugiausia gabenamos kabotažiniais laivais tinkamomis laivybai upėmis, iš kurių Temzė buvo, be abejo, pati svarbiausia. Defo laikais Londonas pamažu darėsi... šiuolaikiškas. Jis teisingai didžiavosi vieno penso pašto tarnyba. „Negali būti nieko tikslesnio,— rašo jis,— be to, laiškai įteikiami tolimiausiuose miesto užkampiuose nepaprastai patikimai ir greitai, beveik taip greit kaip siunčiant per pasiuntinį, ir nuo keturių, penkių, šešių ligi aštuonių kartų per dieną, priklausomai nuo vietos nuotolio; ir už vieną pensą galima nusiųsti laišką iš Laimhauzo rytuose į tolimiausią Vestminsterio dalį net kelissyk per dieną... Ir nebūtina apsiriboti vienu popieriaus lapu kaip centriniame pašte; kiekvienas pundelis, sveriantis mažiau kaip svarą, siunčiamas už tą pačią kainą". Vieno penso pašto tarnyba, jo manymu, „akivaizdus įrodymas, jog miestas didelis ir jame klesti verslai ir prekyba, nes šis penso išradimas kasmet duoda šitiek tūkstančių svarų ir teikia darbą daugybei vargšų, triūsiančių šios įstaigos tarnyboje".

Bet kur kas nepalankiau jis žiūrėjo į naują ką tik pasirodžiusią prabangos prekių krautuvę — ryškiai išpuoštą, su stiklinėmis vitrinomis, kuriose būdavo išstatomi viso-

kiausi dailūs menkniekiai. Jo vaikystės dienomis krautuvės būdavo arba prekių sandėliai, užversti pagrindinai anglų gaminiais, arba prekystaliai. Dabar gatvėse pasirodydavo vis daugiau ir daugiau krautuvių, prekiaujančių naujamadiškais prabangos daiktais „Apžvalgoje", taip pat ir „Tikrame anglų prekybininke" jis protestavo prieš šlykščias prabangos daiktų krautuves, atsiradusias kartu su mada gerti arbatą, kavą ir šokoladą. „Kava, arbata ir šokoladas,— niurnėjo Defo,— dabar tapo pagrindinės mūsų tautos prekybos šakos". Ir liepia skaitytojui „suskaičiuoti visus namus, kurie dabar išnuomojami ir faktiškai yra uždaryti, o paskui atmesti konditerininkus, kavines, perukų gamintojus, pintų kėdžių dirbėjus, veidrodžių krautuves, alavuotojus, porceliano ir molio dirbinių gamintojus, degtinės ir panašias krautuves, kurių prekyba vykdavo tik šalutinėse gatvėse, skersgatviuose ir gatvelėse ir kurios tinka tokioms vietoms... Pamatysim, jog pačios gražiausios krautuvės centre užimtos brangiais arbatos indais". Apgailėtina! Defo puritoniškoji sąžinė virte virė iš pasipiktinimo. „Štai kas rodo, jog mūsų prekyba kyla,— pareiškia jis ironiškai.— Žalvariniai užraktai durims, kambariams ir svetainėms, žalvariniai plaktukai durims ir panašūs daiktai prisideda prie mūsų krautuvių spindesio... ir tie patys pakeliamieji langai bei krautuvių vitrinos, tik gražesnės ir didesnės, dabar naudojamos išdėstyti žalvariui ir variui, kur auksakaliai išstatydavo mažiau vertingus sidabro ir aukso indus... Kaip konditerininkai ir perukų gamintojai, konjako krautuvės ir žaislų (papuošalų) krautuvės pakeičia drobinės manufaktūros pirklius, šilko pirklius, drapiruotojus ir kitus, kaip kiti moka šimto svarų rentą už namą, kad galėtų pardavinėti želė, obuolinį pyragą, du šimtus svarų rentos — kad įsirengtų konjako parduotuvę, o vėliau įdėtų į ją ne vieno šimto svarų atsargas... Pažvelkit į garsųjį šv. Povilo katedros šventorių!.. Kas dabar ten užima ištisą eilę ir pakeitė aštuoniolikos ar devyniolikos puikiausių drapiruotojų vietą? Nagi tik pažiūrėkit! Pintų kėdžių gamintojai, odininkai, veidrodžių krautuvės... ir keliaujantys prekijai arba žaislų krautuvės".

Tuomet pradėjo eiti į madą krautuvių vitrinų puošyba, ir Defo aiškiai to nemėgo. Puritoniškas griežtumas buvo

ne vienintele tokio nusistatymo priežastis jis mane, kad naujamadiškas reklamos augimas blogas verslas. Turint omeny jo šiuolaikiškos krypties galvoseną, tatai atrodo gana keista. Tačiau Defo manė, kad „prekybininkams išleisti du trečdalius viso savo turto parduotuvių įrengimui yra naujoviškas paprotys, visiškai nežinomas mūsų proteviams, kuriems, kaip ir mums, prekyba buvo visų pirma prekyba. Sakydamas įrengti" neturiu omeny aprūpinti krautuves prekėmis ir gėrybėmis pardavimui, nes šiuo atveju jie prilygsta mums ligi smulkmenų ir galbūt net pralenkė; bet išdažymus ir paauksinimus, puikias lentynas, langines, dėžutes, stiklines duris, pakeliamus langus ir kitus daiktus, kuriems, pasak jų, vieni niekai pakloti du ar tris šimtus svarų, netgi penkis šimtus svarų, norint įrengti konditerijos ar žaislų parduotuvę Defo iš tikrųjų nemėgo (kaip pastebi Džordž), „kad į senus ir pagrindinius verslus nesulaikomai braunasi prabangos amatai, o prie jau esamų gyvenimo reikmių prisideda dar nauji poreikiai bei patogumai". Be abejo, tai buvo ankstyvoji pakopa kapitalizmo raidos, kuri po jo mirties nužengs kur kas toliau.

* * *

Taigi tiek apie Defo laikų Londoną su jo triukšmingomis, pilnomis žmonių gatvėmis, apšviestomis vitrinomis, pašto tarnyba, ką tik įsteigta birža, Braidvelio kalėjimu ir „pompastiška" šv Povilo katedra, nuostabiais turgumis ir Pule susispietusia laivyba. O ką galima pasakyti apie Defo laikų Angliją? Palyginti su Londonu, provincija neapsakomai mažai tepasikeitė nuo feodalizmo laikų. Didžiuliai provincijos plotai vis dar tebebuvo nepaliesti tyrlaukiai. Keliai buvo blogi, o žiemą beveik nepravažiuojami Šiek tiek pagerėjo vidaus laivyba, bet kanalų amžius dar nebuvo prasidėjęs Arimai daugiausia dar buvo neaptverti, ir didžiulis atviras kaimo laukas tebebuvo įdirbamas taip kaip viduramžiais Defo nebuvo žemės ūkio specialistas ir mažai pasakoja apie arimo būdus ir žemes ūkio patobulinimus. Bet jo skvarbios pilkos akys pastebėdavo gerus

javų laukus, nupenetas avių bandas ir galvijų kaimenes vaisingus sodus ir apynynus Antai jis rašo, kad Kembridžo grafystė į pietus nuo Elio yra „beveik ištisai javų kraštas ir „penktadalis tų javų — miežiai, paprastai parduodami Vere ir Roistone bei kituose salyklą gaminančiuose Hertfordo miestuose" Jis taip pat rašo, kad „ant gražių kalvų šešių mylių spinduliu aplink Dorčesterį ganėsi daugiau negu pusė milijono avių, o Solsberio lygumoje ir Dorseto kreidinėse kalvose žemė taip gerai patręšiama, kasnakt aptveriant avis vis kitoje vietoje, jog tokiu būdu mėšluojami kreidiniai šlaitai buvo paverčiami pūdymais, ir greit juos pradėjo vagoti plūgas. Jis taip pat pastebi, kaip ropės padėdavo nupenėti Safolko galvijus Londono turgui ir kaip kalakutai iš Norvičo čionai atkeliaudavo pėsčiomis Bet žemės ūkyje, kaip ir pramonėje, jį labiausiai jaudina prekybos klausimai

Pasak Defo, buvo keletas grynai žemės ūkio grafysčių. Bet daugiausia buvo paplitusi labai specializuota pramonė, plėtojama kaimo vietovese su centrais gretimuose miestuose. Taigi didžioji vilnų pramonė, kuri, be abejo, užima daugiausia vietos jo aprašymuose, nes tai buvo neginčijamai pranašiausia XVIII a Anglijos pramonės šaka, buvo ypač susitelkusi trijose srityse — pietvakariuose, rytinėse grafystėse aplink Norvičą ir Jorko grafystės Vest Raidinge. Jau 1720 metais daugelis vietovių pasižymėjo pramone, garsėjančia ir šiandien. Neabejotinai ir anglių pramonės ekonomine raida jau buvo pasiekusi aukštą lygį. Nortamberlendo ir Daramo šachtos aprūpindavo Londono rinką, bet anglys buvo kasamos ir Jorke, Kamberlende, centrinėje Anglijoje, Velse bei Škotijoje Geležies pramonės reikšmė didėjo ne tik Sasekse, bet ir šiaurinėse bei centrinėse grafystėse Daugelyje šalies vietų buvo plečiamos švino kasyklos, produkciją didino senosios alavo ir vario kasyklos, buvo atidaromos ir naujos. Metalo pramonė koncentravosi aplink Šefildą (įrankių ir peilių gamyba), Birmingamą ir Volsolį Niukaslis toliau plėtojo sunkiosios metalurgijos pramonę Trikotažo gamyba įsikūrė Derbyje, Notingame ir Lesteryje Laivų statyba klestėjo pietuose. Stiklo ir butelių gamyba vyko Londone, Bristolyje, Stauerbridže, Niukaslyje ir kitur Ir taip toliau, ir taip toliau. Defo

labai didžiuojasi šiomis pramonės šakomis, besikuriančiomis po visą kraštą, ir mėgaudamasis aprašo sudėtingą organizaciją, kuri įgalindavo išsiblaškiusias įmones aprūpinti vidaus ir užsienio prekybą. Pasak Džordž, užuot skundęsis, jog apiplėšiamas vidutiniokas, jis didžiuojasi tuo, kad, tarkim, gabalas medžiagos turi pereiti per dešimties prekybininkų rankas, kol patenka galutiniam vartotojui. Štai kas,— sako jis,— „padaro mūsų prekybą neišmatuojamai didelę"! Medžiagos, reikalingos aprengti smulkiam ūkininkui arba džentelmeno tarnui, gaunamos beveik iš kiekvienos „gamybinės (t.y. tekstilės) grafystės", giriasi jis ir toliau teigia, kad tą pat galima pasakyti ir apie namo apstatymą. „Beveik neįtikėtina, į kokią daugybę ir kokių tolimų Anglijos grafysčių žmonės turi vykti baldų papraščiausiam namui ir kokia daugybė žmonių visur juos gamina, dar daugiau — juo menkesni baldai, juo daugiau žmonių ir vietų yra įtraukta", o tai buvo tikra tiesa, nes turtuolių namų baldai būdavo gaminami Londone. Defo pagrindžia savo pareiškimą, nupiešdamas gyvus prieš du ar daugiau šimtmečių gyvenusių paprastų žmonių apsirengimo ir namų apyvokos daiktų paveikslus. Pietinės ir Londono apylinkių grafystės gyveno labiau pasiturimai negu retai apgyventos ir ekonomiškai atsilikusios Velso ir šiaurės sritys. Socialinė istorija — tai atskirų vietovių istorija. Aprašydamas paprastų žmonių darbus, Defo pateikia pačią ryškiausią apybraižą apie tai, kaip buvo pasiskirsčiusios pramonės šakos ir verslai Anglijoje XVIII amžiaus pradžioje.

Pagal šiuolaikinį lygį dauguma Defo aprašytų verslų buvo gana mažo masto. Bet svarbesnės įmonės pagal pačią savo prigimtį buvo aiškiai organizuotos kapitalistiniu būdu. Angliakasys ar rūdakasys, laivų statytojas ar metalistas, butelių pūtėjas ar popieriaus fabriko specialistas — visi jie neabejotinai buvo darbininkai, dirbantys pagal kapitalistinę tvarką įmonėje, priklausančioje savininkui (rašo profesorius G. D. Koulas). „Namudinė sistema", apie kurią esame tiek daug girdėję kaip apie šiuolaikinės fabrikų sistemos pirmtakę, ne tik niekada nebuvo visuotinė, bet netgi tekstilės pramonėje, kuriai ji labiausiai būdinga, tik iš dalies taikoma. Didelei pramonės darbininkų daliai ši

tvarka ne taip jau labai skyrėsi nuo tos, kurios pasirodymą esame linkę sieti su pramonės revoliucija. Be to, reikia neužmiršti, kad netgi esant „namudinei sistemai", vienintelis kapitalisto savininko tikslas buvo ieškoti paties pigiausio darbo, o jį buvo galima rasti kaimo vietovėse. Kas gi buvo pramonėje „namudinė sistema"? Tai buvo tokia sistema, kai kapitalistas samdė įvairius darbininkus, dirbančius namuose ir turinčius savo įrankius bei įrengimus. Bet kapitalistas turėjo pasirūpinti sandėliais gaminiams sukrauti. Garsus Defo aprašymas — apie namudininką audėją Jorko Vest Raidinge — buvo panaudotas idealizuoti jo daliai, piešiant Morlendo trobos vidų: audėjas sėdi prie staklių, žmona — prie ratelio, vaikai žaidžia ant grindų ir t. t. „Kuo labiau artėjame prie Halifakso,— rašo jis,— tuo namų slėniuose gausiau, o kaimai — didesni; ir ne tik slėniai, bet ir labai statūs kalnų šlaitai buvo nusagstyti namais, be to, labai tankiai, nes žemė buvo padalyta į mažus sklypelius, kitaip sakant, nuo vieno ligi šešių ar septynių akrų, retai kada daugiau. Kas trečiame ar ketvirtame sklypelyje buvo namas. Tik dabar pradėjau suprasti viso šito priežastį ir esmę ir pamačiau, kad tokį žemės suskirstymą mažais sklypeliais ir pastatų išdėstymą nulėmė verslas, kuriuo vertėsi žmonės ir... nors lauke nebuvo matyti krutančių žmonių, visi jie buvo labai užsiėmę viduje... nematyti nei elgetų, nei dykaduonių, tik vienur kitur prieglauda, kur galėtum rasti nusenusių iškaršusių ir nedarbingų žmonių, nes pastebėta, kad, nors žmonės čia ir daug triūsia, jie paprastai sulaukia gilios senatvės, o tai savotiškai liudija, jog šis kraštas geras ir sveikas... žmonių sveikatos ne tik nesumenkina, bet jai netgi padeda ir ją sustiprina nuolatinė veikla ir, kaip sakoma, sunkus darbas... Gamtos dosnumas šiam kitais atžvilgiais baisiam kraštui pasireiškė tuo, kad du dalykai, būtini šia prasme... randami čia... ir manau, nieko panašaus nėra sukurta niekur kitur pasaulyje: turiu omeny anglis ir tekantį vandenį aukščiausių kalnų viršūnėse... Beveik prie kiekvieno namo buvo galima matyti rėmus ir beveik ant kiekvienų rėmų — drobinį, storavilnį ar plonavilnį audeklą, nes tai trys šio krašto gaminiai... Prie kiekvieno svarbesnio namo buvo įmonė arba dirbtuvė, o kadangi jie negalėjo išsiversti be vandens, upe-

liai buvo taip paskirstyti ir nukreipti latakų bei vamzdžių, taip pasukti ir padalyti, kad nė vienas namas nebuvo be srovės, įtekančios ir pratekančios per dirbtuvę Be to, kiekvienas manufaktūrininkas turėjo laikyti arklį, galbūt net du savo įmonės reikalams, atvežioti ir išvežioti· pargabenti į namus vilną ir maisto produktus iš turgaus, nuvežti verpalus verpėjoms, medžiagas į vėlyklą, o galutinai sutvarkytas — į turgų parduoti". Papasakojęs, kad kalnuose yra ne tik upelių, bet ir nesunkiai išgaunamos anglies šachtų, Defo kalba: „Kadangi prie kiekvieno namo yra vanduo ir ugnis, tai nėra reikalo klausti, kodėl jie gyvena taip išsisklaidę po aukščiausius kalnus — taip patogiau manufaktūrininkams. Tarp manufaktūrininkų namų visai taip pat išsimėčiusi nesuskaičiuojama daugybė trobelių, kuriose gyvena samdomi darbininkai, o jų žmonos ir vaikai nuolat triūsia: karšia, verpia ir t. t., nuo paties jauniausio ligi seniausio: vos sulaukęs ketverių metų, jau pats užsidirba duoną. Štai kodėl taip maža žmonių matyti lauke, bet pasibeldęs į tokio manufaktūrininko duris, galėjai išvysti pilną trobą tvirtų vaikinų, vienus prie dažyklos, kitus tvarkančius medžiagą, trečius prie staklių, vienus čia, kitus ten — visi stropiai dirba ir deramai išnaudojami gamyboje ir visi, rodos, turi tinkamą užsiėmimą"

Iš tiesų palaimingas vaizdas — bet ar tikrai taip buvo? Kai kurie tyrinėtojai Defo aprašymą pateikdavo kaip pasiturinčių amatininkų rojų, kuriame kiekvienas gamintojas galėdavo įsigyti stakles, pirkti žaliavą skolon ir tapti darbdaviu. Bet tikrovėje viskas buvo toli gražu ne taip! Dar kartą perskaitykite Defo aprašymą ir atkreipkite dėmesį, kad „prie kiekvieno svarbesnio namo buvo įmonė arba dirbtuvė" ir vandens srovė jos poreikiams patenkinti, ir kad „tarp manufaktūrininkų namų išsimėčiusi nesuskaičiuojama daugybė trobelių, kuriose gyvena samdomi darbininkai". Taigi šiose trobelėse moterys ir vaikai šukuodavo, verpdavo ir atlikdavo kitus panašius darbus, o vyrai buvo samdomi austi, dažyti, balinti ir užbaigti gamybos procesą ne darbininko trobelėje, o dirbtuvėje, esančioje prie manufaktūrininko namo. Kitaip sakant, didieji namai iš tiesų buvo maži fabrikėliai, priklausantys savininkui tekstilininkui, o jo samdomi žmonės faktiškai buvo darbi-

ninkai, gyvenantys „nesuskaičiuojamoje daugybeje trobelių" be žemės. Kapitalizmas ir samdomasis darbas jau egzistavo Defo nuomone, Vest Raidingo manufaktūrininkui pavirsti klestinčiu kapitalistu neleido tik ribotas jo gamybinių operacijų mastas, nes nebuvo energija varomų mašinų. Bet (kaip sakė profesorius Koulas) „užtenka atidžiai perskaityti Defo Kelionę", norint pamatyti, kad dauguma to, kas parašyta apie „namudinę sistemą", yra pagrįsta faktų iškraipymu Audimas visur, išskyrus nebent tik Vest Raidingą, iš esmes buvo miestiečių užsiemimas, o kaimiečiai daugiausia vertėsi paprastesniu darbu paruošdavo verpalus audėjui.. Bet audimas ir kiti sudetingi procesai niekada nebuvo „namudiniai". Nors dirbtuve ir nebuvo galutinai susiformavęs fabrikas, ji turėjo labai svarbią vietą Anglijos ekonomikoje prieš pramones revoliuciją. Ir, žinoma, ne tik kalnakasyba ir akmens skaldymas, bet ir dauguma metalo apdirbimo šakų apskritai niekada neturėjo „namudinės sistemos". Jau buvo galima pastebėti besiplėtojančio kapitalizmo ženklus — konkurenciją, krizes, klasinius prieštaravimus. Metams begant, praraja tarp turtingo tekstilininko, gyvenančio it provincijos dvarininkas, ir atsiskyrusių bei labai neturtingų audėjų ir verpėjų, kuriems jo agentai išduodavo darbą, kaskart platejo ir platėjo Darbo laikas buvo ilgas (keturiolika valandų per dieną), atlyginimai maži (keturi pensai per dieną) Tarp darbdavių ir darbininkų kildavo aštrūs konfliktai Pietvakarių Anglijos vilnos audėjai jau iš seno buvo susijungę į tam tikras organizacijas ir, kadangi pramonė tenai plėtojosi kapitalistiniais pagrindais, tarp kapitalistų ir darbininkų jau seniai buvo priešiški jausmai XVII amžiaus balade Tekstilininko džiaugsmai" parodo, ką mane audėjai Tekstilininkai sako

Audėjus mes pusvelčiui dirbti priversim,
Nors bus nekalti, nuolat kailį jiems persim
Nuslėpsim žinias, kai prekyba klestės,
Apmirus jai, skundą jie mūs tegirdės
Štai šitaip prigrūdam kapšius pinigų,
Nors nuolat klausytis keiksmų nepigu

* * *

Klasių kova truko per visą XVIII amžių ir XIX amžiuje, tuo tarpu parlamentas bandė užkirsti kelią darbininkų sąjungoms, darbdaviai stengėsi mokėti „prekėmis" (t. y. čekiais, realizuojamais savininko krautuvėje, kur jis nustatydavo kokią norėdavo kainą menkavertėms prekėms). Vykdavo, kaip sakoma, kapitalizmui neišvengiamos krizės. Blogos prekybos našta neišvengiamai krisdavo ant darbo žmonių pečių. „Jei prekyba sustos, tuoj pat mes jums parodysim," dainuojama darbininkų baladėje. Nedarbo našta ypač žiauriai slėgdavo namudininkus bei jų įrankius ir dirbtuves: tiek audėjų stakles, tiek vinių ir dildžių gamintojų priekalus ir kalves Midlende. Pasak Defo, vargšai verpėjai ir juodadarbiai atleidžiami... badauti. Nepaisant bendro gamybos augimo, per visą XVIII amžių kartojosi aštrios gamybos krizės, kai perprodukcija ir spekuliacija suniokodavo vargšų gyvenimą. Kaip jam būdinga, Defo aiškiai aprašo kapitalistines krizes ir jų pasekmes. Iš pradžių pakilimas ir nepaprasta prekių paklausa. „Po kokio nors staigaus įvykio prekyboje" manufaktūrininkai gauna didžiulius užsakymus iš agentų, ir prekių kainos visada kyla pagal paklausą. „Kaimo manufaktūrininkas sukrunta, išsinuomoja daugiau staklių, pasisamdo daugiau verpėjų, moka didesnius atlyginimus ir paskatintas kylančių kainų ne tik nepasitenkina įvykdęs naujus užsakymus, bet tęsia savo pradėtą išvyką po kraštą, ieškodamas verpėjų, puola į kraštutinumus, didindamas kiekį tiek, kiek leidžia jo galimybės arba netgi daugiau, žodžiu, užverčia rinką prekėmis..." Paskui: „Prekyba grįžta į normalias vėžes, o kaimo manufaktūrininkas nutrūkus užsakymams nesustabdo gamybos ir puola į liūną: prekės guli po ranka, vargšai, kuriuos jis, atitraukęs nuo plūgo ir iš pieninių, pakvietė verpti ir austi, dabar vėl atleidžiami ir, nebegalėdami grįžti atgal prie savo senojo sunkaus darbo, guli ir badauja, neturėdami darbo, kol galiausiai sušunka: „Gamyba smunka, manufaktūros žlunga, mums grasina svetimšaliai, vargšai badauja ir panašiai". Esmė ta, kad manufaktūrininkas

neteko proto.. o prekybai šiek tiek sustojus, užplaukė ant seklumos; todėl vargšai badauja ir pasirengę kelti maištą, nes trūksta darbo. Ir tai mes vadiname gamybos smukimu, o tuo tarpu įvairiais atvejais matome priešingą dalyką. Prekyba išties turės smukti, jeigu ją taip išplėsime, kad prigaminsime daugiau prekių, nei pasaulis gali suvartoti. Bet tai neteisingai vadiname prekybos smukimu, tai tik potvynio sumažėjimas: vandenys buvo užtvinę, o dabar vėl atslūgo ir subėgo į senąją vagą". Trumpai tariant: „Manufaktūrininkai savo sėkmę prekyboje pavertė muilo burbulu sau patiems ir, užvertus rinką prekėmis, ji atsigręžė prieš juos, nes viskas grįžta atgal nuo tariamos prie tikrosios vertės. Sumažėjusi paklausa stabdo progresą, kainos smunka, vargšai verpėjai ir juodadarbiai atleidžiami badauti, o... rinka užversta vieneriems, o gal ir daugiau metų". („Anglijos prekybos planas")

Defo nežinojo, kaip išspręsti nedarbo problemą, nes neplaningo ir nereguliuojamo kapitalizmo sąlygomis jos nebuvo galima išspręsti. Ir nepaisant jo meilės tolerancijai bei reformoms, jo požiūris darbininkų atžvilgiu buvo būdingas XVIII amžiaus pradžiai... ir netgi daug vėlesniam laikotarpiui. Slenkant metams, jo užuojauta darbininkų klasei mažėjo. „Esant geriems atlyginimams,— rašo jis „Tarnų elgesyje",— jie nenori dirbti daugiau ir gyvena sulig ta diena, o jeigu ir dirba, tai viską išleidžia lėbavimams bei malonumams, ir iš to jiems nėra jokios naudos. O vos tik prekyba sumažėja ir tekstilininkų bei manufaktūrininkų nuotaika krinta, darbas šiek tiek sustoja, ir savininkai bei darbdaviai nebeduoda arba mažai teduoda vilnos verpimui, o dėl to taip pat krinta ir kainos — kas tuomet įvyksta? Nagi tuomet jie pradeda reikalauti ir triukšmauti, maištauti ir priešgyniauti kitokiu būdu; tuomet jie pakrinka, išsilaksto, palieka šeimas ant parapijos pečių ir bastosi elgetaudami ir skursdami". Taigi puritonas buržua Defo buvo neįtikėtinai nejautrus kančioms — darbininkų ir darbininkių, dirbančių nuo penktos valandos ryto ligi septintos vakaro žiemą ir nuo ketvirtos valandos ryto ligi devintos vakaro vasarą, monotoniškai, varginančiai stumdančių ten ir atgal šaudyklę už keturių pensų išmaldą per dieną. „Mes esame pati tingiausia ir pati stropiausia tauta pasau-

lyje, sušunka jis. Niekas kitas, tik anglas dažniausiai dirba tol, kol prisikemša pilnas kišenes pinigų, o paskui dykaduoniauja ir galbūt geria, kol viską išleidžia, ir galbūt net prasiskolina... Paklausk išgėrusį anglą, ką jis ketina daryti Jis atvirai pasakys, jog gers, kol turės pinigų, o paskui eis užsidirbti daugiau". Toks, Defo požiūriu, buvo anglų darbininkas Ar galima dėl to jį smerkti? Žmogus yra toks, kokį jį padaro visuomenė, o ankstyvojo kapitalizmo laikais jis turėjo maža galimybių išleisti savo uždirbtus pinigus už aludės sienų. Be to, tuomet, kaip ir dabar, nacionalinis anglų bruožas buvo ne taupumas, o siekimas aukšto gyvenimo lygio. Defo rašė kaip savininkas, pareikšdamas, kad „geras šeimininkavimas — ne anglų dorybė. Anglų darbininkas pravalgo ir prageria, ypač prageria triskart daugiau nei bet kokie tokios pat padėties užsieniečiai"
Nuolatinis amatininko — dailidės, kalvio, audėjo ir kitų — maistas buvo duona, arba greičiau duona, alus ir paprastai mėsa. „Dželtelmenas valgo daugiau pudingo,— rašo Defo,— darbo žmogus valgo daugiau duonos, turtuolis geria daugiau vyno, darbininkas geria daugiau šviesaus arba stipraus alaus, nes tai palaiko jo darbingumą ir jėgas Turtuolis valgo daugiau veršienos ir ėrienos, paukštienos ir žuvies, darbininkas valgo daugiau jautienos ir kiaulienos, be to, dar turi geresnį skrandį. O dėl pieno, tai turtuolis valgo daugiau sviesto, grietinės ir kitų pieno produktų... o mūsų darbininkas valgo daugiau kieto sūrio ir sūdyto sviesto negu visko kito paėmus drauge". Bet, žinoma, amatininkas galėjo maitintis taip kaip aukščiau aprašyta tik tuomet, jei turėjo gerą darbą,— tai svarbi sąlyga. Ūkininkai maitinosi vidutiniškai, o „vargšai", tai yra darbininkai, o ne amatininkai, kaip matėme, „vertėsi sunkiai ir kentėjo nepriteklių"

* * *

Būdamas anglas iš pačių pašaknų, Defo manė, kad jo gimtinė trečiajame XVIII amžiaus dešimtmetyje yra visai pakenčiama vieta gyventi. Iš tiesų, argi galima jį smerkti, jeigu į jo kūrybą prasiskverbia tam tikras pasitenkinimas savimi? Jam ir panašiems į jį, manufaktūrininkams ir žem-

valdžiams, ne mažiau kaip ir didikams bei dvarininkams, gyvenimas iš tikrųjų buvo geras. Atrodė, kad šalies gyvenimas sveikas — jis *buvo* sveikas. Miestas ir kaimas, žemės ūkis, pramonė ir prekyba buvo harmoningos, vientisos ekonominės sistemos dalys. Taip sutvarkyta Anglija klestėjo ir buvo patenkinta; ji buvo tokia net karo metu, kai buvo parodyta pakankamai vienybės, išteklių ir energijos paklupdant galingąjį Prancūzijos Liudviką, despotišką didžiūnų ir vargšų valstiečių valdovą, visiems laikams išvijusį nonkonformistus, panaikinus Nanto ediktą. Kaip skirtinga viskas buvo Anglijoje! Čia buvo politinė laisvė, laisva vidaus prekyba, religinė tolerancija[19]. Anglija buvo tvirtai protestantiška, ji sparčiai darėsi krautuvininkų ir manufaktūrininkų tauta. Pelnai buvo dideli, materialinė gerovė nuolat kilo, ir visos vertybės, kurias Defo ir jo klasė gynė ir rėmė, neabejotinai vis labiau ir labiau įsitvirtino. Iš kapitalistinės revoliucijos turėjo naudos ne vien buržuazija. Darbo žmonės, nepaisant brutalumo, nešvaros ir purvo, tikriausiai buvo patenkinti tam tikru saugumu, kokio nebuvo patyrę senaisiais feodalizmo laikais Jodinėdamas po šalį, Defo su pasitenkinimu atkreipė dėmesį į augančius miestus, gerai dirbamus laukus. Jis pareiškė, kad Anglija — „puošniausias ir turtingiausias kraštas pasaulyje" Toks jis ir buvo... buržuazijai. Ir vis dėlto... ir vis dėlto — ar Defo visiškai užmiršo entuziazmą ir nežabotas viltis, drąsius samprotavimus ir prieštaringas mintis, būdingas revoliucinei jo jaunystės epochai? Ar užmiršo, jog kadaise jis, kaip tik jis jojo su maištininkais Sedžmure, trokšdamas įgyvendinti naujosios Anglijos respublikonų svajones? Ar jis niekada nepajusdavo, kad jo pastarojo meto principai — laisvė ir nuosavybė, kurie iš tikrųjų reiškė laisvę nuosavybei,— išdavė tai, už ką kovojo ir mirė jo draugai po žydra vėliava, paveldėta iš levelerių? Tikriausiai tokių akimirkų būdavo. Juk Jurgio laikų Anglijos tikrovė taip skyrėsi nuo apvaliagalvių tradicijų paveldėtojų įkvėpto herojizmo, pasiaukojimo, nesavanaudiškumo. Vietoj Kromvelio buvo... Volpolis. Kiekvienas daiktas ir

---

[19] „Didžiulė palaima Anglijai,— rašo Defo,— kad mes dar nepriėjom ligi druskos arba javų mokesčio kaip Italijoje ir daugelyje kitų kraštų" (*aut past*)

kiekvienas žmogus dabar turėjo kainą; net garbė tapo preke kaip kitos prekės. Puritonų Biblija buvo pakeista buhalterijos knyga. „Senasis dorasis siekis" buvo išmainytas į Anglijos banką. Tarptautinės didybės buvo išsižadėta dėl valstybinės skolos. Žydroji vėliava buvo nuplėšta ir vietoj jos iškelta juoda imperialistinių piratų vėliava. O kuriam galui? Norint pašlovinti ir išaukštinti sukčius biržos maklerius, tuos išperas, kurie, kaip rašė pats Defo, būdamas jaunesnis, kariavo žiauresniais ginklais nei kardai ir muškietos. „Patrankų sviediniai gali uždegti miestus, o kariuomenė užplūsti ir nusiaubti mus. Bet šitie žmonės gali tyliai sužlugdyti kitus, sunaikinti ir nuskurdinti kažkokia nepaaiškinama gudrybe, tarytum per atstumą veikiančiais nuodais, gali įkalbėti žmones sužlugdyti save, keistais ir negirdėtais būdais išvilioti iš jų pinigus,— procentų, diskontų, perdavimų, dublikatų, obligacijų, akcijų, projektų ir visokių velnių, visokių skaičių ir sunkiai suprantamų vardų pagalba". Ar Defo buvo patenkintas tuo, kas atsitiko, ar jis tikrai buvo laimingas? O gal jis niekada apie tai negalvojo?

* * *

Defo jau buvo pasenęs ir galbūt nebegalvojo... nebeprisiminė šaunių senųjų laikų. Seni žmonės užmiršta. Be to, šlovingoji revoliucija ir jos pasekmės visus pakankamai suglumino — tai buvo, pasak A. L. Mortono „siaubingas tikros pažangos ir moralinio žemumo derinys". Šiaip ar taip, Defo patenkintas tvarkė savo reikalus Stouk Niuingtone. Jis džiaugėsi pergalingu buržuazijos triumfu, nepaisydamas, kokia žmonių kančių kaina jis buvo pasiektas. Žinoma, tai nereiškė, kad jis ignoravo žmonių kančias, kai jas pastebėdavo. Bet pernelyg dažnai jų nepastebėdavo, pernelyg dažnai matė tik socialinę pažangą. Defo tapo įžymybe Stouk Niuingtone; kaimynai, matydami jį lėtai vaikštinėjantį po guobomis,— nes buvo kamuojamas podagros,— vadino jį garsiuoju senuku. Taip, garsiuoju senuku. Sekmadieniais jis kartais ateidavo į disenterių maldos namus. Šiokiadieniais, palikęs žmoną namuose, užsukdavo į vietinę smuklę, bet vyno negerdavo — alus buvo jo gėri-

mas, geras angliškas alus. Į Londoną atvykdavo vis rečiau ir rečiau. Atvykęs visada rasdavo laiko apsilankyti Paternosterio gatvelės knygyne, pasirausti tarp senų rankraščių ir retų knygų, rasi ką nors išsiderės savo bibliotekai papildyti. Taip, taip, dabar jis jau senas, senas ir įnoringas, kasdien darėsi vis labiau ir labiau puritoniškas, vis labiau ir labiau savo tėvo sūnus ir garbiojo Enzlio mokinys. Jautė reikalą paburbėti: čia ant bedievių, nesilaikančių šventadienių, čia ant jaunuolių, besivaikančių paskui merginas, čia ant skandalingos ir sėkmingos Gėjaus „Elgetų operos".Tiesą sakant, senasis Defo darėsi nuobodokas... Bet jis ir toliau dirbo, ir toliau rašė. Nustojęs rašyti romanus, šiek tiek neteko įtakos visuomenei. Po 1726 metų daugiau neberašė žurnalistinių straipsnių Mistui bei Aplbiui, ir tais metais patyrė didžiulę nuoskaudą, kai visi leidėjai atmetė rankraštį, ir jis turėjo išleisti knygą „Protestantų vienuolynas" savo lėšomis. Iš tiesų jo klestėjimo laikai buvo jau praėję.

Bet štai 1728 metais atėjo sėkmė. Po daugybės vidutinių pamfletų, kuriuose senasis rašytojas nuolatos pasikartodavo, pasisekimo susilaukė jo „Triumfuojanti Augusta". Vienoje savo paskutinių knygų jis grįžo prie tuolaikinių problemų, rūpėjusių dar jam jaunystės dienomis. Tai buvo projektų knyga, nepaprastai panaši į jo pirmąją knygą „Esė apie projektus", kurioje išdėstė įvairius planus patobulinti šalies gyvenimui. Titulinis puslapis atskleidžia turinį: „Triumfuojanti Augusta, arba kaip padaryti Londoną puikiausiu pasaulio miestu. I. Įsteigiant universitetą, kur džentelmenai įsigytų akademinį išsilavinimą draugų priežiūroje. II. Užkertant kelią žmogžudystėms ir t.t., įsteigus prieglaudą pamestinukams. III. Panaikinant tariamus beprotnamius, kur neteisingai uždaroma daugelis gražiosios lyties atstovių, o juk vyrai laiko meilužes ir t.t., ir įkalinama daug našlių, siekiant pasisavinti jų turtą. IV. Išgelbstint jaunuolius nuo pražūties, išvalius iš gatvių įžūlias mergšes, panaikinus lošimo stalus ir sekmadienių išgertuves. V. Atsisakant importuoti brangiai atsieinančius svetimšalius muzikantus, įsteigus savo pačių akademiją. VI. Išgelbstint žemesniąsias mūsų tautos klases nuo visiškos pražūties ir padarant jas naudingesnes, uždraudus

besaikį džino vartojimą. Taip pat atvirai išdėstoma ir daugybė kitų plačiai paplitusių negerovių ir nenuginčijamų priemonių joms ištaisyti. Užbaigiama nurodant veiksmingą būdą, kaip užkirsti kelią apiplėšimams gatvėse, ir laišku pulkininkui Robinsonui našlaičių mokesčių reikalu". Krinta į akis stebinantis Defo veikalų socialiniais klausimais nuoseklumas „Esė apie projektus" jis siūlė įsteigti kultūros akademiją, panašią į prancūzų akademiją, karo akademiją ir akademiją moterims „Triumfuojančioje Augustoje" perša muzikos akademijos, pamestinukų prieglaudos, Londono universiteto projektus. Pastarasis projektas ypač įdomus, nes tai bene pirmas bendro pobūdžio Londono universiteto planas. „Kodėl,— klausia jis,— jaunas džentelmenas tiesiai iš vaikų kambario turi pradėti gyventi savo galva", tarp tūkstančio Oksfordo ir Kembridžo pagundų? Tie, kurie tenai nuvyko, nuvyko „ne studijuoti, o gerti; ne praturtinti galvos, o papuošti plunksna kepurės, norėdami tik pasigirti, kad buvo Oksforde arba Kembridže, tarsi vien tų vietovių oras be jokių pastangų gali įkvėpti žinių". „Kodėl tokia sostinė kaip Londonas neturi universiteto? — klausia jis.— Žinios negali mums pakenkti, ir jeigu kas sulauks, kol čia bus įsteigtas universitetas, pamatys, kad jis apskritai suteiks kitokį pobudį mūsų jaunuolių talentui ir dvasiai". Jis iškelia pasiūlymą, kad Londonas turėtų universitetą su „daugybe patogiais atstumais išdėstytų koledžų". Vienas galėtų būti Vestminsteryje, kitas — Sent Džeimse, trečias prie Ormondo gatvės — „nes šioje miesto dalyje ypač daug bajorų"; vienas — prie karališkosios biržos, kitas — tarp juridinių korporacijų. Štai kaip jis aprašo koledžą: „Jam išlaikyti reikia nedaug lėšų: vienintelės išlaidos — išnuomoti patogią salę arba namą, kurį, jei norite, galite pavadinti koledžu. Bet nėra reikalo, kad mokiniai čia miegotų arba valgytų... Vienintelis būtinas dalykas koledže — nustatytomis valandomis susitikti su kuratoriais ir (išskyrus nakvynę ir maitinimą) prisiderinti prie koledžo nuostatų... Parinkus geriausius kuratorius, skatinant visuose fakultetuose profesorius, bus dviguba nauda ne tik besimokantiems, bet ir mokytojams". Bet vėliau jis rašo: „Planuodamas Londono universitetą, siūliau tiktai salę arba viešą auditoriją; apgalvojęs manau, jog tai turė-

tų būti didžiulis namas arba viešbutis, įrengtas kaip koledžas. turėtų būti daug patogių kambarių, kur džentelmenai galėtų ne tik atskirai mokytis, bet ir pasidėti knygas, kad nereikėtų jų tampyti ten ir atgal. Tiesa, pusryčiauti, vakarieniauti ir miegoti jie galėtų namie, bet labai praverstų, kad papietautų koledžo valgykloje arba bent kur nors netoli nuo koledžo; žinoma, nereikėtų laikyti virėjų, liokajų, maisto tiekėjų, ūkvedžių ir visos svitos koledžo plėšrūnų, bet bijant, kad studentai per ilgai neužtruktų namie ar kas nesutrukdytų laiku jiems grįžti atgal, galima būtų surasti atitinkamą vietą ir asmenį, kuris už nustatytą kainą ir nustatytą valandą valgydintų vien tik studentus" Londone nebuvo universiteto dar ištisus pusantro šimtmečio. Bet prieglauda pamestinukams (Hogarto ir Hendelio rūpesčiu) buvo įsteigta po vienuolikos metų. O Defo projektas užkirsti kelią apiplėšimams gatvėse, sustiprinus policijos pajėgas ir geriau apšvietus gatves, išpranašavo teisėjo ir romanisto Henrio Fildingo reformas.

„Triumfuojanti Augusta" pasirodė 1728 metais. Defo jau baigė septintą dešimtį, ir jį vis dažniau ir dažniau kamavo liga. Bet jis tebedirbo, ranka vis tebejudėjo per baltą popierių, rašant naują didelį veikalą „Tikras anglų džentelmenas". Bet dažnai turėdavo nustoti rašęs, nes podagros priepuoliai padažnėjo, o jo ir taip nekantrus charakteris darėsi irzlesnis ir irzlesnis. Kaip sunku dabar buvo su juo Meri Defo ir vaikams. Tuomet kažkas staiga įvyko. Defo dingo. Vieną gražią vasaros dieną 1730 metais jis išslinko nepastebėtas iš savo niūraus didžiulio namo Stouk Niuingtone. Kas jam atsitiko? Ar jam, nepaisant senatvės, nusibodo nuošalus gyvenimas provincijoje? Ar įsigeidė naujų nuotykių? Ar galų gale kaip Kruzas išsirengė plaukti į jūrą? Ar pamišo? Draugai ir giminės turbūt pašėlusiai nustebo. Bet iš tikrųjų nieko panašaus neatsitiko. Dalykas tas, kad Danielį Defo persekiojo kažkokia tariama skola — sena sena skola dar nuo jo antrojo bankroto laikų 1704 metais; jos priežastis — areštas ir įkalinimas. Septyniasdešimtmetis senukas, matyt, dėl to be perstojo krimtosi, nežmoniškai padidindamas jos reikšmę, ir viskas taip įsigraužė jam į sąmonę, kad jis sumanė... pabėgti. Tariamoji skola buvo susijusi su kadaise buvusiu jo dalininku

ir patikėtiniu Džeimsu Stenklifu, per kurį jis vedė derybas su savo skolintojais. Stenklifas jau seniai buvo miręs, ir Defo tvirtino, kad visos jo skolos buvo sumokėtos. Bet kažkokiu būdu visa ši byla pateko į Stenklifo turto valdytojo našlės Meri Bruk rankas. Našlė Bruk iškėlė Defo bylą dėl apmokėjimo. Defo susirūpinimo priežastys iš tiesų labai paslaptingos, ir nė vienas iš jo biografų — netgi nuostabus eruditas Saderlendas — negalėjo tikrai įtikinamai paaiškinti jo keisto elgesio priežasčių. Tačiau faktas lieka faktu: Defo pabėgo iš savo jaukaus namo Stouk Niuingtone, jis norėjo pasprukti, pasislėpti. Pirmiausia pasislėpė kažkur netoli Grinvičo, paskui apsigyveno gatvių ir gatvelių labirinte, neturtingoje ir tirštai apgyventoje Londono dalyje, jam pažįstamoje nuo vaikystės laikų. Savo žentui Henriui Beikeriui parašė nerišlų, sielvartingą laišką, skųsdamasis „nežmonišku" vyriausiojo sūnaus nesugebėjimu pasirūpinti šeima ir primygtinai reikalaudamas Beikerį pasirūpinti žmona ir šeima po jo mirties... o mirsiąs jis jau netrukus. Iš laiško matyti — tačiau negalima būti tikram, — kad Defo buvo paskyręs vyriausiajam sūnui dalį turto šeimai išlaikyti. Šiaip ar taip, Defo jautė, jog artinasi pabaiga, ir ieškojo nusiraminimo vaikystės tikėjime: Esu jau pačioje kelionės pabaigoje,— rašo jis,— ir skubu tenai, kur pavargusieji gali pailsėti, o piktieji liaunasi įkyrėję; nors kelias bus ir nelygus, o diena audringa, tuomet, kai jis teiksis atvesti mane prie pabaigos, norėčiau visais atvejais užbaigti gyvenimą tokia sielos būsena: *Te Deum Laudamus*...[20] Mano sielvartą didina dar ir tai, kad niekada neberegėsiu jūsų abipusės meilės laido, savo anūkėlio. Perduok jam mano palaiminimą, ir tegul jums abiem jis būna jaunystės džiaugsmas bei senatvės paguoda, ir tegul niekada nė atodūsiu nepadidina jūsų širdgėlos. Bet, deja! To negalima tikėtis. Pabučiuok dar kartą Sofiją, ir jeigu jos daugiau nebepamatysiu, pasakyk, jog tai nuo tėvo, ligi paskutinio atodūsio mylėjusio ją labiau už visas kitas palaimas".

---

[20] Tave, dievą, šlovinam (*lot.*).

* * *

Danielis Defo mirė... nuo „letargijos" neišvaizdžiame išsinuomotame kambaryje Virvininkų gatvelėje, Londono Sityje, netoli nuo Kriplgeito krautuvėlės, kur buvo gimęs prieš septyniasdešimt metų. Tai buvo 1731 metų balandžio 26-tą dieną. Jis buvo visiškai vienas. Mirtis liko beveik nepastebėta. Banhil Fildzo duobkasys netgi nemokėjo taisyklingai ištarti jo pavardės ir užrašė „Misteris Dabou". Bet parapijos metrikų knygoje buvo pažymėta „Danielis de Fo, džentelmenas". Tai būtų jį nudžiuginę. Bet iš tikrųjų jis buvo ne džentelmenas, o genijus — paprastų anglų literatūros genijus. Ponia Defo po jo mirties išgyveno dar dvejus metus. Našlė Bruk kurį laiką tebesiginčijo dėl Defo laikrodžio, norėdama jį pasisavinti. „Tikro anglų džentelmeno" rankraštis liko gulėti ant jo rašomojo stalo Stouk Niuingtono name... neužbaigtas. Knyga taip ir liko neužbaigta. Nes šilta ranka, vedžiojusi plunksną po balto popieriaus lapus, sustingo... Defo daugiau neberašys. Jo darbas atliktas... jo, kuris didžiavosi darbu. „Kodėl mes stovime? Visas pasaulis juda, be paliovos sukasi aplink, visi dievo padarai, visi dangaus ir žemės kūnai kruta ir pluša, tai kodėl mes dykaduoniaujame? Pasaulyje nėra kitų tranų, nebent tik žmonės, tai kodėl mes turėtume tokie būti?" Bet Defo, nenuilstamai dirbęs didesnę savo septyniasdešimties metų dalį, nors tarpais ir praturtėdavo, mirė vienas, besislapstydamas nuo kreditoriaus. Jo knygų pardavėjas Teiloras pasisavino visą trijų „Robinzono Kruzo" dalių laidą ir iš to susikrovė turtus. O Defo, taip darniai išaukštinęs kapitalizmą, patyrė karčią kapitalizmo tiesą, jog atlyginimas už darbą, kaip ir prekių kainos, priklauso nuo rinkos aplinkybių, kurios nepastovios — ypač tiems, kurie dirba. O niekšai pabėgo su jo pinigais...

Defo gyvenimas — tai knyga apie konfliktą. Ne tik dėl to, kad jo asmeniniai norai susidurdavo su kitų žmonių norais, bet ir todėl, kad ir jame pačiame vyko nepaliaujamas konfliktas tarp padūkėlio ir moralisto. Iš vienos pusės puritonizmas, iš kitos – protas ir prigimtis. Iš vienos pusės buržuazijos dorybės, turtas, sėkmė, garbė, iš kitos — herojiškos pastangos patobulinti žmonijai. Kova vyko be paliovos Net šeimos ratelyje nebuvo ramybės:

nesutarimai buvo tarp jo ir žmonos, vyriausiojo sūnaus ir žento. Defo negalėjo pailsėti nuo konflikto. Be to, jis gyveno audringu istorijos laikotarpiu. Konfliktas — ne tik Defo asmeninio gyvenimo tema: tai taip pat tema, kuri truko visą XVII ir XVIII amžių. Tai iš dalies ir yra priežastis, dėl kurios pačiame Defo vyko norų, troškimų ir aistrų konfliktas. Žmogaus troškimus ir veiksmus sąlygoja jo fizinė sandara ir asmeninės bei socialinės ekonominės aplinkybės. Amžius buvo revoliucinis, tai buvo konfliktų amžius. Kaip tik Defo laikais kapitalizmas galutinai sutriuškino feodalizmą. Kylanti pirklių, bankininkų ir prekybininkų klasė nugalėjo reakcines ir pasmerktas žūti feodalinių lordų ir dvasininkų pastangas sužlugdyti lemiamą jėgų pasikeitimą, sukeltą Kromvelio ir naujo tipo kariuomenes. Kaip tik Defo laikais buvo padėti pamatai visiškai pakeisti visuomenę. Defo, Londono Sityje gimęs ir užaugęs disenteris, Sedžmuro mūšio dalyvis, karalienės Onos pastatytas prie gėdos stulpo už laisvės gynimą, aprašė tą konfliktą. Stovėdamas ant naujos žmogaus gyvenimo epochos slenksčio, jis norėjo suformuoti ir pakeisti pasaulį ir žmogų, suteikdamas jiems racionalų ir humanišką pavidalą. Jo sukurtas romanas yra to konflikto epas — individo kovos su visuomene, su gamta epas

Браян Фицджеральд. ДЕФО Серия «Силуэты» На литовском языке Перевела с английского Эляна Куосайте-Яшинскене Издательство «Витурис» 232600 Вильнюс Альгирдо 31

Brajanas Ficdžeraldas. DEFO Serija Siluetai Redaktorius V Čepliejus Viršelio dailininkas K. Paškauskas Meninis redaktorius A Dakinevičius Techninė redaktorė V Mickevičienė Korektorės D Dubickaitė R Jurgelėnaitė

IB Nr 366

Duota rinkti 86 12.19 Pasirašyta spaudai 87 03 09 Leidinio Nr 363 Formatas 84×108 / 32 Popierius knyginis-žurnalinis Garnitūra Baltika 10 punktų. Fotorinkimas. Iškilioji spauda 11,76+0,84 (įkl) sąl. sp. l 12,87 sąl spalv atsp 12,42+0,87 (įkl) apsk leid l Tiražas 45 000 egz Užsakymas 6. Kaina 1 rb 50 kp

Leidykla Vyturys 232600, Vilnius Algirdo 31

Spaudė K Poželos spaustuvė 233000 Kaunas Gedimino 10

Ficdžeraldas B.

Fi-19 Defo: Knyga apie konfliktą.— V.: Vyturys, 1987.— 222 p.: iliustr.— (Siluetai).

Anglų rašytojo knyga apie Danielį Defo — žymų savo meto publicistą, pelniusį pasaulinę šlovę romanu „Robinzonas Kruzas" Defo portretas piešiamas plačiame visuomeninio gyvenimo fone

F $\frac{4703010100-087}{M856(08)-87}$ 126—87

BBK 83.34DBr
8U(Anglų)